

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabıtləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

MÜNDƏRİCAT

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMİ HÜQUQ JURNALI
№ 1 (25), 2020

BAŞ REDAKTOR:
Nazim Əliyev

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis
general-mayoru, hüquq elmləri doktoru

REDAKTOR:
Hikmət Eyvazov

polis polkovniki, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

REDAKSIYA HEYƏTİ:
Masumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Fazil Quliyev
Azərbaycan Respublikasının daxili işlər
nazirinin müavini, Baş Təşkilat - İnspeksiya
İdarəsinin rəisi, polis general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının Mülki
proses kafedrasının müdiri, hüquq elmləri
doktoru, professor

Fuad Cavadov
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhrəm Zahidov
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov
hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Aliş Qasimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Catyev
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alauxanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yeganə Balakışiyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib: Hikmət Eyvazov
Korrektor: Aynur Səfərlı

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri
jurnali elmi tədqiqatların əsas
müddəalamm nəşr edilməsi üçün
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir

Format 60x84 1/8. Fiziki ç/v 19
Tiraj: 300 Jurnal "Bakı" mətbəəsində
çap olunub.

CİNAYƏT HÜQUQU

Rəsul Rüstəmov, Elsevər Muradov CİNAYƏTLƏRİN CƏMI ÜZRƏ CƏZA TƏYİNİNDƏ CİNAYƏT-HÜQUQI PROBLEM	5
Aqşin Əlizadə QIYMƏTLI KAĞIZLAR BAZARINDA TÖRƏDİLMİŞ CİNAYƏTLƏR: SOSIAL ŞƏRTLƏRİ, QANUNVERİCİLİKLƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ TƏSNİFATI	10

KONSTITUSIYA HÜQUQU

Reyhan Cəfərova İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏTİN VƏ KİV-in QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ HAQQINDA	15
Xəlida Xəlilova MƏİŞƏT ZORAKILIQI SOSIAL PSIXOLOJİ FENOMEN KİMİ	18

İNSAN HÜQUQLARI

Günay Hacıyeva AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNDƏ SAXLANILAN QADINLARIN SAĞLAMLIĞININ QORUNMASI PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLI YOLLARI	24
--	----

BEYNƏLXALQ HÜQUQU

Səida Həsənzadə AİLƏ ZORAKILIQINA GÖRƏ İSTANBUL KONVENSIYASI	32
---	----

CİNAYƏT PROSESİ

Mübariz Mustafayev, Bəxşeyiş Əsgərov CİNAYƏT PROSESİNDƏ XÜSUSİ BİLİKLƏRİN TƏTBİQİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ HAQQINDA	41
---	----

ƏMƏK HÜQUQU

Afaq Sadiqova ƏCNƏBİLƏRİN VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN ŞƏXSLƏRİN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏMƏK FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI	49
---	----

ƏCNƏBİ MÜƏLLİFLƏR

Агамали Мамедов, Ариз Гезалов МИССИЯ УНИВЕРСИТЕТА В ЦИФРОВОМ СОЦИУМЕ: НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ВЫЗОВЫ	54
--	----

“QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ KRİMİNALİSTİKA VƏ MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI: NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN MATERIALLARI	63
--	----

Nazim Əliyev QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MÜASİR KRİMİNALİSTİKA: PROBLEMLƏR, MEYLLƏR, PERSPEKTİVLƏR	66
--	----

Firuzə Abbasova YUVENAL KRİMİNALİSTİKANIN ƏSAS MÜDDƏALARI HAQQINDA	75
---	----

Allahverdi Mahmudov KRİMİNALİSTİK TAKTİKANIN ƏSAS KATEQORİYALARININ BƏZİ NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ ASPEKTLƏRİ	80
--	----

İpək Abbasova MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI FƏALİYYƏTİNİN ALTERNATİV MEXANİZMLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ: MİLLİ VƏ XARİCİ TƏCRÜBƏNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ	88
---	----

Aysel Kişiyeva EKSPERTİN MEDIATOR KİMİ FƏALİYYƏTİ: NƏZƏRİYYƏ VƏ QANUNVERİCİLİK	93
---	----

Ələkbər Allahverdiyev CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASINDA DAKTILOSKOPİYANIN MÜASİR İMKANLARI	97
---	----

Fərdin Xəlilov ALTERNATİV EKSPERTİZA: KRİMİNALİSTİK VƏ HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏR	104
--	-----

Elnur Quliyev ŞƏXSİN KONSTITUSİON HÜQUQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ CİNAYƏT PROSESSUAL ƏSASLARI	111
---	-----

Bəxtiyar Əliyev AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KRİMİNALİSTİKA ELMİNİN TƏDRİSİ VƏ KRİMİNALİSTİKA SAHƏSİNDƏ KADRLARIN HAZIRLIĞI MƏSƏLƏLƏRİ	114
--	-----

Qəhrəman Cəfərov EKSPERTİZANIN TƏYİN EDİLMƏSİ: PUBLİKLİK VƏ DİSPOZİTİVLİK PRİNSİPLƏRİ KONTEKSTİNDƏ	120
---	-----

Gülnaz Rzayeva MƏHKƏMƏ EKSPERTİZALARININ APARILMASINDA MÜDDƏT MƏSƏLƏLƏRİ: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL	126
--	-----

Rəna Quliyeva KRİMİNALİSTİKANIN QLOBALLAŞMASININ TARİXİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ	130
--	-----

Aysel Cavadova CİNAYƏT İŞLƏRİNİN İSTİNTAQINDA MİKRO-OBYEKTİLƏRİN KRİMİNALİSTİK TƏDQIQATININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	136
---	-----

Elmir Nəbiyev YANĞINLARIN TƏHQİQATI ZAMANI YARANMIŞ PROBLEMLƏRİN HƏLLİNDƏ EKSPERTİZANIN ROLU	143
---	-----

EDITOR-IN-CHIEF:
Nazim Aliyev

Head of the Police Academy of the
Ministry of Internal Affairs police major-
general, doctor of law

EDITOR:
Hikmat Eyvazov
police colonel, philosophy
doctor of law, associate professor

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:
Masuma Malikova
The corresponding member of Azerbaijan
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev
doctor of law

Fazil Guliyev
The head of the inspection office of the
head organization of the Ministry of Internal
Affairs, police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna
Head of the Civil Procedure Saratov State
Academy of Law, doctor of law, professor

Fuad Javadov
doctor of law, prof.

Bakhran Zahidov
doctor of law, prof.

Kamil Salimov
doctor of law, prof.

Mahir Akhmadov
doctor of law, prof.

Habil Garbanov
doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev
doctor of law, prof.

Amir Aliyev
doctor of law, prof.

Alish Gasimov
doctor of law, prof.

Midhad Gafarov
doctor of law, prof.

Dmitry Shestakov
doctor of law, prof.

Vladimir Catiyev
doctor of law, prof.

Esbergen Alaukhanov
doctor of law, prof.

Rashad Garbanov
doctor of law, prof.

Anatoly Berlac
doctor of law, prof.

Yeganeh Balakishiyeva
philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh
philosophy doctor of law

Jabir Guliyev
philosophy doctor of law

Executive secretary: Hikmat Eyvazov
Proofreader: Aynur Safarli

Azerbaijan Republic State registration of the
juridical persons of the Ministry of Justice.
№10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the Police
Academy" has been included in the editions
recommended by the High Attestation Commis-
sion under the President of the Republic of
Azerbaijan to publish the basic theses of
scientific researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 19
Draw: 300
Journal have been printed in "Baku".

CONTENTS

CRIMINAL LAW

Rasul Rustomov, Elsever Muradov CRIMINAL AND LEGAL PROBLEM WHEN APPOINTING A PENALTY FOR A CRIME.....	5
Agshin Alizade CRIMES COMMITTED IN THE SECURITIES MARKET: SOCIAL CONDITIONS, LEGISLATION AND CLASSIFICATION	10

CONSTITUTIONAL LAW

Reyhan Jafarova ABOUT THE MUTUAL RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND THE MEDIA IN THE CONTEXT OF THE INFORMATION SOCIETY	15
Khalida Khalilova DOMESTIC VIOLENCE AS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PHENOMENON	18

HUMAN RIGHTS

Gunay Hajjiyeva PROBLEMS OF WOMEN'S HEALTH PROTECTION IN PRISONS AND THEIR SOLUTIONS	24
---	----

INTERNATIONAL LAW

Saida Hasanzadeh ISTANBUL CONVENTION ON DOMESTIC VIOLENCE	32
--	----

CRIMINAL PROCESS

Mubariz Mustafayev, Bakhsheyish Asgarov ABOUT SOME PROBLEMS OF APPLICATION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEDURE	41
--	----

LABOR LAW

Afag Sadigova LEGAL BASIS OF LABOR ACTIVITY OF FOREIGNERS AND NON-CITIZENS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	49
---	----

FOREIGN AUTHORS

Agamali Mamedov, Ariz Gezalov MISSION OF THE UNIVERSITY IN THE DIGITAL SOCIETY: NEW TECHNOLOGIES AND CHALLENGES	54
--	----

INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL WORKSHOP ON "CRIMINALISM AND FORENSIC EXAMINATION IN THE AGE OF GLOBALIZATION: THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS"	63
--	----

Nazim Aliyev MODERN CRIMINALISM IN THE AGE OF GLOBALIZATION: PROBLEMS, TENDENCIES, PERSPECTIVES	66
--	----

Firuza Abbasova ON THE MAIN PROVISIONS OF JUVENAL CRIMINALISM	75
--	----

Allahverdi Mahmudov SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE MAIN CATEGORIES OF CRIMINAL TACTICS	80
--	----

Ipek Abbasova DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF ALTERNATIVE MECHANISMS OF COURT EXAMINATION ACTIVITIES: COMPARATIVE ANALYSIS OF NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE	88
---	----

Aysel Kisiyeva EXPERT'S ACTIVITY AS A MEDIATOR: THEORY AND LEGISLATION	93
---	----

Alakbar Allahverdiyev MODERN OPPORTUNITIES OF DACTYLOSCOPY IN CRIME INVESTIGATION	97
--	----

Fardin Khalilov ALTERNATIVE EXAMINATION: CRIMINALISM AND LEGAL ISSUES	104
--	-----

Elnur Guliyev CRIMINAL PROCEDURAL FUNDAMENTALS OF LIMITATION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS	111
--	-----

Bakhtiyar Aliyev TEACHING OF CRIMINAL SCIENCE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND TRAINING OF PERSONNEL IN THE FIELD OF CRIMINALISM	114
---	-----

Qakhraman Jafarov DETERMINATION OF EXAMINATION: IN THE CONTEXT OF PUBLICITY AND DISPOSITIONAL PRINCIPLES	120
---	-----

Gulnaz Rzayeva TERM ISSUES IN COURSE EXAMINATIONS: COMPARATIVE ANALYSIS	126
--	-----

Rena Guliyeva HISTORY AND CURRENT SITUATION OF GLOBALIZATION OF CRIMINALISM	130
--	-----

Aysel Cavadova CHARACTERISTICS OF CRIMINAL INVESTIGATION OF MICRO-OBJECTS IN CRIMINAL INVESTIGATION	136
--	-----

Elmir Nabiyev THE ROLE OF EXAMINATION IN SOLVING PROBLEMS OCCURRED DURING FIRE RESEARCH	143
--	-----

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Назим Алиев
Начальник Академии Полиции МВД,
генерал-майор полиции, доктор
доктор юридических наук

РЕДАКТОР:

Хикмат Эйвазов
полковник полиции, доктор
философии по праву, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Масума Маликова
член-корреспондент НАНА, профессор

Фархад Абдуллаев

доктор юридических наук

Фазиль Гулиев

начальник Главного организационно-инспекционного отдела,
генерал-лейтенант полиции

Исаенкова Оксана Владимировна
Заведующая кафедрой Гражданского
процесса Саратовской Государственной
Юридической Академии,
доктор юридических наук, профессор

Фуад Джавадов

доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов

доктор юридических наук, профессор

Камил Салимов

доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов

доктор юридических наук, профессор

Хабиль Гурбанов

доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев

доктор юридических наук, профессор

Амир Алиев

доктор юридических наук, профессор

Алыш Гасымов

доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров

доктор юридических наук, профессор

Дмитрий Шестаков

доктор юридических наук, профессор

Владимир Джатиев

доктор юридических наук, профессор

Эсберген Алауханов

доктор юридических наук, профессор

Рашад Гурбанов

доктор юридических наук, профессор

Анатолий Берладж

доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишьева

доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде

доктор философии по праву

Джабир Гулиев

доктор философии по праву

Испол. секретарь: **Хикмат Эйвазов**
Корректор: **Айнур Сафарли**

Государственная регистрация
юридических лиц Министерства
Юстиции Азербайджанской Республики
№101-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской
Академии» попал в список рекомендуемых
изданий Высшей Аттестационной Респуб-
лики за публикацию основных положений
научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 19
Тираж: 300

Журнал напечатан в издательстве
"Bakı"

СОДЕРЖАНИЕ

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Расул Рустамов, Эльсевар Муратов УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ВСЕГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ	5
Агшин Ализаде ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ: СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ, ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И КЛАССИФИКАЦИЯ	10

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Рейхан Джафарова О ВЗАИМООТНОШЕНИИ ГОСУДАРСТВА И СМИ В КОНТЕКСТЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА	15
Халида Халилова БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ КАК СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ	18

İNSAN HÜQUQLARI

Гюнай Гаджиева ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ЗДОРОВЬЯ ЖЕНЩИН В ТЮРЬМАХ И ИХ РЕШЕНИЯ	24
---	----

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Саида Гасанзаде СТАМБУЛЬСКАЯ КОНВЕНЦИЯ О БЫТОВОМ НАСИЛИИ	32
--	----

SINAYƏT PROSESİ

Мубариз Мустафаев, Бахменш Аскеров О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРИМЕНЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ	41
---	----

ТРУДОВОЕ ПРАВО

Афга Салыгова ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНОСТРАНЦЕВ И НЕГРАЖДАН В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	49
---	----

ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ

Агамали Мамедов, Ариз Гезалов МИССИЯ УНИВЕРСИТЕТА В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ: НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ВЫЗОВЫ	54
--	----

“QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ KRİMİNALİSTİKA VƏ MƏNKƏMƏ EKSPERTİZASI: NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN MATERIALLARI	63
--	----

Назим Алиев СОВРЕМЕННЫЙ КРИМИНАЛИЗМ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ, ТЕНДЕНЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ	66
--	----

Фируза Аббасова ОБ ОСНОВНЫХ ПОЛОЖЕНИЯХ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРЕСТУПНОСТИ	75
---	----

Аллахверди Махмудов НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОСНОВНЫХ КАТЕГОРИЙ УГОЛОВНОЙ ТАКТИКИ.....	80
--	----

Ипек Аббасова ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗРАБОТКИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ МЕХАНИЗМОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ: СРАВ- НИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО И ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА	88
--	----

Айсель Кишиева ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭКСПЕРТА В КАЧЕСТВЕ ПОСРЕДНИКА: ТЕОРИЯ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО	93
---	----

Алекпер Аллахвердиев СОВРЕМЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДАКТИЛОСКОПИИ В РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПНОСТИ	97
---	----

Фардин Халилов АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ЭКСПЕРТИЗА: ПРЕСТУПНОСТЬ И ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ	104
---	-----

Эльнур Гулиев УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОГРАНИЧЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ	111
---	-----

Бахтияр Алиев ПРЕПОДАВАНИЕ УГОЛОВНЫХ НАУК В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ОБУЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА В ОБЛАСТИ ПРЕСТУП- НОСТИ	114
---	-----

Гахраман Джафаров ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭКЗАМЕНА: В КОНТЕКСТЕ ГЛАВНОСТИ И ПРИНЦИПОВ РАСПРОСТРАНЕНИЯ	120
---	-----

Гюльназ Рзаева ВОПРОСЫ СРОКА КУРСНЫХ ЭКЗАМЕНОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ	126
--	-----

Рена Кулиева ИСТОРИЯ И ТЕКУЩЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНОСТИ	130
--	-----

Айсель Джавадова ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ МИКРООБЪЕКТОВ ПРИ УГОЛОВНОМ РАССЛЕДОВАНИИ	136
--	-----

Эльмир Набиев РОЛЬ ЭКСПЕРТИЗЫ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ ПОЖАРНОМ ИССЛЕДОВАНИИ	143
--	-----

RƏSUL RÜSTƏMOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının

“Cinayət hüququ” kafedrasının dosenti, polis polkovniki, h.ü.f.d.

ELSEVƏR MURADOV

BDU-nun Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrası, dosent, h.ü.f.d.

CİNAYƏTLƏRİN CƏMİ ÜZRƏ CƏZA TƏYİNİNDƏ CİNAYƏT-HÜQUQİ PROBLEM

Açar sözlər: cinayət, cəza, cinayətlərin cəmi, cəzanın sistemi, ədalətlik

Ключевые слова: преступление, наказания, совокупность преступлений, система наказания, правосудие

Keywords: crime, punishment, sequence of crimes, punishment system, justice.

Cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılması, tətbiq edilən cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin ədalətli olması, törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, eləcə də təyin edilən cəzanın məqsədinə nail olması cinayət qanununun həmişə mürəkkəb və mübahisə doğuran məsələlərindən olmuşdur. Cəza təyin edərkən əsasən nəyi nəzərə alınmalıdır; əməlin xarakterini, yaxud ictimai təhlükəsizlik dərəcəsinə, təqsirkarın şəxsiyyətini, yaxında onu doğuran səbəb və şəraiti. Bu baxımdan cəza təyin etmə hüquq praktikasının ən mühüm mərhələsi hesab edildiyindən cinayət-hüququ elmində də cəza institutuna daha çox diqqət yetirilməsi təsadüfi deyildir. Cinayət qanunvericiliyin möhkəmləndirilməsi, təşəkkül tapan ictimai münasibətlərə uyğunlaşdırılması, cəmiyyətin mühafizəsi və cinayətkara layiq olan cəzanın təyin edilməsi cinayət qanununun vacib məsələlərindəndir.

Sözsüz ki, bütün bu problemlərin həllində şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini təmin etməli olan cinayət qanunvericiliyi və dövlətin apardığı cəza siyasəti mühüm rol oynayır. Cəzanın məqsədinin müəyyən edilməsi dövlətin cinayət-cəza siyasətinin mühüm prinsiplərindən sayılır.

Cinayət qanununda törədilən əmələ görə nəzərdə tutulan cəzanın həmin əmələ alternativ olması və sanksiyalar sisteminin daha geniş olması ədalətlik prinsipinin qorunması deməkdir. Bu səbəbdən cinayətkarlığa qarşı mübarizənin aparılmasında ən əsas vasitələrdən biri olan cəzanın sisteminin dinamik xarakterli olmasıdır. Belə ki, hər zaman bu sistemin təkmilləşdirilməsinə çox diqqət yetirilməsi təsadüfi deyildir. Bunun nəticəsidir ki, 2003-cü il tarixdə “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı cəza təyininə xüsusi diqqət etməyi tövsiyə etmiş, eyni zamanda 2014, 2017-ci il tarixlərdə Cinayət Məcəlləsinin 55.2, 55.4, 75.1.4, 80.1.4, 67.3 və sair bir çox maddələrində cəzanın həddi və həcmi ilə bağlı dəyişikliklər edilmiş və bir çox cəzalar daha da sərtləşdirilmişdir.

Fikrimizcə, cinayət qanununda nəzərdə tutulan hər hansı ictimai təhlükəli əmələ görə cəzanın ağır olması şərt deyil. Əksinə, cəzanın məqsədinə necə nail olması və nəticələrinin effektivliyinə diqqət yetirilməsi daha vacibdir.

Cinayət qanunu Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri əsasında ədalətli cəza təyininə şərait yaradaraq, hazırkı dövrümüzdə mühüm problem olan cəzanın növünün düzgün seçimini, məhkumun islah olunmasına təsirini bir məqsəd kimi müəyyən edir. Cəzanın məqsədinin müəyyən edilməsi dövlətin cinayət-cəza siyasətinin mühüm prinsiplərindən sayılır. Bəzən bu məqsədə nail olmaq üçün çıxış yolunu cinayət törətmiş şəxsi cəmiyyətdən təcrid etməkdə,

hüquqlarının əsaslı şəkildə məhdudlaşdırmaqda görürük. Sual olunur, cinayət törətmiş şəxsə təyin edilən ağır cəza cinayətdən çəkilmənin əsas vasitəsi ola bilərmi? Bu suala hüquqşünasların mövqeyi birmənalı deyil. Hüquqşünas alim İ. Rəhimov qeyd edir ki, "...elə hesab edək ki, insanı bütünlüklə, islah və təzədən tərbiyə etmək mümkündür, bunu necə türmələrdə etmək olar, əgər cəmiyyətin özü bunu bacarmayıbsa. Azadlıqda ondan adam olmayıbsa, türmə onu düzəldə bilərmi? Düzdür, əksər hallarda təyin edilən cəza məqsədinə nail ola bilmir. Amma bu da öz növbəsində cinayətkara cəzanın təyin edilməsinə lüzum olmadığı anlamına gəlməməlidir. Hələ ki, cəmiyyət bunun başqa bir yolu olduğu qənaətində deyil" (7, s.90-95).

"Cinayətin ömrü cəmiyyətin ömrü qədərdir" deyən Şərqi dahi mütəfəkkiri N.Tusi cinayət və cəzanı əsasən dövrün və şəraitin "məhsulu" hesab edir.

İtalyan mütəfəkkiri Cezari Bekkeriya özünün "Cinayət və cəza" adlı kitabında yazır ki, "...elə edin ki, insanlar yalnız və yalnız qanundan qorxsun. Qanun qarşısında qorxu xeyirlidir, ancaq insanın insan qarşısındakı qorxusu məhvedicidir və cinayət yaradır..." (9, s. 100).

Ümumxəbərdaredici funksiyanı yerinə yetirən cinayət qanunu bəyan edir ki, cəza cinayətkarın "zəhmət haqqı"dır, onun ölçü vahididir. Cəzanın təyində əsas məqsədlərdən biri də sosial ədalətin bərpasıdır. Bəzən inzibati xəta bağlanılmadığı halda, cinayət törətmiş elə şəxslər var ki, onları cəmiyyətdən necə təcrid etməmək olar? Məhkəmə təcrübəsində ən çox təyin olunan cəza növlərindən biri müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasıdır. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə zamanı cəzanın məqsədinə, məhkumun cəmiyyətdən təcrid etməklə hüquqlarının əsaslı şəkildə məhdudlaşdırılması, onun barəsində qanunda nəzərdə tutulmuş məhrumiyətlərin yaradılması yolu ilə nail olunur.

Cəzanın təyini və onun icrası ilə bağlı zəruri və kifayətləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi bir tərəfdən cəzanın ümumi və xüsusi xəbərdarlığını təmin edir, digər tərəfdən cinayətkarın yenidən tərbiyə edilməsinə və onların düzgün əmək və həyat yoluna qayıtmasına qayğı göstərməsini

nəzərdə tutur. Təyin edilən cəzanın ədaləti olması xeyli dərəcədə cəzanın nəzərdə tutduğu sosial məqsəd baxımından onun müəyyən bir nəticədən ibarət olmasına kömək edir (9,s.120).

A.Ş. Çervokin qeyd edir ki, cəzanın məqsədi kimi, cinayətin xüsusi xəbərdarlığın təfəkkür formalarından biri məhkum tərəfindən yeni cinayətin törədilməsinə mane olan şəxsiyyətin yerləşdirilməsi və ya onun qorxudulması yolu ilə deyil, yeni cinayətin törədilə bilməsinə şərait yaradan imkanların aradan qaldırılması və yeni cinayətin törədilməsinə mane ola bilən şəraitin yaradılmasıdır.

İ.Rəhimov da haqlı olaraq cəzanın məqsədi kimi xüsusi xəbərdarlığı məhkumlar tərəfindən cəzaçəkmə dövrü zamanı yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını alan amil kimi göstərirdi.

Klassik cinayət-hüquq məktəbinin banilərində olan Ç.Bekkeriya düzgün olaraq qeyd edir ki, sərt olsa da həmişə tətbiq edilməyən cəza ilə münasibətdə, daha yumşaq və labüd tətbiq edilməsinə inam olan cəza daha güclü təsürat yaradır.

Bundenson tamamilə düzgün olaraq qeyd edir ki, törədilmiş cinayətə görə sanksiyanın tətbiqi təhlükəsi, təkcə sanksiyanın tətbiq edəcəyi şəxsə deyil, həmçinin digər şəxslərə də təsir göstərmiş olur. Cinayət-hüquqi tədbirlərin ümumi təsir gücünün hansı dərəcədə, hansı səviyyədə olması mübahisə yaratsa da, təsiri olması faktının özü mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Çünki sosial ədalətin bərpası zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə onun cinayət nəticəsində pozulmuş hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu zaman cəza vurulmuş zərərin ödənilməsi imkanını və onun mümkün həddini-məhkumun mərhumiyyətini, həmçinin hüququ və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının cinayət nəticəsində zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş zərərlə uyğunluğunu təmin etməlidir.

Bununla demək istəmirəm ki, birmənalı olaraq törədilən cinayətlərə görə mütləq cəza təyin edilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Cəzanın məqsədinə nail olmasının mümkünlüyü yalnız cəza təyin etmə ilə bağlı deyil, eyni zamanda cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməklə də buna nail olmaq olar. Dövlətin cinayətə görə cəza təyin etmək hüququ, ayrı-ayrı şəxslərin qəsdlərindən mü-

dafiə etmək zərurətinə əsaslanır.

Müqəddəs Qurani-Kərimdə yazılır ki, "...pislik edən şəxs, onun cəzasını görəcək ...", bağışlamaq savab olsa da, bağışlanılması mümkün olmayan əməllər də vardır.

Ədalət prinsiplərindən bəhs edən Cinayət Məcəlləsinin 8-ci maddəsinə görə cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən cəza cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlik dərəcəsinə, onun törədilmə şəraitinə, təqsirkarın şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır.

CM-nin 66.2.-ci maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusuna böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər daxildirsə, az ciddi cəzanın daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə və ya təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Bu halda az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə təyin olunmuş qəti cəzanın müddəti və ya həcmi məcmuya daxil olan cinayətlərə görə ayrı-ayrılıqda təyin edilmiş cəzaların daha ağırından çox edilə bilməz.

CM-in 66.3-cü maddəsində isə qeyd edilir ki, cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxildirsə, təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Bu halda azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti iyirmi ildən çox ola bilməz. Cinayətlərin məcmusuna daxil olan cinayətlərdən birinə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza və ya iyirmi il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edildikdə isə az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə qəti cəza təyin edilir.

Müqayisə üçün qeyd edim ki, 2014-cü ilin may ayına qədər CM-in 66.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan kateqoriya cinayətlərə görə təyin olunan cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilirdi. Bu zaman qəti cəzanın müddəti on beş ildən çox ola bilməzdi. Bununla belə, Cinayət Məcəlləsinin 66.3-cü maddəsində cəzanın müddətini artırmaqla edilən dəyişiklik onu deməyə əsas verir ki, cəzanı şərtləşdirməklə onun effektiv nəticələrinə nail olmaq istəyirik. Amma onu xüsusilə qeyd etməliyik ki, cəzanı şərtləşdirməklə deyil, təqsirkara layiq olduğu cəzanı təmin etməklə onun effektiv nəticələrinə

nail olmaq olar. Hesab edək ki, şəxs tərəfindən Cinayət Məcəlləsinin 66.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan iki və daha çox ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törədilir və bu cinayətlərə görə tam toplamaqla təyin edilən qəti cəza 40,50 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə ilə nəticələnməli olduğu halda, cinayət qanunun tələbinə əsasən, 20 ildən artıq müddətə cəza təyin edə bilmərik. Bu da öz növbəsində ədalətlik prinsipinin pozulması deməkdir.

Hesab edək ki, CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayət törədilir və bu cinayətlər az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Cinayət qanunun müvafiq maddəsində edilən dəyişikliyə görə əgər törədilən bu cinayətlərin hər hansı birində ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulmursa, bu cəza növü təyin edilə bilməz. Cinayət qanununun bu müddəası da bir qədər mübahisəlidir. Başqa bir misal: hesab edək ki, konkret şəxs tərəfindən Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox (onlarla) cinayət törədilir. Törədilən bu cinayətlərin hər biri xarakterinə və ictimai təhlükəlik dərəcəsinə görə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin təsnifatına daxildir. Məlumdur ki, Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan, yaxud azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddini iki ilədək artıq müddətə nəzərdə tutmayan əməllər böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər hesab olunur. Deməli, CM-in 66.2-ci maddəsinin tələbinə görə iki və daha çox böyük ictimai təhlükə-törətməyən cinayətin törədilməsində təqsirli bilinən şəxsə cəza təyin edərkən cinayət qanunun yeni tələbinə görə üç ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə olmur. Şəxs tərəfindən iki və ya daha çox müxtəlif kateqoriyalı cinayətlərin törədilməsi, bu əməli törədən şəxsin şəxsiyyətinin nə qədər təhlükəli olmasının göstəricisidir. Yada saraq ki, Cinayət Məcəlləsinin 17-ci maddəsində qeyd edilir ki, Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayət törədilirsə, bu cinayəti törətmiş şəxs onlardan heç birinə görə məhkum olunmamışdırsa qanunla müəyyən edilmiş əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməmişdirsə, eynilə cinayətlərin heç

birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmişdirsə, cinayətlərin məcmusunu yaradacaqdır.

Fikrimizcə, CM-in 17 və 66-cı maddələrində biri-birinə zidd olan müddəalar var. Düzdür, CM-in 17-ci maddəsində cinayətlərin məcmusunun yaranmasında hansı kateqoriya cinayətin törədilməsi nəzərdə tutulmur. Amma konkret şəxs tərəfindən müxtəlif vaxtlarda iki və daha çox Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələrində nəzərdə tutulan böyük ictimai təhlükə törətməyən əməllərin törədilməsinə görə cəmi üç il müddətinə azadlıqdan məhrum etmənin cinayət qanununda nəzərdə tutulmasını sosial ədalətin bərpası hesab etmək olmaz.

Cinayət qanunun xüsusi prinsipi olan cəza təyininə qənaət prinsipi təqsirkarın törətdiyi cinayətə görə layiq olduğu cəzanın hesabına kompensasiya edilməməlidir. Belə ki, təqsirkarın törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə ən ağır cəzanın verilməsi elə sosial əda-

lətin bərpası deməkdir.

Hesab edirik ki, belə olan halda cinayət qanunun mövqeyi konkret olmalı, belə ki, hər bir cinayətə görə ayrılıqda cəza təyin edilməli, sonda tam toplama üsulundan istifadə etməklə qəti yekun cəza təyin edilməlidir. Bəli, bu gün inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin böyük əksəriyyəti cinayətlərin çoxluğuna görə cəza təyində bu üsuldan istifadə edir. Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, ümumilikdə, ümumxəbərdaredici funksiyaya malik olan cinayət qanunu cinayətdən çəkəndirmənin yeganə vasitəsidir. Təcrübə göstərir ki, cinayət-karlıqla mübarizə ağır cəza olmadan mümkün deyil.

Ümumbəşəri dəyərlərin həyata keçirildiyi vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsi, 0 həmin ölkədə qanunların aliliyi, insanların, dövlətin və cəmiyyətin təhlükəsizliyinin qorunmasından, eləcə də ədalətli cəzanın təyin edilməsindən daha çox asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2020
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi Bakı, 2020
3. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ Ümumi hissə. Dərslik . Bakı, 2019
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərov red. ilə) Bakı, 2019
5. Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında 25 iyun 2003-cü il tarixli AR Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı
6. Червоткин А.С. Актуальные вопросы борьбы с преступностью. М., 1984
7. Рагимов И.М. Теория судебного прогнозирования. Баку, 1987
8. Бундесан У. Надзор за отбывающими наказание свободы. М., 1979
9. Беккерия Ч. О преступлениях и наказаниях М., 2000

Уголовно-правовая проблема при назначении наказания по совокупности преступлений

Аннотация

Наказание лица, совершившегося преступления, справедливость примененного наказания и других уголовно-правовых мер, предотвращение совершенных преступлений, а также достижение цели вынесенного приговора всегда было одним из самых сложных и спорных вопросов в уголовном праве. Что следует учитывать при определении наказания: характер деяния или степень общественной безопасности, личность преступника, причина и обстоятельства, которые вскоре породили его.

Если наказание за совершенное деяние, предусмотренное в уголовном законе, является альтернативой этому деянию и что система санкций шире, означает защиту принципа справедливости. По этой причине одним из основных способов борьбы с преступностью является динамичный характер системы наказаний.

Criminal and legal problem when appointing a penalty for a crime

Summary

The punishment of the person who committed the crime, the justice of the applied punishment and other criminal offenses, the prevention of the committed crimes, as well as the achievement of the purpose of the indictment were always one and the same. What should be considered when determining the punishment: the nature of the action or the degree of public safety, the personality of the offender, the cause and circumstances that quickly gave birth to him.

If the punishment for a perfect action, provided for in the criminal law, is an alternative to this action and that the system of sanctions, it means the protection of the principle of justice. For this reason, one of the main ways to fight crime is the dynamic nature of the system of punishments.

AQŞIN ƏLİZADƏ

DİN-in A. Heydərrov adına SKRHH Məktəbin “Atəş, Fiziki və Sıra hazırlığı Silsiləsi”nin baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı, DİN-in Polis Akademiyasının dissertantı
 email: A.S.Alizade84@gmail.com

CİNAYƏT HÜQUQU

QİYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA TÖRƏDİLMİŞ CİNAYƏTLƏR: SOSIAL ŞƏRTLƏRİ, QANUNVERİCİLİKLƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ TƏSNİFATI

Açar sözlər: qiymətli kağızlar, qiymətli kağızlar bazarı, saxta pul, dövlət, qanun, cinayət, məsuliyət.

Ключевые слова: ценные бумаги, рынок ценных бумаг, фальшивые деньги, государство, закон, преступление, ответственность.

Key words: valuable papers, market of valuable papers, false money, state, law, crime, responsibility.

Q iymətli kağızlar bazarı (QKB) maliyyə bazarının ən dinamik seqmentlərindən biridir və daim dünya iqtisadiyyatının genişlənməsinə uyğun inkişaf edir. Hazırda qiymətli kağızlar bazarı olmayan dövlətdə yüksək səviyyədə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatının mövcudluğundan danışmaq olmaz.

Qiymətli kağızlar bazarı pul vəsaitlərinə olan tələblə onun təklifinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu münasibətlərdən biridir. Belə ki, hər hansı bir sahibkar öz vəsaiti ilə iş yerləri açır, istehsalla məşğul olur və bu ehtiyacı ödəmək üçün qiymətli kağızlar bazarına müraciət etməklə buraxdığı qiymətli kağızları sataraq vəsait cəlb edir. Digər tərəfdən əhalidə, müəssisə və təşkilatlarda müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri toplanır. Əhalinin sahibkarlıqla bilavasitə məşğul ola bilməyən hissəsi əvvəllər qazandıqları sərbəst pul vəsaitlərini qoruyub saxlamaq və artırmaq üçün qiymətli kağızlar bazarına üz tutur.

Çox qədim tarixi dövrlərdə qiymətli kağızlar bazarı qiymətli mədənlərin alqı-satqısı ilə fəaliyyətə başlamış və bu dövrdəki vasitəçilərin dövrü-

yəyə girməsi ilə çox genişlənərək, kredit vəsiqələri ilə ticarət sənədlərinin alınib satıldığı bir bazar olmuşdur. Deyilənlərə görə - "birja" ifadəsi Belçikanın Brugge şəhərində pul ticarətini özünə peşə halına gətirən Vander Bursenin ailəsinin adından meydana gəlmişdir. Bu bazarların ilkini Avropada 1478-ci ildə Anvers şəhərində yaranmış, XVI əsrdə Amsterdamda, XVI əsrinin axırına yaxın isə Lion və başqa fransız şəhərlərində də qurulmuşdur.

Azərbaycanda isə ilk qiymətli kağızlar bazarının yaranması XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Ölkəmizdə ilk səhmlər 1913-cü ildə “Bakı Tacir Bankı”nın nizamnaməsinin təsdiq edilməsi ilə buraxılmışdır. Bu bankın əsas səhmdarları Azərbaycanın tanınmış sahibkarları - şuranın sədri H.Z.Tağıyev, üzvləri M.Əsədullayev, M.Nağıyev, M.Muxtarov və başqaları olmuşlar. XX əsrin ilk iki onilliyində Bakıda bir sıra səhmdar cəmiyyətləri fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Onlardan "Neft məhsulları səhmdar cəmiyyəti", "BülBülə neft və ticarət səhmdar cəmiyyəti", "Balaxanı-Zabrat neft istehsalı səhmdar cəmiyyəti" və digərlərini göstərmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında isə qiymətli kağızlar bazarının yaranması yeni iqtisadi tariximizdə ən önəmli hadisələr sırasındadır. Ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, maliyyə

bazarlarına nəzarət orqanının normativ xarakterli aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

“Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qiymətli kağızlar bazarının hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən əsas normativ sənəddir. Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

anderraytinq – emitentin və ya üçüncü şəxslərin xeyrinə qiymətli kağızların kütləvi təklifi və yerləşdirilməsi üzrə investisiya xidməti;

benefisiar mülkiyyətçi - pul vəsaitləri və ya digər əmlakla əlaqədar əməliyyatlardan son nəticədə iqtisadi və ya hər hansı digər fayda əldə edən fiziki və ya hüquqi şəxs, o cümlədən xeyrinə əqdlərin həyata keçirildiyi hüquqi şəxsin əsl sahibi və ya müştəriyə nəzarəti həyata keçirən və (və ya) adından maliyyə əməliyyatlarının və ya digər əqdlərin həyata keçirildiyi fiziki şəxs və ya hüquqi şəxsə nəzarəti həyata keçirən fiziki şəxs;

depo hesabı – mərkəzi depozitarın üzvünün müraciəti əsasında müştəri üçün mərkəzi depozitarda açılmış və özündə müştərinin qiymətli kağızlarına olan hüquqlara dair qeydləri əks etdirən hesab;

emitent – investisiya qiymətli kağızlarının emissiyasını “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirən hüquqi şəxs, dövlət (müvafiq qaydada buna səlahiyyətləndirilmiş dövlət orqanı vasitəsilə) və ya bələdiyyə. Emitent buraxdığı qiymətli kağızların mülkiyyətçisi deyildir;

fond birjasının listinqi – fond birjasının daxili qaydaları ilə müəyyən edilmiş tələblərə əsasən fond birjasında ticarətə qəbul edilən qiymətli kağızların siyahısı;

institusional investor – investisiya şirkətləri, investisiya fondları və onların idarəçiləri, əsas fəaliyyətini qiymətli kağızlara investisiyalar təşkil edən şəxslər, kredit təşkilatları, sığortaçılar, pensiya fondları və onların idarəçiləri, digər tənzimlənən maliyyə institutları, əmtəələrin və onlar üzrə törəmə alətlərin dilerləri, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, dövlətlər, mərkəzi banklar;

investisiya məsləhəti – qiymətli kağızın və ya törəmə maliyyə alətinin alınması, satılması, abunə yazılışı, dəyişdirilməsi, geri alınması, saxlanıl-

ması və anderraytinqi və ya onunla bağlı hüquqların həyata keçirilib-keçirilməməsi ilə bağlı müş-tərilərə verilən məsləhət. Belə məsləhət kütləvi informasiya vasitələrində açıqlandıqda, investisiya şirkəti fəaliyyətindən fərqli peşə fəaliyyəti çərçivəsində əvəzsiz qaydada verildikdə və ya həmin məsələlərin sırf hüquqi aspektlərinə aid olduqda, investisiya məsləhəti sayılmır;

investisiya tədqiqatı – ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulan, birbaşa və ya dolay yolla, bir və ya bir neçə qiymətli kağıza, törəmə maliyyə alətinə və ya onların emitentlərinə, həmin qiymətli kağızların və ya törəmə alətlərin cari və ya gələcək qiyməti daxil olmaqla investisiya strategiyasını tövsiyə və ya təklif edən tədqiqat;

investor – qiymətli kağızların və ya törəmə maliyyə alətlərinin alıcısı və ya onları almaq təklifini verən şəxs;

qiymətli kağızlar bazarı – qiymətli kağızların emissiyası, buraxılması, tədavülü, ödənilməsi, mülkiyyətçiliyi, saxlanması, kompensasiyası, öhdəliklərlə yüklənməsi, tənzimlənməsi və digər əməliyyatların həyata keçirilməsi üzrə subyektlər arasında olan hüquqi və iqtisadi münasibətlərin məcmusu;

müştəri – qiymətli kağızlar və ya törəmə maliyyə alətləri üzrə xidmətlərin alınmasına dair müqavilə bağlamış fiziki və ya hüquqi şəxs;

netting – klirinq üzvlərinin digər üzvlərə göndərdiyi və ya onlardan aldığı köçürmə sifarişlərindən irəli gələn tələb və öhdəliklərin bir xalis tələbə və ya öhdəliyə çevrilməsi;

maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı - maliyyə bazarlarında tənzimlənmə və nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurumdur.

Yuxarıda sadalanan əsas anlayışlarla yanaşı qiymətli kağızların mahiyyət baxımından aşağıdakı növlərini qeyd etmək olar:

1) **Səhmlər** - səhmdar cəmiyyətində üzvlüyü və sahibinin (səhmdarının) cəmiyyətin mənfəətinin bir hissəsini dividendlər şəklində almaq, cəmiyyətin işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək hüququnu və cəmiyyətin ləğvindən sonra qalan əmlakının bir hissəsinə hüququnu təsdiq edən qiymətli kağızdır.

2) **İstiqraz** - sahibinin emitentdən istiqrazda

nəzərdə tutulan müddətdə istiqrazın nominal dəyərini və ya başqa əmlak ekvivalentini almaq, həmçinin istiqrazın nominal dəyərindən faiz almaq hüququnu və ya digər əşya hüquqlarını təsdiqləyən qiymətli kağızdır.

3) **Bank sertifikatları** - əmanətçinin müəyyən olunmuş müddət başa çatdıqdan sonra banka əmanət qoyduğu pul vəsaitini və bu vəsaitə görə faizini geri alınmasına hüquq verən sənəddir.

4) **Veksel** - qanunla müəyyən olunmuş qaydada tərtib edilmiş, üzərində göstərilmiş müddətdə və yerdə ödəniləcək məbləğ göstərilən borc öhdəliyidir.

5) **Çek** – hesab sahibinin kredit təşkilatına, çeksaxlayana üzərində göstərilən məbləği ödəməsi barədə verdiyi əmri özündə tərənnüm edən, müəyyən olunmuş formada qiymətli kağız növüdür.

6) **Konosament** – yükün daşınması üçün onun yüklənməsi, daşınması və alınması hüququnu təsdiq edən beynəlxalq standart sənəd formasıdır.

7) **Opsion** - latın sözü olub seçim mənasını verir. Opsion müqavilə forması olmaqla qiymətli kağızların alqı-satqı proseslərini yerinə yetirmək hüququnu tərənnüm edir.

8) **Fyüçers müqaviləsi** – əqdin başlanması zamanı qeyd olunmuş qiymətlə gələcəkdə müəyyən müddət ərzində birja aktivinin alınması-satılması haqqında birja müqaviləsidir.

9) **Svop** – müəyyən edilmiş şərtlərlə gələcəkdə ödəmələrin mübadiləsi haqqında iki tərəf arasında bağlanılan razılaşmadır.

10) **Varrant** – ingilis sözü olub (warrant) vəkalət, ixtiyar, səlahiyyət deməkdir. Varrant anlayışı iki mənə verir. Birincisi, sertifikat olmaqla bu sertifikatı saxlayan müəyyən müddət ərzində və ya müddətsiz razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızlar almaq hüququnu verən sənəddir. Yəni, warrant əsas qiymətli kağızların buraxılışı ilə birgə yaranmaqla sahibinə təyin edilmiş qiymətlə müəyyən müddət ərzində qiymətli kağız almaq hüququ verir. İkincisi isə, anbar şəhadətnaməsi olmaqla müəyyən malın saxlamaq üçün qəbul edilməsinə təsdiqləyən sənəddir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında prezidentliyi dövründən bu günə kimi bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbir-

lər, reallaşdırılan iqtisadi və institusional islahatlar vətəndaşların yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşmasında, yeni iş yerlərinin açılması sayəsində əhalinin məşğulluğunun və gəlirlərinin artmasında, yoxsulluq səviyyəsinin daha da azalmasında öz müsbət nəticələrini göstərməkdədir. Bu şəraitdə sözsüz ki, qiymətli kağızlar bazarında törədilən cinayətlərin sayının artması müşahidə olunur.

Belə əməllər sırasına saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satma, qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalar, qiymətli kağızların emissiyası (dövriyyəsi) və qiymətli kağızların tədavülü qaydaları əleyhinə olan cinayətlər də daxildir. Qeyd olunan əməllər xüsusi ictimai təhlükəliliyi ilə fərqlənən cinayətlərdəndir. Bu əməllərin ictimai təhlükəliliyi ölkənin maliyyə-pul sistemini ciddi təhlükə altına qoymasından ibarətdir. Həmçinin bu kateqoriyadan olan cinayətlər dövlətin iqtisadi mənafeələrinə, cəmiyyətin siyasi, ictimai və sosial həyatına ciddi ziyan vurur, pulun devalivasiyasına gətirib çıxarır, inflyasiyanı gücləndirir, dövlətə, onun qurumlarına və ayrı-ayrı şəxslərə ziyan vurur.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 203.1-ci maddəsinə əsasən qiymətli kağızların emissiya prospektinə (informasiya memorandumuna) bilə-bilə yanlış, yaxud təhrif edilmiş məlumatların daxil edilməsi, həmçinin bilə-bilə yanlış, yaxud təhrif edilmiş məlumatları özündə əks etdirən emissiya prospektinin (informasiya memorandumunun) təsdiq edilməsi və ya bilə-bilə yanlış, yaxud təhrif edilmiş məlumatları özündə əks etdirən qiymətli kağızların emissiyası və ya kütləvi təklifinin yekunları haqqında hesabatın təsdiq edilməsi xeyli miqdarda ziyan vurduqda -cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki mislindən dörd mislinədək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Həmin Məcəllənin 203-1.1-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalar külli miqdarda ziyan vurmaqla və ya külli miqdarda gəlir əldə etməklə törədildikdə -cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) iki mislindən dörd mislinədək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək

müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə - iki ildən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Həmçinin Cinayət Məcəlləsinin 204-cü maddəsi saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satmaya görə məsuliyyəti müəyyən edir. Belə ki, Məcəllənin 204.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, satış məqsədi ilə saxta pul, qiymətli dövlət kağızları və ya xarici valyuta, yaxud xarici valyutada ifadə olunan qiymətli kağızları hazırlama, habelə əldə etmə və ya satma - beş ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Dövlət Statistika Komitəsi 1998-2018-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında qeydə alınmış saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətlərinin vəziyyətini və dinamikasını səciyyələndirən göstəriciləri hazırlamış və müvafiq təhlillər aparmışdır. Təhlildə göstərilir ki, 1998-ci ildə respublikada 28 saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayəti qeydə alınmış və onlar qeydə alınmış iqtisadi sahədə törədilmiş cinayətlərin 1,8%-ni təşkil etmişdir. Həmin ildə qeyd olunan cinayəti törətmiş 44 nəfər aşkar edilmişdir ki, bu da iqtisadi sahədə cinayət törətməsi aşkar edilmiş şəxslərin 2,3%-nə bərabərdir. 2008-ci ildə qeydə alınmış saxta pul

və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətlərinin sayı 9, xüsusi çəkisi 1,6%, bu cinayətləri törətməsi aşkar edilmiş şəxslərin sayı 7, onların xüsusi çəkisi 1,6% təşkil etmişdir. 2018-ci ildə isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 38; 3,3; 25; 4,9 olmuşdur.

Demək olar ki, 1998-ci ildən 2018-ci ilə kimi iqtisadi sahədə törədilmiş cinayətlərin sayı və onları törətmiş şəxslərin sayı azalan xətt üzrə dəyişir. Ancaq bu dövrdə saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətləri ilə bağlı göstəricilər əksər illərdə azalmış, bəzi illərdə isə artmışdır.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, araşdırdığımız kriminal əməllərin cinayət qanununda nəzərdə tutulmasında məqsəd həm ölkənin bazar münasibətləri iştirakçılarının mənafelərinin saxta ödəniş vasitələri ilə vurula biləcək ziyandan mühafizə etmək, həm də ölkənin milli valyutasını, xarici valyutanı və müxtəlif qiymətli kağızları cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdır. Araşdırılan cinayət əməlləri ilə mübarizə həm də beynəlxalq əhəmiyyətə malikdir.

Eyni zamanda vurğulamaq lazımdır ki, bununla bağlı insanların maarifləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu sahədə maarifləndirmə dedikdə həm bu növ cinayətlərə qarşı mübarizə, həm də vətəndaşları belə qeyri-qanuni hərəkətlərdən çəkindirmək nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. URL: <http://www.e-qanun.az/code/11>
2. E.M. Sadiqov. Bank əməliyyatları. Dərslik. Bakı, 2010.
3. “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 15 may 2015-ci il № 1284-IVQ Qanunu.
4. Musayev A. F., Vəliyev N. N., Quliyev A. S. “Qiymətli kağızlar bazarı” Bakı 2001.
5. www.fimsa.az - Maliyyə Bazarına Nəzarət Palatasının rəsmi saytı.
6. www.scs.gov.az – Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin saytı

Агшин Ализде

Преступления, совершаемые на рынке ценных бумаг: социальная обусловленность, законодательная регламентация, квалификация

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуются преступления, совершаемые на рынке ценных бумаг, социальное обеспечение, регулирование и статистика этих преступлений.

Aqshin Alizade

Crimes committed in the securities market: social conditions, legislative regulations, qualifications

SUMMARY

This article examines the crimes committed in the securities market, social security, regulation and statistics of these crimes.

REYHAN CƏFƏROVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
Rusiyaşünaslıq Elmi-tədqiqat laboratoriyasının
aparıcı elmi işçisi
Mob.: 050 407 70 60
Email: srf.75@rambler.ru

İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİ ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏTİN VƏ KİV-in QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ HAQQINDA

Ключевые слова: информационное общество, конституционализм, средства массовой информации, прозрачность, демократическое государство

Key words: informationsociety, constitutionalism, mass media, transparency, democratic state

“Vicdan vəsöz azadlığı, təhsil, sərbəst toplaşmaq hüququ demokratiyanın təməlini təşkil edir və nə zaman mətbuat azadlığı müvəffəqiyyətlə məhv edilərsə onlar hamısı ləğv olunar” [1].

F.Ruzvelt

Konstitusionalizmin xüsusiyyətlərindən biri davamlı dəyişikliklərə meyilli olması və hüquqi sistemin inkişafına kömək etməsidir və bununla da o, əhəlinin hüquqi düşüncəsinin formalaşmasına təsir göstərir.

Konstitusionalizmin inkişafı sayəsində müxtəlif dövlət hakimiyyət orqanlarının institutları və təndaşlara həqiqətəndə əlçatan olurlar. XX əsrdə kütləvi informasiya vasitələri institutu yalnız mühüm ictimai qurum kimi deyil, həm də cəmiyyətdə hakimiyyətin fəaliyyətinin müasir mexanizminin bir hissəsini təşkil edir və siyasi sistemdə mühüm yer tutur.

Yeni informasiya texnologiyalarının (peyk yayımı, İnternet) inkişafı dünya miqyasında vahid bir informasiya məkanı yaratma imkanını açmışdır.

KİV-lər daim müəyyən hüquqi sahədə mövcuddur və fəaliyyət göstərir. Mövcud olan hüquqi sistemlər KİV-in milli xüsusiyyətlərinə silinməz izlər buraxır. Eyni zamanda dünyanın bütün ölkələrində etik məəcəllələr, peşə qaydaları, birliklər və assosiasiyalar qismində özünü tənzimləmə

prinsipləri ilə həyata keçir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu baxımdan ölkələr arasında böyük fərqlər var. Məsələn, Böyük Britaniyada və Çində, ABŞ və İranda, Almaniyada və Mərakeşdə mətbuatın fəaliyyət göstərməsinin şərtlərini müqayisə edək. Uyğunsuzluq nə qədər gözə çarpandı?! Bir çox hüquqi sistem, ənənəvi hüququn tələbləri tez-tez real mediya praktikası ilə ziddiyyət təşkil edirlər. Beynəlxalq hüququn rolunun günü gündən artmasını müşahidə edirik.

KİV haqqında milli qanunlarını harmoniyaya gətirmək və hətta birləşdirmək arzusu, məsələn, Avropa Birliyi çərçivəsində ümumi Avropa hüquqi sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Beynəlxalq hüquq müdafiə təşkilatları hər il Şimali Avropa ölkələrini daim qorunan söz və mətbuat azadlığının dövlətləri kimi qeyd edirlər. Məhz buna görə də, onların nümunəsinə nəzər yetirmək məqsədə uyğun olardı. İsveç, Finlandiya, Norveç, Danimarka və İslandiya kimi ölkələrdə birmənalı olmayan informasiya axınlarının tənzimlənməsi üzrə dövlət sistemindən ictimai - hü-

quqi və bazar sistemlərinə keçid prosesləri mövcuddur. Təhlil üçün demokratik ənənələri özündə qoruyub saxlayan və inkişaf etmiş Şimali Avropanın ölkələrindən biri olan İsveçi seçək.

İsveçdə dövlət və bələdiyyə orqanlarının fəaliyyəti ictimaiyyətin iştirakı ilə keçirilməlidir. Bu hələ XVIII əsrdə əsas qanunlarda öz əksini tapan çox köhnə bir prinsipdir. Aşkarlıq prinsipinə dair müddəalar indiyədək Konstitusiyada və daha dəqiq olsaq, Mətbuat azadlığı haqqında qanunda da nəzərdə tutulur. Sözügedən prinsip ictimai nəzarətin mümkünlüyünü təmin etməlidir. Prinsipin məzmunu ondan ibarətdir ki, hakimiyyətin səlahiyyətində olan bütün sənəd və məlumatlar, o cümlədən, yazılar hər kəsə əlçatan olmalıdır. [2, s.58]

Aşkarlıq əsas qayda kimi çıxış edir, məxfilik isə - istisna kimi. Bu o deməkdir ki, hakimiyyət orqanları məlumat və ya sənəd verməkdən imtina edə bilən halda, hər zaman qanunun dəstəklənməsi tələb olunur.

Aşkarlıq prinsipi Əsas qanunda təsbit olunduğundan, o hər zaman başlanğıc nöqtəsi qismində çıxış edir və fərdi işçilərdə, digər qanunlar da bu prinsiplərinə rəhbər tutulmalıdır.

Aşkarlıq prinsipi məhkəmələrin və seçilmiş nümayəndələrin bütün protokollarının ictimaiyyətə açıq olmasını da ehtiva edir. Hakimiyyət orqanlarının ictimai nəzarət altında fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün bir çox səbəbləri var. Əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, hər kəs üçün ümumi olan və hər kəsə aid olan və İsveçin bütün sakinləri vergi ödəyiciləri kimi xərcləri ödəməklə kömək edən şeylərdən söhbət gedir.

Əlbəttə ki, İsveçdə məxfilik qaydaları da var. Lakin aşkarlıq prinsipi ilə əhatə olunanların məhdudiyyətlərində var. Məsələn, şəxsi xarakterli sənədlərə aid olan sırf şəxsi məktublar, açıqlamaya tabe olmurlar.

Beləliklə, əsas prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hakimiyyət orqanlarında hər şeyin açıq və əlçatan olmasıdır. Bu prinsipdən istisna etmək üçün, məxfilik haqqında qanuni müddəalara ehtiyac duyulur ki, bunlara etibar etmək olar. Onlar əsasən xüsusi qanunda – Məxfilik haqqında qanunda nəzərdə tutulublar. Məxfilik haqqında müddəalar çoxdur və onlar müxtəlif xarakterə malikdirlər. Onlar dövlət təhlükəsizliyi və ya öl-

kənin maliyyələşdirilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması və cinayətlərin cəzası, fiziki şəxslər və ya müəssisələr haqqında məlumatların qorunması kimi məsələlərə aid ola bilər.

İsveç və aşkarlıq prinsipi olmayan ölkələr arasındakı fərq o deyil ki, İsveçdə daha az məxfilik qaydaları var. Fərq ondadır ki, onların tətbiqi çox məhduddur və bu əsasən əsas prinsipdən asılıdır, yəni, aşkarlıq əsas qayda sayılır.

Əsas prinsipin mahiyyəti həmdə ondan ibarətdir ki, məxfilik insanların və ya cəmiyyətin mənafələrinə zərər vurmamalıdır. Beləliklə, məlumatın verilmə biləcəyi halda zərərin yaranma riski olmadan məxfilik qorunmalıdır. Hakimiyyət orqanlarına aşkarlıq prinsipini təmin etmək üçün müəyyən tələblər qoyulur: hakimiyyət orqanları sənədlər və məlumatlara dair ictimaiyyətin tələblərini operativ şəkildə nəzərdən keçirməlidir, fəaliyyətlərini ictimaiyyətin istəklərini yerinə yetirə biləcək qədər çevik təşkil etməlidir, məlumatları şifahi, məsələn telefonla, təmin etməlidir, sənədləri poçt və ya faksla göndərməlidirlər və s.

Demokratik dövlətlərdə müxtəlif qəzetlərin, radio stansiyaların və televiziya yayım şirkətlərin müxtəlif sahibləri var, onlardan həm dövlət, həm özəl şirkətlər, həmçinin ictimai - siyasi təşkilatlarda var. Dövlət yalnız öz KİV – ni, mətbuat mərkəzlərini təsis etmir, o həm də məlumat azadlığını təmin edən və sui-istifadədən qoruyan qanunları müəyyən edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında KİV-in fəaliyyətinə əsasən aşağıdakı normativ - hüquqi aktlar tənzimləyir: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1999-cu il 7 dekabr tarixli "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1998-ci il 3 aprel tarixli "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 5 iyun 1996-cı il tarixli "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 sentyabr 2004-cü il tarixli "Dövlət sirri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, habelə Azərbaycan Respublikasının digər normativ aktları.

Ümumiyyətlə, dövlət və mediya arasında olan münasibətləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə xarakterizə etmək mümkündür:

- dövlətin təbiəti medianın cəmiyyətdəki ümumi vəziyyətini müəyyənləşdirir;
- dövlət demokratik cəmiyyətdə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti üçün normativ - hüquqi baza yaradır, onların hər bir növünün hüquqi statusunu müəyyənləşdirir;
- dövlət siyasi plüralizm prinsipinə əsaslanan cəmiyyətdə özünün dövlət KİV ilə birlikdə fəaliyyət göstərən digər qeyri-dövlət KİV-nə malik ola bilər;
- dövlət müstəqil KİV-in xüsusi fəaliyyətinə müdaxilə etmir;
- dövlət vətəndaşların informasiya hüquqlarını, dövlət maraqlarını və müxtəlif KİV-lərarasında münaqişələrin həllini təmin etmək üçün xüsusi orqanlar yarada bilər.

Bazar iqtisadiyyatı, söz azadlığı və plüralizmin mövcud olduğu demokratik dövlətlərdə, KİV -lər güclü bir vasitə kimi müxtəlif siyasi qüvvələr arasında bərgərar olmalıdır, dövlət hakimiyyəti mexanizmində olduğu kimi hakimiyyət bölgüsü prinsipi-

nə əsasən sistem yaradılmalıdır ki, cəmiyyət və medianın üzərində, eləcə də əlində olan siyasi qüvvələrin üzərində nəzarətini təmin etməsidir.

Cəmiyyətdə, KİV-lər iki əsas funksiyanı yerinə yetirməlidir:

- cəmiyyəti lazımi və kifayət qədər məlumatla təmin etmək;
- ictimai rəyi layiqincə əks etdirmək.

Beləliklə, konstitusiya cəmiyyətin üzvlərinə layiqli həyat üçün bütün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan azad cəmiyyətin yeni prioritetlərini formalaşdırır. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət öz növbəsində cəmiyyətin inkişafını təmin edir və fərdlərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edir. Bunun üçün hər bir dövlətin müəyyən hüquqi mexanizmlərə ehtiyacı vardır ki, onlardan da biri KİV -dir.

Görkəmli ingilis filosofu Jon Lok bu barədə yazmışdır: "Dövlətdəki hər bir fərdin azadlığı hamı üçün vahid olan daimi qaydalardan ibarətdir" [3].

Ədəbiyyat:

1. Михайлов С.А. История зарубежных СМИ. Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2006. – 256 с.
2. <https://ru.citaty.net/tsitaty/647590-franklin-delano-ruzvelt-liudi-vo-vsion-mire-dolzny-imet-chetyre-svobody-1/>
3. <https://ru.citaty.net/avtory/dzhon-lokk/>

Аннотация

В данной статье автор раскрывает сущность взаимодействия государства и средств массовой информации в условиях информационного общества. Большие возможности активного воздействия СМИ на формирование юридического мышления и поведения граждан свидетельствуют о важнейшей роли «четвертой власти» в современном обществе.

Summary

In this article, the author reveal main idea of the interaction of the state and the mass media in the information society. Great opportunities of the active influence of the media on the formation of legal thinking and behavior of citizens testifying the crucial role of the “fourth power” in modern society.

XALİDƏ XƏLİLOVA

AMEA Fəlsəfə İnstitutu, Sosial Psixologiya şöbəsi

E-mail: xalida-83@rambler.ru

UOT 159.9:316.37

MƏİŞƏT ZORAKILIĞI SOSIAL PSIXOLOJİ FENOMEN KİMİ

Açar sözlər: məişət zorakılığı, sosial-psixologiya, aqressiya, qəddar rəftar, ailə, davranış

Ключевые слова: насилие в семье, социально-психология, агрессия, жестокость, семья, поведение

Key words: domestic violence, social psychology, aggression, cruelty, family, behavior

GİRİŞ

Məişət zorakılığı ən ciddi və geniş yayılmış sosial problemlərdən biridir. Lakin, aydın anlayışların olmaması, gücdən istifadə dərəcəsi və onun səbəbləri haqqında ətraflı məlumat bu problemin həllinə yönəlmiş vasitələrə maneə yaradır. Ailə zorakılığı dünya səviyyəsində və əhalinin bütün təbəqələrində geniş yayılmış bir fenomendir və müxtəlif səviyyələrdə təhsil alan şəxsləri əhatə edir. Ailədə zorakılıq problemi ibtidai dövürdən başlayaraq bu günə qədər davam edir. Bu problem cəmiyyətin hər dövrdə apardığı real müqavimət və mücadilədir. İctimai şüurda və kütləvi informasiya vasitələrində şiddət problemi "fərqli hadisənin dəhşətləri" ni qisadılıb və dəyişdirilmiş şəkildə təqdim olunur. Zorakılıq yalnız ictimai cəhətdən uğursuz ailələrdə baş verir fikrini, müasir tədqiqatçılar ictimai şüurun əsassız əfsanəsi hesab edirlər. Ailədə zorakılıq sinfi, irq, mədəni, dini, sosial-iqtisadi aspektlərindən asılı olmayaraq, əhalinin bütün təbəqələrində və kateqoriyalarında baş verir. Ailədə zorakılıq problemi cəmiyyətdə, münasibətlərdə mövcud olan uyğunsuzluğu və təhrifi əks etdirir. Buda cəmiyyətdəki qeyri-sağlam sosial və mənəvi vəziyyətdən xəbər verir. Həm evdən kənar, həm də ailə daxilində baş verən zorakılığa dövlətin səthi reaksiyası, şiddətə şərait yaratmaqla cəmiyyəti və ailəni pozur. Cəmiyyətin hər cür şid-

dətə olan tolerantlığı, müasir bir mədəni cəmiyyətin yaradılmasına maneə törədir. Bütün qeyd olunmuş problemlər mövcud aktuallığın göstəricisidir.

Burada əsas məqsəd ailədaxili zorakılığın sosial-psixoloji problemlərini araşdıraraq, ev zorakılığının məruz qalan şəxslərə psixo-sosial yardımın forma və metodlarını öyrənmək.

Bu gün cəmiyyətdə ən aktual problemlərdən biri olan zorakılıq insan həyatının müxtəlif sahələrində geniş yayılmışdır. Hər il şiddətli cinayətlərin aqressivliyi və qəddarlığı artaraq böyüyür, ağır nəticələrə gətirir. Bu halda ictimai şüurun aktiv kriminalizasiyası müşahidə olunur ki, bu da gələcək nəslin kriminal ənənələrin və stereotiplərin daşıyıcısı olmasına təkan verir [1, 22].

Burada mühüm və əhəmiyyətli problemlərdən biri də zorakılığın mənbə və təbiətini təyin etməkdir. Elmdə insan aqressivliyi hansı amillərlə şərtlənir (bioloji və ya sosial) sualı, hələ də mübahisəli olaraq qalır.

Aqressiya bir tərəfdən anadangəlmə instinkt kimi başa düşülür və ilk növbədə, növünü qoruyan bütün canlılara xas olaraq, kortəbii şəkildə bürüzə verir. Digər tərəfdən isə insan davranışının hər hansı bir şüurlu forması kimi, kiməsə fiziki və ya psixi zərər verməyə yönəldilir. Bir sıra alimlərin fikrincə, belə aqressiv davranış anadangəlmə qazanılmış deyil, o ətraf mühitin təsiri altında formalaşmış və təhrif edilmiş sosiallaşma prosesinin nəticəsidir [1].

Ən qədim sosial institut kimi ailə cəmiyyətin əsasını təşkil edir və insanın sosiallaşmasının ilkin mərhələsi burdan başlayır. İstənilən ictimai orqanizm kimi, ailə cəmiyyətlə birlikdə inkişaf edərək dəyişir, zamanın tələbinə uyğun olaraq sosial ehtiyaclarını özünəməxsus olaraq ödəyir. Ailə

onun hər bir üzvünün hüquq və azadlıqlarını dəstəkləyən, iqtisadi, sosial və fiziki müdafiəsini təmin edən sistemi kimi xidmət etməlidir. Ancaq bu gün zorakılıq çox ailələrin qorxunc və gizli reallığıdır. Ailə şiddətinin iqtisadi və sosial dəyişikliklərdən, həyatın sürətlənməsindən və yeni stresslərdən yaranan yeni bir fenomen olduğuna dair bir sıra fikir mövcud. Statistika görə, ailədə məişət zorakılığına ən çox məruz qalanlar isə qadın və uşaqlardır [2]. Ailədə zorakılıq əksər hallarda müdafiəsiz, asılı vəziyyətlərdə özünü qorumaq iqtidarında olmayan şəxslərdə (uşaq, yaşlı, əlil və qadınlarda) bürüzə verir. Şiddətə hər dörd ailədən birində rast gəlinir. Nəticədə şiddət ailənin həyatında daha dərin izlər qoyaraq, ailədaxili münasibətləri sarsıdaraq, qüvən və etibarını itirir. Burada mənəviyyət pozulur, nəsillərin bağlantısı və davamlılığı zəifləyir, ailə tərbiyəsində humanizm, uşaq baxımsızlığı, sahibsizlik və bir çox digər cəmiyyətə zidd hallar yaranır.

Müasir ədəbiyyatda "ailə zorakılığının" tez-tez istifadə edilməsinə baxmayaraq, onun vahid tərifini hələ elm adamları tərəfindən işlənməmişdir. Ədəbiyyatda onu ifadə edən bir neçə sinonim terminlərdən istifadə edilir. Ən çox rast gəlinən isə "məişət zorakılığı" terminidir. Bundan başqa "ailədə zorakılıq", "ailədaxili zorakılıq" və "ailə zorakılığı" terminlərindən də istifadə olunur.

Beləki, "məişət zorakılığı" dedikdə, burada zorakılıq məhz ev ərazisində tətbiq edilir və bu zorakılıq kimlə həyata keçirilir - ailənin üzvləri və ya istənilən şəxslər tərəfindən, amma birgə yaşayış yerində və ya zərər çəkmiş şəxsin evinin divarları arasında həyata keçirilir. "Ailədə zorakılıq" dedikdə, isə ailənin üzvləri tərəfindən evdə və ya evdən kənar tədricən şiddət nəzərdə tutulur. D. Qorşkovun fikrincə, "ailə zorakılığı" termini məzmun etibarilə daha geniş olaraq bütün hadisələri çərçivə daxilində, özündə ifadə edir [3, s. 13].

Geniş mənada ailə zorakılığı əgər bir şəxs və vətəndaş kimi ailə üzvlərinin hüquq və azadlıqlarını pozursa bu davranış qəsdən hərəkət kimi başa düşülməlidir. Fərdi səviyyədə şiddət, fiziki və ruhi əzablara səbəb olaraq, birbaşa şəxsiyyətin davranışına təsiri kimi onun istənilən davranış seçimini məhdudlaşdırır [4].

V.İ.Yeruslanovanın qeyd etdiyi kimi, ailə zo-

rakılığı - qorxutmaq, qorxu hissənin təlqin etmək məqsədilə fiziki, psixi, mənəvi və iqtisadi təsir dövrünün tezliyini artırır. Bir insan başqasının davranış və hisslərinə nəzarət edərsə və ya ona cəhd göstərsə, bu psixoloji, sosial, iqtisadi, cinsi və ya fiziki zərərin yaranmasına səbəb olan "xroniki" vəziyyətlərdir [4, s.16].

Məişət zorakılığının əsas cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, bu tip şiddətlər (fiziki, seksual, psixoloji və iqtisadi) münəqişə zamanı təkrarlanan hallardır. Hər bir ailədə münəqişəli vəziyyəti məişət zorakılığından fərqləndirən model mövcuddur. Amerikalı tədqiqatçı, psixoloq və ailə zorakılıq problemi üzrə tanınmış mütəxəssis L. Uoker tədqiqatlarında ailə münəqişəsinin məişət zorakılığı kateqoriyasına daxil olması üçün ən azı iki dəfə baş verməli olduğunu vurğulayırdı. Əgər münəqişə lokal təcrid edilmiş xarakter daşıyarsa, onda zorakılıq sistemli bir əsas malikdir və bir-birini təqib edən hadisələrdən ibarətdir. Münəqişə adətən özlüyündə həll oluna bilən hər hansı konkret problemə malikdir. Ailədə zorakılıq "xroniki" olduqda, biri digərinin davranış və hisslərini daim nəzarət altında saxlayır və ya ona cəhd edir, bunun nəticəsində zorakılığa məruz qalan şəxs psixoloji, sosial, iqtisadi, cinsi və ya fiziki ziyan, zərər və ya travma ala bilər.

Məişət zorakılığın digər aqressiv hərəkətlərdən ikinci əsas fərqi, zorakılıq zamanı obyekt və subyekt arasındakı münasibətlərin xüsusiyyətləridir. Yadlar tərəfindən küçədə törədilmiş cinayətdən fərqli olaraq, məişət zorakılığı ər-arvad və ya yaxın tərəfdaşlar, keçmiş yoldaşlar, valideynlər, uşaqlar, digər qohumlar, nişanlanmış və ya evlənmək niyyətində olan yaxın insanlar arasındakı münasibətlərdə baş verir. Məişət zorakılığının üçüncü əsas xüsusiyyəti müxtəlif ölkələrdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, məişət zorakılığı gender probleminin göstəricisidir. Zorakılığın qurbanı ən çox məhz qadınlar olurlar. Lakin bəzən qadınlar kişilərə qarşı özünümüdafiə vasitəsi kimi və ya kişilərin zorakılığın dayandırılması məqsədi ilə onların özlərinə qarşı zorakılıq tətbiq edirlər. Ərin üzərində hökmranlıq etmək üçün bəzi qadınlar müntəzəm olaraq zorakılıq tətbiq edirlər. Lakin nadir bir qadın bunun üçün lazımı fiziki gücə malikdir [5].

Zorakılığın təzahür səbəbləri çoxdur. Fərdi olaraq heç biri məsuliyyət daşımayan müxtəlif faktların birləşməsi ilə müəyyən edildiyinə görə, zorakılığın səbəb və amillərinə bütövlükdə baxılmalıdır.

Birincisi, zorakılıq sosiomədəni təbiətə malik ola bilər və ailə münasibətlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan tərbiyə mahiyyət etibarilə xarici təəsüratlarla dəstəklənən, yeganə mümkün modeli kimi görünür.

İkincisi, qəddar rəftar fərd və ya fərdlərin şəxsi həyat təcrübəsinin nəticəsi ola bilməz və bu da mənəvi-psixoloji cəhətdən universal münasibətləri nəzərdən keçirməyə əsas yaradır.

Üçüncü səbəb "uşaqlıq travmasıyla" bağlıdır, erkən yaşda yaşanmış dağıdıcı təcrübə, fərdin öz yaxınlarına qarşı uşaqlıq komplekslərini göstərməyə məcbur edir.

Dördüncüsü, fərdə olan xarici təsirlər onun şəxsi dözümlük həddinin aşmasına gətirib çıxarır və nəticədə sosial-psixoloji dekompensasiya yaranır. Ailədə (evdə) baş verən məmnuniyyətsizlik əvəzləyici kompensasiyanın axtarışına səbəb olur. Bu zaman fərd özünü müdafiə etmək və qorumaq iqtidarında olmayanların hesabına özünü təsdiq edir.

Beşinci səbəb, fərdin şəxsi xüsusiyyətləri- dominant xarakter və xüsusiyyətlərində bürüzə verən adekvat tərbiyənin kifayət qədər vaxtında kompensasiya edilməməsi ilə bağlıdır [6., 29-32].

Psixoloqlar zorakılığın artmasında instinktlərin idarəsinin zəifləməsi, məyusluğun, təcavüzkarlığın, alkoqolizmin və psixopatologiya kimi psixi amillərin xüsusi rolunu müəyyənləşdirdilər. Sosial səbəbiyyət nəzəriyyəsinin tərəfdarları mədəniyyət normalarına və patriarxal sosial strukturda kişilərin hakimliyinin artması zorakılığa səbəb olmasına diqqət yetirirlər. Zorakılıq ailədə sosial stresslə sıx bağlıdır. Burada gərginlik səviyyəsini yüksəldən və qəddarlığa gətirib çıxara bir çox problemlər - uşaqların tərbiyəsində fikir ayrılıqları, cinsi əlaqə, hamiləlik, pul çətinlikləri, işsizlik, uzunmüddətli tibbi yardıma ehtiyacın olması aiddir. Cəmiyyətdə arzu və imkanların arasında uyğunsuzluq, daimi qıcıqlanma həll edilməmiş problemlər və bir-birini inkar edən tələblər qismində xroniki narahatlıqla izah edilir [6., 37].

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, "məişət zorakılığı" ailənin bir üzvünün digərinə qarşı qəsdən edilən hərəkət və ya hərəkətsizliyi, yəni əgər bir insan və vətəndaş kimi onun konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarını sıxışdıraraq ona fiziki ağrı verərək, fiziki və psixi sağlamlığına zərər vurur və ya belə zərərin yaranmasına təhlükə yaradır.

Fəlsəfi və məntiqi təriflərə görə, məişət zorakılığının növlərinin xarakteristikası dedikdə, "növ" konsepsiyasının iki meyarı göstərilir. Birincisi, növ (nəsil) adlanan daha geniş obyektlərə, ikincisi isə məzmunlu xarakterinə və növlərin həcminə görə olan nisbətində aiddir. Bu iki meyar bir-birini inkar etmir.

N.M. Platonovun fikrincə, şiddətin kriminoloji təsnifatının əsas meyarları subyektlərin xüsusiyyətlərini motivasiya etmək üsulu kimi xidmət göstərə bilər [7., 46].

Ailə zorakılığı ər və arvad; keçmiş həyat yoldaşları; böyüklər və ailənin böyük üzvləri; uşaqlar və bioloji valideynlərdən birinin və eyni cinsli cütlüklərin yeni partnyorları; övladlığa götürmüş valideynlər və uşaqlar arasında yəni, istənilən ev mühitində mümkündür. Ona görə də təsnifat cəhətdən və qurban arasındakı münasibətlərin təbiətindən asılı olaraq edilməlidir. Bu meyar ailədə zorakılığın növbəti növlərə ayırmağa imkan verir: uşaqlara qarşı zorakılıq; həyat yoldaşlardan birini digərinə qarşı olan zorakılıq; yaşlı qohumlara qarşı uşaq və nəvələr tərəfindən zorakılıq [7].

Elmi ədəbiyyatda və bir sıra beynəlxalq hüquqi aktlarda uşaqlara qarşı ailə zorakılığı "qəddar rəftar" adlanır, bu anlayışlar sinonim kimi istifadə olunur.

Fiziki zorakılıq - insanın orqanizminə bilavasitə təsirdə şiddət: döyülmə, yaralanma, işgəncə vermək. Fiziki zorakılığın nəticəsi zərər çəkmiş əzab və sağlamlığa zərər verə bilər. Fiziki zorakılığın spektri genişdir: cüzi xəsarət yetirmək həddindən qətlə ifrat formasına qədər. Fiziki zorakılıq, tibbi müayinənin məlumatları əsasında nisbətən asan müəyyən edilir. Ailədə fiziki zorakılıq gender yönümlüdür. Zorakılığa, kişi hakimiyyəti və aqressivliyin təzahürü kimi baxılır. Fiziki zorakılıq bir çox kişi və qadınlar tərəfindən "normal" həyatın atributu kimi qəbul edilir. Qadınlara

qarşı fiziki şiddət, uşağa sahibi olan sabit evli cütlərdə, yəni norma uyğun və etibarlı sayılan ailə tipində də olur. Ev fiziki zorakılığına, məruz qalan qadınlar onu incidənlərə qarşı çox səbirli və onları dəfələrlə bağışlamağa hazırdı. Buna səbəb iqtisadi çətinlik, uşaqları atasız qoymaq, ərə rəhm etmə, cəmiyyətin hörmətini itmək qorxusu ilə bağlıdır.

Ailədə, qadına qarşı fiziki zorakılıq vəziyyətini xarakterizə edən psixoloji amillər, həyat yoldaşının spirtli içkilərə olan asılılığından ibarətdir. Bu məlumatlar bütövlükdə dünyanın bir çox ölkələrində aparılan tədqiqatlara uyğundur. Son illərdə avropa ölkələrinin əksəriyyətində döyülmüş ərlərin sayının artması müşahidə olunur [3, s. 46].

Valideyn-övlad münasibətlərinin qarşılıqlı təsiri tərbiyə prosesi kontekstində təhlil edilir. Bu proses mədəni komponentə də böyük təsir göstərir. Həm böyüklərin həm də uşaqların şüuruna bir qanun kimi yeridilir ki, yerli mədəniyyətdə effektiv tərbiyə üçün fiziki cəzanın "faydası" haqqında mif mövcuddur.

Fiziki zorakılıq təkcə bədənə yox, həm də psixoloji ziyan vurur. Lakin, fiziki şiddətin psixoloji nəticələri daha ağır və mürəkkəbdir. Yeniyetmə oğlan və qızlar arasında deviant davranışın 70% -dən çoxunu fiziki zorakılıq təşkil edir.

Lakin, zorakılığın xarakterində gender fərqi mövcuddur. Oğlan ailədən kənarda, qızlar oğlanlara nisbətə daha çox ailə içərisində zorakılığa məruz qalırlar. Bir qayda olaraq, qızlar daha kiçik yaşlarda, yeniyetmə dövründən əvvəl, oğlanlar isə artıq yeniyetmə olduqda şiddətə məruz qalırlar [8, 62].

Psixoloji zorakılığa - şifahi təhqirlər; şantaj; mövcudluğunu nəzərdə tutur; partnyor üzərində nəzarətin qurulması üçün uşaq və ya başqa şəxslərlə üzərindən zorakılıq aktları; özünə, başqa şəxslərə və ya qurbana qarşı zorakılıq təhdidləri; ev heyvanlarına və ya mülkiyyətə şiddət göstərməklə qorxutma; təqib; qurbanın fəaliyyətinə nəzarət; qurbanın ünsiyyət dairəsi nəzarət; qurbanların müxtəlif resurslara (sosial və tibbi yardım, dostlarla ünsiyyət, təhsil, iş və s.) daxil olmağına nəzarət; qurbanın şəxsi ləyaqətini alçaldan hərəkətlər etməyə məcburiyyət; qurbanın gündəlik fəaliyyətinə nəzarət [9, 51].

Iqtisadi zorakılıq - başqasının, ailənin böyük

üzvünün ailə büdcəsinə həmçinin azyaşlının xərclərinə müdaxilə edərək və öz istəyinə görə idarə etmək cəhdinə malik olmasıdır. Bura daxildir uşaqların ehtiyaclarının ödənilməsindən imtina; gəlirlərin gizlədilməsi, ailə pullarının itkisi, maliyyə qərarlarının əksəriyyətinin sərbəst qəbulu, xərclərin ciddi kontrolu. Qadınlar maliyyə baxımından, müxtəlif səbəblərə görə tez-tez kişilərdən asılıdır: uşağın dünyaya gəlməsi, ər tərəfindən işləməyə qadağanın qoyulması, işsizlik, əmək bazarında ayrı-seçkilik. [3, 49].

Məişət zorakılığının psixoloji nəticələri müxtəlif simptomlarla özünü göstərə bilər. Lakin bunların arasında oxşar reaksiyalar da var:

Travmatik stress reaksiyaları. Qorxu və həyəcan simptomları, birbaşa və ya təxirə salınmış reaksiyalar nəticəsində yaranan zorakılıq travmasına aiddir. İkincisi, yuxunun (narahat yuxu, yuxusuzluq) pozulması, pis iştaha, psixosomatik şikayətlər, hər şeyi unuduran həyəcan aiddir. Travmatik bir hadisənin yenidən tərif edilməsi və yenidən düşünmək bəzi qurbanlarda postravmatik stress pozuntularına səbəb ola bilər. Həddindən artıq fiziki və ya cinsi istismar halları, güclü həyəcanlıq, kabuslar, ağırlı həssaslıqlar yaradır.

Depressiya və intihar davranışı. Depressiv simptomları tez-tez kədərlə, xoş hissləri yaşaya bilməməklə müşahidə olunur. Ağır depressiya, bir qayda olaraq, alçaldıcı bir duyğu, həddindən artıq zəiflik və onların "intim" zonasına müdaxiləsilə müşayiət olunur.

Aşağı özünüqiymətləndirmə. Çox vaxt ailə içi zorakılığa məruz qalan qurbanlar özlərinə nifrət və narazılıqla baxırlar. Zamanla aşağı özünüqiymətləndirmə kompensasiyalı zəriflik və qüdrətlik fantaziyaları ilə maskalanır. Zərərli və natamam hissi, zorakılığa məruz qalmış və öz qabiliyyətlərinə inamsız insanlarda aşağı özünüqiymətləndirməyə səbəb olur. Onlar şüuraltında hər zaman uğursuzluğu gözləyirlər. Yeni məsələlərlə əlaqəli uğursuzluqların qaçınılmazlığı qorxu hissini yaradaraq, həssas emosional tarazlığı pozur. [10; 76-78].

Şiddət formasından asılı olmayaraq qurbanın təcrübəsi çoxölçülü və multimodaldır. Şiddətdən sonra yaranan pozuntular fəaliyyətin bütün səviyələrinə öz təsirini göstərir. Burada "zorakılıq dövrünə" yaşanmış qəddar rəftarda zərər çəkmiş və ya

təcavüzçü kimi baxılır. Ailə zorakılığının qarşısı vaxtında alınmadıqda bütün bunlar yığılır və bütövlükdə cəmiyyətə qarşı dönür. Cəmiyyətdə zorakılığın yayılmasının əsas səbəblərindən biri də, dözülmüş ağrıya reaksiya vermək ehtiyacı durur. Çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki, ağır cinayət törətmiş cinayətkarların əksəriyyəti uşaqlıq dövründə fiziki və ya cinsi zorakılığa məruz qalmışdır [11;87].

Beləliklə, ailədə zorakılığın ruhsarsıdıcı təsiri problemi o qədər mürəkkəb və aktualdır ki, bu problemə ayrıca baxılmalıdır. Bu problem yalnız psixoloji deyil, sosial və hüquqi aspektləri də var. Şiddətdən sonra yaranan pozuntular insan fəaliyyətinin bütün səviyyələrinə təsir göstərir. Uşağın gələcəkdə özünü reallaşdırma bilmə qabiliyyətinə mane olur və davamlı şəxsi dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Psixologiya elminin əsas aktual problemlərindən biri olan şiddət problemi həll olunmaya-raq psixoterapiyada yeni tədqiqat proqramları və orijinal metodik yanaşmalar tələb edir.

Nəticə.

Beləliklə, ailə zorakılığı ailənin bir üzvünün digərinə qarşı hər hansı bir qəsdli hərəkət kimi başa düşülməlidir, əgər bu hərəkətlər ailə üzvünün hüquq və azadlıqlarını bir şəxs və vətəndaş kimi pozursa. Fərdi səviyyədə zorakılıq, fiziki və psixi əzablara səbəb olaraq insanın davranışına birbaşa təsir edərək onun istədiyi davranışı seçmək imkanını məhdudlaşdırır. Məişət zorakılığının əsas xüsusiyyətlərindən biri də, çoxsaylı münaqişələr zamanı şiddətin növlərinin təkrarlanmasıdır. Ailədə məişət zorakılığı sadə münaqişədən fərqlənir. Psixologiya elminin digər aktual problemlərindən fərqli olaraq zorakılıq problemi daha aktual olaraq qalır. Bu problemin həlli üçün müştərilərlə psixoterapiya işlərinin xüsusiyyətlərinə diqqət yetirmək, orijinal metodoloji yanaşmalar və yeni tədqiqat proqramları hazırlamaq gərəkdir. Sosial iş mütəxəssisinin vəzifəsi, məişət zorakılığı baş verdikdə dövlət və qeyri-dövlət strukturları və hakimiyyət orqanları ilə düzgün və effektiv qarşılıqlı əlaqə yaratmaqda köməklik göstərməkdir.

Dövlət qurumları, hüquq-mühafizə orqanları, səhiyyə orqanları, böhran mərkəzləri arasında qarşılıqlı əlaqə xüsusi önəm daşıyır. Sosial iş üzrə

mütəxəssis bu prosesdə mühüm rol oynayır, çünki məhz o dövlət və qeyri-hökumət qurumların koordinasiyasını həyata keçirməlidir, yalnız bu şəkildə arzu olunan nəticələrə nail olmaq mümkündür. Ailədə zorakılığa məruz qalan şəxslərlə sosial iş apararkən- onların sosial vəziyyəti bərpa edilir, psixoloji gərginlikdən azad edilir, vaxtında tibbi və psixoloji yardım göstərilir.

Ailədə zorakılıq faktının qarşısının alınması üçün mentalitet dəyişdirilərək hüquq pozuntularına səbəb olan faktları aradan qaldırılmalı və cəmiyyət tərəfindən yol verilməz olmalıdır. Burada kütləvi informasiya vasitələrləri mühüm rol oynamalıdır. Ailədə hüquqi savadlılığı artırmaq, ünsiyyətin qurulması, davranış psixologiyası, münaqişədən qaçınmaq üçün proqramlara ehtiyac var. Bu proqramlarda yalnız ailə zorakılıq faktları ittiham edilməməlidir, yaranan münaqişələrin şiddətsiz yolları da təklif edilməlidir. Ailədə zorakılığın qarşısının alınması və xəbərdarlıq məsələlərinə yenilik gətirmək lazımdır.

Profilaktik tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılmasına dair tədbirlərdə işin aparıcı təbiətini və iş yerlərinin problemini həll etmək yox, onun qarşısının alınması üçün dövlətin sosial siyasətini həyata keçirən, o cümlədən, insan hüquqlarının təmin edən və bunları həyata keçirən real mexanizm lazımdır. Daha çox diqqət məişət zorakılığının qurbanı olan qadın və uşaqların sosial müdafiəsinin qanunvericilik təminatına, onların hüquqlarının həyata keçirilməsinə və müdafiəsini təmin edən müvafiq xidmətlərin təşkili sahəsində göstərilməlidir. Sosial xidmətlərin yaradılmasında prioritet, dövlət qurumlarıyla ictimai birləşmələrin eyni vaxtda dəstək almasıdır. Sosial yardım proqramlarından asılı olmayaraq məişət zorakılığına dair xüsusi proqramları hazırlamaqla yanaşı, federal və yerli proqramlar səviyyəsində dövlət, ictimai və xüsusi xidmətlərin əməkdaşlığının və koordinasiyasının təmin edilməsi vacibdir. Təcrübəli kadrların hazırlanmasına, onların peşəkarlığının artırılmasına, ailə zorakılığını müəyyən edən və qarşısını alan təlim metod və üsullarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Həyat fəaliyyətinin (həkimlər, psixoloqlar, hüquqşünaslar, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və s.) müxtəlif sahələrində işçilərinin profilaktikada aktiv iştirakının təminatı.

Ədəbiyyat:

1. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. - М., 1994. 175 с.
2. Алексеева Л. С. Насилие в семье как социальная проблема. // <http://www.old.admblag>
3. Горшкова И.Д. Насилие над женщинами в современных российских семьях. /И.Д. Горшкова, И.И. Шурыгина. МАКС-ПРЕСС, 2003. - 144 с.
4. Ерусланова В.И. Насилие в семье. Учебное пособие. - М.: «Дашков и Ко», 2010. - 253 с.
5. Карабанова, О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учеб. пособие / О.А. Карабанова. -- М. : Гардарики, 2006. -- 320 с.
6. Крайнова, А.М. Домашнее насилие. / А.М. Крайнова. - М.: Мир, 2006. - 145 с.
7. Платонова Н.М. Насилие в семье: особенности психологической реабилитации / Под ред. Н.М. Платоновой, Ю.П. Платонова. - СПб.: Речь, 2004. - 274 с.
8. Бойченко Л.Д. Гендерное насилие: причины и следствия. - Петрозаводск, 2005. - 97 с.
9. Елисеев Д. Жестокое обращение с детьми как проблема современного общества. / Д. Елисеев - М.: Свобода, 2001. - 165 с.
10. Стар Б. Насилие в семье // Энциклопедия социальной работы, в 3 т., Т2. - М., 2008. - 232 с.
11. Шведова Н. О насилии в отношении женщин в семье/Насилие и социальные изменения. - М., 2000. - 98 с.

Резюме

В статье рассматривается насилие в семье, как одна из самых серьезных и распространенных социальных проблем. Отмечается, что насилие в семье является широко распространенным явлением в мире во всех слоях населения и затрагивает людей с разным уровнем образования. Делается вывод, что идея о том, что насилие происходит только в социально неблагополучных семьях, является необоснованным мифом общественного сознания. В статье также рассматриваются социально-психологические проблемы насилия в семье, а также формы и методы психологической помощи жертвам насилия.

Summary

The article examines domestic violence as one of the most serious and widespread social problems. It is noted that domestic violence is widespread in the world in all segments of the population and affects people with different levels of education. It is concluded that the idea that violence occurs only in socially disadvantaged families is an unfounded myth of public consciousness. The article also considers the socio-psychological problems of domestic violence, as well as forms and methods of psychological assistance to victims of violence.

GÜNAY HACIYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin

“İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi
agamirova-gadjyeva@mail.ru

AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNDƏ SAXLANILAN QADINLARIN SAĞLAMLIĞININ QORUNMASI PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Açar sözlər: məhbus qadınlar, sağlamlığın qorunması hüququ, qadın məhbusların səhhətinin pisləşməsi səbəbləri, beynəlxalq sənədlər, gender aspektləri, cinayət-icra qanunvericiliyi, islah müəssisələrinin rəhbərliyi.

Ключевые слова: заключенные-женщины, право на охрану здоровья, причины ухудшения здоровья у заключенных-женщин, международные документы, гендерные аспекты, уголовно-исполнительные законодательство, администрация исправительных учреждений.

Key words: women prisoners, the right to health protection, the reasons for the deterioration of health in women prisoners, international documents, gender aspects, penal enforcement legislation, administration of correctional institutions.

Azadlıqdan məhrumetmə faktının özünün mənfi nəticələrinin təsiri-sosial-əlverişsiz mühitdə ünsiyyət, ailə, övladları ilə əlaqələrin məhdudlaşdırılması, məhkum olunmuş qadınlarda əsarət, kədər, depressiya, məhkumluq, apatiya hallarına səbəb olan cəmiyyətdən təcrid olunması, məhkum qadınların sağlamlıq vəziyyətinə təsir edir. Dünyada yarım milyondan çox qadın və qız istintaq təcridxanasında və ya məhkum kimi saxlanılır. Avropada həbsxanada təxminən 100 min qadın və qız var. Qadınlar dünya üzrə ümumi həbsxana kontingentinin çox az bir hissəsini təşkil edir - ümumiyyətlə ölkənin qadınlardan ibarət həbsxana kontingenti 2 faizdən 9 faizə qədər arasında dəyişir. Dünyada bu faizin daha yüksək olduğu yalnız 12 penitensiar sistem var. Avropadakı həbsxanalarda qadınlara

rın ən yüksək faizi İspaniyada (az qala 8%), ən aşağı hissəsi isə Azərbaycanada (1,5%-dən az) müşahidə olunur [8].

Məhbus-qadınlar əksər hallarda əhalinin kasıb təbəqələrindən çıxmış, bir çox hallarda həbs olunana qədər fiziki və cinsi zorakılığa məruz qalmış, spirtli və narkotik asılılıqdan əziyyət çəkmiş və adekvat tibbi-sanitariya yardımı almamışlardan ibarətdilər. Bundan başqa, azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə daxil olan qadınlar kişilərə nisbətən daha çox dözmək məcburiyyətində olduqları məişət zorakılığı, fiziki və cinsi istismarla əlaqəli olan ruhi sağlamlıq problemlərindən əziyyət çəkirlər.

Qadın penitensiar müəssisələrinin sayının az olması ilə əlaqədar müxtəlif cinayətlərə görə məhkum olunmuş qadınlar əksər hallarda bir yerdə saxlanılırlar. Belə hallarda ümumi rejim, ciddi risk yaradan çox az sayda məhbus üçün zəruri olan ən sərt rejim tələbləri ilə müəyyən edilir. Ümumi rejim tələbləri məhbusların kişi kontingentinə hesablanıb və bu tələblər qadın-məhbuslara qarşı ayrı-seçkilik təşkil edir ki, onlar da öz çoxunda zorakı cinayətlərə görə cəza çəkirlər və ciddi rejimə ehtiyac duymurlar.

Məhkumların sağlamlıq hüququ, çoxsaylı beynəlxalq sənədlərlə tanınan əsas insan hüquqlarından biridir [4, səh. 215-217]. Buraya azadlıqda yaşayan vətəndaşlar üçün mümkün olan dərəcədə sağlamlığa lazımı qayğı hüququ, həmçinin xəstəlik və psixi pozuntuların inkişafına səbəb olmayan şəraitdə yaşamaq hüququ daxildir. Səhiyyə sahəsində penitensiar siyasət, islah müəssisəsində cəza çəkmə şərtlərinin bütün məhkumların sağ-

lamlığının qorunması məqsədlərinə uyğunluğunu təmin etməlidir [13]. Bütün məhkumların fiziki və zehni sağlamlığını qorumağın əsası bunlardır: kifayət qədər yaşayış sahəsi, yemək, təmiz içməli su, ətrafdakı təmizlik, təmiz hava, istilik və təbii və süni işıqlandırma. Bu baxımdan, məhkumların zehni inkişafında mənalı fəaliyyət göstərə bilməsi son dərəcə vacibdir.

Bu sayda, məhkumların sağlamlığının qorunması ilə bağlı beynəlxalq sənədlərin müddəalarını təhlil etmək lazımdır. Belə ki, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsi bu Paktın iştirak edən dövlətlərin hər bir insanın əldə edilə bilən ən yüksək fiziki və zehni standartlara sahib olma hüququnu tanımasını şərtləndirir [7].

Məhbuslarla rəftarın əsas prinsiplərində (Prinsip 9) məhbusların hüquqi vəziyyəti ilə bağlı ayrı-seçkilik etmədən bu ölkədə mövcud olan tibbi xidmətdən istifadə etmələri tənzimlənir. 24-cü Prinsipdə tutulan və ya həbsdə olan bir şəxsin həbs və ya həbs yerində olduqdan sonra ən qısa müddətdə müvafiq tibbi müayinədən keçmək imkanı təmin ediləcəyi bildirilir; sonradan ehtiyac olduqda tibbi yardım və müalicə ilə təmin edilir. Xidmət və müalicə pulsuz həyata keçirilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının cinayətkarlığın qarşısını almaq və qanun pozucuları ilə davranışa dair 1955-ci ildə Cenevrədə keçirilən Birinci Konqresdə "Məhbuslarla davranışın minimal standart qaydaları" aşağıdakıları (Qayda 24) müəyyənləşdirir: hər bir məhkum qəbul edildikdən sonra fiziki və ya ruhi xəstə olduğunu müəyyənləşdirmək üçün tibbi müayinədən keçməlidir; lazımi tədbirləri görmək; yoluxucu xəstəlikdən əziyyət çəkdiyindən şübhələnən məhkumları təcrid etmək; yenidən təhsil almasına mane ola biləcək fiziki və ya zehni qüsurları müəyyənləşdirmək və məhkumların fiziki iş qabiliyyətini müəyyənləşdirmək. 25 qayda qadın məhkumların fiziki və zehni sağlamlığına həkim tərəfindən baxılması, gündəlik olaraq bütün xəstələrin ziyarət edilməsi, xəstəlikdən şikayətlənənlərin və ya xüsusi diqqət göstərilməsinə ehtiyacı olan məhbusların qəbul edilməsini şərtləndirir [14, səh. 311-316].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, qadın məhkumlar əksər hallarda kişi məhkumlardan daha çox

sağlamlıq problemi yaşayırlar [3, səh. 58]. Qadınlarda əksəriyyəti yoxsulluq, narkotik istifadəsi, məişət zorakılığı, yeniyetmələrin hamiləliyi, qidalanma və zəif sağlamlıq problemləri yaşadıkları üçün xroniki və mürəkkəb sağlamlıq problemlərindən əziyyət çəkirlər. Narkotik aludəçisi olan qadınlar arasında vərəm, hepatit, müxtəlif intoksikasiyalar, anemiya, arterial hipertoniya, şəkərli diabet və obezliyin yayılması kişi cinayətkarlara nisbətən daha yüksəkdir. Zehni pozuntuların yayılması qadın məhkumları arasında qeyri-mütənasib dərəcədə yüksəkdir və onların 80% -nə bir növ pozğunluq diaqnozu qoyulub. Qadın məhbusların üçdə ikisi travma sonrası stres pozğunluğundan və eyni sayda psixoaaktiv maddələrin istifadəsi ilə əlaqəli hər hansı bir xəstəlikdən əziyyət çəkir [11, səh 134-139]. Narkotiklə əlaqəli cinayətlər Avropada qadınlar tərəfindən ən çox törədilən cinayətlər arasındadır və narkotik qadınların cinayət davranışının vacib bir amilidir. Narkotiklə əlaqəli cinayətləri aşağıdakı kateqoriyalara bölmək olar:

- 1) narkotik əldə etmək məqsədi ilə törədilən cinayətlər;
- 2) narkotik maddənin təsiri altında törədilən cinayətlər;
- 3) narkotik maddələrinin qeyri-qanuni tədarükü ilə əlaqəli və narkomaniya ilə əlaqəli olmayan cinayətlər.

Bundan əlavə, bir növ narkotik problemi olan qadın məhkumların nisbəti yüksəkdir və aparılan araşdırmalar problemlə narkotik istifadəsinin qadınlar arasında kişilərə nisbətən daha yüksək olduğunu göstərdi.

Avropa Birliyi ölkələrində qadın məhkumları kişi məhkumlardan daha çox narkotik istifadə edirlər [5, səh. 716]. Bəzi qiymətləndirmələrə görə, həbs zamanı qadınların ən azı 75% - i narkotik və ya spirt ilə bağlı hər hansı bir problemlə üzləşir. Bir çox ölkələrdə psixoaaktiv maddələrin istehlakı, onların əvvəlki müalicəsi, təsirli müalicə modelləri və müdaxilələri ilə bağlı problemlər yaşayan qadın məhbusları haqqında kifayət qədər məlumat yoxdur. Gender aspektlərinin nəzərdən keçirildiyi psixoaaktiv maddələrin istehlakının və bununla bağlı problemlərin yayılmasının öyrənilməsi üzrə beynəlxalq, milli və ya yerli miqyaslı

tədqiqatlar da kifayət qədər azdır.

Psixoaaktiv maddələrin istifadəsi ilə şərtlənən pozuntulardan başqa, posttravmatik stress pozuntuluğu, depressiya, narahatlıq, fobiya, nevrozlar, üzv-yardım və intihar kimi məhbuslar arasında psixi sağlamlığın pozulması hallarının yüksək göstəriciləri narahat etməyə bilməz. Əksər hallarda bu pozuntular qadınların bütün həyatlarına məruz qaldığı zorakılığın və zərərin nəticəsidir.

Araşdırmalar göstərir ki, məhbus qadınlar ümumiyyətlə əhalidən və kişi məhbuslar kontingentindən daha çox dərəcədə psixi sağlamlıq pozuntularından əziyyət çəkirlər. Məsələn, ABŞ ədliyyə Nazirliyinin ədalət mühakiməsinin Statistika İdarəsi tərəfindən aparılan tədqiqat göstərdi ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında qadınların 73% - i, yerli həbsxanalarda isə qadınların 75% - i psixi pozuntular simptomlarına malikdir, halbuki ümumi əhali arasında yalnız qadınların 12% - da belə bir hal müşahidə olunur. İngiltərədə və Uelsdə qadınların 90%-i azadlıqdan məhrumetmə yerlərində hər hansı diaqnostik psixi pozuntuya malikdirlər, psixoaaktiv maddələr istifadə edirlər və ya eyni zamanda bu və digər problemin mövcudluğu ilə xarakterizə olunurlar, on məhbusdan doqquzunda isə qadın aşağıdakı şərtlərdən birinə malikdir: nevroz, psixoz, şəxsi pozğunluq, alkoqoldan sui-istifadə və ya narkotik vasitələrdən asılılıq [9, səh. 24-27].

Qadın-məhbusların əksəriyyəti ilə xarakterizə olunan müalicəsi çətin olan travma və yoxsul sosial-iqtisadi vəziyyətin yayılma dərəcəsinin yüksək göstəriciləri bu kateqoriyanı psixi sağlamlığın pozulması və özünü səbəbli zərərli əlaqələndirir.

Araşdırmalar göstərir ki, məhbuslar arasında psixi sağlamlıq pozuntuları əksər hallarda bir səbəb kimi və onların həbs edilməsinin nəticəsi kimi çıxış edir. Həbsxanada qısamüddətli olma, hətta məhkəmənin gözləməsi zamanı da qadının və onun ailə həyatının psixi sağlamlığına ziyan vura bilər, lakin onun yenidən qanun pozuntusundan yayınması üçün heç bir şərait yaratmır. Qadınlar evdən kənarında həbsdə saxlanıldıqda və azadlıqdan məhrumetmə yerlərində qaldıqları müddətdə və sonra adekvat tibbi-sanitariya yardımını almıdıqda bu ziyan xeyli hiss edilir. Məhbusların hərtərəfli qiymətləndirilməsi əsasında onla-

rın differensiasiyası aparılmadığı, məhbuslarla iş proqramlarının isə ya yoxluğu, ya da qadınların xüsusi tələbatını ödəmək üçün yetərli olmadığı halda, belə həbs yerlərində qadınların psixi sağlamlığı pisləşə bilər. Zərərli ruhi sağlamlıq təsirləri, qadınlar özlərinə inamsız olduqda və onlara daha çox şiddət riskini hiss etdirən kişi həyatı tərəfindən nəzarət edildikdə, hiss edirlər.

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə daxil olan zaman psixi sağlamlığa zərər vurulmasının qarşısının alınması və qadınların psixi sağlamlığının möhkəmləndirilməsi tədbirləri barədə düşünmək lazımdır. Psixi sağlamlığın və əmin-amanlığın möhkəmləndirilməsi penitensiar müəssisənin tibbi-sanitariya yardımını ilə bağlı bütün siyasətində mərkəzi yer tutmalı, qəbul zamanı psixiatrik müayinəsi isə adi prosedurun ayrılmaz elementlərindən biri olmalıdır.

Digər tədqiqatlar göstərir ki, məhkəmə istintaq təcridxanasında olan qadınlar arasında psixi pozuntuların yayılması məhkum qadınlara nisbətən daha yüksəkdir. Bu, dolayısı ilə göstərir ki, psixi xəstəliklərin yayılma göstəriciləri azadlıqdan məhrumetmə yerlərində qalma müddətinə mütənasib olaraq artır. Bu müddəə həmçinin iddia etməyə imkan verir ki, psixi sağlamlığı pozulmuş qadınlar, xüsusilə də nisbətən kiçik cinayətlərə görə həbs oluna və həbsə qoyulmamalı, əksinə, xəstəxanaya yerləşdirilməlidir. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərində qalma zamanı qadının psixi sağlamlığının yaxşılaşması və ya pisləşməsi bir neçə amildən, o cümlədən penitensiar müəssisələrin strukturu, mümkün müalicə variantları, məsələn, travmanın nəticələrinin aradan qaldırılması üçün proqram və şəraitin olması və qadınlara göstərilən xidmətlərdən asılıdır.

Qadınlar kişilərdən üç dəfə daha çox azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə düşənə qədər fiziki və ya cinsi zorakılıqdan əziyyət çəkdiklərini bildirirlər. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə daxil olmamış, zorakılığa və qəddar rəftara məruz qalmış qadınlarda özünü qiymətləndirmənin aşağı olması, sosial adaptasiya bacarıqlarının inkişaf etməməsi və özünü inamın olmaması qeyd edilə bilər.

Viktimləşmə prosesi də müəyyən dərəcədə qeyri-qənaətbəxş bir sağlamlıq vəziyyətinə gətirib çıxarır ki, bu da reproduktiv sistemin pozğunluqla-

rı da daxil olmaqla, psixi sağlamlıq və somatik sağlamlığın pozulmasında özünü göstərir. Psixi travmalar birbaşa və dolayısı ilə cinayət yolu ilə və həm psixi, həm də fiziki sağlamlığın pozulması ilə əlaqələndirilir. Buna görə də, bu cür travmaları adekvat psixoterapiya ilə müalicə etmək vacibdir.

Özünü sosial dövlət elan edən Azərbaycan Respublikası, vətəndaşların sağlamlığının layiqli qorunmasını təmin edən müəyyən bir sosial siyasət həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (Maddə 17, 31, 35, 39, 41) [1], Əhalinin sağlamlığının qorunmasına dair Azərbaycan Respublikası Qanununa (Maddə 17, 23) uyğun olaraq dövlətimizin vəzifələrindən biri əhalinin sağlamlığının qorunmasıdır.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 25-ci maddəsinin 1-ci hissəsində hər bir insanın özünün və ailəsinin sağlamlığının və rifahının qorunması üçün zəruri olan qida, geyim, yaşayış, tibbi qayğı və sosial xidmət də daxil olmaqla, belə bir həyat səviyyəsinə malik olması barədə müddəa təsbit edilir [6].

İslah müəssisələrində azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkumları təcrid etməklə dövlətimiz öz üzərinə təkcə cəzanı icra etmək deyil, həm də onların sağlamlığını qorumaq vəzifəsini götürür. Cinayət-icra qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmişdir ki, Cəzaların İcrası haqqında Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 10.2.5-ci maddəsində nəzərdə tutulan məhkumlara tibbi-sanitariya və ixtisaslaşdırılmış tibbi yardımın tibbi rəydən asılı olaraq ambulator-poliklinika və ya stasionar şəraitdə alınması da daxil olmaqla sağlamlığın qorunması hüququ vardır [2]. Məhkumların azadlıqdan məhrum edilməsinə tibbi və sanitariya təminatı ilə bağlı cinayət icra qanunvericiliyi normalarının əhəmiyyətli bir hissəsi Azərbaycan Respublikası icra hakimiyyətinin müxtəlif şöbələri tərəfindən qəbul edilmiş əsasnamələrdən götürülmüşdür.

Cəza sistemi müəssisələrinin tibb vahidlərinin qadınlarla əlaqəli spesifik vəzifələri qadın xəstəliklərinin, hamiləlik, doğuş və doğuşdan sonrakı dövrlərin qarşısının alınmasına yönəlmiş profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində ümumi səhətdə yaranan problemlər; hərtərəfli profilaktik müayinələrin aparılması; ixtisaslı mamalıq və ginekoloji yardımın göstərilməsi; ginekoloji xəstə-

lərin, hamilə qadınların və doğuşda olan qadınların dispanser müşahidəsi; hamilə qadınların doğuşa psixoprofilaktik hazırlanması və "analar məktəbi" nin işinin təşkili; sanitariya və maarifləndirmə işləri; hamilə qadınların, əmək və ginekoloji xəstələrdə olan qadınların cəza sisteminin müalicə-profilaktika və tibbi islah müəssisələrində, habelə ərazi müalicə-profilaktika müəssisələrində müayinə və müalicəsində davamlılığın təmin edilməsi nəzərdə tutulmalıdır [12, səh. 8].

İslah müəssisələrinin rəhbərliyi cəzaçəkmə müəssisələrində məhkum qadınların əmək fəaliyyəti prosesində sanitariya-gigiyena normalarına, texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət olunmasına, islah müəssisələrində zəruri dərmanlarla təchiz olunmasına və xəstələrin müalicə islah müəssisələrinə vaxtında yerləşdirilməsinə nəzarət etməlidir.

Təəssüf ki, məhkum qadınların sağlamlığının qorunması üçün dövlət tərəfindən qəbul olunan normalartam şəkildə bir sıra səbəblərdən azadlıqdan məhrum etmə yerlərində heç də həmişə həyata keçirilmir: tibbi yardım üçün zəruri olan dərman preparatlarının və mütəxəssislərin olmaması yaranan vəziyyəti təsdiqləyir. Qadın islah koloniyaları mərkəzləşdirilmiş dərmanlar alır, lakin onlar kifayət deyil, buna görə də məhkum qadınların sağlamlığının qorunmasına yönəlmiş qanunun bütün tələbləri praktikada həyata keçirilmir. Cəzaçəkmə müəssisələrinin tibb xidmətləri əksər hallarda texniki və maddi cəhətdən zəif təchiz olunmuşdur. Bundan başqa, qadın islah müəssisələrində tibbi xidmətlərin potensial pasiyentlərinin cinsi də nəzərə alınmalıdır.

Az sayda qadın hüquq pozuntusu üçün azadlıqdan məhrum etmə haqlı və düzgün tədbir olsa da, islah müəssisələrinə həddindən artıq çox qadın düşür ki, bu da məqsədəuyğun deyildir.

Azadlıqdan məhrum etmə ciddi sanksiyadır, çünki çox vaxt azadlıqdan məhrum etmə digər hüquqların itirilməsi deməkdir. Bu itki qadınlar və uşaqlar üçün xüsusilə çətindir [15, səh. 161]. Burada problemlər çoxdur, onlar çox mürəkkəbdir və vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün dəyişikliyə nail ola biləcək insanların geniş bir dairəsinin birləşməsinə tələb edəcəklər. Nələrin edilməsi lazım olduğuna qərar verərkən bir neçə vacib prinsipi

vurğulamaq və hər zaman riayət etmək lazımdır:

- Birincisi, qadınların azadlıqdan məhrum edilməsi yalnız son vasitə kimi, bütün başqa alternativlər mövcud və ya uyğun olmadığı zaman qəbul edilməlidir. Bu prinsip hamilə qadınlara və uşaqları olan qadınlara münasibətdə daha ədalətli. Qadınlara sistemli və bütöv şəkildə, onların qanun pozuntuları və sosial vəziyyəti kontekstində baxmaq lazımdır.

- İkincisi, tibbi-sanitariya xidməti həyata keçirilərkən və bu sahədə müvafiq proqramların planlaşdırılmasında psixi sağlamlığın qorunması, o cümlədən psixoaktiv maddələrin istifadəsi ilə şərtlənən pozuntuların müalicəsi və posttravmatik stress pozumluğunun zəruri elementi kimi azadlıqdan məhrumetmə yerlərində hər hansı tibbi-sanitariya yardım sisteminin əvəzsiz elementi kimi xüsusi tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır.

- Üçüncüsü, əgər işdə uşaqlar iştirak edirlərsə, əsas və həlledici amil uşaqların bütün maraqlarının təmin edilməsi olmalıdır. Cəmiyyət üçün daha böyük sosial xərclər və uzunmüddətli zərərin mümkünlüyü barədə fikri anlamaq və qəbul etmək lazımdır. Uşağın ən mühüm maraqlarının nədən ibarət olması barədə qərarlar nüfuzlu mənbədən alınan, məhkəmələrdən və penitensiar xidmətlərdən asılı olmayan sağlam tövsiyələr əsasında qəbul edilməlidir.

- Dördüncüsü, qadınların müxtəlif kateqoriyalar arasında tələbatda əhəmiyyətli fərqlər var; bu qadınlar üçün tibbi-sanitar yardım planlarını tərtib edərkən hamiləlik, uşaqlara görə məsuliyyət, gənc və ya yaşlı, asılılıq problemləri, anamnezdə zorakılıq və/və ya qəddar rəftar hallarının mövcudluğu və s. kimi amilləri nəzərə almaq vacibdir.

- Beşincisi, bir qadının ruhi sağlamlığı, duyğusal rifahı, özünə hörmət və sosial, həyat bacarıqları və qabiliyyətləri ciddi şəkildə ailə və yerli cəmiyyətdən ayrılma, həmçinin hüquqi və rejim qaydalarının qaçılmaz prosesləri ilə bağlı zərər vurula bilər. Ruhi sağlamlıq, emosional rifah, özünə hörmət və qadının sosial, həyat bacarıqları və qabiliyyətləri, ailədən və yerli icmadan ayrılması ilə yanaşı qaçılmaz qanuni və tənzimləmə prosesləri ilə (müxtəlif dərəcələrdə) ciddi şəkildə zədələnmə bilər. Bu, zorla həbs olunanların hamısına aiddir, lakin bu xüsusilə qadınlar üçün doğrudur.

Hər hansı bir fərdi səhiyyə planı, sosial-iqtisadi vəziyyəti və təhsil səviyyəsini, anamnezini və travma tarixini, mövcud sağlamlıq vəziyyətini və fərdi ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və lazımi səhiyyədə təmin etmək üçün mövcud olan və ya tələb olunan bacarıqların qiymətləndirilməsini daxil olmaqla diqqətli, hərtərəfli və ətraflı bir müayinəni əhatə etməlidir.

- Altıncısı, dondurulmuş və qeyri-elastik strategiyalardan qaçınmaq lazımdır. Dəyişən dünyada fərdi ehtiyacların müxtəlifliyini nəzərə alaraq, ümumi təfəkkürdə və azadlıqdan məhrumetmə yerlərində olan məhbuslara aid strategiyaların işlənilib hazırlanması prosesində insan hüquqlarının əhəmiyyəti əsas prinsip kimi təqdim olunmalıdır [10, səh. 27-29].

İlkin səhiyyə xidməti cinsindən asılı olmayaraq bütün məhkumlar tərəfindən təmin edilməli və onu təmin edən mütəxəssislər qadın reproduktiv sisteminin pozulması da daxil olmaqla bir sıra xroniki xəstəliklərin təhlükəsini tanımalıdırlar. Həbsxana rəhbərliyi mütəmadi olaraq qadın səhiyyə mütəxəssisləri ilə məsləhətləşmələrini təmin etməli və mütəmadi ginekoloqların qadınlar üçün profilaktik müayinələr etməsini təşkil etməlidirlər. Xəstəliyin qarşısının alınması qadınlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həbsxanalarda qadınlar qadın xəstəliklərinin qarşısını alma yollarından məhrum olmamalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Məhkumlarla Mübarizə Standart Minimum Qaydaları (Qayda 15) məhkumlardan özlərini təmiz saxlamalarını tələb etmələrini şərtləndirir. Bunun üçün təmizliyi və sağlamlığı qorumaq üçün lazımlı su və qıyiyəna ləvazimatları ilə təmin edilməlidirlər. Avropa Penitensiar Qaydaları (2006-cı il 19.7 Qaydası) qadınların sanitar ehtiyaclarını ödəmək üçün lazımi tədbirlərin verilməsini təmin edir.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar xidməti Səhiyyə nazirliyi və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ilə birgə azadlıqdan məhrum edilmiş qadınların sağlamlığının qorunması üzrə mümkün tədbirlər kompleksi həyata keçirir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə cəza sisteminin büdcədən maliyyələşdirilməsi artmış, məhkum qadınların və istintaq altında olanların sağlamlığının yaxşılaşdırıl-

masına yönəlmiş dövlət hədəf proqramları daha effektiv şəkildə həyata keçirilməkdədir ki, burada profilaktik və sanitariya-epidemioloji tədbirlərə böyük diqqət yetirilir.

Bu məqsədlə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ilə Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar Xidməti arasında əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar Xidmətinin 4 saylı cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən qadınların problemlərinin öyrənilməsi və həlli istiqamətində 10 mart 2021-ci il tarixində Komitənin əməkdaşının məhkumlarla artıq onlayn formatda növbəti görüşü keçirilib. Görüş zamanı 30 məhkum qadının müraciəti dinlənilib. Görüşdə məhkumların sağlamlıq problemləri, həmçinin, ailələrinin sosial müdafiəsi, mülki mübahisələr, aliment məsələləri, məhkumların internat və uşaq evlərində təhsil alan övladlarının problemləri və digər vacib məsələlər ilə bağlı ərizə və müraciətlərə baxılmışdır.

Deyilənlərə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanılan və islah müəssisələrindən azad edilmiş məhkum qadınların sağlamlığının qorunması problemi müəyyən qədər durur və təxirəsalınmaz həll tələb olunur. Bu, cəmiyyətdən təcrid olunmuş yerlərdə vəziyyətin yaxşılaşmağa doğru dəyişməsinə yardım etmək üçün bir sıra təkliflərin formalaşdırılmasına imkan verir.

Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanılan qadınların məcburi və sistemə tıbbi müayinələrini keçirməklə islah müəssisələri sisteminin səhiyyə orqanlarının profilaktik xidmətlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məhkum qadınların sağlamlıq vəziyyətinin pisləşməsi və ya cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəxslərin müəyyən edilmiş sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə saxlanma tələblərinin pozulması faktlarına vaxtında və ya kifayət etməyən reaksiyaya görə islah müəssisələri rəhbərliyinin məsuliyyətini artırmaq da vacibdir.

Qadın islah müəssisələrinin rəhbərliyi, qadınların xüsusi gigiyena ehtiyaclarının, o cümlədən fərdi sanitariya və gigiyenik prosedurların aparılması üçün uyğun binaların mövcudluğu ilə əlaqəli təmin edilməsini təmin etməlidir; zəruri hallarda tibbi yardım üçün müvafiq mütəxəssislərə müraciət etməyin mümkünlüyünü təmin etməlidir; cəza çəkmə şərtlərinin bütün məhkum qadınların sağlamlığının qorunmasının zəruriliyi ilə müəyyən edilməsini təmin etməlidir, çünki onların fiziki və psixi rifahının təmin edilməsinin əsas həlledici amili onların sağlamlığıdır.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün əsas növü cəza icra edən qurumlar və orqanlar üzərində nəzarət tədbirləri olan həyata keçirilməsinə dair hüquqi təminatları daim təkmilləşdirmək, inkişaf etdirmək və gücləndirmək lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan respublikasının konstitusiyası. -Bakı: 1995-ci il. <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan respublikasının cəzaların icrası məəcəlləsi. -Bakı: 2000-ci il. <http://www.e-qanun.az/code/15>
3. Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq konvensiyaların milli qanunvericilikdə təsbiti. E.Süleymanovun redaktəsi ilə. Bakı: Qanun, 2003, s. 58 .
4. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları: Dərslik. Bakı: Nurlar, 2019, s. 215-217 .
5. Əliyev Ə.İ., Əliyev E.Ə., Məhərrəmov A.A., Məmmədov Ə.Q., Hüseynova F.E. Avropa hüququ. Dərslik. Bakı: Günəş –B, 2016, s. 716 .
6. İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamə. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/azb.pdf
7. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt. https://migration.gov.az/content/pdf/5acb034968016_M%C3%BClki%20v%C9%99%20siyasi%20h%C3%BCquqlar%20haqq%C4%B1nda%20Pakt.pdf
8. AdvocAid, United Nations Rules for the Treatment of Female Offenders, 2011. <http://www.ad>

vocaidsl.com/wp-content/uploads/2011/03/AdvocAid-Bangkok-Rules-training-booklet-Nov-11.pdf

9. «Вопросы охраны здоровья в исправительных учреждениях». Руководство ВОЗ по основным моментам охраны здоровья в местах лишения свободы. Европейское региональное бюро ВОЗ. – 2007. – с. 24-27.

10. Moller, L., Stover, H., Jurgens, R., Gatherer, A. и Nikogasian, H., eds., Health in Prisons, A WHO Guide to the essentials in prison health («Вопросы охраны здоровья в исправительных учреждениях»), Руководство ВОЗ по основным моментам охраны здоровья в исправительных учреждениях, Европейское региональное бюро ВОЗ. – 2007. – с. 27-29.

11. Доклад Специального докладчика ООН по вопросу о пытках и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видах обращения и наказания, Манфред Новак, 15 января 2008, A/HRC/73 Международный центр изучения тюрем, “Penal Reform and Gender” in Gender and Security Sector Reform Toolkit, Update on the Bangkok Rules, Eds. Megan Bastick and Kristin Valasek, Geneva: DCAF, OSCE/ODIHR, UNINSTRAW, 2008, Update 2012, с. 134-139.

12. Женщины, лишённые свободы: проблемы и суждения / Преступление и наказание. – № 10. – 2006. – с. 8.

13. Комиссия Организации Объединённых Наций по правам человека, 2005 год, Доклад Специального докладчика по правам каждого человека на физическое и психическое здоровье в соответствии с максимально достижимыми стандартами. Пол Хант (Paul Hunt), документ Организации Объединённых Наций E/CN.4/2005/51

14. Минимальные стандартные правила обращения с заключёнными [приняты на первом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями 30 августа 1955 г.] Текст // Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. – М.: Юрид. лит., 1990. – с. 311-316.

15. Осинский, И.И. Женщина в тюрьме: научное издание / И.И. Осинский, Н.П. Романова, Л.И. Шиллер. – Чита: ЧитГУ, 2004. – с. 161.

Гаджиева Гюнай

Резюме

В период отбывания наказания в местах лишения свободы состояние здоровья женщин может ухудшиться из-за отсутствия надлежащего медобслуживания, несоблюдения норм гигиены, вследствие плохого питания и перенаселённости исправительных учреждений. К тому же у всех женщин есть специфические потребности в медицинском обслуживании, обусловленные особенностями пола, – им необходимо иметь возможность регулярного контакта со специалистом. Влияние отрицательных последствий самого факта лишения свободы – общение в социально-неблагоприятной среде, ограничение контактов с семьёй, детьми, изоляция от общества, вызывающие у осуждённых женщин состояние угнетения, тоски, депрессии, обречённости, апатии, сказываются на состоянии здоровья осуждённых женщин. Несоответствие положений уголовно-исполнительного законодательства и практики реализации права на охрану здоровья женщин, осуждённых к лишению свободы, вызывают серьёзные трудности. Проблема сохранения их физического и психического здоровья в условиях лишения свободы стоит остро по причине того, что специфические медицинские потребности вследствие половой принадлежности не могут быть надлежащим образом удовлетворены.

В статье рассматриваются правовое обеспечение и рекомендации по реализации права на охрану здоровья женщин, осуждённых к лишению свободы; проводится сравнительно-правовой анализ фундаментальных положений международных документов и азербайджанского уголовно-исполнительного законодательства.

Hajiyeva Gunay**Summary**

During the period of serving a sentence in prison, the health status of women may deteriorate due to the lack of proper medical care, non-compliance with hygiene standards, due to poor nutrition and overcrowding in correctional institutions. In addition, all women have specific needs for medical care due to their gender characteristics – they need to be able to have regular contact with a specialist. The impact of the negative consequences of the very fact of deprivation of liberty-communication in a socially unfavorable environment, restriction of contacts with family, children, isolation from society, causing a state of oppression, melancholy, depression, doom, apathy in convicted women, affect the state of health of convicted women. The discrepancy between the provisions of the penal enforcement legislation and the practice of implementing the right to health protection of women sentenced to imprisonment causes serious difficulties. The problem of preserving their physical and mental health in conditions of deprivation of liberty is acute because specific medical needs due to gender cannot be adequately met.

The article examines the legal support and recommendations for the implementation of the right to health protection of women sentenced to imprisonment; a comparative legal analysis of the fundamental provisions of international documents and the Azerbaijani penal enforcement legislation is carried out.

SƏİDƏ HƏSƏNZADƏ

AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
 “Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq”
 şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, h.ü.f.d., dosent
saidahasan@gmail.com

AİLƏ ZORAKILIĞINA GÖRƏ İSTANBUL KONVENSIYASI

Açar sözlər: ailə, qadın, zorakılıq, İstanbul Konvensiyası, məişət zorakılığı, cinslərarası münasibətlər

Ключевые слова: семья, женщина, насилие, Стамбульская Конвенция, бытовое насилие, отношения между полами

Key words: family, woman, violence, Istanbul Convention, domestic violence, relations between the sexes

Q adın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün son iki əsrdə beynəlxalq səviyyədə bir çox normativ-hüquqi aktlar hazırlanıb qəbul edilmişdir. ABŞ-in Müstəqillik Bəyannaməsində, 17 sentyabr 1787-ci il ABŞ Konstitusiyasında, 1885-ci il «Köləlik haqqında» Berlin Ümumi Aktında, 1890-cı il «Köləlik haqqında» Brüssel Ümumi Aktında və Bəyannaməsində, 1904-cü il «Ağdərili qadın qulların ticarəti ilə mübarizə haqqında» Millətlər Cəmiyyətinin Beynəlxalq Konvensiyasında, 1919-cu il «Quruda və dənizdə qul alverini ləğv etmək haqqında» Sen-Jermen Konvensiyasında, 1921-ci il «Qadın və uşaq alveri ilə mübarizə haqqında» Konvensiyasında, 1948-ci il BMT-nin «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannaməsində, 1949-cu il BMT-nin «İnsan alverinə və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarına qarşı mübarizə haqqında» Konvensiyasında, 1950-ci il «Köləliyin, qul ticarətinin və köləliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv olunması haqqında» Konvensiyasında, BMT-nin 1952-ci il «Qadınların siyasi hüquqları haqqında» Konvensiyasında, «Ərdə olan qadının vətəndaşlığı haqqında» 1957-ci il Konvensiyasında, «Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahların qeydə alınması haqqında» 1962-ci il Konvensiyasında, «İrqi

ayrı-seçkiliyinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» 1965-ci il Konvensiyada, «Qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında» 1967-ci il Bəyannaməsində, «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» 1979-cu il Konvensiyasında, «İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insanı, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış rəftar və cəza növlərinə qarşı» 1984-cü il Konvensiyasında və onlarla digər beynəlxalq sənədlərdə – Konvensiyalarda, Bəyannamələrdə, Qətnamələrdə qadın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində mükəmməl hüquq normaları hazırlanıb qəbul edilmişdir¹.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Birliyinin, digər beynəlxalq və regional təşkilatların himayəsi altında aparılan ümumiləşdirmələr və təhlillər qadınlara və uşaqlara qarşı müxtəlif formalı və məzmunlu zorakılıqların gündən-günə artması haqqında məlumatlar beynəlxalq ictimaiyyəti ciddi surətdə narahat etməkdədir. Hər bir suveren və milli dövlətin öz qanunları ilə zorakılığın bu və ya digər formalarının inzibati, mülki və cinayət məsuliyyətinə səbəb olması və görülmüş tədbirlərə baxmayaraq şərh edilən təzahürlərin miqyası bu gün də artmağa meyillidir. Bütün bu zəmində müxtəlif ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların müraciətləri nəhayət ki, BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 20 dekabr 1993-cü ildə «Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında» Bəyannamə qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Bəyannamədə, qadınlara qarşı zorakılığın insan hüquqlarına zidd olması, Nairobi perspektiv Strategiyasına müvafiq olaraq, belə əməllərin qadın-

¹ Beynəlxalq sənədlər toplusu. B., Qanun nəş., I-VII cildlər. 2008

lara qarşı ayrı-seçkiliyin bariz nümunəsi kimi hüquqi qiymət verilirdi. Qeyd olunurdu ki, qadınlara qarşı zorakılıq, onların kişilərə nisbətən asılı vəziyyətdə olduqlarını və onlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin faktiki olaraq mövcud olduğunu təsdiq edir. Buna görə də BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası, özünün 29 may 1990-cı il tarixli Qətnaməsində qeyd edirdi ki, ailədə və cəmiyyətdə qadınlara qarşı zorakılıq hallarının artması əmlakından, sosial vəziyyətdən və mədəni səviyyədən asılı olma-yaraq, bütün qadınlara münasibətdə, bu və ya digər dərəcədə müşahidə edilməkdədir. Mövcud olan bu reallığın tanınması, zorakılığın ləğvi üçün götürülmüş təcili və effektiv tədbirlər, zorakılıq probleminin xarakteri, ciddiliyi və miqyası təxirəsalınmaz işlər görülməsini tələb edirdi. Bəyannamənin 1-ci bəndində qeyd olunurdu ki, qadınlara münasibətdə «zorakılıq» termini qadına cinsi, fiziki və psixoloji zərər verən və əzab gətirən, cinsi əlamət daşıyan istənilən zorakılıq aktını və ya belə hərəkətlərin icra olunma təhlükəsini əhatə edir. Ailədə baş verən fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq, o cümlədən döyülmə, ailədə qızlara qarşı olan cinsi məcbur etmə aktları, cehizlə əlaqədar olan zorakılıq, qadınlara məcburi şəkildə ərləri tərəfindən zorlanması və digər bu kimi ənənəvi üsullarla həyata keçirilən zorakılıq hərəkətlərinin ifadə forması, məzmunu, üsulları və vasitələri geniş və rəngarəng olması ilə səciyyəvidir. Belə əməllər qadının yaşamaq, bərabərlik, azadlıq, şəxsi toxunulmazlıq, işgəncələrə məruz qalmamaq və s. bu kimi dünyada tanınan insan hüquqlarına və azadlıqlarına böyük təhlükə yaradır. Buna görə də dövlətlər və mütərəqqi bəşəriyyət belə əməlləri pisləməyə və dövlətlər öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin effektiv formada həyata keçirilməsini təmin etməyə borclu olduqları vurğulanırdı². Bu istiqamətdə Avropa Şurasının keçən əsrin 50-ci illərindən sonra gördüyü sistemli tədbirlər ardıcıl və qətiyyətli şəkildə həyata keçirilmişdir. Bu problem vaxtaşırı olaraq diqqətdə saxlanılmışdır. Bu təşkilatın «Qadınları hər növ zorakılıqdan qoruma haqqında» 5 sayılı Tövsiyyəsi bütün Avropa ölkələrini əhatə etmiş, ayrı-ayrı ölkələrdə bu sahədə dövlət proqramları, mübarizə

kampaniyaları və profilaktiki tədbirlər sistemi geniş vüsət almışdır. İlk məlumatlara görə bu dövrdə Avropa ölkələrində, iki yüzdən artıq geniş miqyaslı belə tədbirlər həyata keçirilmiş, sanki Avropanın mütərəqqi ictimaiyyətinin diqqəti məsələnin aktuallığına və tədbirlər sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsinin vacibliyinə diqqət çəkmişdir. 2001-ci ildə Lozanna şəhərində keçirilən Birinci Avropa Kriminoloji Konqressinin qərarı ilə ailədə zorakılıq probleminin aradan qaldırılması məsələsinin vacibliyi ideyasını irəli sürüldü. 7-9 aprel 2006-cı ildə Moskva şəhərində «Ailə zorakılığını aradan qaldıraq: yekunlar və perspektivlər» mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirildi. Avropa Şurasının «Qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə: Avropa Şurası Konvensiyasına doğru» 2008-ci il 1635 sayılı Tövsiyyəsi Avropa ölkələrində bu sahədə Konvensiyanın qəbul edilməsinin zərurətini bir daha irəli sürürdü. Bu baxımdan Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən 2006-2008-ci illərdə «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında» Konvensiyanın qəbul edilməsinə böyük tarixi tələbat və zərurət yaranmışdı. Bu istiqamətdə aparılan sosioloji təhlillər, cinayətkarlığın statistikasını və dinamikasını təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsinin vacibliyini önə çəkirdi. Belə tədbirlərin sayı və miqyası kifayət qədər geniş və əhatəli olmaqla ictimai rəyi məişət zorakılığına qarşı mübarizənin aktuallığına inandırmışdı. Beləliklə, 11 may 2011-ci il tarixdə Türkiyənin İstanbul şəhərində çoxdan arzu edilən və tarixdə «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında» Konvensiyanın qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Şərq və müsəlman ölkəsi olaraq Türkiyədə və İstanbul şəhərində «Zorakılıqdan azad qadınlar» Parlament şəbəkəsinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində belə bir Konvensiyanın qəbul edilməsi əslində böyük tarixi hadisə oldu. Avropa Nazirlər Komitəsinin və Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin Zirvə toplantılarının müzakirə mövzusu olan qadın zorakılığına dair Konvensiya uzun və gərgin bir fəaliyyətin səmərəli nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər. 2010-cu ilin dekabr ayında mətni üzərində iş tamamlanan və 2011-ci ilin aprel ayının 7-də Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilən Konvensiya, 11 may 2011-ci

² BMT-nin «Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında» 20 dekabr 1993-cü il tarixli Bəyannaməsi / www.gewi-az.org/qanunlar/Beyanname.doc

ildən imzalanmaq üçün açıq elan edildi. Əvvəlcədən, Konvensiyanın Avropa Şurasının üzvü olan səkkiz dövlət və on parlament tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra qəbul edilməsi şərti nəzərdə tutulurdu³.

Konvensiyanın əsas məqsədləri sırasında qadınları bütün növ zorakılıqlardan qorumaq, qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısını almaq, belə əməllərə qarşı mübarizə aparmaq və belə əməlləri törədənləri məsuliyyətə cəlb etmək; qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dəstək olmaq, qadınlar və kişilər arasında bərabərlik prinsipini inkişaf etdirmək və qadınların hüquqlarını genişləndirmək; qadınlara qarşı zorakılığın, o cümlədən məişət zorakılığına məruz qalmış bütün qurbanlara yardım etmək və onları qorumaq; zorakılığın bu formalarına qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və genişləndirmək; qadınlara münasibətdə zorakılığın və məişət zorakılığının aradan qaldırılmasında vahid yanaşma və ya həll yollarının tapılması məqsədilə hüquq-mühafizə orqanlarının, əməkdaşlıq etmələrinə dəstək olmağa və yardım göstərmək kimi məsələlərə xüsusi önəm verilirdi⁴.

Dünyada yeni tendensiya kimi qəbul edilən qanunvericilik normalarında istifadə edilən terminlərə aydınlıq gətirilməsi və izah verilməsi kimi müsbət təcrübədən istifadə edilməsi, İstanbul Konvensiyasının müqəddəratının uğurlu məcraya yönəldilməsini təmin etdi, onun normalarının başa düşülməsini və tətbiqini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırdı. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq Bəyannaməsinə uyğun olaraq Konvensiyada «qadına qarşı zorakılıq» termininə aydınlıq gətirilmişdir. Orada göstərilir ki, qadına qarşı zorakılıq dedikdə, insan hüquqlarının pozulması və qadınlara münasibətdə hər hansı bir növ ayrı-seçkiliyin tətbiqi başa düşülür. Buraya da ictimai və şəxsi həyatda meydana gəlməsindən asılı olmayaraq fiziki, cinsi, psixoloji və iqtisadi ziyan və zərər, o cümlədən zorakılıq barədə təhdidlər, məcburi və ya əsassız azadlıqdan məhrum etmə kimi faktla nəticələnən və ya nəticələnmə bilən bütün gender əsaslı zorakılıq hərəkətləri daxil edilmişdir. Konvensiyada göstərilirdi ki, «məişət zorakılığı»na – zorakılığın bütün növləri daxildir, lakin bu ailə, evli olan və ya olmayan tərəfdaşlar və ya onlar arasında, törədən şəxsin qurbanla, əvvəl və ya hazırda bir yerdə yaşayıb yaşamamasından asılı olmayaraq baş verən zorakılıq əməlləri daxil edilmişdir. Buraya hər iki cinsdən olan qurbanlar və təqsirli şəxslər, eyni zamanda uşaqlara və yaşlılara, eləcə də cinsi tərəfdaşa qarşı zorakılıq ifadə edən hərəkətlər daxil edilmişdir⁵. Konvensiyanın digər normalarında da fiziki, psixi, iqtisadi və digər zorakılıqları səciyyələndirən əməllərin sistemi əks etdirilmişdir.

Konvensiya on iki fəsil və 81 maddədən ibarət olmaqla, mükəmməl, bitkin və müasir bir normativ hüquqi akt hesab oluna bilər. Bu sənəd ayrı-ayrı terminlərə definisiya verilməklə yanaşı, qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə mexanizmlərini, üsullarını və vasitələrini, növlərini, istintaq və təhqiqatın prosessual qaydalarını, zərərçəkmişlərin hüquqlarını və vəzifələrini, miqrasiya və sığınacaq imkanlarını, müdafiə və mübarizə formalarını, beynəlxalq əməkdaşlıq və monitoring mexanizmlərini geniş və ətraflı şəkildə təsbit etmişdir. Konvensiyada hüquqi yardım və hüquq maarifçiliyi məsələlərinin geniş şəbəkəsi və zərərçəkmişlərə yardımların mükəmməl sistemi öz ifadəsini tapmışdır. Konvensiyada ilk dəfə olaraq məcburi nikahların tibbi və mülki fəsadlarına, psixoloji zorakılığa, təcavüz məqsədilə təqibə, fiziki zorakılığa, cinsi zorakılığa, məcburi nikaha, qadın sünnetinə, məcburi aborta və qısırlaşdırmaya, cinsi qısnamaya beynəlxalq səviyyədə definisiyalar verilmişdir. Eləcə də Konvensiya göstərilən zorakılıqların ağırlaşdırıcı əlamətlərinə də aydınlıq gətirmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, beynəlxalq hüquqda və milli qanunvericilikdə müəyyən edildiyi kimi, zorakılıq

³ Qadınlara qarşı zorakılığın məişət zorakılığının qarşısını alınması və onlarla mübarizə haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası). Parlament üzvləri üçün stolüstü kitab. Avropa Şurasının nəşri, 2012

⁴ «Kadına yönelik şiddət və ailə içi şiddətin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle dair» Avripa Konseyi Sözleşmesi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul. S.723-756

⁵ «Kadına yönelik şiddət və ailə içi şiddətin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle dair» Avripa Konseyi Sözleşmesi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul. S.723-756

keçmiş və ya hazırkı həyat yoldaşına və ya partnyoruna qarşı ailə üzvü, zərərçəkmişlə birgə yaşayan şəxs və ya onu təhqir etmiş şəxs tərəfindən törədildiyi; zorakılıq əməlinin və ya ona oxşar əməllərin təkrarən törədildiyi; zorakılıq aktı köməksiz vəziyyətə düşmüş şəxsə qarşı törədildiyi; zorakılıq əməli uşağa qarşı və ya onun gözü qarşısında törədildiyi; zorakılıq əməli iki və ya daha çox şəxs tərəfindən birlikdə törədildiyi; zorakılığın xüsusi qəddar üsullarla və vasitələrlə, yaxud amansızlıqla törədildiyi; silah tətbiq etməklə və ya silah tətbiq etmək hədəsi ilə törədildiyi; zorakılıq nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin ağır fiziki və ya psixoloji travma aldığı hallarda, təqsirli şəxsin zorakılığa və ya oxşar əməllərə görə əvvəllər məhkum edildiyi, zorakılığın ağır nəticələrə səbəb olduğu və zorakılığın ağırlaşdırıcı hallarda törədilməsi kimi elementlər qanunvericiliklə ağırlaşdırıcı əlamətlər hesab edilir, bu vəziyyət məsuliyyətin və cəzanın differensiasiyası zamanı nəzərə alınır⁶.

İstanbul Konvensiyasının nəticəsi olaraq Türkiyədə 8 mart 2012-ci il tarixdə «Ailənin qorunması və qadına qarşı zorakılığın qarşısının alınmasına dair» («Ailənin qorunması və kadına qarşı şiddətin önlenmesine dair») 6284 nömrəli Qanun qəbul edildi. Türkiyənin bu Qanunu digər ölkələrdə də qadın zorakılığının qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına dair analoji normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətli bir örnək rolunu oynadı⁷.

Beynəlxalq təşkilatların bilavasitə dəstəyi nəticəsində İstanbul Konvensiyasına müvafiq olaraq ölkədə məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində geniş tədbirlər görülmüş və normativ-hüquqi aktın layihəsi hazırlanaraq ölkə vətəndaşlarının müzakirəsinə verilmişdir. 21 dekabr 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Bəyanat qəbul etmə-

si, ölkədə bu sahədə işin gücləndirilməsi, normativ-hüquqi aktların və təşkilati-hüquqi tədbirlərin görülməsinə dair işin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, Milli Məclisin müvafiq Komissiyalarının, hüquq-mühafizə orqanlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, alimlərin bilavasitə iştirakı ilə aparılan çoxsaylı müzakirələrdən sonra 22 iyun 2010-cu il tarixdə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. Bu Qanunun layihəsi demək olar ki, ölkənin bir çox əlaqədar təşkilatlarında ətraflı müzakirə edilmiş, təkliflər verilmiş və nəticədə Qanunun qəbul edilməsi başa çatdırılmaqla yanaşı, zorakılığa məruz qalmış zərərçəkmişlərin mühafizəsi və müdafiəsi üçün də sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər bu gün də davam etməkdədir⁸.

⁶ «Kadına yönəlik şiddət və ailə içi şiddətin önlenmesi ve bunlarla mücadeleye dair» Avropa Konseyi Sözləşməsi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönəlik şiddətlə mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul. S.723-756

⁷ «Ailənin qorunması və kadına qarşı şiddətin önlenmesine dair» 6284 sayılı Qanun. // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönəlik şiddətlə mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul. S.757-769

⁸ Zeynalova M.H. Qadınlara qarşı zorakılıq probleminin gender təhlili. B., 2003; Кулиев Р. Бытовое насилие против женщин: состояние и пути преодоления. Баку, 2001; «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun kommentariyası. B., 2011; Qadınlara qarşı zorakılığın məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası). Parlament üzvləri üçün stolüstü kitab. Avropa Şurasının nəşri, 2012; Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. B., 2012; Ильин Ю.Д. Право человека и государства на безопасность в современном мире. М., 2007; Алауханов Е., Абдрасулова, Бойко А. Безопасность человека и гражданина: право и необходимость. Алматы, 2012; Велиев Ф.З. Мотив ненависти или вражды и его уголовно-правовое значение. М., 2015; Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008; Шестаков Д.А. Суждения о преступности и вокруг нее. СПб., 2015; Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М., 2000; Шестаков Д.А. Семейная криминология. СПб., 2003; Mustafayev Ç. F. Cınaуətkarlığın xəbərdarlığı // «Qanun» jurnalı. № 4 (234), 2014. S.33-44; Мацкевич И.М. Причины преступлений (новый взгляд на хорошо забытые старые проблемы) // М., Юрист, 2013. № 9. С.24-31; Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Новые подходы к профилактике бытового насилия в Республике Казахстан // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015. С.41-43; Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Пути совершенствования деятельности правоох-

Müstəqillik illərində hüquq pozuntuları ilə, o cümlədən cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində müxtəlif sistemli tədbirlər – normativ-hüquqi aktlar qəbul edilsə də, təşkilati-hüquqi tədbirlər görülsə də, müxtəlif təyinatlı hüquq-mühafizə qurumları yaradılsa da, lakin cinayətkarlığın qarşısının alınmasına dair ilk normativ-hüquqi akt məhz «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» 22 iyun 2010-cu il tarixdə qəbul edilmiş Qanun olmuşdur⁹. Bu Qanun «məişət zorakılığı təhlükəsinin aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən hüquqi, sosial və qabaqlayıcı tədbirlər»ə – «məişət zorakılığının qarşısının alınması» kimi anlayış vermişdir¹⁰. Bu Qanun mükəmməl tədbirlər sistemini nəzərdə tutmaqla, onun təyinatı bilavasitə, məişət zorakılığının qarşısını almağa istiqamətlənmişdir.

İyirmi maddədən ibarət olan «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi, digər əlaqədar normativ-hüquqi aktlarda da müvafiq dəyişikliklərin və təkmilləşdirmələrin aparılması ilə nəticələnmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 oktyabr 2010-cu il tarixli Fərmanı bu sahədə qarşıya mühüm vəzifələr qoymuşdur. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi ilə bağlı əlavə tədbirlər və «Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 22 yanvar 2000-ci il tarixli 265 nömrəli Fərmanında müvafiq dəyişikliklərin

edilməsi haqqında 24 noyabr 2011-ci il tarixli 537 nömrəli Fərmanı müxtəlif təşkilatlar və vəzifəli şəxslər qarşısında geniş tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsinə stimül vermişdir¹¹.

«Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindikdən sonra Ailə Məcəlləsinə «valideynlik hüquqlarından məhrum etmə adlı» 64-cü, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə «döymə» adlı 38-1, «məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması» adlanan 38-2 maddələri, Mülki Prosesual Məcəllənin üçüncü yarım bölməsinin Xüsusi icraat hissəsinə «Ümumi müddəalar» adı altında 5 yeni maddə əlavə edilmişdir. Eləcə də «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq Cinayət Məcəlləsinin 61, 120-134, 149-154 və 176-1 maddələrində müvafiq dəyişikliklər aparılmışdır. 14 fevral 2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti «Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma qaydası haqqında» 46 sayılı Qərar qəbul etmişdir. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli 206 nömrəli qərarı ilə «Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktiki qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi qabaqlayıcı işin aparılması Qaydası» təsdiq edilmişdir. Qanunun icrası, məişət zorakılığının vəziyyəti, dinamikası və statistikasını, profilaktiki tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən milli məlumat bankının yaradılması üçün Nazirlər Kabinetinin «Məişət zorakılığı ilə məlumat bankının təşkili və aparılması haqqında Qaydalar»ının 19 dekabr 2011-ci il tarixli 207 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilməsi mühüm təcrübə əhəmiyyət kəsb etmişdir. «Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə yardım mərkəzlərinin fəaliyyət qaydasının və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında 25 aprel 2012-ci il 89 sayılı Qərarı, ölkədə ilk dəfə olaraq yardım Mərkəzlərinin yaradılması və fəaliyyətinin tən-

ранительных органов в деле профилактики бытового насилия // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015. С.49-52; Гилинский Я. Девиантология. СПб., 2004; Антонян Ю.М., Кудрявцев, Эминов В.Е. Личность преступника. СПб., 2004; Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений. СПб., 2005

⁹ «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun kommentariyası. B., 2014. S.52

¹⁰ «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun kommentariyası. B., 2014. S.71

¹¹ Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. B., 2012. S.29-34

zimplənməsini təmin etmişdir¹². Sonrakı dövrdə də məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunda və onun icrası ilə bağlı digər normativ-hüquqi aktlarda müvafiq dəyişikliklər aparılmış və onların daha da təkmilləşdirilməsi təmin edilmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun birinci maddəsində məişət zorakılığına və onun haqqında tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirən normativ-hüquqi akta, ayrı-ayrı terminlərə müvafiq və mükəmməl izahlar verilmişdir. Qanunda zorakılığın «məişət zorakılığı», «məişət zəminində fiziki zorakılıq», «məişət zəminində psixi zorakılıq», «məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi», «məişət zəminində cinsi zorakılıq» terminlərinə aydınlıq gətirilmiş, yardım mərkəzlərinin, mühafizə orderlərinin, zərərçəkmiş şəxsin, məişət zorakılığının qarşısının alınması tədbirlərinə anlayış verilməsi qanunun eyni cür və dürüst icrası üçün mükəmməl təminatlar sistemi yaratmışdır¹³. Həmin vaxtdan da başlayaraq, ölkədə qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması haqqında səmərəli tədbirlər həyata keçirilmiş və bu sahədə mühüm tədbirlər görülmüşdür. Bütün bu qlobal tədbirlər sisteminin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində respublikanın Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, hüquq-mühafizə və icra hakimiyyəti orqanlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, vətəndaş cəmiyyəti fəallarıının müsbət fəaliyyətinin qeyd edilməsi zəruridir.

İstanbul Konvensiyası «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında», Azərbaycanda isə «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun adlandırılmışdır. Hər iki sənəddə «məişət» ifadəsindən istifadə edilmişdir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində göstəriləni kimi «məişət» – «ümumi yaşayış tərzii», «yaşayış», «yaşama», «həyat», «güzəran» mənasını ifadə etməklə, etnoqrafik mahiyyət daşıyır və müəyyən bir mühitin məkan göstəricisi mənasında işlədilir¹⁴. Fəlsəfə ensiklopedik lüğət isə «məişət»i – tələbatın ödənilməsinə xidmət edən maddi və mə-

dəni mühit kimi səciyyələndirir¹⁵. Bu baxımdan göstərilən kriminal əməlin «məişət zorakılığı» adlandırılması ətrafında müxtəlif fikirlərə və mülahizələrə münasibət bildirilməsi zəruridir. Belə ki, şərh edilən əməllər adətən ailə, nikah və ya birgə yaşayış münasibətlərindən irəli gələrək, çox vaxt ailədə və ya ailə zəminində, daha çox isə qadın və kişi arasında, müxtəlif səbəblər üzündən baş verir. Bu zaman təqsirli şəxslə zərər çəkmiş şəxs arasında, daha konkret olaraq ailə, nikah, qohumluq zəminində bir yerdə yaşayan və ya yaşamış şəxslər arasında baş verən münaqişələrin zorakılıqla ifadə edilən hərəkətlərlə həll edilməsinə təşəbbüs göstərilir. İstintaq və məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, belə zorakı əməllər məişətlə – güzəranla, ümumi yaşayış və yaşam tərzii ilə deyil, daha çox əvvəllər və ya hadisə zamanı faktiki olaraq mövcud olan və ya olmuş, ailə, nikah, qohumluq, ünsiyyət və tanışlıq, vətəndaş nikahı münasibətləri zəminində, ailə mühitində, ailədə, kişi və qadın cinsinə mənsub olan tanış şəxslər arasında baş verir. Burada ailə – kişi və qadın ittifaqını, onların hüquqi birliyini ifadə etsə də, o həm də müəyyən mühiti – ailə üzvlərinin, qohumların, tərəfdaşların birgə yaşadığı mühiti, mənzili, evi, həyəti, bağı, şəraiti və bu göstəricilərə aid olan məkan sistemini ehtiva edir. Bu mənada şərh edilən hadisənin mənzilin və ya evin içərisində deyil, həm də həyətdə, məhəllədə, yaşayış yerində baş verməsi, yaxud ailə üzvləri, qohumlar və tərəfdaşlar arasında münaqişə zəminində, lakin hətta kənar bir yerdə baş verməsi özü də ailə zorakılığı kimi qiymətləndirilə bilər. Buna görə də ailə, qohumluq və tərəfdaşlıq münasibətləri zəminində baş verən zorakılıqların «məişət zorakılığı» adlandırılması, əlbəttə ki, məqbul hesab edilə bilməz. Çünki belə zorakılıqlar məkan göstəricisi ilə deyil, daha çox insanlararası münasibət zəminində baş verir və bu münasibətləri vəziyyətini səciyyələndirir. Şərh edilən əməllər əsasən ailə, qohumluq və yaxınlıq münasibətləri zamanı yaranmış münaqişə və ziddiyyətlərdən doğduğuna və zorakılıq münaqişənin davamı olaraq və icra edilmə üsullarına və vasitələrinə çevrildiyinə görə, belə əməllərin «ailədaxili zorakılıq» və ya daha lokanik şəkildə «ailə zorakılığı» kimi adlandırılması hüquqi və məntiqi cəhətdən daha düzgün hesab edilməlidir. Bəzi mütəxəs-

¹² Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. B., 2012

¹³ <http://www.president.az/articles/825> Maddə 1

¹⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. B., 2006. S.328

¹⁵ Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. B., 1997. S.278

sislər və bəzi tədqiqatlar bu ifadəni «qadınlara qarşı zorakılıq» kimi də təqdim edirlər. Bu da onunla bağlıdır ki, nəzəriyyədə və təcrübədə çox vaxt belə zorakılıqlarda zərər çəkmiş şəxs qadın olur. Bununla belə hesab edirik ki, ailə və ailə münafişəsi zəminində zorakılıqların qurbanı sırasında cinsindən asılı olmayaraq uşaqlar və bəzən hətta kişilər də zərər çəkə bilərlər. Yetkinlik yaşına çatmamış qızların və ya hətta oğlanların zorakılıq qurbanı olması, başqa sözlə, uşaqlara qarşı zorakılıq təzahürləri də ildən-ilə artmaqdadır. Bu zorakılığın da çox vaxt məişət və ya ailə mühitində baş verdiyi məhkəmə və istintaq materialları ilə təsdiq edilir. Belə bir vəziyyətdə şərh edilən təzahürün «qadınlara qarşı zorakılıq», «uşaqlara qarşı zorakılıq» kimi təsnifatlara ayrılması məqsədəuyğun hesab edilə bilməz. Ailə münasibətləri zəminində baş vermiş belə zorakılıqların subyektlərə və ya baş vermə məkanına görə təsnifatlaşdırılması, onun qlobal əhəmiyyətini azaltmış olardı. Bu baxımdan ailə münasibətləri zəminində baş vermə amilinin önə çəkilməsi vacib və əhəmiyyətli hesab edilməlidir. Buna görə də zorakılığın məhz ailə münasibətləri zəminində baş verməsi amili qlobal problem kimi «ailə zorakılığı»nın tərkib hissəsi və onun ən zəruri elementi kimi qiymətləndirilməlidir. Beləliklə, «məişət zorakılığı», «qadınlara qarşı zorakılıq», «uşaqlara qarşı zorakılıq», «ailədaxili zorakılıq» ifadələrinin ümumi şəkildə vahid formada və məzmununda «ailə zorakılığı» kimi səciyyələndirilməsi daha məqbul, daha məqsədəmüvafiq və daha məntiqli hesab edilməlidir. Təsadüfi deyil ki, Ukrayna, Rusiya və digər ölkələrdə də analoji qanun beynəlxalq sənədlərdən və Konvensiyalardan irəli gələrək «məişət zorakılığı» kimi adlandırılarsa da, həmin ölkələrin elmi mühitində və tədqiqatlarında çox vaxt «ailə zorakılığı» istilahından istifadə edilir. Məsələn, Rusiyanın görkəmli kriminoloqları, professorlar D.A.Şestakovun, Y.İ.Qilinskinin tədqiqatlarında belə təzahürlər – «ailə zorakılığı» («семейная насилья» və ya «семейная криминалогия») kimi təqdim olunur¹⁶. Bütün bunları nəzərə alaraq qadınlara, uşaqlara qarşı məişətdə və ya ailənin daxilində törədilən zorakılıqların ümumi

bir ifadə ilə «ailə zorakılığı» kimi adlandırılması məqsədəmüvafiq hesab olunmalıdır. Bu nöqteyi-nəzərbən həmin qanunun və konvensiyanın adının dəyişdirilərək «Ailə zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun adlandırılması və təqdim olunması məqsədəuyğun və məntiqli olardı. Digər normativ-hüquqi aktların da təklif etdiyimiz terminə uyğunlaşdırılması barədə tədbirlər görülməsi zəruridir¹⁷.

Cəmiyyətdə qayda-qanunun yaradılması, insan hüquqlarının və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və mühafizəsi sahəsində məişət zorakılığı ilə mübarizə haqqında qanunun mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu eyni zamanda sağlam qüvvələrin ailədaxili zorakılığın qarşısının alınması və bu sahədə səmərəli profilaktiki tədbirlərin görülməsinə dəyərli töhfələr verir. Beynəlxalq və milli hüququn üzvi surətdə əlaqələndirilməsi nəticəsində məişət zorakılıqlarının, o cümlədən ağır nəticələrə səbəb olan ailədaxili zorakılığın ildən-ilə azalması müşahidə edilir. Bu da görülmüş ardıcıl və sistemli tədbirlərin müsbət nəticələri haqqında şəhadət verir¹⁸.

¹⁶ Вах: Шестаков Д.А. Семейная криминология. СПб., 2003; Гилинский Я.И. Девианология. СПб., 2004; Преступность среди социальных подсистем. СПб., 2003

¹⁷ Кулиев Р. Бытовое насилие против женщин: состояние и пути преодоления. Баку, 2001; Шестаков Д.А. Семейная криминология. СПб., 2003; Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008; Шестаков Д.А. Суждения о преступности и вокруг нее. СПб., 2015; «Мəişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun kommentariyası. В., 2011; Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений. СПб., 2005

¹⁸ Носкова А.В. Семейная политика в Европе: эволюция моделей, дискурсов, практик. Журнал «Социологические исследования», № 5, 2014, С. 56-67; Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США. Журнал «Социологические исследования». 2005. № 12. С.108-116; Лысова А.В. Физическое насилие над женами в российских семьях. Журнал «Социологические исследования». 2008. №9, С.121-128; Жалинский А.Э. Насильственная преступность и уголовная политика. Журнал «Советское государство и право». - 1991. - № 3. - С. 101-112

Ədəbiyyat:

1. <http://www.president.az/articles/825> Maddə 1
2. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun kommentariyası. B., 2014
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. B., 2006
4. Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. B., 2012
5. Beynəlxalq sənədlər toplusu. B., Qanun nəş., I-VII cildlər. 2008
6. BMT-nin “Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında” 20 dekabr 1993-cü il tarixli Bəyannaməsi / www.gewi-az.org/qanunlar/Beyanname.doc
7. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. B., 1997
8. Qadınlara qarşı zorakılığın məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası). Parlament üzvləri üçün stolüstü kitab. Avropa Şurasının nəşri, 2012
9. Mustafayev Ç. F. Cinayətkarlığın xəbərdarlığı // “Qanun” jurnalı. № 4 (234), 2014
10. Zeynalova M.H. Qadınlara qarşı zorakılıq probleminin gender təhlili. B., 2003
11. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М., 2000
12. Алауханов Е., Абдрасулова, Бойко А. Безопасность человека и гражданина: право и необходимость. Алматы, 2012
13. Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008
14. Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений. СПб., 2005
15. Антонян Ю.М., Кудрявцев, Эминов В.Е. Личность преступника. СПб., 2004
16. Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Новые подходы к профилактике бытового насилия в Республике Казахстан // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015
17. Велиев Ф.З. Мотив ненависти или вражды и его уголовно-правовое значение. М., 2015
18. Гишинский Я. Девиантология. СПб., 2004
19. Жалинский А.Э. Насильственная преступность и уголовная политика. Журнал «Советское государство и право». 1991. № 3
20. Ильин Ю.Д. Право человека и государства на безопасность в современном мире. М., 2007
21. Кулиев Р. Бытовое насилие против женщин: состояние и пути преодоления. Баку, 2001
22. Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США. Журнал «Социологические исследования». 2005. № 12
23. Мацкевич И.М. Причины преступлений (новый взгляд на хорошо забытые старые проблемы) // М., Юрист, 2013. № 9
24. Носкова А.В. Семейная политика в Европе: эволюция моделей, дискурсов, практик. Журнал «Социологические исследования», № 5, 2014
25. Преступность среди социальных подсистем. СПб., 2003
26. Шестаков Д.А. Семейная криминология. СПб., 2003
- Шестаков Д.А. Суждения о преступности и вокруг нее. СПб., 2015
27. “Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair” 6284 sayılı Qanun. // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul
28. “Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleye dair” Avrupa Konseyi Sözleşmesi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul

29. “Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle dair” Avrupa Konseyi Sözleşmesi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul

Резюме

Обеспечение прав и свобод человека считается одной из самых важных задач Азербайджанской Республики. Был принят ряд международных правовых норм в сфере борьбы против насилия внутри семьи или на бытовой почве. В масштабе Совета Европы и Европейского Союза этому вопросу всегда уделялось внимание. Поэтому, Парламентская Ассамблея Совета Европы особое значение придала подготовке «Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием». В результате принятие «Стамбульской Конвенции о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием» стало важным историческим событием. В нашей стране также принятие 22 июня 2010-го года Закона Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия», повысило внимание к этой области и поставило важные исторические задачи.

Summary

The guarantee of human rights and freedoms is considered the important state duty of the Republic of Azerbaijan. A series of legal norms in a sphere of struggle against violence in everyday life or intra family have been adopted. This question has been always kept under attention on a level of European Council and European Union. Therefore Parliament Assembly of European Council a particular priority is given to making ready the Convention “On prevention of violence against woman and everyday life violation”. As a result adoption of Istanbul Convention “On prevention of violence upon woman and everyday life violation and struggle against them has become a significant historical event”.

In our country also adoption of the Azerbaijan Republic’s Law “On prevention of everyday life violence” on 22 June 2010 increased attention to this sphere and put before the important historical duties.

MÜBARİZ MUSTAFAYEV
Hüquq üzrə elmlər doktoru, dosent

BƏXŞEYİŞ ƏSGƏROV
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

CİNAYƏT PROSESİNDƏ XÜSUSİ BİLİKLƏRİN TƏTBİQİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ HAQQINDA

Açar sözlər: xüsusi bilik, məhkəmə ekspertizası, xüsusi bilikdən istifadə, xüsusi bilikdən istifadə taktikası, məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi.

Ключевые слова: специальные знания, судебная экспертиза, использование специальных знаний, тактика использования специальных знаний, назначение судебной экспертизы.

Key words: special knowledge, forensic examination, use of special knowledge, tactics of using special knowledge, appointment of forensic examination.

Qüvvədə olan cinayət prosesual qanunvericiliyi cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadənin prosesual və qeyri-processual formalarını nəzərdə tutsa da, təcrübə fəaliyyətdə xüsusi biliklər daha çox prosesual formada tətbiq olunur. Bu da ondan irəli gəlir ki, xüsusi biliklərdən qeyri-processual formada istifadənin nəticələri prosesual sübutetmədə birbaşa sübut kimi qəbul olunmur.

Cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması zamanı xüsusi biliklərdən istifadə cinayət-processual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş prosesual hərəkətlər sisteminə daxil olsa da onlar digər hərəkətlərdən bir sıra cəhətlərinə görə fərqlənirlər. Belə ki, xüsusi biliklərdən istifadə heç də istənilən cinayətin istintaqı zamanı istifadə olunan prosesual hərəkətlər qrupuna aid deyildir. Son dövrlərdə ekspert və mütəxəssislərdən istifadə formasında xüsusi biliklərin tətbiqi halları çoxalmış olsa da, bununla belə onların həyata keçirilmə əsasları fərqlidir.

Ekspert və mütəxəssisin cinayət prosesinə cəlb olunması törədilmiş cinayət əməlinin istintaqı za-

manı kriminalistik informasiya daşıyıcılarında əks olunmuş məlumatları aşkar etmək, götürmək və tədqiq etmək üçün elm, texnika, peşə, sənət və incəsənət sahəsində mövcud olan xüsusi biliklərdən istifadə zərurəti yarandıqda həyata keçirilir. Deməli, cinayət hadisəsinin törədilməsi faktı ilə yanaşı, həm də xüsusi biliklərin tətbiqini tələb edən kriminalistik informasiya daşıyıcıları, daha geniş mənada götürsək, kriminalistik şərait olmalıdır.

Baxmayaraq ki, prosesual qanunvericilikdə cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadə ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır, bununla belə öz həllini tapmamış müəyyən problemlər mövcuddur ki, onların həlli sübutetmədə xüsusi biliklərdən istifadənin səmərəsini daha da artırma bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə ekspertizasının təyin olunması və ya mütəxəssisin ibtidai araşdırmaya cəlb olunması həm cinayət işi başlandıqdan sonra, həm də cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər. AR CPM-in 207.1.2-ci maddəsində göstərilir ki, ekspert rəyinin alınması ilə əlaqədar cinayət işi cinayətin hazırlanması və ya törədilməsi haqqında məlumat daxil olduqdan 30 (otuz) gündən artıq olmayan müddətdə başlanıla bilər.

AR CPM-in 207.3-cü maddəsinə görə törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumatlara baxılarkən hüquqi şəxsin fəaliyyətinin elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahələrində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə yoxlanılması zərurəti yarandıqda aşağıdakı hərəkətlər yerinə yetirilir:

- müvafiq dövlət orqanları və ya auditor təşkilatlarından mütəxəssisin ayrılmasının təmin edilməsinə dair ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən qərar qəbul edilir (AR CPM-in 207.3.1-ci maddəsi);

- toplanmış yoxlama materialları əsasında ci-

neyət işinin başlanması və ya cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar qəbul edilir (AR CPM-in 207.3.2-ci maddəsi).

İstinad edilən maddələrin sistemli təhlilindən belə qənaətə gəlmək olur ki, cinayət işi başlanana qədər məhkəmə ekspertizasının təyin olunması ilə yanaşı, həm də uyğun mütəxəssislərin cəlb edilməsi yolu ilə təftiş və audit yoxlamaları aparıla bilər və belə yoxlamaların nəticələri prosesual hüquq münasibətlərinin yaranmasına və ya xitamına əsas verə bilən hüquqi fakt kimi çıxış edir. Bu qənaəti CPM-in 118.1.3-cü maddəsi də təsdiq edir. Həmin maddənin məzmununa görə ekspert mütəxəssis qismində təftiş və ya digər yoxlama aparmışsa və bunun nəticələri cinayət işi başlamaq üçün əsas olmuşdursa, o, həmin iş üzrə məhkəmə ekspertizası aparmaq haqqından məhrum edilir, yəni bu fakt ekspertə etiraz edilməsi üçün əsas yaradır.

Göründüyü kimi, qanunverici mütəxəssisin aparmış olduğu yoxlamanın nəticələrini kifayət qədər ciddi qəbul edərək müəyyən hallarda cinayət mühakimə icraatının aparılmasını, yaxud bundan imtinanı onun gəlmiş olduğu qənaətdən asılı etmişdir. Fikrimizcə, bu mövqe tamamilə ədalətli olub, qəbul ediləndir, çünki mütəxəssisin malik olduğu xüsusi biliklər uyğun kriminalistik informasiya daşıyıcılarının məzmununun adekvat olaraq açılması üçün mühüm rol oynayır. Ancaq bununla belə qanunvericinin sonrakı mövqeyi yuxarıda göstərdiyimiz mövqeyi ilə uzlaşmayıb, başa düşülən deyildir. Belə ki, AR CPM-in 96-cı maddəsinə görə, cinayət mühakimə icraatında prosesin gedişində ***maragı olmayan, öz razılığı əsasında*** istintaq və digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin olunmuş şəxs mütəxəssis qismində çıxış edə bilər. AR CPM-in 109.1.3 – 109.1.8-ci maddələrində nəzərdə tutulan hallardan hər hansı biri və ya bir neçəsi olduqda şəxs cinayət prosesinə mütəxəssis qismində cəlb oluna bilməz. Belə hallarda ona etiraz edilir, yəni prosesual qanun mütəxəssisin uyğun sahə üzrə zəruri xüsusi biliklərə malik olması ilə yanaşı, ona həmin biliklərdən istifadə zamanı tə-

sir edə biləcək, başqa sözlə, obyektiv və qərəzsiz olmasına mane ola biləcək bütün halları qabaqlamaq üçün zəruri olan bütün tədbirləri nəzərdə tutmuşdur. Lakin bununla belə, istər daxili elmi imkanları, istərsə də prosesual-hüquqi baxımdan prosesual sübutmə fəaliyyətinə daha üstün töhfə vermək imkanına malik olan subyektin cinayət prosesində iştirakının nəticələri, ondan istifadə imkanları heçə endirilməmişdir.

Fikrimizcə, cinayət prosesində mütəxəssisin iştirakı və onun nəticələrindən istifadə ilə bağlı problemlər təsadüfi olmayıb, CPM-in sübutmə institutunun bəzi maddələrindən qaynaqlanır. Məsələn, AR CPM-in 124.1-ci maddəsinə görə, məhkəmənin və cinayət prosesi tərəflərinin əldə etdiyi mötəbər dəlillər (məlumatlar, sənədlər, əşyalar) cinayət təqibi üzrə sübutlar hesab olunur. AR CPM-in 124.2-ci maddəsinə görə belə sübutlara aşağıdakılar aiddir:

- şübhəli, təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin və şahidlərin ifadələri;
- ekspertin rəyi;
- maddi sübutlar;
- istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolları;
- digər sənədlər.

Göründüyü kimi, qanunvericinin müəyyənləşdirdiyi definisiyadan belə qənaətə gəlmək olur ki, “dəlil” və “sübut” anlayışları sinonim kimi çıxış edirlər [4, s.124-128; 149-152]. Və cinayətin hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsi ilə əlaqədar yaranmış dəlillər (kriminalistik informasiya daşıyıcıları) hazır sübut kimi çıxış edir və sübutmə subyektləri onları aşkar etdiyi andan onlar istifadə üçün yararlı vəziyyətdə olurlar. Mahiyyət etibarilə bu o deməkdir ki, informasiyanın sübut ola bilməsi üçün onun sübutmə subyektini tərəfindən aşkar edilməsi kifayət edir. Bu cür yanaşma qanunvericinin digər ciddi yanlışlığa yol verməsinə - sübutlar və sübut mənbələrinin eyniləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

B.M.Əsgərovun doktorluq dissertasiyası üzrə tədqiqatlar çərçivəsində qanunverici tərəfindən yaradılmış bu anlaşılmazlığın aradan qaldırılması istiqamətində hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları arasında apardığı sorğunun nəticələri maraq kəsb edir.

Sorğuda AR CPM-in 125-ci maddəsində sadalanan informasiya daşıyıcılarının (sübut növlərinin) “sübut mənbələri” kimi adlandırılması təklifinə respondentlərin münasibəti aşağıdakı kimi olmuşdur: DTX, DSX, DGK və DİN-in sorğuda iştirak etmiş əməkdaşları bu təklifi uyğun olaraq (50%, 99%, 98% və 70%) müsbət qarşılımışlar. Sorğunun nəticələri belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, haqqında bəhs edilən maddənin mövcud redaktəsi təcrübi işçilər tərəfindən də əsasən məqbul qarşılanmır.

Odur ki, AR CPM-in 124.2-ci maddəsində əks olunmuş informasiya daşıyıcıları birbaşa sübut kimi qəbul oluna bilməz. Məsələn, ekspert rəyi sübut etmə subyektləri (təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və hakim) üçün qabaqcadan müəyyən olunmuş sübuti qüvvəyə malik deyildir. Belə halda, mütəxəssisin iştirakı ilə aşkar edilmiş, yaxud formalaşdırılmış informasiya daşıyıcısının analoji statusa malik olmaması başa düşülən deyildir.

AR CPM-in 96.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, mütəxəssisin *ifadə etdiyi fikir* ekspert rəyini əvəz etmir. Maddədə mütəxəssis fikrinin ifadə forması göstərilməmişdir. Bu isə o deməkdir ki, mütəxəssis fikrini həm yazılı, həm də şifahi formada ifadə edə bilər. İstinad olunan maddənin məzmunu və istintaq təcrübəsi belə qənaətə gəlməyə əsas verir. Çünki istintaq təcrübəsində bəzən mütəxəssis tərəfindən tərtib olunmuş arayışlara rast gəlinir. Onun şifahi fikirləri isə bir qayda olaraq uyğun istintaq hərəkətinin protokolunda öz əksini tapır. Deməli, mütəxəssis sübuti əhəmiyyət kəsb edə biləcək informasiya daşıyıcılarının aşkar edilməsində, formalaşdırılmasında iştirak edə bilər və sübut etmə prosesində həmin məlumatlar sübuta çevrilə bilmək imkanına malikdirlər. Lakin CPM belə bir mexanizmi nəzərdə tutmadığından mütəxəssis tərəfindən bilavasitə formalaşdırılmış informasiya daşıyıcılarından prosesual sübut etmədə istifadə faktiki olaraq qeyri-mümkündür.

Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq Rusiya Federasiyasının prosesual qanunvericiliyi mütəxəssis tərəfindən verilmiş rəy və ifadələri sübut mənbələri sırasına daxil etmişdir. RF CPM-in 80-ci maddəsinin 3-cü bəndində deyilir: “mütəxəssis rəyi cinayət prosesi tərəflərinin onun qarşısında qoyduğu suallarla bağlı yazılı şəkildə təq-

dim olunmuş mühakimələrindən ibarətdir”. Həmin maddənin 4-cü bəndinə görə mütəxəssis din-dirilə bilər və bu zaman onun ifadəsində xüsusi biliklərdən istifadə olunmaqla tədqiq olunmuş hallar barədə məlumatlar, həmçinin mütəxəssisin vermiş olduğu izahlar öz əksini tapır. PF prosesual qanunvericiliyinə görə şəxsi mütəxəssis qismində prosesə müdafiəçi də dəvət edə bilər. Ancaq nədənsə RF CPM-i hakim üçün belə bir hüququ nəzərdə tutmur. Fikrimizcə, bu hər iki ölkənin qanunvericiliyindəki boşluqlar cinayət prosesinin prinsipləri və təyinatı ilə uzlaşmır. Ona görə də, yaxşı olardı ki, AR CPM-in 96-cı maddəsinə müdafiəçi, RF CPM-in 168-ci maddəsinə isə hakim mütəxəssisi prosesə cəlb etmək hüququna malik olan subyektlər kimi daxil edilsinlər. Göstərilən iradları nəzərə almaqla, S.P.Jdanov mütəxəssis rəyinin definisiyasını aşağıdakı məzmununda formulə etməyi təklif edir: “Mütəxəssis rəyi – mütəxəssis tərəfindən hakim və cinayət prosesi tərəflərinin onun qarşısında qoyduğu və ekspert tədqiqat metodikası tətbiq etmədən xüsusi biliklərdən istifadə etməklə cavab verməli olduğu suallar üzrə yazılı şəkildə tərtib olunmuş mühakimələrdir” [6, s.67].

Göstərilən təkilflərin AR CPM-ə daxil edilməsi prosesual sübutmənin səmərəsini əhəmiyyətli şəkildə artırmağa bilər. Belə ki, mütəxəssisin prosesə cəlb olunması proseduru ekspertizanın təyin edilməsi qaydası ilə müqayisədə daha sadədir. Mütəxəssisin prosesdə iştirakının nəticələrinin hüquqi statusunun dəqiqləşdirilməsi sübut etmə subyektlərinin xüsusi ekspert metodikasının tətbiqinə zərurət olmadıqda uyğun mütəxəssis dəvət etməklə ekspertizanın təyin edilməsi məcburiyyətindən azad edər, ədalət mühakiməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən vaxt itkisinin, süründürməçiliyin qarşısını alardı. Məsələn, yüngül bədən xəsarətinin vurulmasını ekspertiza aparmadan, şəxsi müayinə aparmaqla hakim mütəxəssis də təyin edə bilər. Mütəxəssisin prosesdə iştirakının nəticələrinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi, sübut etmə subyektlərinin mütəxəssisin prosesdə iştirakı ilə bağlı daha da maraqlı olmasına müsbət təsir edər, bu isə öz növbəsində sübut etmənin səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldərdi. Çünki mütəxəssisi adi məsləhətçi ilə eyniləşdirmək

olmaz. Məsləhətçidən fərqli olaraq mütəxəssis bir qayda olaraq istintaq hərəkətlərinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində aktiv şəkildə xüsusi biliklər tətbiq etməklə iştirak edir. Bir çox hallarda istintaq hərəkətlərinin gedişi və nəticələri mütəxəssisin xüsusi bilikləri necə bacarıqla tətbiq etməsindən asılı olur. Məsələn, AR CPM-in 274-cü maddəsi diaqnostik və eyniləşdirici tədqiqatların aparılması məqsədilə bir sıra nümunələrin (qan, sperma, tüpürcək və digər ifrazatlar, səs fonogramı və s.) alınmasını nəzərdə tutur. Əgər həmin nümunələr kəmiyyət və keyfiyyət tələblərinə cavab verməzsə, sonrakı tədqiqatların aparılması ya qeyri-mümkün olur, ya da alınmış nəticələrin mötəbərliyi sual altına düşür [6, s.72].

P.P.İşenko qeyd edir ki, müqayisəli tədqiqat nümunələrinin alınması zamanı mütəxəssis aşağıdakı məsələləri həll edir:

- onların həcmi və keyfiyyətini müəyyən edir;
- tədqiqatın sonrakı gedişi üçün əhəmiyyət kəsb edən və nümunələrin alınması zamanı riayət olunmalı olan şərtləri aydınlaşdırır;
- zəruri əlamətləri və məlumatları yetərincə əks etdirib-ətdirməməsini müəyyənləşdirmək məqsədilə nümunələrin ilkin tədqiqini həyata keçirir;
- onları qablaşdırır;
- istintaq hərəkəti protokolunda nümunələrin götürülməsi qaydasının daha dəqiq və ardıcılıqla əks etdirilməsini təmin edir;
- müstəntiqi, hakimi ekspert qarşısında qoyulacaq suallarla bağlı təlimatlandırır [8, s.8].

A.M.Zininin fikrincə, mütəxəssis təkcə ekspert qarşısında qoyulacaq suallarla bağlı deyil, həm də ekspertizanın hansı müəssisədə və hansı ekspert tərəfindən aparılması ilə bağlı da qiymətli məsləhətlər verə bilər. Çünki uyğun sahənin mütəxəssisi kimi, o, bir qayda olaraq ekspertiza müəssisələrinin imkanları, ekspertlərin peşəkarlığı ilə bağlı zəruri məlumatlara malik olur ki, bu da ekspertizanın obyektiv və keyfiyyətli aparılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan başqa, mütəxəssis ekspertizaya bilavasitə tədqiqat obyektləri ilə yanaşı, hansı tədqiqat materiallarının göndərilməsinin zəruriliyini də izah edə bilər [7, c.8]. Qeyd edək ki, yuxarıda sadalanan məsələlərin düzgün həlli yalnız prosessual-hüquqi baxımdan deyil, həm də müəyyən taktiki-metodiki əhəmiyyət

kəsb edir. Məsələn, əksər hallarda saxta rəy vermək istəyən ekspertlər, bundan əvvəl istintaqın vəziyyətini, istiqamətini müəyyənləşdirmək məqsədilə daha çox istintaq materialının göndərilməsini tələb edə bilər. “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ekspertlər üçün belə bir hüquq nəzərdə tutsa da, onun təmin edilməsi müstəntiq üçün məcburi deyildir. Lakin belə tələb əsaslı da ola bilər və onun təmin edilməməsi ekspertizanın gedişinə, hətta ekspertin rəy verməkdən imtina etməsinə səbəb ola bilər. Ona görə də ekspertizaya göndəriləcək istintaq materiallarının həcmi düzgün müəyyən edilməsi üçün mütəxəssis məsləhətləri mühüm rol oynayır.

Y.V.Selina isə belə hesab edir ki, cinayət prosesində xüsusi biliklərdən qeyri-prosessual formada istifadə olunması prosessual qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır. Çünki təcrübə fəaliyyətində xüsusi biliklərdən qeyri-prosessual formada istifadə edilməsi halları onsuz da geniş yayılmışdır. Qanunverici gec də olsa bu faktı təsdiq edərək tanımalıdır [11, s.19]. Analoji mövqedən çıxış edən Y.A.Semyonov prosessual qanunvericilikdə mütəxəssisin prosessual statusunun daha geniş və dəqiq təsbit olunmasını təklif edərək bir sıra təkliflər verir və bunların sırasında mütəxəssisin onun səlahiyyətinə daxil olan məsələlərlə bağlı rəy vermək vəzifəsinin əks olunmasını da göstərir [12, s.12]. Fikrimizcə, göstərilən fikirlərin hər biri diqqətəlayiq olub, onların öyrənilməsini, təhlili və müzakirəsini zəruri edir, gündəmə gətirir. Bu fikirlərlə bağlı qabağa gedəcək yalnız onu qeyd etmək istərdik ki, istər əməliyyat-axtarış, istərsə də prosessual qanunvericilikdə mütəxəssisin iştirakı ilə bağlı məsələlərin normativ tənzimlənməsi mövcud təcrübə qaydalara deyil, birinci növbədə ümumi və sahəvi prinsiplərə əsaslanmalıdır. Yalnız bu cür yanaşma məsələnin ardıcıl və səmərəli həllini təmin edə bilər.

Onu da qeyd etmək istərdik ki, mütəxəssisin cinayət prosesində iştirakı heç də yalnız prosessual forma ilə məhdudlaşmır. Təcrübədə müstəntiqlə mütəxəssis arasında əməkdaşlıq qeyri-prosessual formada da təzahür edə bilər. Belə ki, onlar tez-tez mütəxəssis-kriminalistlərə zəruri arayışlar və məsləhətlər almaq üçün müraciət edirlər. Belə arayış və məsləhətlər istintaqın istiqamətini mü-

əyyələndirməyə imkan verən əsaslı fərziyələrin qurulmasında, taktiki və prosesual qərarların qəbul edilməsində istifadə olunur [9, s.243]. P.P.İşenkonun fikrincə, mütəxəssis-kriminalist yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, müstəntiqə həmçinin texniki vasitələrdən istifadə etməklə sübutların aşkar edilib götürülməsi, tədqiqi və dindirmə prosesində istifadəsi, belə dindirmə zamanı qoyulacaq sualların məzmunu və ardıcılığı və s. ilə bağlı da məsləhətlər verə bilər [8, s.39].

Elmi ədəbiyyatda belə fikir də mövcuddur ki, xüsusi biliklərə malik olan şəxsin axtarılan obyektlərin mühüm əlamətlərinin onların əksinə görə müəyyənləşdirilməsi, obyektlərin müəyyən təsnifat qrupları üzrə təsnifləşdirilməsi ilə bağlı məsləhətlərin verilməsi, sxemlərin, planların, rəsmlərin, obyektlərin texniki təsviri, izlərin sürətinin çıxarılması və s. qeyri-prosessual formaya aiddir [13, s. 161-162].

Hesab edirik ki, bu fikirlərlə də razılaşmaq olmaz, çünki sadalanan hərəkətlər mütəxəssisin cinayət prosesində icra etdiyi funksiyalar sisteminə daxildir.

Bundan başqa, cinayətlərin açılması, istintaqi və qarşısının alınması prosesində texniki vasitə, üsullar və metodlardan istifadə yalnız buna səlahiyyəti olan şəxslər tərəfindən və elə qaydada həyata keçirilməlidir ki, insan şəxsiyyətinin, ləyaqətinin alçaldılmasına yol verilməsin, konstitusiya hüquq və azadlıqlarının realizəsinə heç bir maneə yaranmasın [10, s.48].

Yuxarıda qeyd olunan problemlər bu və ya digər şəkildə cinayət prosesində ekspertin iştirakı ilə də bağlı mövcuddur. AR CPM-in 97.1-ci maddəsində qeyd olunur ki, “ekspert elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında materialların tədqiqinin aparılması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir”. Maddənin məzmunundan belə yanlış təəssürat yaranır ki, şəxs yalnız öz razılığı əsasında materialların tədqiqi üzrə ekspert qismində təyin oluna bilər. Əslində belə bir razılığın olması mütəxəssis üçün xarakterikdir. Əgər şəxs xüsusi biliklərə malik olsa belə, razılığı ol-

mazsa, onu mütəxəssis qismində cinayət prosesinə cəlb etmək məntiqləşdirilməlidir.

“Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” qanunun 6-cı maddəsi ekspertin müstəqilliyini nəzərdə tutsa da, özündə ekspertin bu dərəcədə sərbəstliyini etiva etmir. Əksinə, istinad edilən qanunun 13-cü maddəsinin üçüncü bəndində deyilir: “məhkəmə ekspertizasının aparılmasında ekspert kimi iştirakını rədd edən hallar olmadıqda, ona tapşırılmış məhkəmə ekspertizasını aparmaq”. Ekspertə etirazın əsasları isə CPM-in 118.1.1; 118.1.2; 118.1.3 və 118.2-ci maddələrinə öz əksini tapmışdır. Həmin əsaslardan hər hansı biri və ya bir neçəsi olmazsa, ekspert öz-özünə etiraz etməklə ekspertizanı aparmaqdan imtina edə bilməz.

Ekspertizanın aparılması tapşırılmış ekspert “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” qanunun 12-ci maddəsinə görə yalnız aşağıdakı hallardan biri və ya bir neçəsi mövcud olduqda məhkəmə ekspertizasının aparılmasından imtina edir:

- məhkəmə ekspertizasının təyin (*sifariş*) edilməsinin prosesual qaydası pozulduqda və bu, ekspertizanın aparılmasını çətinləşdirdikdə və ya onun aparılmasını qeyri-mümkün etdikdə;
- verilən suallar ekspertin zəruri biliyindən kənara çıxdıqda;
- tədqiqat obyektləri və iş üzrə materiallar rəy verilməsi üçün yarasız olduqda və ya kifayət qədər olmadıqda və onların tamamlanması barədə ekspertin vəsatəti təmin edilmədikdə;
- tədqiqat aparılması və rəy verilməsi üçün zəruri olan şərait, metodik vəsait və avadanlıqlar olmadıqda;
- ekspertin həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükə mövcud olduqda.

Göstərilən hallar mövcud olduqda ekspert məhkəmə ekspertizasını təyin (*sifariş*) etmiş orqanı və ya şəxsi yazılı şəkildə məlumatlandırır və həmin hallar aradan qaldırıldıqdan sonra ekspert tədqiqat aparmağa və rəy verməyə borcludur. Deməli, AR CPM-in 97.1-ci maddəsinin redaktə olunması zəruridir.

Cinayət prosesinin prinsipləri o cümlədən ekspertin müstəqilliyi prinsipi baxımından AR CPM-in 267.3-cü maddəsinin mövcud redaksiyasını uğurlu hesab etmək olmaz. Həmin maddədə deyil-

lir: “Təkrar ekspertizanın aparılması başqa ekspertə tapşırılır. Əvvəlki ekspertizanı aparmış ekspertlər təkrar ekspertizanın aparılmasında iştirak edə və izahlar verə bilirlər, lakin tədqiqat zamanı və rəy tərtib edilərkən onlar iştirak etmirlər”. Tədqiqatçı alimlər belə hesab edirlər ki, maddənin bu məzmununda redaktəsinin məqsədi ondan ibarətdir ki, təkrar ekspertizanı aparacaq ekspertlər ilkin aparılmış ekspert tədqiqatı ilə bağlı qararı məqamları aydınlaşdırmaq imkanına malik olsunlar [5, s.77]. Fikrimizcə, bu cür yanaşmanı ağlabatan hesab etmək olmaz. Birincisi, məntiqə görə təkrar ekspertizanı aparacaq ekspertlər daha savadlı və təcrübəli olmalıdırlar; ikincisi, ilkin ekspertizanı aparmış ekspert qəsdən saxta rəy də verə bilər. Bu isə AR CM-in 297-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş bilə-bilə yalan rəy verməyə görə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Deməli, ilkin ekspertizanı aparmış ekspert bilərəkdən yalan rəy vermişdirsə, onda təkrar ekspertiza zamanı onun rəyini təsdiq olunması həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələyə çevriləcək və o, buna nail olmaq üçün bütün təsir imkanlarını işə salacaqdır. Nəzərə alsaq ki, ekspertin yalan rəy verməsində bir qayda olaraq cinayət işinin gedişində iştirak edən şəxslərdən hansısa maraqlı olur, onda ilkin ekspert rəyinin qüvvədə qalması üçün həm də həmin şəxs təkrar ekspertizanın aparılmasına təsir etmək üçün hərəkətə keçə bilər. Ona görə də taktiki baxımdan təkrar ekspertiza təyin edilərkən nəinki ilkin ekspertizanı aparmış şəxsi tədqiqat prosesinə cəlb etmək olar, əksinə, ekspertizanı təyin edən şəxs bütün zəruri tədbirləri görməlidir ki, onun bu barədə məlumatı olmasın. Ümumiyyətlə, təkrar ekspertizanın təyin olunması barədə məlumat istintaq sirri kimi qorunmalı və məlumatlı şəxslərə belə sirri yaymağa görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdarlıq edilməlidir.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdik ki, AR CM-in yalan rəy verməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 297-ci maddəsinin mövcud redaksiyasını da uğurlu hesab etmək olmaz. Belə ki, maddənin məzmunundan görüldüyü kimi, həmin əməl yalnız düzünə qəsdlə törədildikdə cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Təfsirçi alimlərin də bu qənaəti təsdiq etmələrinə baxmayaraq, hesab edirik ki, bəzi dəqiqləşdirilmələrə ehtiyac vardır. Belə

ki, “yalan rəy vermə” ifadəsi həmin əməlin düzünə qəsdlə törədilməsini tam etiva etsə də qanunverici bununla kifayətlənməyib, həm də “bilə-bilə” anlayışından istifadə etmişdir. Fikrimizcə, sonuncu təqsirin birbaşa qəsd növünə əlavə çalar verir. Belə ki, cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, cinayət hüququ nəzəriyyəsində birbaşa qəsdin *mütləq müəyyən və alternativ* kimi növləri fərqləndirilir. Subyekt mütləq müəyyən qəsdlə hərəkət edərkən törətdiyi əməlin ictimai təhlükəsinin xarakterini və dərəcəsini birmənalı şəkildə dərk etməli, konkret nəticəni qaçılmaz şəkildə görməlidir [14, s.169]. Deməli, ekspert yalan rəy verərkən qəti şəkildə əmin olmalıdır ki, o, qeyri-qanuni hərəkət edir. Bu barədə hər hansı şübhənin olması cinayət tərkibinin mövcudluğunu ciddi şəkildə çübhə altına alır. Odur ki, qanunverici, istə-istəməz, bu qəbildən olan cinayətlərin açılmasını əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirmişdir. Təsədüfi deyildir ki, təcrübədə CM-in 297-ci maddəsi üzrə (yalan rəy vermə) cinayət işinə rast gəlinmir.

İstinad etdiyimiz maddənin mövcud redaktəsi hüququn əsas prinsiplərindən biri olan ədalət prinsipi ilə də uzlaşmır. Çünki ekspert rəyi mövcud qanunvericiliyə görə sübut növlərindən biri hesab olunur. Odur ki, verilmiş yalan rəy qeyri-qanuni məhkəmə hökmünün və ya digər prosessual qərarın çıxarılmasına səbəb ola bilər, yəni yalan rəy vermə şəklində ədalət mühakiməsi əleyhinə törədilən cinayətin ictimai təhlükəsi kifayət qədər yüksəkdir. Bu halda, yaxşı olardı ki, qeyri-düzgün rəy vermə təqsirin formasından, növündən asılı olmayaraq cinayət məsuliyyəti yaratsın. Daha dəqiq desək, CM-in 297-ci maddəsində uyğun olaraq “bilə-bilə” sözü “bağışlanılmaz səhv üzündən”, “yalan rəy vermə” ifadəsi isə “qeyri-düzgün rəy vermə” ilə əvəzlənməsi mövcud problemləri aradan qaldıra bilərdi. Qanunun haqqında bəhs edilən maddəsinin yuxarıda sadaladığımız səbəblər üzündən hüquq-mühafizə orqanları üçün “əlçatmaz” olması (cinayətin açılması baxımından) obyektiv olaraq ekspertlərin məsuliyyət hissəsinin ciddi şəkildə aşağı düşməsinə təkan verir. Təklif etdiyimiz redaktənin nəzərə alınması mövcud problemləri aradan qaldıra bilərdi. Xüsusilə özəl ekspertizaların aparılmasına qanunvericiliklə yol verildiyi bir şəraitdə təklif edilən dəyişikliklər xü-

susi əhəmiyyət kəsb edir.

Qüvvədə olan prosessual qanunvericilik ekspert rəyi ilə digər sübut növləri, onların qiymətləndirilməsi meyarları arasında bərabərlik işarəsi qoysa da, təcrübi fəaliyyətdə ekspert rəyinə (ekspert-mütəxəssis tərəfindən verildiyi üçün) bir qayda olaraq daha üstün əhəmiyyət verilir. Təbii ki, bu cür yanaşma qənaətbəxş hesab edilə bilməz və cinayət prosesinin prinsipləri ilə uzlaşmır.

Məlumdur ki, təcrübədə ekspert rəyinin qiymətləndirilməsi zamanı əsas problem onun elmi-liyinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olur. Belə hallarda ekspert rəyini qiymətləndirməli olan prosessual subyektin digər mövcud vasitələrlə yanaşı, uyğun mütəxəssisin köməyindən yararlanması məqsədəuyğun olardı. Ancaq uyğun mütəxəssisi prosesə cəlb etməzdən əvvəl müstəntiq hökmən onun peşəkarlığı ilə yanaşı, həm də cinayət prosesi iştirakçıları ilə, o cümlədən ekspertlə hər hansı

əlaqəsinin olmasının və həmin əlaqələrin (əgər mövcuddursa) onun obyektivliyinə təsir imkanlarını öyrənməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qüvvədə olan CM mütəxəssisin verə biləcəyi yalan məsləhətlər və ya arayışla bağlı cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutmur.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, yaxşı olardı ki, müstəntiq mütəxəssisin cəlb olunduğu məsələ ilə bağlı mövcud olan elmi-nəzəri mənbələrlə tanış olsun ki, onun fikirlərini inamla qiymətləndirə bilsin.

Xülasə kimi qeyd etmək istərdik ki, məqalədə qeyd olunmuş problemlər öz həllini kompleks şəkildə tapmalıdır. Ənənəvi olaraq, yalnız metodiki tövsiyələrlə kifayətlənmək yetərli deyildir. Yaxşı olardı ki, paralel şəkildə həm də cinayət və cinayət-prosessual qanunvericilik səviyyəsində verilən təkliflər nəzərə alınsın.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi: [Elektron resurs] / <http://www.e-qanun.az/code/14> (müraciət etmə tarixi – 18.09.2020-ci il)
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi: [Elektron resurs] / <http://www.e-qanun.gov.az/code/11> (müraciət etmə tarixi – 18.09.2020-ci il)
3. “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu: [Elektron resurs] / <http://www.e-qanun.gov.az/framework/91> (müraciət etmə tarixi – 18.09.2020-ci il)
4. Əsgərov, V.M. Cinayət işləri üzrə sübutetmədə əməliyyat-axtarış informasiyasından istifadənin problemləri / V.M. Əsgərov, – Bakı: Digesta. – 2018. – 320 s.
5. Белкин, Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р.С.Белкин, – М.: Юрид. лит., – 1988. – 305 с.
6. Жданов, С.П. Участие специалиста о проведении оперативно-розыскных мероприятий. Проблемы теории и практики / С.П.Жданов, – М.: Проспект. 2020, – 160 с.
7. Зинин, А.М. Участие специалиста в процессуальных действиях / А.М.Зинин, – М.: Проспект, – 2011. – 160 с.
8. Ищенко, П.П. Специалист в следственных действиях / П.П.Ищенко. – М., – 1990. – 260 с.
9. Кислицина, И. Н. Справочная и консультационная деятельность специалиста-криминалиста при производстве некоторых следственных действий на стадии предварительного расследования краж / И. Н. Кислицина // Научные ведомости БелГУ. Серия: Философия. Социология. Право. 2013. №9, Выпуск 24, с.241-249: [Elektron resurs] / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spravochnaya-i-konsultatsionnaya-deyatelnost-spetsialista-kriminalista-pri-proizvodstve-nekotoryh-sledstvennyh-deystviy-na-stadii> (müraciət etmə tarixi – 18.09.2020-ci il).
10. Родивилина, В.А. Технические средства в уголовном процессе // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. – 2016. №2 (10). – с.47-54: [Elektron resurs] / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnicheskie-sredstva-v-ugolovnom-protseste> (müraciət etmə

tarixi – 18.09.2020-ci il).

11. Селина, Е.В. Применение специальных познаний в российском уголовном процессе: /автореф. дисс. ... д.ю.н./ – Краснодарь. – 2003. – 43 с.

12. Семенов, Е.А. Специалист в уголовном судопроизводстве: /автореф. ... к.ю.н./ – Орел, – 2010, – 31 с.

13. Трифонова, Н.А. Специальные знания в раскрытии и расследовании корыстно-насильственных преступлений: /дисс. ... канд. юрид. наук./ – Иркутск. – 2006. – 195 с.

14. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Отв. ред. Б.В. Здравомыслов. – М.: Юрист. – 1996. – 512 с.

**Mubariz Mustafayev
Bakhsheyish Asgarov**

ON SOME PROBLEMATIC ISSUES OF THE APPLICATION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE COURSE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

SUMMARY

The presented work briefly highlights some of the criminal procedural and forensic aspects of the use of special knowledge in the course of the disclosure and investigation of criminal cases. The article provides a comparative analysis of similar and distinctive aspects of the participation of a specialist and an expert in criminal proceedings. Based on the results of the study, recommendations were formulated both for improving the current legislation and tactics of using special knowledge.

**Мубариз Мустафаев
Бахшеиш Аскеров**

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРИМЕНЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПОЗНАНИЙ В ХОДЕ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

РЕЗЮМЕ

В представленной работе вкратце освещены некоторые уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты использования специальных познаний в ходе раскрытия и расследования уголовных дел. В статье дается сравнительный анализ сходных и отличительных моментов участия специалиста и эксперта в уголовном судопроизводстве. По итогам проведенного исследования сформулированы рекомендации как по совершенствованию действующего законодательства, так и тактики использования специальных знаний.

AFAQ SADIQOVA

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
Əcnəbilərin hüquqları və miqrasiya sərbəsinin
Böyük elmi işçisi. E-mail:afaqsadiqova6@gmail.com

ƏCNƏBİLƏRİN VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN ŞƏXSLƏRİN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏMƏK FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

Açar sözlər: əcnəbi, vətəndaşlığı olmayan şəxs, daxili miqrasiya, xarici miqrasiya, əmək miqrasiyası, əməkçi miqrant, kvota

Ключевые слова: иностранец, лицо без гражданства, внутренняя миграция, внешняя миграция, трудовая миграция, трудовой мигрант, квота

Keywords: foreigner, stateless person, internal migration, external migration, labor migration, labor migrant, quota

Dünyada ölkələr arasında qarşılıqlı iqtisadi-siyasi münasibətlərin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsi, iqtisadi və sosial-mədəni həyatın beynəlmiləşməsi, eyni zamanda milli, irqi, regional münaqişələrin, fəvqəladə vəziyyətlərin və təbii fəlakətlərin doğurduğu problemlər əhalinin kütləvi miqrasiyası ilə müşayiət olunur. Bəşəriyyətin inkişafında mühüm rol oynayan və mürəkkəb sosial proses olan əhalinin miqrasiyası ayrı-ayrı bölgələrin və ölkələrin, bütövlükdə regionların müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələri ilə sıx surətdə bağlıdır. Müasir dövrdə miqrasiya təhsil almaq, işləmək və digər məsələlərlə bağlı yaşayış yerini dəyişmək məqsədi ilə ölkə daxilində və hüdudlarından kənara əhalinin yerdəyişmə prosesi kimi qiymətləndirilir.

Belə ki, miqrasiya (miqratio) latın mənşəli söz olub, köçürmə kimi 2 məna kəsb edir: 1-ci halda - əhalinin ölkə daxilindən köçürülməsi və ya əhalinin yerləşdirilməsi. Buna daxili miqrasiya deyilir. 2-ci halda - bir ölkənin ərazisindən digər ölkənin ərazisinə köçürülməsidir. Bu isə əhalinin xarici miqrasiyası adlanır. (7, s.129).

Xarici miqrasiyanın immiqrasiya və emiqrasi-

ya formalarında mövcuddur. Xarici miqrasiyanın subyektlərinə qaçqınlar, qaçqın statusu almaq niyyətində olan və sığınacaq axtaran şəxslər, əməkçi miqrantlar, tranzit miqrantlar, qeyri-qanuni miqrantlar daxildir. Azərbaycan Respublikasında xarici miqrasiyada əmək miqrasiyasının xüsusi çəkisi daha çoxdur. Ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, daxili əmək bazarında iştirak edən əcnəbilərin sayı artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının əlverişli geosiyasi mövqeyi, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar, dünyanın aparıcı şirkətləri ilə imzalanmış müqavilələr, Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin işə düşməsi, tarixi «İpək Yolu»nun bərpası və digər beynəlxalq kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsi əmək miqrasiyası axınlarının artmasına səbəb olmuşdur.

İlk öncə əmək miqrasiyası anlayışının mahiyyətinin nədən ibarət olduğuna nəzər yetirək. Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinə görə Əmək miqrasiyası fiziki şəxsin haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün qanuni əsaslarla bir ölkədən başqa ölkəyə miqrasiya etməklə yaşayış yerini dəyişməsi başa düşülür. Haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qanuni əsaslarla bir ölkədən başqa ölkəyə miqrasiya edən fiziki şəxsə isə əməkçi miqrant deyilir. (2, s 12).

Əməkçi miqrantların vəziyyəti ilə bağlı dünya ölkələrində bir çox problemlər yaşanır. Azərbaycan bu məsələni beynəlxalq Konvensiyalar və sənədlərə əsaslanaraq tənzimləməyə çalışır. Təsəffü deyil ki, Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyi, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar və beynəlxalq kommunikasiya layihələrinin həyata keçiril-

məsi əməkçi miqrantların ölkəmizə axınını da sürətləndirmişdir. Bir sözlə, ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, daxili əmək bazarında iştirak edən əcnəbilərin sayı da təbii olaraq artmaqda davam edir.

Belə olan halda milli maraqlara uyğun miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsi və miqrantların fundamental hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi qarşıya vəzifə olaraq qoyulmuşdur. Nəzərdə tutulan bu və ya digər zəruri tədbirlərin həlli və ölkəmizdə dünya təcrübəsinə söykənən vahid miqrasiya siyasətinin formalaşmasında 2004-cü ildə təsdiq olunan "Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyası" çox mühüm rol oynamışdır. Dövlət Miqrasiya Proqramından irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsi ölkəmizdə miqrasiya üzrə daha təkmil bir sistemin yaradılmasına yönəlmişdir. Miqrasiya sahəsinə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə 6 fevral 2009-cu il tarixli 134 sayılı Sərəncama əsasən yaradılmış Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemi ölkədə baş verən miqrasiya proseslərinin dinamikası barədə tam təsvir üçün yaradılmasına imkan verir. Belə ki, bu gün ölkə ərazisində miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi funksiyasını yerinə yetirən Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemi (VMMS) vasitəsilə əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxsin ölkə ərazisinə daxil olduğu dəqiqədən harada olması və nə işlə məşğul olması müşahidə olunur və ciddi nəzarətdə saxlanılır.

Bundan başqa ölkədə miqrasiya proseslərinin daha çevik və işlək mexanizmlər əsasında idarə edilməsi üçün 4 mart 2009-cu il tarixdə imzalanan "Miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi haqqında" k1 Fərman həllini gözləyən problemlərin aradan qaldırılmasına şərait yaratmışdı. 2009-cu il iyulun 1-dən "Bir pəncərə" prinsipinin işə düşməsi ilə respublikada miqrasiya idarəetmə mexanizmi təkmilləşdirilmiş, Azərbaycana gələn əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkə ərazisində qanuni əsaslarla yaşamaqları və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün müvafiq icazələr verilmiş, onların yaşayış yeri üzrə qeydiyyat alınması proseduru sadələşdirilmiş, nəticədə bu sahədə şəffaflığın tam təmin edilməsinə nail olunmuşdur.

Ümumilikdə bu günədək Azərbaycan Respublikasında miqrasiya məsələlərinə aid olan bir çox qanun və normativ akt qəbul edilmişdir. Ölkəyə gələn əcnəbilərin sayının ildən-ilə artması miqrasiya sahəsində vahid bir sənədin hazırlanmasını zəruri etmişdir. Məhz buna görə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Miqrasiya Məcəlləsi hazırlanaraq qəbul edilmiş və 2013-cü ilin avqust ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir.

Əmək miqrasiyasında Azərbaycan respublikası Miqrasiya Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Beləki, Dövlət əmək miqrasiyası kvotasının tətbiq edilməsi, iş icazələrinin verilməsi, o cümlədən Azərbaycan respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə işə düzəlmələrində vasitəçilik fəaliyyətinə xüsusi razılıq verilməsi yolu ilə əmək miqrasiyasını tənzimləyir. Müvafiq dövlət orqanları Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında əmək fəaliyyətinin qanuniliyinə, onların sosial müdafiəsinin təmin olunmasına, hüquqi və fiziki şəxslərin əmək miqrasiyası sahəsindəki fəaliyyətlərinə nəzarəti həyata keçirirlər.

Qanunvericiliyə nəzər yetirsək görərik ki, ölkəmizdə əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, o cümlədən əməkçi miqrantlara (əməkçi miqrant- haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qanuni əsaslarla bir ölkədən başqa ölkəyə miqrasiya edən fiziki şəxs) bəzi istisnalar olmaqla çoxsaylı hüquqlar şamil edilmişdir.

Belə ki, 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli hər bir əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qayda və şərtlərlə onu işə cəlb edən hüquqi şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər və xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri vasitəsi ilə iş icazəsi aldıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında işləyə bilər. Azərbaycan Respublikasında işləmək arzusunda olan əməkçi miqrantlara işəgötürənin vəsatəti əsasında əmək vizası verilir. Əmək vizasında ölkədə qalma müddəti 90 günədək müəyyən edilir. Əməkçi miqrant əmək vizası verilməsi haqqında vəsatətlə yaşadığı ölkədə və ya üçüncü ölkədə Azərbaycan respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinə və ya konsulluqlarına şəxsən və ya nümayəndəsi vasitəsi ilə müraciət edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin ərazisində

müvəqqəti yaşamaq və haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər müvəqqəti yaşamaq üçün icazə ilə yanaşı iş icazəsi də almalıdırlar. Bu barədə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin 13-cü maddəsinin 4-cü hissəsində göstərilir ki, işəgötürənlər Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 64-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, işə cəlb etmək istədikləri hər bir əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs üçün həmin Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qayda və şərtlərlə iş icazəsi almalıdırlar.(3)

Göründüyü kimi əməkçi miqrantlar iş icazəsini onları işə cəlb edən işəgötürənlərin vasitəsi ilə alırlar. İş icazəsi əməkçi miqrantların ölkəmizin ərazisində haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalarına icazə verən rəsmi sənəd hesab edilir. Belə ki, iş icazəsi alınmadan əməkçi miqrantlarla əmək müqaviləsinin bağlamasına qanunla yolverilmir.

Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 67-ci maddəsinin 11-ci hissəsinə görə iş icazəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətli vəzifəli şəxsi tərəfindən imzalanır və həmin orqanın möhürü ilə təsdiq edilir. Həmin maddənin 12-ci hissəsində qeyd olunub ki, iş icazəsi bu icazəni almaq üçün dövlət rüsumunun ödənilməsinə təsdiq edən sənəd təqdim olunduqdan sonra işəgötürənə verilir.(2 s76) Göründüyü kimi iş icazəsinin alınmasına görə işəgötürən tərəfindən dövlət rüsumu ödənilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının 223-IIQ nömrəli Dövlət Rüsumu haqqında Qanununun 18.58 maddəsinə görə iş icazəsi alınmasına görə ödənilən rüsum iş icazəsinin verildiyi müddətdən aslı olaraq 350 manatdan 1400 manatadək dəyişir. (5) Təcrübə göstərir ki, bəzən iş icazəsi alınmasında işəgötürən tərəfindən qanunun tələbləri pozulur. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 578.1-ci maddəsinə əsasən işəgötürən tərəfindən Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin tələbləri pozulmaqla iş icazəsi alınmadan əcnəbinin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin işə cəlb edilməsinə görə-vəzifəli şəxslər üç min manatdan dörd min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər on beş min manatdan iyirmi min

manatadək məbləğdə cərimə edilir. Qanuna görə eyni xəta üç və ya daha çox əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs barəsində törədildikdə -vəzifəli şəxslər beş min manatdan yeddi min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər otuz min manatdan otuz beş min manatadək məbləğdə cərimə edirlər.(6)

İş icazəsi Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən verilir. İş icazəsinin verilməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 14 mart 2016-cı il tarixli 124 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “əmək miqrasiyası kvotasının müəyyən edilməsi Qaydası” ilə tənzimlənir. Qaydaya əsasən əmək miqrasiyası kvotası təqvim ili ərzində Azərbaycan Respublikası ərazisində haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaları nəzərdə tutulan əcnəbilərin sayının son həddinə deyilir (4)

2019-cu il Nazirlər Kabineti tərəfindən əcnəbi miqrantlar üçün 6800 kvota müəyyənləşdirib, yəni il ərzində 6800 əcnəbi ölkəmizdə əmək fəaliyyətinə cəlb edilə bilər.

Həmin Qaydanın 1.4-cü bəndinə və Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 51.6 maddəsinə görə kvota yerli əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi və əmək miqrasiyası proseslərinin tənzimlənməsi sahəsindəki işlərin effektivliyinin artırılması məqsədi ilə tətbiq edilir. Kvota daxili əmək bazarının vəziyyəti, işçi qüvvəsinə tələbat, iş yerinin tələblərinə cavab verən peşə hazırlığına və ixtisasa malik Azərbaycan Respublikası vətəndaşının iddia etmədiyi boş iş yerlərinin mövcudluğu, məşğulluq xidməti orqanlarının işəgötürənlərin işçi qüvvəsinə olan ehtiyaclarını yerli əmək ehtiyatları hesabına təmin etmək imkanı, habelə yüksək ixtisaslı əcnəbi mütəxəssislərin cəlb edilməsi zəruriliyi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir (2 s 59).

Beləliklə, hər iki normativ hüquqi aktin müddəalarından görünür ki, Azərbaycan Respublikasında işləmək arzusunda olan əməkçi miqrantlar ölkə vətəndaşının iddia etmədiyi boş iş yerlərinə işə qəbul oluna bilərlər. Lakin bu təcrübədə öz təsdiqini tapmır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əksər xarici şirkətlər boş iş yerlərinə əcnəbiləri cəlb edirlər.

Bununla bağlı Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 13-cü maddəsinin 3-cü hissəsində göstərilir ki, əmək münasibətləri sahəsində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına nisbətən əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə daha üstün hüquqların müəyyən edilməsi yolverilməzdir.(3)

Və sonda onu qeyd etmək istərdik ki, biz dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edirik. Azərbaycana xaricdən gələnlerin sayının ildən ilə artması və Azərbaycan vətəndaşlarının əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar xarici ölkələrə getmələri bunun bariz nümunəsidir. Bu, dünyada gedən normal proseslərdir. Əsas məsələ bundadır ki, bütün bu proseslər qanun çərçivəsində tənzimlənsin və iqtisadi maraqlarımız tam şəkildə təmin olunsun. Ölkədə bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər Dövlət Miqrasiya Xidmətinin bu sahədəki səmə-

rəli və məqsədyönlü fəaliyyətini təmin edir, iş üsullarını və vasitələrini daha da təkmilləşdirir. Dövlət Miqrasiya Xidməti üzərinə düşən vəzifələri düzgün və vaxtında icra edərək, qeyri-qanuni miqrasiyaya qarşı effektiv tədbirlər həyata keçirmək və respublikanın milli təhlükəsizliyinə töhfə vermək əzmindədir. Elə buna görə də müstəqilliyinin ilk illərində ölkəmizdən emiqrant axını müəyyən dərəcədə siyasi, milli və etnik xarakter daşıyırdısa, sonrakı illərdə emiqrasiyanın başlıca səbəbini iqtisadi motivlər təşkil etmişdir. Əgər 90-cı illərin əvvəlində əmək miqrasiyası Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrə axını ilə xarakterizə olunurdusa, hazırkı dövrdə ölkədəki siyasi sabitlik və sosial iqtisadi inkişaf xaricə miqrasiya axınını kəskin surətdə azaltmış, əksinə həmin şəxslərin ölkəyə qayıtması üçün şərait yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramının (2006-2008-ci illər).
2. Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsi. 2 iyul 2013-cü il, №713-IVQ.
3. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsi Bakı 2019-255s.
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 14 mart 2016-cı il tarixli 124 nömrəli qərarı
5. Dövlət Rüsümü haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 4 dekabr 2001-ci il № 223-IIQ
6. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi Bakı 2018, 314s.
7. R.M Ağasiyev; Azərbaycan Respublikasında Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusu. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2018.

Правовые основы трудовой деятельности иностранцев и лиц без гражданства в Азербайджанской Республике

Резюме

В статье исследуются правовые основы трудовой деятельности иностранцев и лиц без гражданства в Азербайджанской Республике. В Миграционном законодательстве и Трудовом кодексе Азербайджанской Республики анализируются права, применяемые к иностранцам и лицам без гражданства, за некоторыми исключениями. Существующие проблемы, связанные с трудовыми мигрантами, исследуются.

Legal bases of employment of foreigners and persons without citizenship in the Republic of Azerbaijan

Summary

The article examines the legal basis of labor activity of foreigners and stateless persons in the Republic of Azerbaijan. The Migration Legislation and Labor Code of the Republic of Azerbaijan analyze the rights applied to foreigners and stateless persons, with some exceptions. Existing problems related to migrant workers are being investigated.

АГАМАЛИ МАМЕДОВ

доктор социологический наук, профессор, заведующий кафедрой социологии коммуникативных систем Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова (Москва, Россия)
e-mail:akmnauka@yandex.ru

АРИЗ ГЕЗАЛОВ

доктор философии, руководитель исследовательской группы «ДИАЛОГ КУЛЬТУР: философско-мировоззренческие проблемы» Российского философского общества РАН (Баку-Москва, Азербайджан-Россия)

МИССИЯ УНИВЕРСИТЕТА В ЦИФРОВОМ СОЦИУМЕ: НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ВЫЗОВЫ

Ключевые слова: глобализация, динамика роли университета, модели самообоснования, институциональный прагматизм, новые цивилизационные факторы, онлайн-образование, статус.

Keywords: globalization, dynamics of the role of the university, models of self-foundation, institutional pragmatism, new civilizational factors, online education, status.

Açar sözlər: qloballaşma, universitetin rolunun dinamikası, özünü təhsil modelləri, institutional pragmatizm, yeni sivilizasiya amilləri, onlayn təhsil, status.

В последнее время в научном сообществе все чаще поднимается вопрос о кризисе и его цивилизационных последствиях для Университета и образования в целом.¹⁹ Известный социолог Р. Барнет констатирует: «Университет остается выдающимся социальным институтом, у которого есть масса возможностей. Определение и исследование этих возможностей должны вдохновляться удвоенной верой в то, что уни-

верситет стоит того, чтобы за него бороться...».²⁰

Совершенно очевидно, что тезис об экзистенциальной (вековечной) ценности университета, его незыблемом статусе стимулирует интеллектуальные разработки, где присутствует определенная тревожность, связанная с судьбой «Храма науки». В целом, большинство современных авторов считает, что «университет будущего» можно смело назвать «университетом прошлого» в некотором отрицательном смысле, поскольку ключевая интенция даже нового университета вновь будет направлена на то, чтобы стать центром социального престижа и власти, неравенства, почти монопольным социальным лифтом, хотя и «положительные» плюсы отнюдь не исключены. Более того, в своих воображаемых сценариях «университета будущего» в той или иной форме возвращают ему классическую (в духе Гумбольдта) просветительскую и социальную миссию (Х.Ортега-и-Гассет), пусть и в виде иных современных модификаций (И.Иллич). Представлена также и нейтральная, открытая (модульная) позиция, заключающаяся в том,

¹⁹ См.: Гезалов А.А., Коркия Э.Д., Мамедов А.К. Статус и миссия университета в постмодерне // Век глобализации. Исследования современных глобальных процессов. Научно-теоретический журнал. Выпуск №4. – 2018. – С. 152-158.

²⁰ Barnett R. Introduction. Believing in the University / The Future University: Ideas and Possibilities, (ed.) R. Barnett. N.Y.; L.: Routledge, 2012, p. 15-16.

что «идея университета» в настоящее время может использоваться в качестве «зонтика», рамки, некоего гибкого пространства для отраслей знаний²¹.

В отношении перспектив классического института образования и культуры ставятся диагнозы самого широкого спектра (от эрозии и девальвации до краха). Вводятся различные метафоры и стигмы, модели университетского образования – и в имманентной, и в трансцендентной методологической оптике – в отношении к обществу, индивиду, власти, капиталу, знанию, культуре. Российский социолог В. Вахштайн отмечает: «после Второй мировой войны университеты в Европе перестают рассматриваться как нечто, “автоматически” имеющее право на существование. Университет становится чем-то, что заново должно отстаивать свою автономию. Больше не работают стандартные модели легитимации университетской самозаконности. Но важнее, что языки описания, производимые в недрах европейских университетов, теряют свою убедительность. Тогда и самим университетам требуется новая стратегия самообоснования»²².

Утрату «стандартных моделей легитимации университетской самозаконности» засвидетельствовал также английский исследователь Б. Ридингс, который задал некую генеральную платформу современных массовых сетований по поводу перспектив университета в работе «Университет в руинах», констатировав его (весьма очевидное) нерадужное состояние. Классическая идея университета как основного института культуры, разработанная представителями европейской мысли эпохи Просвещения, и сохранившаяся с определенными

модификациями вплоть до середины XX века, не является для университетов легитимным дискурсивным источником для самоопределения и самоописания. Исторически первые университеты возникают в период раннего Средневековья. Университеты складываются (по подобию) в виде особых корпораций, называемых «universitas» – общество (сообщество) равных людей. Изначально этот термин мог быть применен к любому объединению преподавателей и студентов, но лишь в XIII веке стал употребляться исключительно к учебным объединениям. К тому времени люди, обладающие знанием, интеллектуалы, которые раньше работали в монастырях или при дворах, переселившись в города, стали преподавать по желанию. В первую очередь, студентов учили мыслить логически (структурировано и системно), что давало возможность последним формулировать проблемы и находить возможности их решения – вот в чем заключался университетский курс. Взаимная клятва верности сообществу, которую новые члены давали при вступлении в universitas, к XIII веку сформировалась в типовой университетский устав, закреплявший базовый регламент учебного процесса, правила (не только внешние) общежития и даже форму одежды. Университетские корпорации того времени были независимы от светских и местных церковных властей, но формировались с официального разрешения Папы Римского (хартии). Со временем роль университета стала меняться, появились альтернативные социальные лифты (бизнес, политика, война и т.д.), утрачивалась независимость от институтов власти. Все чаще с целью консервации своего статуса университет выступает в качестве советника и апологета монархов, легитимируя их власть в знанием (культурном) поле, взамен получив право на производство «неутилитарного» знания. К концу XVII века начинается первый системный кризис высшего образования, большая часть интеллектуалов выступает за упразднение университетов, ибо считает, что обществу в период промышленной революции

²¹ Rothblatt Sh. The University of the Future Is the University of Today/ The Future University: Ideas and Possibilities, (ed.) R. Barnett. N.Y.; L.: Routledge, 2012, p. 28-38.

²² Вахштайн В.С. Метафорика университета // Пост-Наука, опубликовано 05.06.2013. URL: http://post-nauka.ru/longreads/13096?fb_action_ids=655923601089253&fb_action_types=og.likes&fb_source=timeline_og (дата обращения: 10.10.2014. Вестник СамГУ. 2014. № 9 (120).

требуется прикладное, профессиональное образование, полезное для роста, в связи с чем наблюдается резкое сокращение числа университетов. Так в стремлении к утилитарности знания и образования во Франции того времени, и были проведены реформы Наполеона в системе высшего образования. В противовес этому в 1809 году В. Гумбольдт подготовил меморандум «О внутренней и внешней организации научных учреждений в Берлине», тем самым фактически сохранив ценность свободного от практики и «профессий» Знания. Гумбольдт предложил принципы действия университетов нового типа, который сегодня уже называют классическим: 1) единства преподавания и исследования, в таком случае и преподаватель, и студент вместе занимаются поиском истины, 2) автономии или академической свободы. Были зафиксированы некие правила для существования фундаментального научного знания, но финансирование университета переходило в руки государства, как и назначение профессоров, ибо университетская корпорация могла утратить стимулы работы на благо общества, не производя знания превосходившее ее собственное. В целом можно выделить три базовые модели европейского университета, вписавшиеся в современную социокультурную ткань. С некоторой долей условности их можно определить так: либеральная английская система, разработанная А. Смитом, в которой университет – это прежде всего институт общества, где встречаются потребители и производители знаний; французская модель (Наполеон) с доминантой актуального практического (чаще технологического) знания; и (получившая название классической) модель университета как особой культурной и образовательной самоценности (Гумбольдт). Нынешнее изменение роли Университета «обусловлено прежде всего крахом национально-культурной миссии, которая раньше обеспечивала его *raison d'être*... Университет становится институтом иного типа; он больше не связан с судьбой национального государства, так как перестает выступать в роли творца, защитника и распространителя

идеи национальной культуры»²³.

На рубеже веков университеты вступили в транснациональную глобальную экономику, будучи акторами этого процесса, поэтому теперь они не столько связаны с понятиями национального государства и культуры, сколько с прагматикой эффективного управления, корпоративной идеологией «высокого качества» и «капитализмом знаний» или т.н. «когнитивным капитализмом»²⁴.

Неслучайно и возникновение новых явлений, существование которых было бы ранее невозможно или маркировано как оксюморон, как то: «коммерческая деятельность университета или академический капитализм», менеджериализация образовательных структур «макдональдизация высшего образования». На месте былого спекулятивного «метанарратива», на котором базировался университет почти три столетия²⁵, возникло множество разнообразных моделей университета, зачастую и не отвечающих требованиям и статусу Университета (в классическом понимании). Ридингс заключает, что «сегодняшний Университет – это институт, теряющий потребность в трансцендентальном обосновании своей функции»²⁶, подчиняющийся только логике институционального прагматизма. Коллектив авторов (М.Барбер, К.Доннелли, С.Ризви) в весьма яркой работе «Накануне схода лавины. Высшее образование и грядущая революция», выделили несколько форм, реальных и гипотетических, позиционирования современных университетов: элитный университет, массовый университет, университет, занимающий определенную нишу, местный университет, университет, обеспечивающий обучение в течение всей жизни. С введением указанной типологизации можно фреймировать требова-

²³ Ридингс Б. Университет в руинах. М.: ВШЭ, 2010, с.12.

²⁴ Руллани Э. Когнитивный капитализм //Логос. 2007. № 4 (61).

²⁵ Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.

²⁶ Ридингс Б. Университет в руинах. М.: ВШЭ, 2010, с.265.

ния глобального общества и рынка между различными видами университетов. Остается открытым вопрос, будет ли при таких критериях каждый тип учебного заведения в действительности являться Университетом? Тем не менее, по мнению авторов, «элитный университет» должен обладать: крупными фондами, большой долей исследовательских грантов, известными выпускниками, длительной и исключительной историей существования, среди преподавателей должны быть виднейшие деятели науки, где обучаются самые талантливые студенты со всего мира, также университет такого типа нацелен на установление личных контактов со студентами, то есть развивает систему наставничества. «Массовый университет» использует глобальные наработки, адаптирует, обеспечивает хороший уровень образования, удовлетворяющий растущий массовый спрос, формирует разнообразные курсы и дисциплины, а также новые возможности и методы обучения (могут включать онлайн-курсы), студент волен сам составлять план обучения, преподают в университетах такого типа не деятели науки, а люди, реализующие преподаваемые дисциплины на практике. «Нишевый университет» – это чаще всего частный коммерческий университет, обладающий обширным планом дисциплин по выбранной «нише», индивидуальным подходом к прямому или онлайн-обучению, зачастую принадлежит какой-либо компании и готовит специалистов исключительно для ее профессиональных запросов, гонорары профессорско-преподавательского состава обычно в два раза выше среднего. «Местный университет», как следует из названия, действует для нужд региональной экономики, производит обучение умениям и навыкам для прикладных исследований, входит в число наиболее влиятельных вузов страны, включает также университеты, преподающие дисциплины, требующие личного присутствия и практической работы (медицинские, технические и т.п.). «Обучение в течение всей жизни» не прикреплено ни к одному из классических институтов, оно может быть получено в качестве опыта и закреплено в сдаче теста,

представлено в качестве узконаправленных курсов, как ответ на потребность какой-либо группы людей в информации определенной типа. Стоит учитывать, что это не модели университетов в чистом виде, а модели (идеальные типы) высшего образования, некоторые из которых основываются на классическом университетском образовании, другие его значительно прагматизируют и направляют на узкопрофессиональные потребности, а третьи вообще трансформируют до потери статусности. В последнее десятилетие стало ясно, что различные измерения глобализации – социальное, экономическое, информационно-технологическое, экологическое, культурное – существенно трансформируют все образовательные форматы, зачастую в сторону расширения вариативности технологий и возможностей образования. Изменения эти затрагивают не только управленческие структуры вузов, но и фактически все сложившиеся вузовские практики – сам учебный процесс, способы организации и подачи материала, форм контроля знаний, практики научно-исследовательской работы, линии образовательной и научной карьеры. Можно с уверенностью констатировать, что влияние новых цивилизационных факторов испытывают на себе все агенты научно-образовательной деятельности как в стенах университетов, так и за их пределами. К таким новым цивилизационным факторам (вызовам) социологи относят прежде всего: а) сциентизация бытовых практик и появление Интернета; б) однозначное доминирование визуальной и потребительской культуры; в) миграционные потоки и детерриториализацию социальной жизни («новое кочевничество»); а также г) влияние транснациональных экономических интересов; и д) новое прочтение традиционных норм (свобода, творчество, смысл и цели). Вхождение университета в глобальную экономику трактуется многими исследователями не просто как «вымирание» или хотя бы угроза оно, а как процесс, способствующий включению университета в легитимацию социального неравенства, социальной несправедли-

ности и наступлению на демократию²⁷.

Корпоративизация университетов, каузализация преподавательской деятельности, тенденции прекаризации, ограничения сложившихся веками академических свобод и практик, существенное расслоение в доходах и властных функциях в преподавательском составе, сокращение государственного финансирования университетов – тема левых интеллектуалов, критиков неолиберального университета²⁸.

Известный левый критик «неолиберального университета», А. Жиру пишет: «В неолиберальном рыночном обществе отсутствуют те сферы (от общего и высшего образования до популярных СМИ и культуры электронных средств), которые могли бы развить в людях то, что можно называть гражданским воображением. Так, к примеру, уже на протяжении нескольких десятилетий мы наблюдаем попытки мыслящих рыночными категориями граждан лишить образование его общественных ценностей, важнейшего наполнения и гражданской ответственности – в рамках достижения более глобальной цели воспитания субъектов, ратующих за консьюмеризм. Многие вузы не просто отошли от своей демократической миссии: кажется, что они просто стали глухи к бедам студентов, попадающих в незнакомый жестокий мир высокого уровня безработицы, вероятности деградации и вгоняющих в тупое отчаяние долгов. При отсутствии демократического восприятия обучения не вызывает удивления тот факт, что некоторые колледжи и университеты все чаще распаивают свои двери корпоративным интересам, стандартизируя программу обучения, вводя иерархические модели управления и учебные курсы, продвигающие предпринимательские ценности, свободные от социальной

и этической ответственности. Так, к примеру, в США из полутора миллионов преподавателей высших учебных заведений один миллион – это почасовики, не имеющие медицинской страховки, никаких льгот страхования на случай безработицы, зарабатывающие в среднем 20000 долларов в год минус налоги... Слишком многие университеты вместо того, чтобы способствовать развитию морального воображения и критически важных способностей студентов, нацелены на штампование будущих управляющих хеджфондов, формирование политически неактивных студентов и продвижение образовательных систем, проповедующих "технически подкованную покорность"... В этом новом "позолоченном веке" денег и прибыли авторитет академических дисциплин определяется эквивалентом их рыночной стоимости...»²⁹.

Вместе с тем, политизированный левый дискурс, несмотря на явную необходимость воспроизводства социальной критики в обществе, «критической педагогики», напоминание о принципах социальной справедливости, в силу устоявшихся идеологием не замечает глобальных цивилизационных тенденций, которые в силу неумолимости и тотальности технологических новаций, сами по себе (как таковые) могут привести к радикальнейшим трансформациям всего поля высшего образования и географии его доступности. Причем изменениям, затрагивающим глубинные (системные) коммуникативные и когнитивные практики передачи, «культурного прочтения» и усвоения научных знаний. В частности, особая линия диагностики образования касается сегодня массового внедрения различных форм онлайн-образования и влияния информационной мобильности, мгновенной и широкой доступности практически неограниченных информационных ресурсов. Безусловно, откры-

²⁷ Олейников А. Университет держит оборону (обзор англоязычных работ о критическом состоянии современного университета) // НЛЮ. 2013. № 122.

²⁸ Nelson C. No university is an island: Saving Academic Freedom. N.Y.; L.: New York University Press, 2010. 289 p.

²⁹ Henry A. Giroux. Public Intellectuals Against the Neoliberal University / TRUTH-OUT.ORG. 29 October 2013. URL: <http://www.truth-out.org/opinion/item/19654-public-intellectuals-against-the-neoliberal-university> (дата обращения: 10.10.2014).

тый онлайн доступ к любой информации «здесь и сейчас», непосредственный вход в информационные базы в корне меняет сам характер педагогической деятельности, систем коммуникации «профессор-студент». А невиданная ранее технологическая легкость монтажа всегда имеющихся в сети чужих высказываний на любую заданную тему приводит к инфляции значимости исследовательской работы, заменяя ее зачастую тривиальной компиляцией. С чем и связано появление (в мировой практике) столь масштабного явления как плагиат. И как следствие, девальвация роли одного из базовых агентов культурной политики – библиотек. Возникновение цифровых академических сетей, создающих аналог университетской среды, размещение в сети ведущими университетами мира бесплатных учебных курсов лучших профессоров, что поначалу было призвано работать исключительно на имидж университетов, но в итоге породило эгалитаризацию и большую доступность качественного высшего образования. Затем последовало появление открытых онлайн-учебных площадок (МООС), предлагающих широкую палитру курсов ведущих университетов (например, проекты Coursera, Udacity, edX, OpenupEd, Futurelearn, iversity, Универсариум), причем уже с возможностью академического общения (как синхронного, так и асинхронного) и получения официальных образовательных сертификатов, – все это является не только вызовом традиционным институтам образования в целом, но и мощным источником трансформаций всех обычных, вековых практик, характерных для высшего образования. Например, появление и развитие МООКов дает повод ряду аналитиков, говорить не только о коренном переделе образовательного рынка, но и о грядущей безусловной монополии десяти ведущих университетов мира, которые просто вытеснят с рынка все остальные университеты. А по данным Goldman Sachs, объем венчурного инвестирования в новые образовательные технологии к 2016 г. превысил миллиард долларов, притом,

каждый год эта цифра увеличивается почти на полмиллиарда долларов³⁰.

Здесь важно подчеркнуть, что влияние МООКов на традиционные форматы образования предполагает макро- и микроперспективы анализа этого влияния: мировые тренды и глобальные трансформации рынка образования, влияние на привычные аудиторные способы обучения и научной коммуникации. Российский исследователь В.Сараев в футурологической статье «Неленинский институт миллионов», посвященной МООКам, анализируя финансовые, организационные, образовательные и гуманитарные преимущества, которые несут современные массовые открытые интерактивные и бесплатные онлайн-курсы (платными здесь являются только сами сертификаты) вузам, «звездным» профессорам, студентам, которых, кстати говоря, уже десятки миллионов, все же склоняется к мысли, что пока МООКи – это лишь мощный маркетинговый инструмент ведущих университетов мира. Автор прогнозирует, что МООКи не вытеснят классические университеты, но радикально изменят рынок, и тем быстрее, чем скорее работодатели начнут доверять онлайн-дипломам, а вузы включать онлайн-курсы в свои программы; МООКи снизят издержки вузов и повысят качество обучения в основном за счет чужих курсов. Все это приведет к формированию университетских консорциумов, сделают возможным снижение государственных расходов на образование за счет новой географии. Вместе с тем приведут к резкому сокращению профессорско-преподавательского состава вузов, в силу чего многие его представители будут активно сопротивляться новому явлению³¹.

Макроанализ электронных образовательных коммуникаций будет быстро насыщаться увеличивающимся в геометрической прогрес-

³⁰ Сараев В.В. Неленинский университет миллионов // Эксперт. 2014. № 28 (907). URL: <http://expert.ru/expert/2014/28/neleninskij-universitet-millionov> (дата обращения: 10.10.2014).

³¹ Там же.

сии эмпирическими количественными данными и теоретическими обобщениями вплоть до геополитического аспекта этого явления и его влияния на конечное качество и культурное разнообразие академической науки³².

Но вот микроуровень, то есть наиболее приближенный к повседневным и рутинным университетским практикам исследовательский ракурс, еще нужно обозначить. Автор (В. Сараев), в целом скептически относясь к возможности MOOКов в обеспечении системности образования или его социализирующих функций, прогнозирует неизбежные трансформации в устоявшихся когнитивных и даже физиологических процессах овладения знаниями, которые должны произойти под влиянием электронных технологий. «Нас ждет геймификация, распространение симуляторов, использование виртуальной реальности 3D. Дальнейшее развитие технологий позволит создавать гибкие индивидуальные сценарии занятий, когда содержание курса адаптируется под скорость усвоения и ошибки каждого студента. При этом в качестве параметров оценки обучающегося будут использоваться не только ответы, но и анализ его состояния. При помощи веб-камеры можно отслеживать направления взгляда и мимику, при помощи смартфона и умных часов – изменения сердечного ритма, насыщенность крови кислородом, температуру и проводимость кожи. Нейроинтерфейсы, уже существующие на рынке и имеющие хороший шанс стать популярными благодаря геймерам, позволят анализировать электроэнцефалограмму. Все это дает детальную картину процесса обучения каждого пользователя, позволяет отследить момент потери внимания и адаптировать процесс подачи информации. Вскоре все это можно будет превратить в хорошо налаженный технологический процесс с детальным контролем в режи-

ме реального времени»³³.

Мини-лекции, закадровый голос, иллюстративный материал, интерактивные задания, индивидуальные и коллективные онлайн-семинары, разные, в том числе перекрестные, способы тестирования: все эти форматы напрямую вытекают из постоянно совершенствующихся технологий электронных дистанционных коммуникаций. Лекция или экзамен – это больше не образовательные эйдосы, не идеальные сущности, лишь в той или иной степени воплощенные в несовершенном мире несовершенными людьми. Это практики, заданные исключительно технологическими фреймами, это эпифеномены новых компьютерных программ, опций и интерфейсов, что породило совершенно новую коммуникативную ситуацию в акте передачи знаний. Так, например, фактически неограниченная аудитория онлайн-лекции – и количественно, и качественно (разный возраст, культура и среда) – заставляет лекторов искать универсальные примеры и аргументацию, искать множественные, поликультурные точки релевантности. В то же время то, что происходит в имманентности аудитории, начинает корректироваться, ускоряться, видоизменяться, трансцендировать за стены университетов, интегрировать новые нормы и практики, рожденные из духа электронных информационных технологий. Можно, наверное, говорить об отмене (хотя бы частичной) аудиторной имманентности как совершенно объективном векторе трансформации образовательных пространств. Каждая лекция, семинар или лабораторная работа, дискуссия, исследовательское задание и проверка, форма его публичной презентации, практически каждый академический час, проведенный с целью выработки или усвоения нового знания, испытывают сегодня на себе неизбежное и неуклонное влияние новых цивилизационных факторов.

³² Альтба Ф.Дж. Массовые открытые онлайн-курсы как проявление неокOLONиализма: кто контролирует знания // Международное высшее образование. 2014. № 75. С. 10-12.

³³ Сараев В.В. Неленинский университет миллионов // Эксперт. 2014. № 28 (907). URL: <http://expert.ru/expert/2014/28/neleninskij-universitet-millionov> (дата обращения: 10.10.2014).

Список литературы:

1. Альтба Ф.Дж. Массовые открытые онлайн-курсы как проявление неокOLONИализма: кто контролирует знания // *Международное высшее образование*. 2014. № 75. С. 10-12.
2. Барбер М., Доннелли К, Ризви С. Накануне схода лавины. Высшее образование и грядущая революция // *Вопросы образования*. 2013. № 3.
3. Вахштайн В.С. Метафорика университета // *ПостНаука*, опубликовано 05.06.2013. U RL: http://postnauka.ru/longreads/l_309_6?fb_action_ids=65_5_9_23_6010_89_253&fb_action_types=og.likes&fb_source=timeline_og (дата обращения: 10.10.2014. *Вестник Сам ГУ*. 2014. № 9 (120)
4. Гезалов А.А., Коркия Э.Д., Мамедов А.К. Статус и миссия университета в постмодерне // *Век глобализации. Исследования современных глобальных процессов. Научно-теоретический журнал*. Выпуск №4.–2018.–С. 152-158.
5. Дим Р. «Новый менеджериализм» и высшее образование: управление качеством и продуктивностью работы в университетах Великобритании // *Вопросы образования*. 2004. № 3.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.
7. Олейников А. Университет держит оборону (обзор англоязычных работ о критическом состоянии современного университета) // *НЛЮ*. 2013. №122.
8. Ридингс Б. Университет в руинах. М.: ВШЭ, 2010.
9. Ритцер Дж. Макдональдизация общества. М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. 592 с.
10. Руллани Э. Когнитивный капитализм // *Логос*. 2007. № 4 (61).
11. Сараев В.В. Неленинский университет миллионов // *Эксперт*. 2014. № 28 (907). URL: <http://expert.ru/expert/2014/28/neleninskij-universitet-millionov> (дата обращения: 10.10.2014).
12. Хархордин О.В. 50 грамм честности / опубликовано: май 2013. URL: http://slon.ru/ipad/university_budushchego_kak_ikh_obustroit-941016.xhtml (дата обращения: 10.10.2014).
13. Barnett R. Introduction. *Believing in the University / The Future University: Ideas and Possibilities*, (ed.) R. Barnett. N.Y.; L.: Routledge, 2012.
14. Henry A. Giroux. *Public Intellectuals Against the Neoliberal University / TRUTH-OUT.ORG*. 29 October 2013. URL: <http://www.truth-out.org/opinion/item/19654-public-intellectuals-against-the-neoliberal-university> (дата обращения: 10.10.2014).
15. Morley L. *Imagining the University of the Future / The Future University: Ideas and Possibilities*, (ed.) Barnett R. N.Y.; L.: Routledge, 2012.
16. Nelson C. *No university is an island: Saving Academic Freedom*. N.Y.; L.: New York University Press, 2010. 289 p.
17. Rothblatt Sh. *The University of the Future Is the University of Today/ The Future University: Ideas and Possibilities*, (ed.) R.Barnett. N.Y.; L.: Routledge, 2012.
18. Slaughter S., Leslie L.L. *Academic capitalism. Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*. The John Hopkins University Press, 1997.

Summary

The article examines the loss of models and methods of effective self-justification by universities in the "flickering reality". Attempts to revitalize the status of the alma mater are caused by new, fundamental factors for the future of higher education, which radically change its systemic functioning.

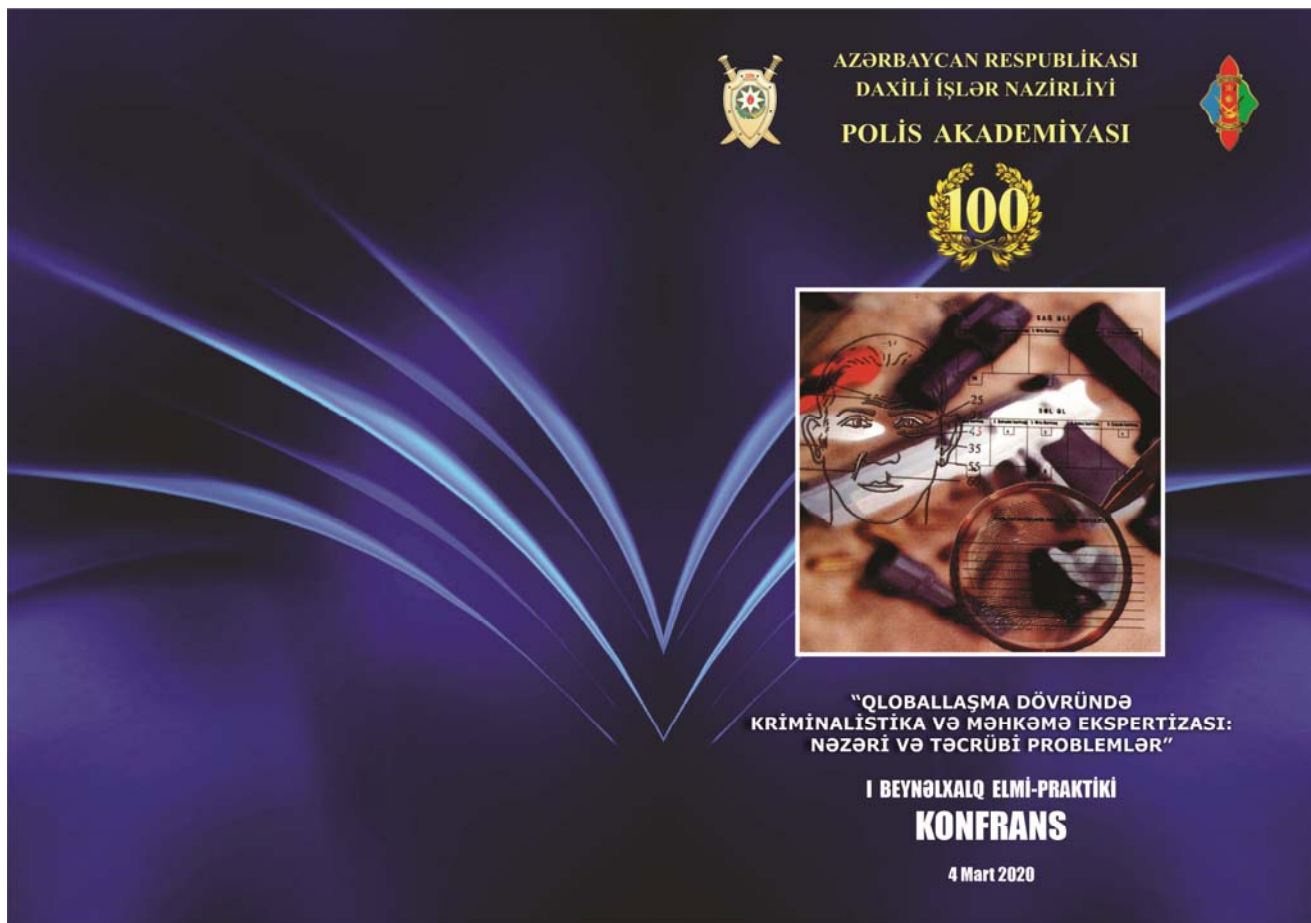
Nevertheless, in the era of globalization, the totality of pragmatism and "cognitive capitalism", the belief in the effectiveness of the transformation of universities is stable. The article focuses on the problem of the influence of new civilizational factors (the Internet, the global economy, mass migration, etc.) on the traditional educational formats of the university, methods of educational and scientific communication, as well as describes the potential vectors of the development of higher education.

Annotasiya

Məqalədə universitetlərdə səmərəli özünütəminatmə üsulları modellərinin "parıltılı reallıq"da itirilməsinə baxılır. Alma mater statusunu dəyişmək cəhdləri ali təhsilin gələcəyi üçün yeni, prinsipial amillərlə, onun sistemli fəaliyyətini kökündən dəyişdirən amillərlə bağlıdır. Bununla belə, qloballaşma dövründə pragmatizm və "koqnitiv kapitalizm" in totallığı universitetlərin səmərəli dəyişməsinə inamı dayanıqlıdır. Yeni sivilizasiya amillərinin (İnternet, qlobal iqtisadiyyat, kütləvi miqrasiya və s.) universitetin ənənəvi təhsil formatlarına, tədris və elmi kommunikasiya üsullarına təsiri məsələsinə diqqət yetirilir, ali təhsilin potensial inkişaf vektorları təsvir olunur.

“QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ KRİMİNALİSTİKA VƏ MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI: NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN MATERİALLARI

Müasir dövrdə cinayətkarlıqla mübarizədə kriminalistika və məhkəmə ekspertizası sahəsində nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin araşdırılması və bu istiqamətdə əsaslı təklif və tövsiyələrin hazırlanması xüsusilə aktualıq təşkil edir. Bu məqsədlə 04.03.2020-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında “Qloballaşma dövründə kriminalistika və məhkəmə ekspertizası: nəzəri və təcrübi problemlər” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir. Konfransda elmi-texniki vasitələrin, üsul və metodların tətbiqinin daha da təkmilləşdirilməsi, son illərdə təşəkkül tapmış yeni növ cinayətlərin kriminalistik aspektləri üzrə elmi araşdırmaların aparılması, həmçinin bu istiqamətdə akademiya beynəlxalq tələblərə cavab

verən ixtisaslaşmanın həyata keçirilməsi məqsədlə xarici ölkələrin polis təhsil müəssisələrinin qabaqcıl təcrübəsi və digər məsələlərlə bağlı müzakirələr olunmuşdur.

Konfransda Türkiyə Polis Akademiyasının, DİN-in Polis Akademiyasının və ölkəmizin digər ali təhsil müəssisələrinin aparıcı hüquqşünas alimləri və hüquq-mühafizə orqanlarının müxtəlif xidmətlərinin nümayəndələri iştirak etmişdir.

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, h.e.d., polis general-mayoru Nazim Əliyev konfransın açılışında cinayətkarlıqla mübarizədə kriminalistika və məhkəmə ekspertizasının rolunu, bu sahədə mövcud nəzəri və praktiki problemləri, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsini, zəruri elmi tədqiqatların aparılmasının əsas istiqamətlərini,

həmçinin bu sahələr üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanmasının vacibliyini xüsusilə qeyd etmişdir.

Konfransda aşağıdakı istiqamətlər üzrə müzakirələr aparılmışdır:

- Cəza və kriminalistika.
- Cinayət və məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsinin bəzi məsələləri.
- Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibinin prosesual və kriminalistik aspektləri.
- Hüquqi biliklər və kimyəvi tədqiqatlar.
- Cinayətlərin araşdırılmasında daktiloskopiyanın müasir imkanları.
- Cinayət mühakimə icraatında ekspert və

mütəxəssisin iştirakının bəzi prosesual və kriminalistik aspektləri.

- Alternativ ekspertiza: kriminalistik və hüquqi məsələlər.
- Cinayət işlərinin istintaqında mikroobyektlərin kriminalistik tədqiqatının xüsusiyyətləri.
- Qanda dəmirin fotometrik təyini.

Tədbirin yekununda konfrans iştirakçıları arasında diskussiya və maraqlı fikir mübadiləsi aparıldı. Aktual məsələlərin tədqiqi ilə zəngin olan bu səpkili elmi-praktiki konfransların gələcəkdə bir ənənə halına çevrilməsi yekdilliklə qəbul olundu.

На сегодняшний день особую актуальность представляют исследования теоретических и практических вопросов, а также разработка предложений и рекомендаций в сфере криминалистики и судебной экспертизы. С этой целью 4 марта 2020 года в Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики состоялась международная научно-практическая конференция на тему: «Криминалистика и судебная экспертиза в период глобализации: теоретические и практические проблемы». На конференции обсуждались вопросы совершенствования применения научно-технических средств, криминалистических методов и способов, проведение научных исследований по методике расследования новых видов преступлений, а также рассмотрены вопросы осуществления специализации по данному направлению на основе изучения передового опыта учебных заведений специального назначения зарубежных стран.

В работе конференции принимали участие ведущие ученые-правоведы Академии Полиции Турции, Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, других вузов нашей страны и представители различных правоохранительных органов.

Выступая на открытии конференции, начальник Академии генерал-майор полиции, доктор юридических наук Назим Алиев особо отметил роль криминалистики и судебной

экспертизы в борьбе с преступностью, актуальность теоретических и практических проблем, расширение международного сотрудничества, направления необходимых научных исследований, а также важность подготовки кадровых специалистов по этим областям. На конференции велись обсуждения по следующим направлениям:

- Некоторые вопросы совершенствования международного сотрудничества в области судебной экспертизы;
- Наказание и криминалистика;
- Процессуальные и криминалистические аспекты уголовного преследования в Азербайджанской Республике;
- Правовые знания и химические исследования;
- Современные возможности дактилоскопии в расследовании преступлений;
- Некоторые процессуальные и криминалистические аспекты участия эксперта и специалиста в уголовном судопроизводстве;
- Альтернативная экспертиза: криминалистические и правовые вопросы;
- Особенности криминалистического исследования микрообъектов в расследовании уголовных дел;
- Фотометрическое определение железа в крови.

В завершении мероприятия между участниками конференции состоялась дискуссия и

обмен мнениями. Единогласно было принято решение относительно регулярного проведения подобных научно-практических конфе-

ренций по изучению актуальных вопросов данной области.

In the modern era, crime is a well-developed and well-trained expert in the field of criminalistics and development expertise in the fight against crime. On this occasion, on 04.03.2020, the 1st International Scientific and Practical Conference "Criminalization and Forensic Examination: Problems of Theory and Practice" was held at the Police Academy of the Republic of Azerbaijan. At the conference, the study of new generation of scientific and technical means, the use of methods will lead to better results, new scientific methods related to new development methods, and scientific research related to criminological aspects.

The conference was attended by leading legal scholars of Turkey Police Academy, Police Academy of the Ministry of Internal Affairs and other universities of the country and representatives of various services of law enforcement agencies.

At the opening of the conference, the chief of the Police Academy of the Ministry of Internal Affairs, Nazim Aliyev, highlighted the role of forensic and forensic expertise in the fight against crime, theoretical and practical problems in this

area, the extension of international cooperation and stressed the importance of its preparation.

- Penalty and forensic science.
- Some issues of improving international cooperation in criminal and judicial activities.
- Procedural and criminalistic aspects of criminal prosecution of the Republic of Azerbaijan.
- Legal knowledge and chemical research.
- Modern possibilities of dactyloscopy in the investigation of crimes.
- Some procedural and criminal aspects of expert and specialist participation in criminal proceedings.
- Alternative Examination: Forensic and Legal Issues.
- Some features of forensic microenvironment research in criminal investigations.
- Photometric determination of iron in blood.

At the end of the event there was a discussion and an interesting exchange of views. It was unanimously agreed that these stylish scientific-practical conferences, which are rich in current research, will become a tradition in the future.

NAZİM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis
Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru,
hüquq üzrə elmlər doktoru

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MÜASİR KRİMİNALİSTİKA: PROBLEMLƏR, MEYLLƏR, PERSPEKTİVLƏR

Məlum olduğu kimi, qloballaşma - bazarların, malların, xidmətlərin və kapitalların yüksək dərəcədə intensiv inteqrasiyasından ibarət olmaqla, mürəkkəb və ziddiyyətli xarakter daşıyan ümumdünya prosesidir.

XX əsrin sonlarında korporativ iqtisadi sistemlərin formalaşması, qlobal elmi-texniki inqilab nəticəsində sənaye cəmiyyətinin ictimai həyatın bütün sahələrində kompüter-informasiya texnologiyalardan geniş istifadə ilə xarakterizə olunan informasiya cəmiyyətinə keçməsi, elmi texniki tərəqqinin ən müasir nailiyyətlərinin ictimai həyatın bütün sahələrinə geniş nüfuz etməsi, informasiya-telekommunikasiya və rəqəmsal texnologiyalar sahəsində inqilabi nəticələr, intellektual və praktiki həyatın unifikasiyası və standartlaşdırılması, sosial-mədəni, siyasi və sair sahələrdə beynəlxalq və regional əlaqələrin genişlənməsi və bütün bu proseslərin bir-birinə təsirinin intensivləşməsi – insan fəaliyyətinin qlobal məkan şərtlərini əmələ gətirmişdir (32, s.92-117).

Akademik R.Mehdiyevin yazdığı kimi, «qloballaşma artıq bəşəriyyətə həqiqətən nəzərəçarpaacaq töhfələr vermiş, yeni inkişaf perspektivləri açmış və bütövlükdə dünya tarixinin gedişini sürətləndirmişdir. Bununla belə, hər bir nəhəng prosesdə olduğu kimi, qloballaşmanın da müasir dünyada müxtəlif, bəzən nihilist formalarda təzahür edən mənfi cəhətləri də vardır» (9, s.127). Müəllif, qloballaşmanın xarakterik meyllərinə və ya təzahürlərinə transmilli korporasiyaların kütləvi surətdə yaranması və fəaliyyət göstərməsini; öz siyasi və iqtisadi maraqları olan və onları müdafiə edən qeyri-hökumət təşkilatlarının, fondların, as-

sosiasiyaların kütləvi surətdə meydana gəlməsini; transmilli kapital, xidmətlər, əmtəə, işçi qüvvəsi axınının kəskin surətdə artmasını; yükdaşımalara, qazın, neftin, elektrik enerjisinin ötürülməsinin transmilli dünya şəbəkəsinin yaranmasını; təkcə siyasi deyil, həm də iqtisadi münasibətlərin tənzimləyicisi kimi dövlətlərarası təsisatların yaranması və onların rolunun artmasını; İnternet şəbəkəsinin yaranmasını və ondan siyasi, kommersiya, mədəniyyət, informasiya məqsədləri üçün geniş istifadə olunmasını və sairəni aid edir (9, s.132-133).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında xüsusi olaraq qeyd edilir: «XXI əsrin ilk onilliyində sürətlə inkişaf edən və yayılan informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları, bununla bağlı yeni vüsət almış qloballaşma prosesləri ölkələrin sosial-iqtisadi həyatına ciddi şəkildə təsir etməkdədir. Bu mənada Azərbaycan da istisna deyildir. Qlobal, planetar xarakterli amillər ölkə həyatının, demək olar ki, bütün sahələrində – iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni və s. sahələrdə cərəyan edən proseslərə nüfuz edir». Konsepsiyada müasir dövrümüzün əsas çağırışları qeyd olunmuş, geniş imkanlarla yanaşı, qloballaşmanın özü ilə böyük riskləri də gətirdiyi göstərilmişdir.

Qloballaşmanın təsiri altında cinayətkarlığın struktur və dinamikasında, kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərində bir sıra dinamik dəyişikliklər baş vermiş, cinayətkarlıq getdikcə daha da mütəşəkkiləşmiş və transmilliləşmişdir. Professor D.A.Şestakov bununla bağlı qeyd edir ki, kom-

munikasiyaların, iqtisadiyyatın və maliyyənin qloballaşması prosesinin davam etdiyi və daha da sürətləndiyi şəraitdə ayrı-ayrı şəxslərin və mütəşəkkil qurumların kriminal fəaliyyətinin məcmu nəticəsi kimi cinayətkarlıq da müasir şəraitdə fərqli struktura sahib olur» (35, s.331).

Qloballaşma şəraitində, narkobizes, insan alveri, qanunsuz miqrasiya, insan orqanları ilə ticarət, kibircinayətlər, offşorlardan istifadə etməklə həyata keçirilən vergi cinayətləri, çirkli pulların yuyulması, terrorizmin maliyyələşdirilməsi və digər kriminal fəaliyyət formaları beynəlxalq xarakter almış, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın əsas növlərinə çevrilmişdir (25; 36, s.104-109). Qloballaşma proseslərinin neqativ təsirləri nəticəsində mütəşəkkil cinayətkarlığın kölgə kapitalı bu gün dünya maliyyə sisteminin bir elementinə çevrilmişdir. Qloballaşan dünyada mütəşəkkil cinayətkarlığın mürəkkəb şəbəkə strukturlarının misli görünməmiş formalaşması baş verir. Kriminal birliklər transmilli strateji ittifaqlar yaradır (27). Yaxın gələcəkdə sənayenin yüksək gəlir gətirən sahələrinə, məsələn, bioloji və informasiya texnologiyalarının istehsalı ilə bağlı sahələrə də transmilli mütəşəkkil cinayətkar strukturların nüfuz etməyə başlayacağını proqnozlaşdırmaq olar (16).

Təsadüfi deyildir ki, BMT-nin beş ildən bir keçirilən, qlobal səviyyədə cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasətini müəyyən edən, dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrindən nümayəndələrin, o cümlədən ədliyyə və daxili işlər nazirlərinin, baş prokurorların, digər hökumət üzvlərinin, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəhbər vəzifəli şəxslərinin iştirak etdiyi «Cinayətkarlığın qarşısının alınması və cinayət ədliyyəsi» üzrə 12-ci (Braziliya, Salvador - 12-19 aprel 2010-cu il) və 13-cü (Qətər, Doha - 12-19 aprel 2015-ci il) konqreslərində transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə və qlobal inkişafa mənfi təsirlərindən, bu məsələdə BMT-nin və üzv dövlətlərin söylərinin gücləndirilməsi zəruriliyindən danışılmışdır.

Bu gün cinayətkar aləm yeni şəraitlərə uyğunlaşır, aktiv, təcavüzkar və daha mütəşəkkil xarakter daşımağa başlayır. Cinayətkarlıq elm və texnikanın ən yeni nailiyyətlərindən, qanunvericilikdəki boşluqlardan istifadə edərək ictimai münasibət-

lərin yeni sahələrinə nüfuz edir. Cinayətkarın şəxsiyyətinin özü də dəyişir, cinayətkarlar daha da peşəkarlaşır və intellektuallaşır (37, s.251).

M.V.Savelyeva və A.B.Smuşkin qeyd edirlər ki müasir texniki vasitələrin geniş tətbiqi, qlobal informasiyalaşma və kompüterləşmə cinayətkarlığın klassik formalarının – oğurluq, soyğunçuluq, qəsdən adam öldürmə, dələduzluq və s. öz yerini kefiyyətə fərqli olan cinayətkarlığa verməsinə gətirmişdir (29, s.256-257).

Beləliklə, cinayətkarlığın, xüsusilə də transmilli cinayətkarlığın strukturu və dinamikasında son onilliklərdə baş verən dəyişikliklər, müşahidə olunan kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri bir daha bütün aydınlığı ilə göstərir ki, mövcud beynəlxalq və regional institutlar və təşkilatlar sistemi tərəfindən müasir çağırışların elmi və analitik idrakı, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa səmərəli qarşılıq üçün dövlətlər tərəfindən beynəlxalq və regional səviyyədə əlaqələndirilmiş birgə söylərin həyata keçirilməsi tələb olunur (16, s.92-96).

Bir sözlə, cinayətkarlığın qloballaşması beynəlxalq xarakter daşıyan kriminal təzahürlərə mübarizənin yeni və daha təkml vasitələrinin, metodlarının və üsullarının işlənilməsinin zəruriliyini doğurur. Transmilli kriminal təzahürlərə qarşılıqda, cinayətkarlığın təhlükəli forma və növləri ilə mübarizədə digər elmlərlə yanaşı, kriminalistikanın da mühüm rolu vardır (31, s.165).

Cinayətkarlıqla mübarizə işinə xidmət edən elmlər sistemində kriminalistikanın xüsusi yeri vardır. Müxtəlif ölkələrdə bu elmin müxtəlif adlarına rast gəlmək olar: ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada və Avstraliyada, Türkiyədə «məhkəmə elmləri» terminindən istifadə olunur. Bu zaman «məhkəmə elmləri» olaraq hüquqi, mülki və cinayət işləri üzrə elmi metodların tətbiqi başa düşülür. Almaniya və Avstriyada «kriminalistika», Fransa, Belçika və digər ölkələrdə isə «polis elmi» terminindən istifadə edilir (34, s.143). «Polis elmi» və ya «polis texnikası» olaraq hadisə yerində izlərin aşkarı və qeydə alınması metodlarının və üsullarının məcmusu başa düşülür. Bundan başqa, bəzi ölkələrdə «polis elmi»nə polis fəaliyyətini, o cümlədən cinayətlərin istintaqı üzrə

fəaliyyətini əhatə edən bütün məsələlər spektri daxil edilir. Almaniyada və Şərqi Avropa ölkələrində istifadə olunan «kriminalistika» anlayışı altında isə preventiv və repressiv tədbirlər vasitəsilə cinayətlərin ayrı-ayrı növləri və bütünlükdə cinayətkarlıqla mübarizənin metodları və vasitələri haqqında təlim başa düşülür (31, s.165-166; 33).

Yeni sosial-iqtisadi, hüquqi və geosiyasi şəraitlərdə cinayətkarlar kriminal əməlləri ən müasir texniki və texnoloji vasitələrdən istifadə etməklə törətməyə çalışırlar. Cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi göstərir ki, artıq köhnə qaydalarla cinayətkarlığın qarşısının alınması mümkün deyildir. Bu isə hüquq-mühafizə orqanlarının texniki-kriminalistik təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsini, cinayətlərin açılması və istintaqında elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin geniş tətbiqini zəruri edir (10, s.4).

R.S.Belkin düzgün olaraq qeyd edirdi ki, «informasiya partlayışı» şəraitlərində kriminalistika praktiki effektivliyini və elmi potensialını kəskin artırmışdır. Bu zaman müəllif, kriminalistikanın sürətli inkişafının səbəbləri qismində göstərirdi: tətbiqi və fundamental xarakter daşıyan kriminalistik tədqiqatların həcmının artması; məlumatları, metodları və vasitələri kriminalistikada istifadə olunan elm sahələrinin sürətli inkişafı; kriminalistikanın cinayətkarlıqla mübarizədə sosial əhəmiyyətinin yüksəlməsi; elmi-texniki tərəqqidən irəli gələn obyektiv amillərin təsiri nəticəsində bir elm kimi kriminalistikanın potensialının artması (14, s.17).

Məlumdur ki, elmin inkişafı ziddiyyətli, müərkəb bir prosesdir. Məhz inkişaf prosesində, inteqrasiya gedişində yeni elmi istiqamətlər, müxtəlif elm sahələrini birləşdirən yeni elmi nəzəriyyələr, təlimlər yaranır. Bu mənada kriminalistika da istisna təşkil etmir.

T.S.Volçetskaya qeyd edir ki, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı və cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər şəraitində alimlər yeni kriminalistik nəzəriyyələrin və təlimlərin konseptual modellərini yaradır və onları kriminalistikanın bu və ya digər bölmələrinə daxil edilməsini təklif edirlər (18, s.349).

Artıq kriminalistik ədəbiyyatda kriminalistik poliqrafologiya, kriminalistik hipnozologiya, kri-

minalistik bioritmologiya, kriminalistik psixolinqvistika, kriminalistik homologiya və s. kimi kriminalistika elminin yeni istiqamətlərindən danışılır, fikir və mülahizələr səsləndirilir (7, s.5, 34, s.149).

M.V.Savelyeva, A.B.Smuşkin, V.V.Belous və digərləri hesab edirlər ki, kriminalistikanın texnologizasiyası üzrə vahid inkişaf konsepsiyasının işlənib hazırlanması, yeni texnologiyalar sahəsində hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının hazırlıq və təhsil səviyyələrinin yüksəldilməsi, onların təkcə yeni texnologiyalarla tanışlığa deyil, həm də onların praktikada aktiv və effektiv tətbiqi üzrə psixoloji hazırlığın formalaşdırılması zəruridir. Bu və digər xarakterli elmi və praktiki işləmələr «kriminalistik texnologiyalar» və ya «kriminalistik texnobiliklər» adlanan vahid bir kriminalistik nəzəriyyədə birləşməlidir. Müəlliflərin fikrincə kriminalistikanın bu bölməsi istintaqın müasir reallıqlarını əks etdirməklə kriminalistikanın inkişafının perspektiv istiqamətinə çevrilə bilər (15; 29, s.256-257).

V.B.Vexov hesab edir ki, innovasion kompüter texnologiyaları əsasında kriminalistikanın bir elm kimi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə kriminalistik texnika çərçivəsində yeni istiqamətin - ayrı-ayrı cinayətlərin istintaqının avtomatlaşdırılmış metodikasının, həmçinin ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyətində yeni kompüter texnologiyalarından istifadənin metodları, üsulları və tövsiyələri üzrə elmi müddəalar sisteminin formalaşdırılmasına başlamaq lazımdır (27, s.40).

Xüsusi ədəbiyyatda biogen və sosiomədəni təhlükələrə qarşıdurmanın kriminalistik vasitələrinin, metod və üsullarının işlənilməsi zəruriliyi də qeyd edilir.

Eyni zamanda o da qeyd edilməlidir ki, inteqrativ təbiətinə istinad etməklə kriminalistikanı meqaelmə çevirmək cəhdləri onun mahiyyətinin və predmetinin dağılmasına və digər neqativ nəticələrə gətirə bilər (30, s.27).

XX əsrin sonlarından başlayaraq kibernetika və kriminalistika kimi elm sahələrinin inteqrasiyasından ibarət olmaqla kriminalistika elminin yeni xüsusi nəzəriyyəsi, kriminalistik texnikanın isə müstəqil bölməsi kimi kompüter-kibernetik kriminalistikanın da yaranaraq tədrisən inkişaf et-

məsindən və bu inkişafın son illərdə, qloballaşma dövründə daha da sürətlənməsindən danışa bilərik.

Hələ XX əsrin 60-cı illərində Azərbaycanın tanınmış hüquqşünas-alimi, akademik C.A.Kərimov, hüquq elminin müasir problemlərinin həllində kibernetikanın önəmli rol oynaya biləcəyini qeyd edirdi. Akademik xüsusi halda yazırdı: «nəzəriyyə və praktikanın müxtəlif sahələrində kibernetikanın metodlarından və vasitələrindən istifadə təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, kibernetika bir sıra hüquqi problemlərin həllində də effektiv şəkildə istifadə oluna bilər» (23, s.98-104).

C.A.Kərimov «Hüquq və kibernetika» məqaləsində qeyd edirdi: «insanların əqli fəaliyyətinin effektiv köməkçisi olmaq iqtidarında olan kibernetik maşınların yaradılması onların müasir elmin əvəzolunmaz bir vasitəsinə çevrilməsini şərtləndirmişdir. Son illərdə kibernetikanın ideyaları, metodları və vasitələri texniki və təbiət elmlərinə nüfuz etməklə yanaşı, həm də ictimai elmlərə, o cümlədən hüquq profilli elmlərə də intensiv şəkildə nüfuz edir» (24, s.86-94).

Kibernetik metodlardan üsul və vasitələrdən kriminalistikada istifadə problemlərinə həsr olunmuş ilk monoqrafik araşdırmalardan biri N.S.Polevoya məxsusdur. Qeyd edək ki, kitab kriminalistik kibernetikanın əsas aspektlərinə həsr olunmuş ilk fundamental əsərdir. Kitabda müəllif tərəfindən hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində kibernetik metodların tətbiqi təcrübəsi ümumiləşdirilmiş, araşdırma və həll tələb edilən bir çox kriminalistik problemlər, o cümlədən ekspertiza icraatı gedişində kriminalistik kibernetikanın vasitə və metodlarından istifadə məsələləri, bu sahədə mövcud olan metodoloji, təşkilati və texniki, həmçinin hüquqi xarakter daşıyan problemlər kompleks analizi edilmişdir (28).

Eyni zamanda, təbii ki, müəyyən dərəcədə o dövrün imkanlarından, xüsusən də texniki imkanlarından və digər səbəblərdən monoqrafiyada bu sahədə heç də bütün məsələlər kompleks nəzərdən keçirilməmişdir. Məsələn, kitabda ayrı-ayrı cinayətlərin istintaqının kriminalistik taktikası və metodikasında kibernetikanın tətbiqinin mümkünlüyü və imkanları araşdırılmamışdır.

Qloballaşan cəmiyyət və iqtisadiyyat şəraitin-

də kibercinayətkarlıqla mübarizə də böyük aktualıq kəsb edən problemlərdən birinə çevrilmişdir ki, bu da kriminalistika elmindən bu təzahürlərə qarşıdurmanın effektiv metod və vasitələrinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

Artıq dünya üzrə hamını və hər şeyi əhatə etməkdə olan global şəbəkə – internet insan həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Dünya üzrə internetdən istifadə, əhali, sosial media statistikasına və internet bazarını araşdıraraq məlumatları təqdim edən beynəlxalq internet resursu olan «Internet World Stats»-in 2019-cu il üçün olan məlumatlarına əsasən dünya əhalisinin 7 milyard 716 milyon nəfərindən 4 milyard 536 milyon nəfəri, yəni 58,8%-i internet istifadəçiləridir.

İnternet istifadəçilərinin sayı Asiya regionu üzrə 2 milyard 300 milyon nəfər (55%), Avropa regionu üzrə 722,6 milyon nəfər (10.7%), Afrika regionu üzrə 522.8 milyon nəfər (17.1%), Şimali Amerika regionu üzrə 327.5 milyon nəfər (4.7%), Latin Amerikası və Karib hövzəsi regionu üzrə 453.7 milyon nəfər (8.5%), Yaxın Şərq regionu üzrə 175,5 milyon nəfər (3.3%) və Okeaniya/Avstraliya regionu üzrə 28.6 milyon (0.5%) nəfərdir (11).

«Worldpay» hesabatına əsasən, 2022-ci ilə qədər dünyada e-kommersiyanın həcmi 4,6 trilyon dolları keçəcəkdir. «Juniper Research» analitik şirkətinin proqnozuna görə isə 2024-cü ildə dünyada elektron ödənişlərin həcmi artaraq 6 trilyon dollara çatacaqdır (1).

Təbii ki, virtual aləmə çevrilmiş İnternetdən, onun təqdim etdiyi unikal imkanlardan cinayətkarlar, mütəşəkkil kriminal qurumlar öz cinayətkar niyyətlərini reallaşdırmaq üçün istifadə etməyə başlamışlar. Bir çox ölkələrdə kompüter məlumatlarından, texnologiyalardan və sistemlərdən istifadə etməklə həyata keçirilən cinayətkar fəaliyyətin aktivləşməsi müşahidə olunmaqdadır. Maliyyə və kommersiya xarakterli informasiyanın, fərdi məlumatların oğurlanması, global internet şəbəkəsindən istifadə etməklə dələduzluq, kredit kartları haqqında informasiyaya qanunsuz müdaxilə etmə, kompüter məlumatlarını ələ keçirmə və sair kimi əməllər göstərir ki, transmilli cinayətkarlıq getdikcə daha yeni fəaliyyət sahələ-

rini, bu halda informasiya sferasını ələ keçirməyə, bu məqsədlə ən müasir texnologiyalardan istifadə etməyə can atır (3, s.259-262; 4, s.33-37; 6, s.8-9).

V.Ə.Qasimov qeyd edir ki, internetin imkanlarından narkomafiyanın da intensiv şəkildə yararlandığını xüsusi olaraq göstərərək yazır ki, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin ticarəti ilə məşğul olanlar, eləcə də onların müştəriləri diqqətdən kənar qalan və əlaqə üçün zəruri imkanlar yaradan İnternet vasitəsilə getdikcə daha çox narkosövdələşmələr həyata keçirirlər. Narkodəllallar narkobiznesdən əldə edilən «çirkli» pulların leqallaşdırılması məqsədilə İnternet banklardan geniş şəkildə istifadə edirlər (2, s.8).

İnternet həm ənənəvi cinayətlərin daha rahat şəkildə həyata keçirilməsi, həm də yalnız bu global şəbəkəyə məxsus olan, geniş ictimaiyyətə məlum olmayan yeni cinayət növlərinin reallaşdırılması üçün əlverişli mühit kimi çıxış edir (12).

R.Ş.Mahmudov düzgün olaraq göstərir ki, «internetin imkanlarından cinayətəkar elementlər fəal şəkildə istifadə edirlər, terrorçu təşkilatların narkotik, silah, reklamı və satışın həyata keçirildiyi, pornoqrafik materialların yerləşdirildiyi, həmçinin irqçi, millətçi, eksremist yönlü saytlar global şəbəkədə geniş yayılıb. Bu virtual məkanda cinayətlərin yüksək sosial təhlükəliliyi transmilli xarakter daşıyır. Yəni müvafiq fəaliyyətin fəsadları geniş insan dairələrini və müxtəlif ölkələri əhatə edir»(8, s.59-60).

Bu səbəbdən hesab edirik ki, bu gün Azərbaycanda kibercinayətkarlıqla mübarizəni həyata keçirən və əlaqələndirən yeni qurumların, hüquq-mühafizə orqanlarının tərkibində xüsusi strukturların yaradılması məsələsi olduqca aktual hesab edilməlidir. Bu da öz növbəsində bu sahədə milli kadrların hazırlanmasını tələb edir. Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikası DİN-nin Polis Akademiyasında bu sahədə artıq müəyyən addımlar atılmış və Akademiyada kibercinayətkarlıqla mübarizə üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədilə xüsusi fakultə yaradılmışdır.

V.Ə.Qasimov da kibercinayətkarlığın və kiberterrorçuluğun yayılmasının, eləcə də bu sahədə təhlükəli meyillərin qarşısının alınması və profilaktikası üçün həyata keçirilməsi zəruri olan təd-

birlər sırasında informasiya texnologiyaları və informasiya təhlükəsizliyi üzrə ymütəxəssislərin, informasiya-telekommunikasiya sahəsində baş verə biləcək cinayətlərin aşkarı, açılması və istintaqı üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasının, müvafiq əməliyyat və istintaq aparatının yaradılmasının, onların zəruri texniki vasitələrlə təmin edilməsinin vacibliyini göstərir (2, s.111-117).

Cinayətkarlığın yeni yaranan, artmaq meyli və yüksək ictimai təhlükəliliyi ilə xarakterizə olunan kibercinayətkarlıq kimi növü ilə mübarizənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə kibercinayətkarlıq kateqoriyasına daxil olan ayrı-ayrı cinayət növlərinin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasının elmi-metodiki, təşkilati-texniki, taktiki-prosessual əsasları işlənib hazırlanmalıdır. Qeyd olunanlarla yanaşı, kibercinayətlərlə mübarizə sahəsində ixtisaslaşan mütəxəssislərin (kriminalistlərin, müstəntiqlərin, əməliyyat işçilərinin) hazırlığı üzrə xüsusi proqramlar yaradılması, ixtisasartırma kurslarının təşkili də diqqətdən yayınmamalıdır.

İnsan sivilizasiyası sürətlə özünün inkişafının tamamilə yeni bir mərhələsinə qədəm qoyur. Rəqəmsal informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının gündəlik həyata kütləvi şəkildə daxil olması bu gün global bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir (22, s.15).

Proqnozlar göstərir ki, bütün texnologiyaların gələcəyi virtual dünyadır. E.P.İşenko da qeyd edir ki, bir elm, tədris fənni, praktiki fəaliyyət sahəsi kimi kriminalistikanın da inkişafının başlıca istiqaməti insan həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrinin kompüterləşdirilməsi ilə bağlı olan virtual reallığın kriminalistik idrakından, cinayətkarlıqla mübarizədə ən müasir kompüter texnologiyalarından istifadədən ibarətdir (21, s.371-372).

Yeni şəraitlərdə kriminalistika ənənəvi maddi-fiksə olunmuş izlərdən səs (akustik), elektron və ya genom izlərinin tədqiqinə keçməyə «məcbur» olmuşdur. Belə izlərlə iş metodları, üsulları, onların üzə çıxarılması, toplanması və qeydə alınması qaydaları və prosedurları da dəyişmişdir.

Sənədlərin tədqiqi sahəsində də inqilabi dəyişikliklər baş vermişdir. Ənənəvi yazılı sənədlərlə yanaşı, elektron sənədlər və onların rekvizitləri

(elektron rəqəmsal imza və ya onun analoqları) də getdikcə daha çox kriminalistik əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Ona görə də elektron sənədlərlə bağlı yeni kriminalistik tövsiyələrə, onların tədqiqi metodlarına və üsullarına ehtiyac yaranır (34, s.147-149).

Məhz buna görə də elektron (kompüter) kriminalistika və onun tərkib hissəsi kimi internet-kriminalistikanın elmi-nəzəri və metodoloji, hüquqi və texnoloji əsasları, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı virtual izlərin mahiyyəti, təbiəti, növləri, habelə onların aşkarı, tədqiqi və təsbiti, rəqəmsal izlərin sübutedici əhəmiyyəti ilə bağlı problemlər kompleksinin həllinin əsas istiqamətləri, prosedurları və mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır.

Kompyuter kriminalistikası olaraq isə qəsd obyektini kimi kompüter informasiyasının, cinayətin törədilməsi aləti kimi kompüterin çıxış etdiyi cinayətlərin açılması və istintaqının, rəqəmsal sübutların toplanması, qeydə alınması və tədqiqinin metod, üsul və vasitələrinin işlənib hazırlanması ilə bağlı olan kriminalistik texnikanın bir bölməsi başa düşülməlidir.

Kompyuter (elektron) kriminalistikası çərçivəsində hüquq-mühafizə fəaliyyətində innovasion rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin kriminalistik əsasları formulə edilməli; cinayətlərin açılması və istintaqının kriminalistik və təşkilati-texniki təminatının rəqəmsallaşdırılmasının elmi-nəzəri və metodiki-texniki, hüquqi əsasları işlənib hazırlanmalı; rəqəmsal izlərin toplanması və tədqiqi xüsusiyyətləri, sübutedici əhəmiyyəti müəyyən edilməli; rəqəmsal izlərin aşkarı, qeydə alınması, götürülməsi və tədqiqinin kriminalistik metodlarının və vasitələrinin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməli; rəqəmsal və ya kompüter kriminalistikasının tərkib hissəsi kimi internet-kriminalistikasının predmeti, obyektləri, vəzifələri və həll etdiyi məsələlər dairəsi müəyyən edilməlidir.

S.Y.Yakuşin qeyd edir ki, kriminalistikanın inkişafının müasir mərhələsi fundamental nəzəri əsasda istintaq, məhkəmə və ekspert fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin effektiv yollarının aktiv, məqsədyönlü axtarışı ilə xarakterizə olunur. Ən əhəmiyyətli kriminalistik konsepsiyalar elmi-texniki tərəqqinin qanunauyğunluqlarının idrakı,

məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları, cinayətkar təzahürlərdə baş verən struktur dəyişiklikləri və ehtimal olunan inkişafı meyilləri üzrə proqnostik baxışlar və cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanır. Kriminalistikanın inkişafının mühüm amili qismində onun digər bilik sahələri ilə inteqrasiyası çıxış edir (37,s.255).

Cinayətkarlığın qlobalaşması və kriminalistikanın transmilliləşməsi kimi proseslərin inkişafı Azərbaycan kriminalistikasında da əks olunmaqla dünya kriminalistik «məkanına» daxil olmaq üzrə aktiv fəaliyyəti, elmi kadrların mobilliyinin yüksəldilməsini tələb edir.

İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə cinayətlərin istintaqında, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılmasında elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərindən, müasir kompüterləşdirilmiş komplekslərdən, xüsusi qurğulardan, kriminalistik yönümlü texniki vasitələrdən aktiv şəkildə istifadə edilməsi, maddi sübutların kriminalistik tədqiqatlarının keçirilməsinə fizika, kimya, biologiya, riyaziyyat və digər elmlərin tanınmış nümayəndələrinin cəlb edilməsi perspektiv elmi tədqiqat istiqamətlərinin uğurla reallaşdırılmasına imkan verir.

Xarici ölkələrin kriminalistləri təbiət və texnika elmlərinin son nailiyyətlərinə əsaslanaraq eyniləşdirmə və digər kriminalistik tədqiqatların yeni metodlarını axtarır və bu sahədə əhəmiyyətli uğur qazanırlar. Məsələn, ABŞ-da səsə və qoxuya görə insanın eyniləşdirilməsi üzrə effektiv metodlar işlənib hazırlanmış, kompüterləşdirilmiş texniki vasitələr kompleksləri yaradılmışdır. Kanada və İsveçdə tüklərin mikroelement tərkibinin müəyyən edilməsi, habelə bir sıra digər mürəkkəb kriminalistik məsələlərin həlli üçün neytron-aktivasiya metodundan geniş istifadə edilir (13).

F.M.Cavadov və F.M.Abbasova xüsusi halda xarici ölkələrdə (Almaniya, İngiltərə, ABŞ və s.) neytron-aktivasiya metodunun məhkəmə ekspertizası icraatında lak və boyaların, kağız və rezin məmulatlarının, insan tükünün eyniləşdirilməsində, si lahin növünün, atəş məhsullarının tədqiqində, atəşin açılma vaxtının müəyyən edilməsində, atəş məsafəsinin təyində, şüşə, plastmass, tütün, dərman vasitələrinin müqayisəli tədqiqində, nar-

kotik vasitələrin və psixotrop maddələrin mənşə və mənbəyinin təyininə, pul nişanlarının, əntiq malların, incəsənət əsərlərinin saxtalaşdırma faktının müəyyən olunmasında, nəqliyyat vasitələrinin yük yerində partlayıcı maddələrin aşkar edilməsində istifadə edildiyini qeyd edirlər (5, s.15). Xarici ölkələrdə həmçinin metalların, ərintilərin, şüşədən hazırlanmış məmulatların, digər maddə və materialların dəqiq analizini aparmağa imkan verən lazer kütlə-spektroskopiyanın tətbiqində də əhəmiyyətli uğurlar əldə olunmuşdur. Eyni zamanda kriminalistik texnika sahəsində əhəmiyyətli uğurlar fonunda nəzəri elmi işləmələrin həddən artıq azlığı, kriminalistikanın predmetinin və sisteminin ixtiyari şərhə, cinayətlərin istintaqının taktiki və metodiki əsaslarının inkişaf etməməsi də diqqəti cəlb edir (13).

Müasir dövrdə kriminalistika elminin aktual problemlərindən biri də müxtəlif ölkələrdə toplanmış elmi kriminalistik biliklərin inteqrasiyası, bu sahədə birgə elmi tədqiqatların aparılmasının təşkilidir (19, s.147-154; 20, s.48).

Məhz buna görə də son illərdə birgə fəaliyyətin təşkili məqsədilə beynəlxalq kriminalistik qurumlar və təşkilatlar yaradılmağa başlamışdır. Belə strukturlar qismində Avropa məhkəmə ekspertizası institutları birliyi (ENFSİ), daktiloskopik cəmiyyət, eyniləşdirmə üzrə beynəlxalq assosiasiya, kriminalistlərin beynəlxalq konqresi və digərləri qeyd oluna bilər. Məhz bu və digər beynəlxalq qurumlar tərəfindən təşkil olunan konfranslarda, konqreslərdə, simpoziumlarda kriminalistikanın ən aktual problemləri müzakirə olunur. Həsab edirik ki, kriminalistlərin beynəlxalq əməkdaşlığı təkcə informasiya ilə «mexaniki» mübadilə deyil, həm də birgə tədqiqatların aparılmasına, kriminalistik tədqiqatlarda «əməyin beynəlxalq

bölgüsünə», elmi nəzəriyyələrin, konsepsiyaların, anlayışların yaxınlaşması və inteqrasiyası proseslərinə əsaslanmalıdır (34, s.152).

Bu mənada 2011-ci ildə Avropa İttifaqının bir sıra sənədlərində əks olunmuş Avropada vahid kriminalistik (məhkəmə-elmi) məkanın yaradılması konsepsiyası təkcə Avropa İttifaqına üzv olan ölkələr üçün deyil, həm də bütövlükdə dünya birliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (33).

Hazırda müasir cəmiyyətdə «innovasiya», «innovation inkişaf», «innovation aspekt», «innovation proseslər», «innovation fəaliyyət» və sair kimi terminlərdən geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. Bu terminlər sübutetmə fəaliyyətində, kriminalistik nəzəriyyə və təcrübədə də işlədilir. Müasir dövrdə kriminalistikanın innovation inkişaf yolu bir tərəfdən tipik, standart və alqoritmləşdirilmiş yanaşmanın tətbiqini, digər tərəfdən isə sübutetmə subyektləri tərəfindən konkret cinayət işlərinin açılması və istintaqı zamanı qeyri-standard həllərin tətbiqini, yaradıcı yanaşmanı nəzərdə tutur. Yalnız bu iki istiqamət, yanaşma birgə mövcud olduğu təqdirdə kriminalistika elmi ən yüksək səviyyədə cinayətkarlıqla mübarizə işinə xidmət edə biləcəkdir (26, s.129).

Beləliklə, dünya birliyi qloballaşma və onu müşayiət edən şəraitlərdə transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıqla iəääðçÿièi ilkin iÿðüÿëiäÿä-èè. Kriminalistika elminin bu sahədə əsas vəzifəsi isə transmilli mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin ən təhlükəli formalarının və növlərinin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasının texniki-kriminalistik təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi metodlarının, üsullarının və vasitələrinin, müasir kriminalistik texnologiyaların işlənilib hazırlanmasından ibarət olmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Banker.az
2. Qasimov V.Ə. İnformasiya təhlükəsizliyi: kompüter cinayətkarlığı və kiberterrorçuluq. Bakı, 2007.
3. Qurbanov E. Kompüter informasiyası sahəsində cinayətlərə görə məsuliyyət haqqında Avropa dövlətlərinin cinayət qanunvericiliyi//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2006, № 43, s.259-262.

4. Cavadov F., Abdullayev Y. Qloballaşma şəraitində kibercinayətkarlığın ictimai təhlükəliliyi və onunla mübarizənin aktual problemləri//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. №58, 2013, s.33-37.
5. Cavadov F.M., Abbasova F.M. Müxtəlif ölkələrdə məhkəmə ekspertiza idarələrinin quruluşu və fəaliyyətlərinin təşkilati-metodiki aspektləri. Bakı, 1998, s.15.
6. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Müasir şəraitdə qloballaşmanın bəzi kriminoloji problemləri//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. №53, 2011, s.8-9.
7. İsmayılova S.T. Kriminalistik homologiya: cinayət-prosessual sübutetmədə onun istifadə olunması problemləri. Hüquq üzrə fəlsəyə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2011, s.5.
8. Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsinin aktual məsələləri//İnformasiya cəmiyyəti problemləri. 2010. №2, s.59-60
9. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 2005.
10. Musayev H.Ə. Məhkəmə ekspertizası icraatında qeyri-ənənəvi tədqiqat metodları. Bakı, 2012, s.4.
11. Sultanov Ə. Qlobal İnternet şəbəkəsi: formalaşması, müasir durumu və gələcəyi//www.interfaks-Azerbaijan.
12. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet fenomeninə çoxaspektli baxış. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası. Bakı: «İnformasiya Texnologiyaları» nəşriyyatı. 2010.
13. Бастрыкин А. Криминалистика за рубежом//www.proza.ru.
14. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М., 2001, с.17.
15. Белоус В.В. Информационные технологии в криминалистике: постановка проблемы//Проблемы законности. 2013. №121.
16. Беспалый В.О. Вызовы современности в условиях глобализации: социальные аспекты//Беларусь и Россия: социальная сфера и социокультурная динамика. Сб.н.тр. Минск, 2008.
17. Вехов В.Б. «Электронная криминалистика»: понятие и система//Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики. Сб.трудов участников межд.науч.-практ.конфр. ростов-на-Дону, 2017, с.40.
18. Волчецкая Т.С. Современные направления развития криминалистики как науки и как учебной дисциплины//Вестник Башкирского университета. 2015, с.349
19. Волчецкая Т.С. Современные тенденции развития криминалистики в России и США//Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis. 2015. vol4(1) p.147-154.
20. Волчецкая Т.С., Головин Ю.А., Осипова Е.В. Особенности развития российской и американской криминалистики: криминалистическая техника, тактика и методика//Вестник Томского государственного университета. Право. 2018. №29, с.48.
21. Ищенко Е.П. Перспективы развития криминалистики в аспекте освоения виртуальной реальности//Перспективы развития уголовно-процессуального права и криминалистики. Материалы 2-й межд.науч.-практ.конфр. М., 2012, с.371-372.
22. Ищенко Е.П. У истоков цифровой криминалистики//Вестник университета им.О.Е.Кутафина.2018, №3, с.15.
23. Керимов Д.А. Кибернетика и право//Советское государство и право. 1962. №11, с.98-104.
24. Керимов Д.А. Право и кибернетика//Советское государство и право. 1964. №9, с.86-94.
25. Кофырин Н. Что делать с глобальной преступностью //www.nikolaykofurin.ru.
26. Малютин М.П. Российская криминалистика: современные тенденции развития//Теория

и практика общественного развития. 2014, №7, с.129.

27. Патрушев Н.П. Транснациональная преступность, взаимосвязь наиболее опасных ее видов – терроризма, наркотрафика, нелегальной миграции, незаконного оборота оружия и радиоактивных материалов, пиратства//www.crime.vl.ru.

28. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика. М., 1989.

29. Савельева М.В., Смушкин А.Б. Технологизация криминалистики//Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2017. №5(118).

30. Смахтин Е.В. Криминалистика: кризис или необходимость уточнения содержания предмета//Российское право. 2017. №5.

31. Смахтин Е.В. Противодействие преступности в новых геополитических реалиях//Юридическая наука и правоохранительная практика. 2019, №1(47).

32. Тоффлер Э. Третья волна. М., 2002, с.92-117.

33. Хаткевич Е. Сравнительная характеристика представлений о судебной науке, криминалистики и смежных понятиях в странах Европы// Материалы 13-й международной конференции «Криминалистика и судебная экспертиология: наука, обучение, практика. Вильнюс, 2017.

34. Шепитько В. Криминалистика в системе юридических наук и ее роль в глобальном мире// Материалы межд.научно-практ.конфр. «Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика. Харьков, 2014. -Ч.1., с.147-149

35. Шестаков Д.А. Глобально американизированная преступность и постлиберальная криминология//Российский криминологический взгляд. 2010. №1, с.331.

36. Юсупов В.В. Перспективные направления развития криминалистики//Сб.науч.ст. Могилевского института МВД Республики Беларусь. Могилев, 2018, с.104-109.

37. Якушин С.Ю. Криминалистическая тактика 21-го века: актуальные задачи и тенденции развития//Вестник экономики, права и социологии. 2011. №1, с.251-255.

UOT 343.1

FİRUZƏ ABBASOVA**Bakı Dövlət Universitetinin****“Cinayət prosesi” kafedrasının müdiri,****hüquq üzrə elmlər doktoru, professor****firuza.abbasova@gmail.com**

YUVENAL KRİMİNALİSTİKANIN ƏSAS MÜDDƏALARI HAQQINDA

Açar sözlər: kriminalistika, yetkinlik yaşına çatmayanlar, taktika, metodika, xüsusi yanaşma, yeni istiqamət.

Ключевые слова: криминалистика, несовершеннолетние, тактика, методика, особый подход, новое направление.

Key words: criminalistics, minors, tactics, methodology, special approach, new direction.

Kriminalistika elmini digər hüquq sahələrindən onun ərsəyə gəlmə tarixinin özünəməxsusluğu və zərurəti, eləcə də, xüsusi vəzifələri fərqləndirir. Kriminalistika elmi baş vermiş cinayətlərin araşdırılması və bu cinayətləri törətmiş şəxslərin ifşa edilməsi üçün həyata keçirilən fəaliyyətdə təbiət elmlərinin və texniki avanadlıqların tətbiqinin getdikcə genişlənməsi nəticəsində yaranmış, istintaq təcrübəsinin toplanması, ümumiləşdirilməsi və təhlili nəticəsində inkişaf etmişdir. Bu elm sahəsinin inkişafının nəticəsi olaraq, o, cinayət hadisələrinin üstünün açılması, cinayət törətmiş şəxslərin ifşa edilməsi üçün elmi əsasları olan və qüvvədə olan qanunvericilik normaları ilə harmoniya təşkil edən taktiki və metodik üsul və vasitələrin hazırlanması vəzifəsini öz üzərinə götürmüşdür.

Kriminalistika elmi öz vəzifələrini digər hüquq sahələri (cinayət hüququ, cinayət-prosessual hüquq və s.), eləcə də digər hüquq (kriminologiya, viktimologiya və s.) və hüquq profilli (hüquq psixologiyası, məhkəmə təbabəti və s.) elm sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girməklə həll edir. Eyni zamanda, kriminalistika elmi digər elm sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girməklə təkcə özünün xüsusi-

sahəvi vəzifələrinin həlli üçün zəmin yaratmış, bəzən o, digər hüquq sahələrinin vəzifələrinin həlli üçün də metodik bazanı təmin edir. Məsələn, cinayət-prosessual hüquq istintaq hərəkətlərinin prosedur qaydalarını tənzim etsə də, məhz kriminalistik taktika haqqında müddəaların köməyi ilə konkret situasiyada bu və ya digər istintaq hərəkəti daha səmərəli şəkildə həyata keçirilmiş olur. Eyni qarşılıqlı əlaqəni yuvenal ədliyyə haqqında hüquq qaydaları ilə yuvenal kriminalistikanın müddəaları arasında da müşahidə etmək olar.

“Yuvenal kriminalistika” ideyasının izahına keçməzdən əvvəl qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikası üçün uşaq cinayətkarlığı ilə mübarizə kifayət qədər aktual məsələdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında 2005-ci ildə 554; 2006-cı ildə 487; 2007-ci ildə 485; 2008-ci ildə 498; 2009-cu ildə 453; 2010-cu ildə 439; 2011-ci ildə 475; 2012-ci ildə 490; 2013-cü ildə 514; 2014-cü ildə 481; 2015-ci ildə 477; 2016-cı ildə 442; 2017-ci ildə 486; 2018-ci ildə 471 nəfər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayət törətmişdir.

Yuvenal kriminalistika dedikdə, kriminalistika elminin vahid sistemi daxilində yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinin taktikasına və yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin istintaq metodikasına dair məsələlərin xüsusiləşdirilmiş məcmusu başa düşülə bilər.

Müasir dövrdə yuvenal ədliyyə – yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı cinayət mühakimə icraatının qaydaları və onun nəticələri barədə hər bir dövlətin həm cinayət-hüquqi siyasətinin, həm də

sosial siyasətinin əsas indikatorlarından biridir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın yüksək olduğu bir cəmiyyətin perspektivlərinin müsbət olacağı çox şübhəlidir. Eyni zamanda, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlara onların əməllərinə görə mühakimə olunduqları dövrdə xüsusi diqqət göstərilməyən cəmiyyətlərdə də həmin uşaqların islah edilməsi əvəzinə, potensial cinayətkarların formalaşması şübhə yaradır. Bu anlamda, yuvenal kriminalistikanın müddəaları, paralel olaraq, yuvenal ədliyyənin vəzifələrinin daha səmərəli şəkildə həllinə də yardım göstərir.

Uşaq problemləri müasir dövrdə bütün dünya dövlətlərinin, eləcə də vətəndaş cəmiyyəti institutlarının diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Qlobal maraqlar zəminində bu istiqamətdə yaranan problemlər çox qısa bir zamanda beynəlxalq mexanizmlərin tətbiqini zəruri edir. Bu baxımdan uşaq məsələsi ictimai və humanitar elmlərin – politologiya, pedaqogika, tarix, fəlsəfə, hüquq, psixologiya, sosiologiya, etnoqrafiya, beynəlxalq münasibətlər və s. tədqiqat obyektini olan çoxsahəli problemdir. Odur ki, söhbət yuvenal kriminalistikadan gedirsə, qeyd edilməlidir ki, kriminalistikanın bu xüsusiləşdirilmiş sahəsi bir çox digər elm sahələrinin imkanlarından istifadə edə bilər.

Hesab edirik ki, yuvenal kriminalistikaya kriminalistika elminin nisbi müstəqil yarım sahəsi kimi yanaşma zərurəti aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

1) yuvenal kriminalistika cinayət törətmiş şəxslərin ayrılıqda götürülə bilən bir kateqoriyasını – yetkinlik yaşına çatmayanları (onların şəxsiyyətini, deviant davranışını, psixoloji proseslərini və s.) öyrənir. Bu kateqoriyaya aid olan şəxslər yetkin şəxslərdən fizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinə görə ciddi şəkildə fərqlənir. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə əsasən, ümumi qaydaya görə, cinayət törədənədək on altı yaş tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilsələr də, CM-in 20.2-ci maddəsinə əsasən, 14 yaş tamam olmuş şəxslər qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlə-

rinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilirlər. Deməli, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarın şəxsiyyətinin kriminalistik xarakteristikasından bəhs edərkən yaş meyarına əsasən biz, minimal yaş həddini 14, maksimal yaş həddini isə 18 yaş götürməliyik, çünki 18 yaşın tamam olması ilə şəxs artıq yetkinlik yaşına çatmış hesab edilir;

2) qüvvədə olan cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayana tətbiq edilməli olan xüsusi maddi və prosesual xarakterli müddəalar nəzərdə tutur ki, belə müddəaların mövcudluğu kriminalistik taktika və kriminalistik metodika məsələlərinə öz təsirini göstərir. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər bərsində imtiyazlı cinayət-hüquqi normaların mövcudluğu istintaq apararı şəxsə bu normalardan istintaqla əməkdaşlıq üçün “həvəsləndirici faktor” kimi istifadə etmək imkanı yaradır və s. [3, 50]

Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusi kriminalistik taktikadan və kriminalistik metodikadan bəhs edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, kriminalistika elmi vahid bir tam kimi onu təşkil edən, bir-biri ilə məntiqi əlaqəyə malik olan müxtəlif bölmələrdən ibarətdir. Kriminalistik taktika kriminalistikanın üzvi surətdə bir-biri ilə bağlı olan bölmələrindən yalnız biridir. Kriminalistikanın dörd əsas bölməsi fərqləndirilir ki, kriminalistik taktika da məhz həmin bölmələr arasında öz yerini tutur.

Kriminalistikanın nəzəri və metodoloji əsasları bölməsi kriminalistikanın nəzəri konsepsiyalarının metodik prinsiplərinin və anlayışlarının sistemindən ibarətdir. O, kriminalistikanın obyektləri, predmeti və anlayışının ümum nəzəri, metodoloji və məlumat aspektləri haqqında məsələləri məc-

mu şəkildə özündə əks etdirir. Bu bölmədə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusişdirilmiş müddəalara rast gəlinməyə də, kriminalistik prinsip olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusişdirilmiş müddələrin mövcudluğunun zəruriliyi ideyası məhz bu bölmədə irəli sürülür və əsaslandırılır.

Kriminalistik texnika bölməsi ibtidai istintaq, təhqiqat və məhkəmə orqanları tərəfindən məhkəmə sübutlarını toplamaq və tədqiq etmək, habelə cinayətin açılması və qarşısının alınması məqsədi ilə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı tətbiq edilən və kriminalistik ekspert idarələrində tədqiqat məqsədləri üçün istifadə olunan elmi-texniki vasitələrin və metodların sistemini əhatə edir. Bu bölmədə elmi-texniki vasitələrin anlayışı, təsnifatı və tətbiqi dairələri ətraflı təhlil edilir. Kriminalistikanın bu bölməsinin mahiyyətindən görüldüyü kimi, burada da yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusişdirilmiş müddəalara rast gəlmək real deyil, çünki yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə tətbiq edilən xüsusi texniki vasitələrlə digər işlər üzrə tətbiq edilən xüsusi texniki vasitələr prinsipcə, diferensiasiya edilmir. Kriminalistik taktika bölməsi isə, əksinə, cinayətkar fəaliyyətin və onun araşdırılması ilə məşğul olan kriminalistik fəaliyyətin taktiki aspektlərindən bəhs edir. Bu bölmənin özünə iki hissənin vəhdəti kimi baxmaq olar. Belə ki, kriminalistik taktika bölməsi həm kriminalistik taktikanın ümumi müddəalarını, həm də ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Kriminalistik taktikanın ümumi müddəalarında kriminalistik taktikanın ümumi anlayışı, əhəmiyyəti, növləri, onların məntiq, psixologiya, etika ilə qarşılıqlı əlaqəsi və s. təhlil edilirsə, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsinə dair hissədə dindirmə, üzleşdirmə, ifadələrin yerində yoxlanılması, baxış, axtarış, götürmə, tanımayaya təqdim etmə, istintaq eksperimentinin aparılması, ekspertizanın təyini və s. istintaq hərəkətlərinin aparılma-

sı taktikasından danışıılır [2].

İzlərin aşkar edilməsi kriminalistik texnikanın vəzifəsi olmaqla yanaşı, kriminalistik taktikanın da vəzifəsidir, lakin onların həll edilməsinin üsul və vasitələri müxtəlifdir. Kriminalistik texnika qarşılıqlı təsir göstərən obyektlərin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, izlərin aşkar edilməsi zamanı istifadə ediləcək alət və vasitələri seçməyi müəyyən edir. Kriminalistik taktika isə cinayətkarın fəaliyyətinin modelləşdirilməsi mövqeyindən çıxış edir. Kriminalistik texnika və kriminalistik taktika istintaq, təhqiqat və məhkəmə orqanlarının əməli fəaliyyətində istintaqın kriminalistik metodikası ilə həyata keçirilir. Göründüyü kimi, kriminalistik taktika bölməsində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusişdirilmiş müddələrin mövcudluğundan danışmaq mümkündür [1, 79; 7, 190].

Ayrı-ayrı növ cinayətlərin kriminalistik metodikası bölməsinə gəlinəcə isə, bu bölmənin əsas vəzifəsi müstəntiq və onunla qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən şəxsləri müxtəlif istintaq şəraitlərində araşdırılan cinayətlərin açılması və qarşısının alınması üçün zəruri elmi-metodik biliklər və vasitələrlə təmin etməkdir. Müasir kriminalistik ədəbiyyatda kriminalistik metodika bölməsində də yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusişdirilmiş müddələrin mövcudluğu qəbul edilir və son illərdə kriminalist-alimlər tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin istintaq metodikası müstəqil şəkildə tədqiq edilir [3; 4; 6].

Bütün qeyd edilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə kriminalistik taktika yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması üçün səmərəli üsullar sistemi, o cümlədən, təcrübi üsul və metodlar işlənilib hazırlanması üçün nəzəri əsaslar yaradan elmi müddəalar olub kriminalistikanın əsas bölmələrindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Валуев М.В. Процессуальный порядок и тактика допроса несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) / Проблемы досудебного производства по УПК Российской Федерации. Материалы круглого стола. Руза, 22 мая 2012 г., с. 77-83.
2. Кольцов М.И. Тактика проведения отдельных следственных действий в отношении несовершеннолетних / Международная и внутригосударственная правовая политика в условиях глобализации: проблемы теории и практики. Материалы III ежегодной международной научной конференции. Тамбов, 13-15 октября 2011 г., с. 277-282.
3. Коровин Н.К., Овчинникова В.Е., Серых К.А. Особенности методики расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними / Проблемы юриспруденции. Сборник научных статей и тезисов. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2014, с. 49-53.
4. Папышева Е.С. Методика первоначального этапа расследования убийств, совершенных несовершеннолетними. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2010, 30 с.
5. Сажаев А.М. Личностные особенности несовершеннолетних и их влияние на организацию и тактику предъявления для опознания / Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. Сборник научно-практических трудов. Москва: Академия Следственного комитета РФ, 2014, с. 223-230.
6. Чуприна О.А. Методика расследования корыстных преступлений, совершенных несовершеннолетними. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Волгоград, 2011, 24 с.
7. Шайбакова Р.Ф. Особенности тактики установления психологического контакта с несовершеннолетними свидетелями и потерпевшими / Экономика и право: история и современность. Материалы V Международной научно-практической конференции. Нижний Новгород, 30 марта 2014 г., с. 189-197.

Аббасова Фируза

ОБ ОСНОВНЫХ ПОЛОЖЕНИЯХ ЮВЕНАЛЬНОЙ КРИМИНАЛИСТИКИ**Резюме**

Ювенальная криминалистика соединяет в себе специализированные положения криминалистической методики и тактики относительно несовершеннолетних. Актуальность изучения следственной деятельности преступлений, совершенных несовершеннолетними и в отношении несовершеннолетних, а также преступлений, в которых несовершеннолетние являются свидетелями, обусловлена следующими причинами. Во-первых, несовершеннолетние лица вне зависимости от их процессуального статуса в силу возраста имеют общие физиологические и психологические особенности. Во-вторых, схожесть основных проблем и задач, которые стоят перед следователем при расследовании указанных преступлений, предопределяет сходство способов их разрешения. В-третьих, несовершеннолетние лица по данной категории уголовных дел являются одним из основных источников информации.

Abbasova Firuze Mammed kizi

ON THE BASIC PROVISIONS OF JUVENILE FORENSIC SCIENCE

Summary

Juvenile forensics combines specialized provisions of forensic methodology and tactics regarding minors. The investigation of crimes committed by minors and against minors, as well as crimes in which minors are witnesses, is relevant for the following reasons. First, minors, regardless of their procedural status, have common physiological and psychological characteristics due to age. Secondly, the similarity of the main problems and tasks facing the investigator in investigating these crimes pre-determinates the similarity of the ways in which they are solved. Thirdly, minors in this category of criminal cases are one of the main sources of information.

ALLAHVERDİ MAHMUDOV

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının «Kriminalistika» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

KRİMİNALİSTİK TAKTİKANIN ƏSAS KATEQORİYALARININ BƏZİ NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: istintaq şəraiti, münaqişəli istintaq şəraiti, taktiki qərar, taktiki üsul, taktiki risk, taktiki kombinasiya, taktiki əməliyyat

Ключевые слова: следственная ситуация, конфликтная следственная ситуация, тактическое решение, тактический способ, тактический риск, тактическая комбинация, тактическая операция

Keywords: investigation conditions, conflicted investigative condition, tactical decision, tactical method, tactical risk, tactical combination, tactical operation

Kriminalistika elminin sistemə daxil olan mühüm hissələrdən biri də kriminalistik taktikadır. Kriminalistik taktika kriminalistika elminin digər hissələri olan kriminalistik nəzəriyyə, kriminalistik texnika və kriminalistik metodika hissələri ilə sıx bağlıdır.

Kriminalistik taktikanın kriminalistika elminin xüsusi sahələrindən biri olması barədə fikir ilk dəfə alman alimi A.Veynqart tərəfindən XX əsrin əvvəllərində özünün “Cinayət taktikası” kitabında işlətmişdir. İstintaq zamanı işdə maraqlı olan şəxslərin əks hərəkətlərinin qarşısının alınması, sübutların toplanması zərurətindən irəli gələrək müstəntiqtaktiki üsul, taktiki qərar, taktiki kombinasiya, taktiki əməliyyat, taktiki risk kimi kateqoriyalardan geniş istifadə edilir.

Digər tərəfdən isə son dövrlərdə cinayətkarların professionallıq səviyyəsinin artması və bir sıra cinayətlərin mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilməsi bəzi hallarda bu sahədə mübarizəni həyata keçirən hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının işini də bir qədər mürəkkəbləşdirir. Ona görə də cinayətlərinin qarşısının alınması

və açılması istiqamətində qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün sistemli yanaşma tələb olunur. Sistemli yanaşmaya isə cinayətin açılması və araşdırılmasının düzgün təşkili və keçirilməsi, taktikanın əsas kateqoriyalarından daha səmərəli istifadə kimi məsələləri daxil etmək olar. Kriminalistik taktikanın əsas kateqoriyalardan biri də taktiki qərar sayılır. İstintaq fəaliyyətinin psixoloji problemlərin və kriminalistikada idarəetmə nəzəriyyəsi istifadə ilə bağlı məsələlərin tədqiqi prosesində kriminalistik taktikanın kateqoriyası olan taktiki qərar, onun əsasları, məqsədi, qəbul və realizə edilməsi kimi təcrübi əhəmiyyət kəsb edən aspektlərin araşdırılmasını gündəmə gətirdi.

Ümumiyyətlə, qərar zəruri hərəkətlərin iradəvi anlarından biri olub, məqsədin və onun həyata keçirilməsi üsullarından ibarətdir. İradəvi hərəkətlər məqsədin həyata keçirilməsinin əvvəlcədən dərk edilmiş, düşünülmüş üsul və vasitələrini müəyyənləşdirir, həmçinin onların yerinə yetirilməsini labüd olub olmamasını təhlil edir, eyni zamanda bununla əlaqədar halların aydınlaşdırılmasına imkan yaradır və axırda isə bu proses qərarın qəbul edilməsi ilə başa çatır. Bundan irəli gələrək ümumi qaydada qərarın elementlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1) məqsədin seçilməsi.

2) məqsədə nail olmaq və hərəkətlərin icrası üçün üsulların seçilməsi və ya müəyyən edilməsi.

Aydın görünür ki, insanların fəaliyyət sahələrindən asılı olmayaraq qeyd olunan elementlər qəbul edilən istənilən qərarada mövcud olmalıdır. İdarəetmə subyektinin idarəetmə qərarı, məsələn, onun istifadəsində olan məlumatlara əsaslanaraq hərəkət məqsədlərini və onlara nail olmaq üçün zəruri üsulları, vasitələri və yolları seçir. Cinayət

mühakimə icraatında qərar qanunla, prosesual qaydada müəyyən edilmiş hüquqi akt qismində formalaşır və təhqiqat orqanı, müstəntiq, prokuror, məhkəmə və ya hakim öz səlahiyyətləri çərçivəsində, qanunla müəyyən edilmiş qaydada iş üzrə yaranmış hüquqi xarakterli suallara cavab verirlər. Eyni ilə iş üzrə müstəntiq tərəfindən qəbul edilən qərarın elementləri də belə formalaşır: əldə olan məlumatların analizi; konkret şəraiti, həmçinin cinayət prosesual və cinayət-hüquqi tələbləri nəzərə alaraq qarşıda qoyulan vəzifələrin həlli məqsədlərini müəyyənləşdirilməsi; qərarın bütün mümkün variantlarını müəyyən edilməsi; qəbul edilmiş qərarları icra mexanizminin planlaşdırılması.

İdarəetmə nəzəriyyəsində qərarın müxtəlif təsnifatı verilir. Bu təsnifatda isə qərarın normativ və fərdi (individual); təşkilatın strukturuna və onun idarəetmə sistemində aid olan; təşkilatın xarici və daxili fəaliyyətinə aid olan; əsas, əlavə, imperativ və tövsifedici xarakterli növlərini qeyd etmək olar (1, s. 18-19).

Mahiyəti aid olduğu sahə funksiyası nəzərə alınmaqla idarəetmə qərarları fərqlənir, yəni onlar arasında müəyyən hədd mövcuddur. Məsələn, rayon (şəhər) daxili işlər orqanı rəisinin qəbul etdiyi qərarları üç qrupa bölmək olar.

- cinayətkarlıqla mübarizə və ictimai asayişin qorunması sahəsində qərarlar;
- kadr məsələlərinə aid qərarlar;
- maddi və texniki təminat sahəsində olan qərarlar. Eyni zamanda cinayətkarlıqla mübarizə və ictimai asayişin qorunması sahəsində qərarlara inzibati – hüquq, cinayət-prosesual və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti bağlı qərarlar aid edilir.

Cinayətin araşdırılması prosesində qəbul edilən qərarları cinayət-prosesual qanunvericiliyə münasibətə görə prosesual və qeyri-prosesual xarakterli qərarlara bölmək olar. Burada prosesual xarakterli qərarlar bilavasitə cinayət işinin araşdırılması ilə bağlı məsələlər üzrə qəbul edilir, ancaq qeyri-prosesual xarakterli qərarlar ilə əksinə araşdırma fəaliyyətinə bir o qədər də aidiyyəti olmur. Məsələn, profilaktik tədbirlərin, əməkdaşların ixtisasının yüksəldilməsi, əməyin elmi təşkili ilə bağlı və i.a. aid etmək olar.

Taktiki qərar bütünlükdə müstəntiqin və məh-

kəmənin prosesual fəaliyyətinə daxildir. Taktiki qərarın qəbul edilməsi əksər hallarda istintaq şəraitinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, taktiki qərar prosesual qərardan fərqlənir. Bəzi hallarda onlar müəyyən məqamda vəhdət təşkil edir. Məsələn, axtarışın keçirilməsi barədə qərar prosesual xarakter daşısa belə, axtarışın nə vaxt, harada keçirilməsi, hansı əşyaların axtarılması və s. məsələlər isə sırf taktiki xarakter daşıyır. Eyni zamanda elə prosesual qərarlar var ki, onların taktika ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Məsələn, müstəntiqin cinayət işinin məhkəməyə verilməsi barədə qərarını göstərmək olar.

Bir məsələ də qeyd olunmalıdır ki, prosesual qərarada taktiki başlanğıc var. Məsələn, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə barədə qərarın elan olunması, şəxsin zərərçəkmiş kimi tanınmasına dair prosesual qərarlarda taktiki aspektlər də mövcuddur. Yəni, bütün hallarda qərarın həyata keçirilməsində kriminalistik taktiki üsul və vasitələrin tətbiqi ilə müşayiət olunmaya da bilər.

Beləliklə, **taktiki qərar**-istintaq şəraitinə, istintaq prosesinə və onun nəticələrinə taktiki təsir göstərmək məqsədlərinin seçilməsi və bununla əlaqədar zəruri vasitələrin, üsulların və metodların müəyyən edilməsi başa düşülür.

Taktiki təsir-həm kriminalistik və həm də qarışıq elmi biliklərə əsaslanan taktiki üsul metod və vasitələrdən istifadə etməklə bu və ya digər obyektdə qanunauyğun təsir başa düşülür.

Taktiki qərar məlumat, təşkilati və əməliyyat kimi komponentlərdən ibarətdir.

Qərarın məlumat hissəsinə istintaq şəraitinin təhlili və qiymətləndirilməsi, həll edilməli prosesual vəzifələr, istintaqın imkanları, proqnostik və i.a. məlumatları aid etmək olar.

Qərarın təşkilati hissəsinə qarşılıqlı əlaqənin forma və istiqamətləri, funksiyaların bölgüsü, güc və qüvvənin istifadə edilməsi, zəruri təşkilati və texniki tədbirlərin keçirilməsi və i.a. aid edilir.

Qərarın əməliyyat hissəsinə taktiki təsir məqsədlərinin müəyyən edilməsi və həmin məqsədə nail olunması, taktiki qərarın nəticələrinin proqnozlaşdırılması kimi aspektlər daxildir.

Taktiki qərarın hissələri müəyyən mərhələlərdə formalaşır.

Taktiki qərarın qəbul edilməsinə hazırlıq mərhələsi.

Məlumdur ki, hər bir qərar müəyyən məqsədlərə xidmət edir, eyni zamanda bu taktiki qərara da aiddir. Həmin məqsədlərə aiddir.

- əlverişsiz istintaq şəraitindən maksimum səmərəli istifadə edilməsi;

- istintaq şəraitinin ayrı-ayrı komponentlərinin dəyişməsi;

- xüsusilə istintaqın ilkin mərhələsində qəfil faktorlardan istifadə olunması;

- ibtidai araşdırmanın metodiki və hücum təminatı

Taktiki qərarın məqsədini konkret istintaq hərəkətinin məqsədi ilə eyniləşdirmək olmaz.

İdarəetmə elmində məqsədin seçilməsi qərarın qəbul edilməsinə hazırlıq və qəbul prosesinin ilkin mərhələsi kimi baxılır.

Kriminalistik ədəbiyyatda istintaq şəraitinin təhlili, yəni zəruri məlumatların toplanılması və işlənməsi taktiki qərara hazırlıq və qəbul edilməsi prosesinin ilkin (başlanğıc) mərhələsi kimi baxılır. İdarəetmə nəzəriyyəsində məlumatların toplanması metodlarının üç növü mövcuddur: müşahidə, sorğu və sənədlərinin öyrənilməsi.

İstintaq şəraitinin spesifikasiyası nəzərə alınaraq məlumatların toplanılmasında göstərilən bütün növlərindən istifadə olunur. Lakin, məlumatın iş üçün əhəmiyyətindən asılı olaraq həmin növlər müxtəlif formalarda tətbiq olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, iş üzrə informasiya iki -sübutedic, istiqamətverici növlərə ayrılır. Məlumdur ki, istiqamətləndirici məlumatların yığılması proseduru qanunla tənzimlənmədiyindən bu metodlardan geniş şəkildə istifadə etmək mümkündür. Lakin sübut əhəmiyyətli məlumatların toplanılması müəyyən prosessual normalar çərçivəsində həyata keçirildiyindən bu metodların tətbiqində müəyyən məhdudiyət vardır.

Taktiki qərarın qəbul edilməsi üçün istintaq şəraiti və onun elementləri barədə məlumatlardan savayı digər məlumatların olması da vacibdir. Həmin məlumatlara aid edilir:

1. Cinayət hüququnun normaları, hansı ki, ilkin olaraq cinayət əməlini tövsüf etmək mümkündür. Cinayətin tərkibini müəyyən edərkən, həmin normalar cinayət hadisəsi, sübutetmənin predmeti

və zəruri olan digər hallar barədə daxil olmuş məlumatları düzgün qiymətləndirməyə imkan verir.

2. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin normaları, hansı ki, istintaq şəraitini düzgün qiymətləndirilməyi, taktiki qərarın məqsədini dəqiq təyin etmək üçün sübutetmə subyektinin səlahiyyətlərini, hüquq və vəzifələrini, sübutetmə predmetini və digər halları müəyyən etməyə imkan yaradır.

3. Digər normativ və sorğu materialları qərarın qəbul edilməsi məqsədilə istintaq şəraitinin ayrı-ayrı komponentlərini və iş üçün əhəmiyyət kəsb edən digər halları xarakterizə etməyə şərait yaradır.

4. Elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri

5. Qabaqcıl istintaq təcrübəsi

Cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi göstərir ki, taktiki qərarın qəbul edilməsi üçün bəzi hallarda göstərilən məlumatlar heç də həmişə kifayət etmədiyindən əlavə məlumatın əldə olunmasına ehtiyac yaranır. Eyni zamanda əlavə məlumatların əldə olunması isə mövcud olan istintaq şəraitinin dinamikliyi ilə də şərtlənir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, taktiki qərarın məqsədinin müəyyən edilməsində istintaq şəraitinin məlumat komponenti vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Taktiki qərarın qəbul edilməsi. İstintaq şəraitinin qiymətləndirilməsi, onun haqqında məlumatların toplanılması, təhlili, məqsədin müəyyən edilməsi ilə nəticələnir. Həmin məqsədə nail olmaq isə düzgün qəbul edilmiş taktiki qərardan asılıdır.

İdarəetmə və psixologiya elmində qərarın qəbul edilməsi üçün bir sıra metodlar işlənilib hazırlanmışdır. Onlara variantların və refleksiyanın seçilməsi, sınaq və səhvlərin təhlili, evrestik, sosial, eksperiment və digər metodları göstərmək olar. Lakin, məhkəmədə və istintaq fəaliyyəti zamanı bəzi hallarda sadalanan metodların tətbiqinə məhdudiyət qoyur və ya tamamilə inkar edir. Məsələn, cinayət işlərinin icraatı zamanı sınaq və səhvlər metodu əsas götürülə bilməz, çünki müstəntiq əvvəlcədən bilir ki, onların müəyyən hissəsi səhv ola bilər. Eyni ilə sosial eksperiment metodunun cinayət mühakimə icraatında tətbiqi ümumiyyətlə mümkün deyil. Fərziyyələrin irəli sürülməsində müstəntiq variantların seçilməsi metodundan məhdud çərçivədə istifadə edə bilər. Refleksiya metodu isə bəzi mübahisəli istintaq şəraitlərdə is-

tifadə oluna bilər.

Məlumdur ki, müstəntiqin qarşısında duran vəzifələr əksər hallarda mürəkkəb xarakter daşıyır. Çünki bir çox hallarda müstəntiq araşdırma zamanı məlumat qıtlığı, bəzən ümumiyyətlə zəruri məlumatların olmaması, yəni sübutların axtarışında və toplanılmasında artıq qeyri müəyyən vəziyyətlə rastlaşır. Belə hallarda müstəntiq qarşıda duran vəzifələrin dairəsini müəyyənləşdirir və onları ardıcıl olaraq əsas və əlavə vəzifələrə bölür. Yaranmış istintaq şəraitini nəzərə alaraq, iş üzrə zəruri məlumatların əldə edilməsi məqsədilə müstəntiq proqnostik xarakterli fərziyyələr qurur, şəraitə təsir məqsədilə zəruri taktiki təsir üsullarını seçir və arzu olunan nəticələri proqnozlaşdırır, yəni qəbul edilmiş taktiki qərarın realizə prosesini və onun nəticələrini modelləşdirir.

Taktiki qərarlar müəyyən meyarlara cavab verməlidir. Onlara qanunçuluq, əxlaqlılıq, vaxtında qəbul edilməsi, əsaslılıq və reallıq kimi meyarlar aiddir.

Taktiki qərarın qanuniliyi: a) müstəntiqin öz prosesual səlahiyyətləri çərçivəsində onları qəbul etməsi; b) qanun nöqtəyi nəzərdən mümkün olan taktiki təsir metodlarından istifadəsində ifadə olunması.

Qərarın qanuniliyi ibtidai araşdırma prosesində əxlaqi və etik normalarına riayət olunması prinsipi ilə sıx əlaqəlidir. Sübut etmə prosesinin obyektiv və yüksələn xətt üzrə gedişatını təmin edə bilən qərarların vaxtında qəbul edilməsi də əsas meyarlarından biri hesab olunur. Təcrübə göstərir ki, vaxtında qəbul edilməyən (tez və ya gec) taktiki qərarlar bir çox hallarda istintaq şəraitinin arzuolunmaz istiqamətdə inkişafına, həmçinin araşdırmanın mənfi nəticələrə səbəb olmasına gətirib çıxarır. Bəzi hallarda müstəntiq tərəfindən taktiki qərarların qəbul edilməməsi isə istintaq şəraitinin əlverişli inkişafına səbəb olur. Ona görə də ədəbiyyatda belə bir deyim də var ki, qəbul edilən hər bir taktiki qərar araşdırma zamanı hərəkətlərin aktivliyini təmin etmir. Deyilənlər bir daha göstərir ki, taktiki qərarın düşünülmüş və vaxtında qəbul edilməsi onun müsbət istiqamətdə realizə edilməsinin vacib şərtlərindən sayılır.

Taktiki qərarın əsaslılığı mürəkkəb kompleks bir anlayışdır.

İlk növbədə qəbul edilən taktiki qərar real vəziyyətə, mövcud istintaq şəraitinə uyğun olmalıdır. Qəbul olunmuş taktiki qərar kriminalistika, psixologiya, məntiq və digər sahələrdə olan elmi biliklərə əsaslanmalı, onun normativ hüquqi əsası olmalı, yəni qanunun tələblərinə cavab verməlidir. Eyni zamanda qəbul edilmiş taktiki qərar müstəntiqin qarşılıqlı əlaqədə olan əməliyyat-axtarış orqanları əməkdaşlarının və digər xidmət sahələrinin maraqları çərçivəsində olması məqsəduyğundur.

Taktiki qərarın qəbul edilməsi ilə bağlı nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin həyata keçirilməsi real olmalıdır.

İstintaq fəaliyyətinin prosesual xarakterindən irəli gələrək bir qayda olaraq taktiki qərar müstəntiq tərəfindən təkbaşına qəbul edilir. Təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda kollektiv forma da qəbul edilmiş taktiki qərar daha yaxşı nəticə verir.

Taktiki qərarın kollektiv formada qəbul edilməsi zamanı qeyd olunanlara diqqət yetirilməlidir.

- prokuror, istintaq orqanının rəisi və prosesual rəhbərliyi həyata keçirən digər şəxslərlə birgə istintaq şəraitinin təhlil etmək;

- digər müstəntiqlərlə ibtidai araşdırmanın qrup və briqada formasında aparılması zamanı əməliyyat-axtarış orqanının əməkdaşları ilə, mütəxəssislərlə, ekspertlərlə mümkün taktiki qərarın qəbul edilməsini müzakirə etmək;

- əməliyyat müşavirəsində araşdırmanın gedişatı barədə müstəntiqin məruzəsini və müəyyən etdiyi taktiki qərarları qarşılıqlı fəaliyyətdə olan digər xidmət sahələrinin əməkdaşları ilə müzakirə etmək;

- cinayət içi üzrə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən əməliyyat-axtarış orqanının əməkdaşları ilə qəbul edilmiş taktiki qərarın icrası üçün nəzərdə tutulan istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin birgə planını işləyib hazırlamaq.

İstintaq şəraitinə və onun ayrı-ayrı elementlərinə əsas taktiki təsir göstərmə vasitəsi kimi taktiki üsullar və onların bir və ya bir neçə istintaq hərəkətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən sistemi kriminalistikada taktiki kombinasiya adlanır.

Bununla əlaqədar kriminalistik taktika qarşısında mürəkkəb istintaq şəraitlərinə səmərəli təsir

etməyə imkan yarada bilən kompleks istintaq hərəkətlərin, əməliyyat axtarış və digər tədbirlərin keçirilməsi istiqamətində ümumi xarakterli əlverişli taktiki tövsiyələrin hazırlanması kimi vacib vəzifə müəyyən edilmişdir.

Müstəntiqin qarşısında qoyulan müxtəlif xarakterli vəzifələrin, həmçinin taktiki tövsiyələrin həllinə yönələn kompleks hərəkətlər və tədbirlər kriminalistikada **taktiki əməliyyat** adlanır.

Taktiki əməliyyat termini ilk dəfə olaraq kriminalist alim A.V. Dulov tərəfindən işlədilmişdir. O, taktiki əməliyyatı kriminalistik taktikanın ümumi vəzifələrinin həllinə xidmət etdiyini göstərmişdir. Qeyd etmək olar ki, taktiki əməliyyat ümumi araşdırma sisteminə daxil olaraq, onun mühüm altsistemlərdən biri sayılır. Bir yox bir neçə taktiki əməliyyatın keçirilməsi ibtidai araşdırma prosesi üçün əlverişli şərait yaradaraq tək cə aralıq vasitələri həll etmir, həmçinin qarşıda duran son məqsədə nail olunması üçün münbit şərait yaradır (2. s. 177).

Taktiki əməliyyatın mahiyyəti və istiqaməti törədilmiş cinayətin növü və mövcud istintaq şəraiti ilə şərtlənir. Ona görə də taktiki əməliyyat kriminalistik taktikada ümumi şəkildə formalaşmışdır. Kriminalistikada törədilmiş cinayətin növündən asılı olaraq yaranan mövcud şəraitə uyğun olaraq taktiki əməliyyat xüsusi işlənməli və tətbiq olunmalıdır. Təcrübədə daha çox rast gəlinən taktiki əməliyyatlara misal olaraq cinayətkarın isti izlərlə müşahidə olunması, təqsirləndirilən şəxsin ifşa olunması, oğurlanmış əşyaların axtarışı, cinayət başında yaxalanma, nəzarət qaydasında mal alma və i.a. göstərmək olar.

Taktiki əməliyyat müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirilir.

1. Təşkilati quruluşuna görə:

a) müəyyən təşkilati quruluşa malik daimi fəaliyyət göstərən və müəyyən sahələr üzrə birləşən işçilər tərəfindən aparılan taktiki əməliyyat, məsələn əməliyyat-axtarış, narkomaniya və narko-biznes, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində fəaliyyət göstərən əməkdaşları göstərmək olar.

b) konkret taktiki əməliyyat həyata keçirmək məqsədilə yaradılmış struktur, məsələn istintaq - əməliyyat qrupu, istintaq briqadası və s (4, s. 43).

2. İstintaq şəraitinin xarakterindən asılı olaraq:

a) sadə istintaq şəraitində həyata keçirilən taktiki əməliyyat;

b) mürəkkəb istintaq şəraitində həyata keçirən taktiki əməliyyat;

c) taktiki risk şəraitində həyata keçirilən taktiki əməliyyat.

3. Taktiki əməliyyatın həll edəcəyi ayrı-ayrı məsələlərin xarakterinə görə:

a) cinayət işi üzrə əsas məsələlərin həll edilməsi məqsədilə həyata keçirilən taktiki əməliyyatlar;

b) iş üzrə köməkçi məsələlərin həll edilməsi məqsədilə həyata keçirilən taktiki əməliyyatlar;

4. Həyata keçirilən istintaq hərəkətinin məzmununa görə :

a) müxtəlif hərəkətlərdən ibarət olan taktiki əməliyyat (istintaq, əməliyyat-axtarış, audit yoxlaması və s.);

b) eyni hərəkətlərdən ibarət olan taktiki əməliyyat (ancaq istintaq hərəkətindən).

5. İstintaqın mərhələsindən asılı olaraq-istintaqın ilkin, aralıq və son mərhələsində keçirilən taktiki əməliyyat.

6. Spesifiklik dərəcəsinə görə

a) tipik taktiki əməliyyatlar;

b) spesifik taktiki əməliyyatlar;

Kriminalistik ədəbiyyatda taktiki əməliyyatın vaxtına, subyektinə, hüquq mühafizə orqanlarının aidiyyəti sahəsinə və digər əlamətlərə görə təsnifatı barədə fikirlər mövcuddur.

Taktiki əməliyyatın quruluşuna istintaq şəraiti, cinayət-prosessual şərait, taktiki qərar, taktiki üsul, kriminalistik tövsiyələr, texniki üsul kimi kateqoriyalar daxildir. Taktiki əməliyyatın quruluşuna daxil olan digər elementlərdən biri də taktiki vasitələrin məcmusudur ki, onların vasitəsi ilə məqsədə nail olunur və qarşıya çıxan digər taktiki məsələlər həll olunur. (5, s. 28).

Qeyd olunduğu kimi taktiki əməliyyatın quruluşuna daxil olan əsas elementlərdən biri də istintaq şəraiti və onun tipik növüdür. Tipik istintaq şəraiti, adətən obyektlərin eyni şəraitdə qarşılıqlı əlaqədə olduqları vaxt yaratdıqları izlərdir ki, bunlar eyni növ və tipi əks etdirir.

İstintaq şəraiti ilə müqayisədə cinayət-posessual şərait daha məhduddur və müstəntiq və ya məhkəmə tərəfindən prosessual qərarların qəbul

edilməsi zamanı mövcud olur.

Cinayət işi üzrə araşdırmanın müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması üçün həll edilməli olan məsələlər sistemi kriminalistikada taktiki məsələ adlanır. Hər bir taktiki məsələnin zəruri quruluş elementi kimi məqsəd çıxış edir.

Taktiki əməliyyatın quruluş elementlərindən biri olan kriminalistik hərəkətlər cinayət-prosesual qanunla müəyyən edilmiş funksiyaları yerinə yetirən səlahiyyətli şəxslər tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif hərəkətləri nəzərdə tutur. Həmin hərəkətlər əsasən üç qrupa bölünür:

- ibtidai araşdırmanın təşkili və planlaşdırılması üzrə olan hərəkətlər;
- cinayətin araşdırılması zamanı elmi-texniki vasitələrin tətbiqi üzrə hərəkətlər;
- cinayətlərin araşdırılmasında tətbiq edilən taktiki hərəkətlər (yəni taktiki- kriminalistik hərəkətlər).

Taktiki əməliyyatın elementi kimi kriminalistik tövsiyələr elmi cəhətdən əsaslandırılmış və yoxlanılmış mübahisələr, müddəalardır ki, kriminalistik hərəkətin real həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Cinayətin araşdırılmasında tətbiq olunan taktiki əməliyyat müəyyən prinsiplərə cavab verməlidir. Onlara aiddir:

- taktiki əməliyyatın həyata keçirilməsində qanunçuluq prinsipinə və etik normalarına riayət olunması;
- taktiki əməliyyatın keçirilməsində kollegiallıq prinsipinin gözlənilməsi;
- taktiki əməliyyata hazırlığı və realizəsini planlı həyata keçirilməsi;
- taktiki əməliyyatın dinamiklik prinsipi əsasında aparılması;
- hər bir taktiki əməliyyata hazırlığı və realizəsini fərdilik prinsipi əsasında aparılması;
- taktiki əməliyyatın keçirilməsində mövcud istintaq şəraitinin nəzərə alınması;
- taktiki əməliyyatın vahid rəhbərlik prinsipi əsasında keçirilməsi.

Taktiki kombinasiya. Taktiki kombinasiya taktiki əməliyyatla müqayisədə həcmində və əhəmiyyətinə görə az əhəmiyyətli və müəyyən qədər məhdud xarakter daşıyır. Bəzi kriminalistik ədəbiyyatda taktiki əməliyyatla taktiki kombinasiya

arasında o qədər də böyük fərq bildirilmir. Taktiki kombinasiyanı taktiki əməliyyatın mürəkkəb forması kimi qəbul edirlər. Taktiki kombinasiyanın tərkibinə bir istintaq hərəkəti, bir neçə taktiki üsul və ya əhəmiyyət-axtarış tədbirləri daxildir (3, s. 395-396).

Taktiki kombinasiya ilə taktiki əməliyyat arasında fərqli cəhətlər çox olmasa belə cinayətin araşdırılmasında əhəmiyyətinə görə taktiki kombinasiyanın ayrıca baxılması, yəni paraqraf və ya sual formasında verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Taktiki kombinasiya istintaq hərəkətinin hazırlıq və işçi mərhələsində tətbiq edilərək, onun daha da əlverişli keçirilməsini təmin edir. Lakin, onlar daha çox istintaq hərəkətinin mahiyyətinə daxil olur, yəni həmin çərçivədə fəaliyyət göstərir. Çox nadir hallarda isə taktiki kombinasiyada istintaq hərəkətindən sonra, sorğular, söhbətlər və digər tədbirlər zamanı istifadə oluna bilər. Eyni zamanda taktiki kombinasiyanın tərkib elementi olan əməliyyat-axtarış tədbirləri təkcə cinayətin araşdırılmasında deyil, zəruri əməliyyat-axtarış məlumatları əldə etmək məqsədilə cinayət işinə başlanana qədər də keçirilə bilər (6, s. 57).

Onda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əgər araşdırma zamanı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri realizə olunursa onda onu əməliyyat-taktiki təlim adlandırmaq olar.

Beləliklə, taktiki kombinasiya-araşdırma zamanı mövcud olan konkret istintaq şəraitini və müəyyən istintaq şəraitində araşdırmanın qarşısında duran vəzifələrin həlli üçün birləşmiş vahid məqsəd və plan əsasında keçirilən taktiki üsullar, əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətləri sistemi başa düşülür.

Kriminalistik taktikanın vacib kateqoriyalardan biri də taktiki riskdir. Risk sözü orta (XIII əsr) əsr latın "risicim" sözündən olub "qala" və ya "arisskar"-qalanın üstünə getmək mənasında işlənmişdir, geniş mənada isə təhlükəyə məruz qalma kimi ifadə olunur və kriminalistikada bu söz ilk dəfə olaraq 1974-cü ildə işlənmişdir.

Taktiki risk – araşdırmanın qanunauyğun tərkib elementi hesab olunur. Araşdırmanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də taktiki risk şəraitində müəyyən qərarların qəbul edilməsində ifadə

olunur. Araşdırma zamanı mümkün qədər az risk müqabilində strategiyanı seçmək, qəbul edilən qərarların mənfi nəticələrini əvvəlcədən görmək və belə nəticələrə səbəb olan halların qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirmək, yəni riski minimuma endirmək vacib məqamlardan biri hesab olunur.

Müstəntiqin taktiki risk şəraitində hərəkət etməsinə bir sıra hallar təhrik edir.

Birinci, cinayət işinin başlanma mərhələsində, cinayət törədən şəxsin cinayət başında yaxalanması zamanı, cinayətin istə izlərlə açılmasında, ümumiyyətlə istintaqın ilkin mərhələsində mövcud olan vaxt məhdudluğu (qıtlığı);

İkinci, hərtərəfli düşünülmüş qərarların qəbul edilməsi üçün məlumatın kifayət qədər olmaması;

Üçüncü, araşdırma zamanı qarşıduran tərəf üzərində müstəntiqin özünün üstünlüyü barədə inamın olması, riskli olmasına baxmayaraq müstəntiq öz hərəkətlərinin uğurla nəticələncəyinə intuitiv olaraq əvvəlcədən hiss etməsi;

Dördüncü, yaranmış istintaq şəraitindən asılı olmayaraq bəzi hərəkətlərin edilməsinə prosesual zərurətin yaranması, məsələn, əvvəlcədən dindirilmiş şəxslərin ifadələri arasında əhəmiyyətli ziddiyyətlərin aradan qaldırılması məqsədilə üzləşdirmənin keçirilməsi.

Ümumi şəkildə taktiki risk şəraiti qeyri müəyyənliyi ilə şərtlənir və edilmiş seçimin həyata keçirilməsi isə əvvəlcədən onun nəticələrinin ehtimal formada qiymətləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Risk şəraitində qəbul edilmiş taktiki qərar onun qiymətləndirilməsi ilə sıx əlaqəli olur. Belə qiymətləndirmə qəbul edilmiş qərarın müsbət və mənfi cəhdlərini müəyyən etməyə şərait yaradır.

Qəbul edilmiş taktiki qərarın ehtimal formada qiymətləndirilməsində istifadə riskin əsaslı (səmərəli) və əsassız (səmərəsiz) olmasını müəyyən etməyə imkan yaradır.

Bəzi hallarda elə istintaq şəraiti mövcuddur ki, istənilən dərəcəli risklə qəbul edilmiş qərar səmərəli olur. Lakin, istintaq təcrübəsi göstərir ki, da im minimum riskə istiqamət götürmək araşdırmanın tempini zəiflədir, istifadə olunan güc və qüvvənin israfçılığına və digər mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Riskin səmərəliliyi qərarın optimallığından asılıdır.

Taktiki risk şəraitində qərarın optimallığı mövcud şəraitdə minimal vaxt güc və qüvvə sərf edərək zəruri olan nəticənin əldə edilməsində ifadə olunur.

Nəzəri olaraq qəbul edilmiş qərarları aşağıdakı növlərə bölmək olar.

- düşünülmüş (ölçüb-biçilmiş) qərar. Bura son məqsədin dərk edilməsi, problemin ilkin təhlili, tənqidi fikir, çeviklik kimi elementlər daxildir.

- impulsiv qərar. Bura qərarın qəbul edilməsi prosesi fərziyyələrin irəli sürülməsi, planlaşdırma və s. kimi hərəkətlər aiddir;

- inert qərar. Bu ixtisas üçün xarakterik deyil. Qərarların axtarışında inamsız və ehtiyatlı mövqedə olma kimi xarakterizə olunur.

-ehtiyatlı qərar. Subyekt qərar qəbul edərkən müvəffəqiyyətin olunmasına deyil, daha çox səhv etməkdən qorxur.

Beləliklə, qərar qəbul etmə prosesi subyektin şəxsi keyfiyyətindən, taktiki risk şəraitində müstəntiqin hərəkət alqoritmindən, xarakterindən asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Криминалистика Учебник. Том 2/ под общ.ред. А.И.Бастрыкина. Москва.2014, стр.18-19.
2. Яблоков Н.П. Криминалистика. Учебник для вузов. 2-е изд. Москва. 2014, стр. 177 .
3. Криминалистика. Учебник / под редакцией доктора юрид.наук,проф. Д.И. Сулейманова. Баку. 2000, стр.395-396.
4. Руденко А. В. Дифференсация понятия «тактическая операция» и «тактическая комбинация».Теория и практика общественного развития .Москва, 2015, № 21.
5. Чистова Л.Е. О некоторых элементах тактико-криминалистического обеспечения. Вестник Московского Университета МВД России. Москва, 2018, № 2.

6. Репин А.В. Тактика преодоления противодействия в ходе допроса по делам связанным с незаконным оборотом наркотических средств. Вестник Сибирского Юридического Университета МВД России. 2017, № 1

Summary

Some theoretical and practical aspects of the main categories of criminalistic tactics

Numerous tactical and technical-criminalistic tools, methods and techniques are used in the investigation. They serve to solve the tasks assigned to the investigator more effectively. Tactical decisions, tactical methods, tactical operations, tactical combinations, investigative conditions, and tactical risks are also important in addressing those tasks. The beforementioned theoretical and practical aspects of the forensic categories are mainly focused on in the article.

Резюме

Некоторые теоретические и практические аспекты основных категорий криминалистической тактики

Тактика любого следственного действия складывается из совокупности тактических и технико-криминалистических средств, методов и способов, применяемых при подготовке, осуществлении, фиксации и оценке их результатов. При этом выбранная тактика проведения указанных действий должна обеспечить их максимальную эффективность при решении поставленных перед следователем, дознавателем задач. Здесь немаловажную роль играют категории следственной тактики, такие как следственная ситуация, тактический прием, тактический способ, тактическая комбинация, тактическое решение и тактический риск. В статье основное внимание уделяется теоретическим и практическим аспектам, категориям криминалистической тактики.

İPƏK ABBASOVA

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
“Kriminalistika və məhkəmə ekspertizası” kafedrasının dosenti,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
(ipek_abbasova@yahoo.com)

MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI FƏALİYYƏTİNİN ALTERNATİV MEXANİZMLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ: MİLLİ VƏ XARİCİ TƏCRÜBƏNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Dövlət məhkəmə ekspertiza fəaliyyətinə paralel olaraq inkişaf edən alternativ ekspertizanın aparılmasının hüquqi və texniki-təşkilati problemləri müasir dövrün aktual tədqiqat mövzularından hesab olunur. Məqalədə alternativ ekspertizanın həyata keçirilməsi ilə bağlı xarici təcrübə müxtəlif dövlətlərin qanunvericilik aktlarının təmsalında ətraflı təhlil olunur, həmin normaların respublikamızda tətbiqi ilə bağlı təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: məhkəmə ekspertizası, alternativ ekspertiza, cinayət işi, prosessual qanunvericilik.

Keywords: forensic examination, alternative expert examination, criminal case, procedural legislation.

Ключевые слова: судебная экспертиза, альтернативная экспертиза, уголовное дело, процессуальное законодательство.

Xüsusi elmi biliklərin tətbiqinin prosessual forması olan məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi üçün faktiki əsaslarla yanaşı, hüquqi əsasın olması da vacib şərtidir. Məhkəmə ekspertizasının təyin olunmasının hüquqi əsası dedikdə, təhqiqat aparın şəxsin, müstəntiqin, prokurorun, hakimin ekspertiza təyin olunması haqqında qərarı və ya məhkəmənin qərarıdır, habelə cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiə tərəfinin müraciəti nəzərdə tutulur. Qeyd olunan hüquqi əsaslardan ekspertizanın təyin olunması haqqında qərar və ya qəraradla bağlı məsələlər prosessual qanunvericilikdə yetərincə təsbit olunmuşdur. Lakin cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiə tərəfinin müraciəti (AR CPM-in 264.5-ci maddəsi) ilə əlaqədar bir çox məqamlar tənzimlənməmiş qalmış-

dır. Əslində cinayət-prosessual qanunvericiliyə belə bir normanın daxil edilməsini alternativ məhkəmə ekspertizasının tətbiqi üçün ilkin zəmin hesab etmək olar. Problem ondan irəli gəlir ki, alternativ ekspertiza ilə bağlı cinayət-prosessual qanunvericiliyində norma nəzərdə tutulsa da, bu növ ekspertizanın həyata keçirilməsi mexanizmini tənzimləyən normativ-hüquqi akt qəbul edilməmişdir. Belə ki, AR CPM-in 264.5-ci maddəsinə görə, cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda, müdafiə tərəfinin mənafeyinə xidmət edə biləcək halların müəyyən edilməsi üçün müdafiəçi öz təşəbbüsü ilə bir və ya bir neçə ekspertə, ekspert idarəsinə ekspert işinin müqavilə əsasında ödənilməsi şərti ilə ekspertizanın aparılması barədə rəsmi müraciət etmək hüququna malikdir. Göründüyü kimi, bu norma yalnız xüsusi ittiham qaydasında işlərə şamil edilir. Digər tərəfdən isə “Dövlət məhkəmə ekspertiza fəaliyyəti haqqında” Qanunun 12-ci maddəsi ekspertə başqa idarənin əməkdaşı qismində, həmçinin özəl ekspert kimi məhkəmə ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirməyi birbaşa şəkildə qadağan edir. Deməli, qanunverici məhkəmə ekspertlərinin özəl ekspertizada iştirakını istisna edir. Lakin xarici dövlətlərin təcrübəsinə istinad edərək qeyd edə bilərik ki, ekspertlərin hər iki forma-

da fəaliyyət göstərməsi mümkündür. Müxtəlif xarici dövlətlərdə bununla bağlı müxtəlif formalara rast gəlmək olar. Məsələn, ABŞ-da ekspertlər həm təşkilatın üzvü olaraq, həm də müstəqil formada fəaliyyət göstərilir. Onlar mülki, cinayət və inzibati işlər üzrə icraat zamanı şahid qismində tanınırlar. Ekspertlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Məsləhətçilər – xüsusi biliklərlə bağlı suallar ortaya çıxan işin gedişatında məsləhətlər vermək üçün çağırılırlar və onların ifadə vermək hüququ olmur;

2. Ekspert-şahidlər – isə əksinə, konkret məsələlər üzrə ekspertiza aparmaq və ifadə vermək hüququna malik olurlar.

Deməli, ABŞ-da ekspert təyin olunmuş və ona həvalə olunmuş ekspertizanı aparırsa, o, ekspert-şahid kimi tanınır və prosesual statusa malik olur. Əgər sadəcə mütəxəssis kimi cəlb olunursa, bu zaman sadəcə məsləhətçi kimi tanınır. ABŞ-ın Sübutlar haqqında Qaydasına (The Rule of Evidence 702) görə, şəxsin ekspert-şahid kimi tanınması üçün konkret tələblər vardır ki, bu da onun konkret sahə üzrə ixtisaslaşmasıdır [4]. ABŞ-da ekspertlər bir qayda olaraq vaxtamuzda haqq alırlar. Bununla yanaşı, əgər ekspert tədqiqatı aparmaq üçün hər hansı bir əraziyə getməyə məcbur dursa və ya sənədlərin əldə olunması üçün müəyyən məsrəflər lazımdırsa, bu zaman əlavə haqq da təyin oluna bilər. ABŞ-da ekspertin konkret bir quruma tabe olmaması səbəbindən irəli gəlir ki, müxtəlif işlər üzrə presedent hüququnda ekspertin rəyinin qəbul edilə bilənlik problemi ortaya çıxır. Bir qayda olaraq, ekspertin verdiyi rəy elmi sübut adlandırılır və bununla bağlı təcrübədə Fray (Frye) və Daubert testləri mövcuddur. Birinci test Frye v. United States (1923) işindən sonra formalaşmışdır. Bu testə görə, ekspertin istinad etdiyi xüsusi bilik ümumi qəbul edilən olmalıdır, yalnız bu halda onun verdiyi rəy elmi sübut kimi tanına bilər.

Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals işindən sonra formalaşan Daubert testinə əsasən, ekspertin verdiyi rəy dörd suala cavab verməlidir:

1. Tətbiq olunan metod nəzəri və empirik cəhətdən yoxlanılmışdır mı?

2. Həmin metodun tətbiqi şərtləri dəyərləndirilmişdir mi?

3. Səhvlərin və yanlışlıqların baş vermə koeffisienti? (burada 100 %-li nəticə tələb olunmur, məhkəmə bu göstəricilərə diqqət yetirəcəkdir);

4. Elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunma səviyyəsi və dərəcəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-ın Sübutlar haqqında Qaydası (The Rule of Evidence 702) Daubert testini əsas götürür.

İngiltərədə də ekspert prosesdə şahid statusunu daşdığı üçün həm şahidin, həm də ekspertin hüquq və vəzifələrinə malikdir. Cinayət Ədalət Mühakiməsi Aktına görə, ekspert rəyi tərtib edən şəxsin prosesdə iştirak edib şifahi ifadə verib-verməməsindən asılı olmayaraq sübut kimi tanınır. Əgər rəy vermiş ekspertin prosesdə şifahi ifadə verməsinə lüzum yoxdursa, bu rəyin sübut kimi tanınması yalnız məhkəmənin qərarı əsasında mümkündür. Məhkəmə ekspertin prosesdə şifahi ifadə vermədən onun rəyinin sübut qismində tanınması məsələsinə baxarkən aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

a) rəyin məzmunu;

b) ekspertin prosesdə iştirak edə bilməməsinin səbəbləri;

c) bütün risklər, xüsusilə də ekspertin iştirak etməməsinin təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə ədalətsizlik olub-olmaması;

d) məhkəmədə işə aid olan digər hallar [2].

İngiltərənin Cinayət Prosesi Qaydaları isə daha fərqli qayda müəyyənləşdirir. Belə ki, Qaydaların məhkəmənin tək müştərək ekspert tərəfindən rəy verməsinə dair səlahiyyətini müəyyənləşdirən 19.7-19.8-ci bəndlərinə müvafiq olaraq, əgər bir neçə təqsirləndirilən şəxs eyni sual üzrə ekspert rəyi təqdim etmək istəyirsə, bu halda məhkəmə bu sual üzrə yalnız bir ekspertin rəy verməsinə müəyyənləşdirmək səlahiyyətinə malikdir. Əgər təqsirləndirilən şəxslər hansı ekspertin müştərək ekspert kimi təyin olunacağı barədə razılığa gələ bilmirsə, məhkəmə:

a) tərəflərin təqdim etdiyi siyahıdan bir ekspert seçmək və təyin etmək və ya

b) ekspertin başqa yolla seçiləcəyi barədə qərar vermək səlahiyyətinə malikdir.

Əgər məhkəmə tək müştərək ekspertin təyin olunması barədə qərara gəlmişsə, hər iki tərəf öz göstərişlərini ekspertə təqdim etməlidirlər. Eks-

pertə qarşı göstərişlərini irəli sürən hər bir tərəf həmin tələbin surətini qarşı tərəfə göndərməlidir.

Müştərək ekspertin haqqı (qonorarı) və xərclərinin məbləği, eləcə də ekspert tərəfindən həyata keçiriləcək tədqiqat, təcrübə, eksperiment və hesablamaların dairəsi məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir. Əgər məhkəmə başqa qayda müəyyən-ləşdirməyibsə, hər iki tərəf ekspertin haqqı (qonorarı) və xərclərinin ödənilməsi üçün birgə və bərabər məsuliyyət daşıyırlar [3].

Roman-German hüquq sisteminə daxil olan dövlətlərdə isə əksinə, ekspertin özünün müstəqil subyekt kimi prosessual statusu vardır. Məsələn, Fransada ekspertin statusu ikili xarakter daşıyır: maddi-hüquqi status – məhkəmə eksperti statusuna malik olmaq üçün irəli sürülən müəyyən tələblər və prosessual status – məhkəmə prosesində ekspertin funksiyalarını yerinə yetirən şəxsin hüquq və vəzifələrinin məcmusu [1, s. 113].

Fikrimizə, ən maraqlı hüquqi yanaşma Latviya Respublikasıdır. Latviyanın “Məhkəmə ekspertləri haqqında” 2016-cı il Qanununa görə, aşağıdakı şəxslər öz səlahiyyətləri daxilində məhkəmə ekspertizasını aparmaq hüququna malikdirlər:

- 1) dövlət məhkəmə ekspertləri;
- 2) özəl məhkəmə ekspertləri.

Özəl məhkəmə eksperti – öz iqtisadi fəaliyyəti çərçivəsində və ya xidmət müqaviləsi çərçivəsində, habelə müxtəlif assosiasiya və ya fondlar daxilində ekspertizanı aparan şəxsdir. Dövlət məhkəmə eksperti tərəfindən işlənib hazırlanan yeni metod Məhkəmə Ekspertləri Şurasında qeydiyyatla alındıqdan sonra, özəl məhkəmə eksperti tərəfindən işlənib hazırlanan metod isə Məhkəmə Ekspertləri Şurasında təsdiq olunduqdan və qeydiyyata alındıqdan sonra həmin metoddan istifadəyə icazə verilir [5]. Göründüyü kimi, Latviya qanunvericiliyi dövlət məhkəmə ekspertinə daha geniş səlahiyyətlər verir. Bu faktı qeyd olunan qanunun başqa maddəsindən də görmək olar. Qanunun 13-cü maddəsinə görə, özəl məhkəmə ekspertinin aşağıdakı ekspertizaları aparmaq hüququ yoxdur:

- 1) odlu silah-sursatın və döyüş sursatlarının ekspertizası;
- 2) partlayıcı qurğuların və partlayıcı maddələrin məhkəmə ekspertizası;

3) əskinaslar və banknotların (tarixi əhəmiyyətli obyektlər istisna olmaqla) məhkəmə ekspertizası;

4) narkotik vasitələr, psixotrop və güclü təsiredici maddələrin məhkəmə ekspertizası;

5) meyitlərin məhkəmə tibb ekspertizası;

6) tibb sahəsində mütəxəssislərin peşəkar fəaliyyətinə dair məhkəmə ekspertizası;

7) şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün məhkəmə-tibbi ekspertizası;

8) stasionar məhkəmə-psixiatriya ekspertizası müayinəsi.

Belə bir sual yaranır: Qeyd olunan dövlətlərdə ekspertin müstəqil məsləhət verməsi alternativ ekspertiza sayıla bilərmi? – Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə Avropa ölkələrində, ABŞ, Kanada və sair inkişaf etmiş dövlətlərdə ekspertlərin konkret quruma tabe olmaması və müstəqil fəaliyyət göstərməsinə üstünlük verilir. Bu, xüsusilə məhkəmə-tibb ekspertizaları üzrə daha çox inkişaf etmişdir. Məsələn, İngiltərədə meyitin məhkəmə tibbi ekspertizası universitet kafedraları və xəstəxanaların patoloji-anatomiya şöbələrində həyata keçirilir və patoloji-anatomiya və məhkəmə tibbi xidmətin hər hansı icra hakimiyyəti orqanı nəzdində vahid mərkəzləşdirilmiş təşkilati sistemi yoxdur. Ekspertlər tamamilə müstəqildir və yalnız məhkəmə qarşısında cavab verirlər. Böyük Britaniya qanunları hüquq mühafizə orqanlarına həkim lisenziyası olan istənilən şəxsi ekspert qismində dəvət etmək hüququ verir. Eyni qayda digər sahədə aparılan ekspertizalara da şamil edilir. İngiltərədə ekspertiza fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün birinci növbədə, kriminalistika və ya müxtəlif elm sahələri üzrə bakalavr pilləsini bitirmək tələb olunur. Bundan sonra isə iki il müvafiq sahə üzrə stajın olması ikinci şərt kimi çıxış edir.

Yuxarıda qeyd olunan faktlar alternativ ekspertizanın respublikamızda da inkişafını şərtləndirən amillərin mövcudluğunu bir daha təsdiq edir. Məhz ona görə də “Məhkəmə-hüquq sisteminə islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanında Ədliyyə Nazirliyinə aşağıdakı tapşırıq verilmişdir: məhkəmə eksperti-zası fəaliyyətinin alternativ mexanizmləri, o cüm-

lədən ekspertizanın özəl qurumlar tərəfindən həyata keçirilməsi ilə bağlı beynəlxalq təcrübəni təhlil etsin və müvafiq təkliflərini üç ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, alternativ ekspertizanın yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün ilk növbədə hüquqi baza formalaşdırılmalıdır. Burada iki istiqamət ola bilər:

Birinci istiqamət

- Dövlət məhkəmə ekspertiza fəaliyyətini həyata keçirən ekspertlərə özəl ekspert və ya mütəxəssis qismində iştirak etmək üçün qanunvericilik qaydasında səlahiyyət verilməsi

İkinci istiqamət

- Assosiasiya formasında qurumların yaradılması və tədricən müxtəlif ekspertizaların aparılması ilə bağlı özəl ekspert təşkilatlarının yaradılması

Birinci istiqamət tətbiq olunduğu halda məhkəmə ekspertizasının aparılmasının obyektivliyi və qərəzsizliyi prinsiplərinə riayət edilməsi məqsədilə qanunvericilikdə dəyişikliklərin edilməsi məqsədamüvafiqdir.

İkinci istiqamətin tətbiqi ilə bağlı nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox ekspertizaların aparılması üçün böyük məbləğlərlə texniki vəsait tələb olunur. Bu baxımdan, ilkin dövrdə maddi-texniki təminat üçün dövlət büdcəsindən vəsaitin ayrılması məqsədamüvafiq hesab olunur. Eyni zamanda, müvafiq sahə üzrə ali təhsil müəssisələrinin müvafiq kafedralarının elmi işçilərinin (Məsələn,

Kriminalistika və məhkəmə ekspertizası kafedralarının və s.) də bu sahədə işə cəlb olunması müsbət nəticə verə bilər. Təsadüfi deyil ki, Avropa təcrübəsində kriminalistlər (forensic scientists) özü müxtəlif növlərə bölünürlər. Onlardan bəziləri (crime scene investigators) sırf cinayət hadisəsi baş verdiyi zamanı müxtəlif sübutların toplanması ilə məşğul olursa, digər hissəsi (fingerprint analyst, forensic ballistics və s.) isə müxtəlif elm sahələrində ixtisaslaşaraq ekspert fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Belə bir təcrübənin respublikamızda da tətbiqi müsbət nəticə verə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Cavadov F.M., Səlimov K.N., Musayev H.Ə., Abbasova İ.S., Mustafayev M.H., B.M.Əsgərov, G.A.Rzayeva. Məhkəmə ekspertizası. Dərslük. Bakı: Hüquq Yayın evi, 2018, 368 s.
2. Criminal Justice Act 1988.
file:///C:/Users/Admin/Desktop/UK_CriminalJusticeAct_1988_E_04.pdf
3. Criminal Procedure Rules 2015. file:///C:/Users/Admin/Desktop/uksi_20151490_en.pdf
4. Federal Rules of Evidence. <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>
5. Law on Forensic Experts 2016.
<https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Law%20On%20Forensic%20Experts.docx>

**Prospects for the development of alternative mechanisms for forensic science:
comparative analysis of national and international experience**

The legal and technical-organizational problems of alternative expert examination, which are developed in parallel with the state forensic examination, are considered as topical issues of modern research. In the article author analyzes foreign experience in the field of alternative expert examination in the form of legislative acts of various countries, and makes suggestions and recommendations regarding the application of these norms in our country.

**Перспективы развития альтернативных экспертиз: сравнительный анализ
отечественного и зарубежного опыта**

Правовые и технико-организационные проблемы альтернативной экспертизы, которая развивается параллельно с деятельностью государственной судебной экспертизы, являются актуальными проблемами современных исследований. В статье анализируется зарубежный опыт в области альтернативной экспертизы в контексте законодательных актов различных стран, а также даются предложения и рекомендации относительно применения этих норм в нашей стране.

AYSEL KİŞİYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin doqtorantı
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi, ekspert
kisiyeva.aysel89@gmail.com
050 215-44-66

EKSPERTİN MEDIATOR KİMİ FƏALİYYƏTİ: NƏZƏRİYYƏ VƏ QANUNVERİCİLİK

Açar sözlər: mediasiya, mediator, ekspert, ekspertiza xərcləri, ekspertiza idarəsi

Ключевые слова: посредничество, посредник, эксперт, стоимость экспертизы, офис экспертиз

Key words: mediation, mediator, expert, expertise, registration expertise.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hüquqi formaları çərçivəsində klassik ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin effektivliyini və cinayət nəticəsində vurulan maddi ziyanın aradan qaldırılması üçün XX əsrin ortalarından etibarən ayrı-ayrı hüquq sistemlərində fərqli tendensiyalar formalaşmağa başlamışdır. Bu tendensiyalardan biri cinayət təqibinin alternativ həlli yolları ilə bağlıdır. Bu alternativlərdən biri və ictimai təhlükəli əməlin törədilməsi ilə pozulmuş ictimai münasibətlərin mümkün olduğu qədər bərpasını təmin edən mediasiya institutu sosial kompromis baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müsbət cəhətləri və tətbiq edildiyi ölkələrdə nəticələrinin uğurlu olması səbəbindən bu tendensiya tədricən beynəlxalq xarakter almış və müasir dövrdə cinayət mühakimə icraatının standartına çevrilmişdir [1, s.416].

Mediasiyaya anlayış verən X.Besemmer göstərir ki, hərfi mənada “mediasiya” sözü “vasitəçi” kimi tərcümə olunur. Mübahisədə vasitəçilik edən bütün tərəflərin qəbul etdiyi bitərəf üçüncü tərəfdir. Mediator-vasitəçi mübahisə edən tərəflərə problemlərinin qarşılıqlı şəkildə qəbul edilən həllini tapmaqda köməklik göstərir. Mediatorun və-

zifəsi üçlük qərarı və ya hökm çıxarmaq deyil. Mənafeələrinə uyğun optimal qərarın qəbul edilməsi daha çox mübahisə tərəflərinin özlərindən asılıdır. Əldə olunmuş razılaşmadan hər kəs “udmalıdır”. Mübahisənin bu cür konstruktiv həlli mediasiya texnikası sayəsində mümkün olur. Bu texnika mübahisə tərəfləri aşkar dalana dirəndikdə və təklildə hərəkət edə bilmədikdə, hətta bir-biri ilə danışmadıqda belə uğurla nəticələnmə bilirdi [6, s.176].

Ölkə başçımızın hüquq sistemində əsaslı islahatlar apardığı bir dövrdə dünya ölkələrinin praktikasında özünü doğrultmuş bu instituta biganə qalması mümkün deyildi. Beləliklə, 29 mart 2019-cu il tarixində “Mediasiya haqqında” Qanun qəbul edildi (Qanun 01.07.2020-ci ildən qüvvəyə minəcək). Qanunun 3-cü maddəsində mediasiyanın tətbiq dairəsi göstərilir. Maddəyə əsasən, mediasiya aşağıdakılar üzrə tətbiq olunur:

- mülki işlər və iqtisadi mübahisələr (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla)
- ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr;
- əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr;
- inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr.

Qanun qəbul edilməmişdən əvvəl də Azərbaycan Respublikasının mülki və əmək qanunvericiliyində mübahisələrin alternativ həlli üsulları nəzərdə tutulurdu, lakin onlardan istifadə səviyyəsi aşağı idi. Həmçinin Azərbaycanda mübahisələrin məhkəməyə qədər həlli ilə bağlı bir sıra hüquqi mexanizmlər mövcuddur. Bütün bunlara baxma-

yaraq, Azərbaycan təcrübəsində mübahisələrin alternativ həlli üsullarından istifadə istənilən səviyyədə deyildi.

Əfsuslar olsun ki, “Mediasiya haqqında” Qanunun 3-cü maddəsində mediasiyanın tənzimlədiyi sahələrə cinayət hüquq münasibətləri şamil edilməmişdir. Halbuki müasir reallıqda buna böyük ehtiyac var. Bunun üçün ilk növbədə məsələnin beynəlxalq hüquqi aspektlərinin araşdırılması zəruridir.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 15 sentyabr 1999-cu il R (99) 19 sayılı “Cinayət işləri üzrə mediasiya haqqında” Təvsiyəsində mediasiyaya belə bir anlayış verilir: “Mediasiya dedikdə, bununla bağlı azad iradəsi olduqda cinayətin qurbanı və cinayət törətmiş şəxsə üçüncü müstəqil şəxsin (mediatorun) köməyi ilə cinayətin törədilməsi nəticəsində yaranan problemlərin həllində aktiv iştirak etmək imkanı yaradan istənilən proses başa düşülür.” Qeyd etdiyim anlayışdan görünür ki, cinayət işləri üzrə mediasiya artıq beynəlxalq təşkilatların da qəbul etdikləri sənədlərdə də öz əksini tapır [3, s.2].

Eyni zamanda bildirmək istəyirəm ki, ölkəmizin cinayət münasibətlərində mediasiya institutunun tətbiqini mütləq edən digər hal isə Avropa Şurasının “2018-ci ildə Avropada həbsxanalar və məhkumlar” adlı hesabatında Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv olan ölkələr arasında məhkumların sayına görə üçüncü yerdə olmasının qeyd edilməsidir. Bu göstərici ilə Azərbaycan Rusiya Federasiyası və Gürcüstandan geri qalır. Cinayət prosesində mediasiya institutu tətbiq edilərsə cəzalar daha da liberallaşacaq, məhkumların sayı və ona uyğun olaraq məhkumlara çəkilən xərclər də azalacaqdır.

Mediasiya institutunun cinayət hüquq münasibətlərinə şamil edilməsi Almaniya Federativ Respublikasının, ABŞın, İtaliya Respublikasının, Qazaxıstan Respublikasının, Avstraliya Respublikasının və s. dövlətlərin qanunvericiliklərində nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun 10-cu maddəsində mediator olmaq is-

təyən şəxslər üçün texniki tələblər qeyd edilmişdir. Qanuna əsasən ali təhsilli, yaşı 25-dən aşağı olmayan, ən azı 3 illik stajı olan və mediatorluq sertifikatı əldə etmiş şəxslər mediator qismində fəaliyyət göstərə bilərlər. Lakin hüquq ədəbiyyatında mediatorlara qarşı irəli sürülən texniki tələblərlə bərabər mediatorların bəzi şəxsi keyfiyyətlərinin də olması vacibdir. Hansı ki, yalnız öz fəaliyyətində müstəqil, dürüst, qərəzsiz, hadisələrə tərəfsiz yanaşa bilən şəxslər mediator qismində uğur qazana bilərlər. Bu sahədə insanların güvənini qazanmaq ən önəmli istiqamətlərdən biridir.

Qanuna əsasən aşağıdakı şəxslər mediator ola bilməzlər:

-məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyətli olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilmiş şəxslər;

-barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı olan şəxslər;

-məhkumlğu ödənilməmiş və götürülməmiş olan şəxslər [5, s.3].

Bu zaman mühüm məsələyə gəlib çıxırıq. Ekspertlər mediator ola biləmi? Ümumiyyətlə ekspert mediasiya prosesində iki formada iştirak edə bilər:

1. Mediator mediasiya sessiyalarında ekspertiza sifariş verə bilər. Qanuna edilmiş son dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq mediatorun bu hüququ mülki işlər üzrə artıq tanındı. Bu zaman ekspert mediasiya prosesində öz prosesual statusunda çıxış edərək təyin edilmiş ekspertiza üzrə əsaslandırılmış və obyektiv rəy verəcək.

2. Digər forma ekspertin bilavasitə mediator kimi iştirak etməsidir. Ekspertin iş üzrə mediator kimi iştirakı həmin iş üzrə onun ekspert kimi rəy verməsini istisna edir.

Hüquq müstəvisində mediator və ekspertin fəaliyyəti mahiyyət etibarilə çox oxşardır və bu subyektlərin fəaliyyət formaları da bir-birinə bənzəyir. Bu mövqeyi aşağıdakı cədvəldə daha rahat görmək olar:

Mediator	Ekspert
<p>1. Mediator müstəqil və neytraldır. Mediator heç bir tərəfi təmsil etmir. Mediasiya prosesində mediatorun bu xüsusiyyəti əsasında haqlı və ya haqsız tərəf yoxdur.</p> <p>2. Mediatorlar heç bir halda məcbureddici qüvvəyə və yekun qərar verəcək səlahiyyətə malik deyillər. İşdə iştirak edən tərəflər istədikləri zaman mübahisələr həll edilə və ya nəticəsiz qala bilər.</p> <p>3. Mediatorun rəyi iş üzrə məhkəmə prosesində materiallara əlavə olunaraq tövsiyə xarakteri daşıyır.</p> <p>4. Mediator verdiyi rəylə əlaqədar məhkəmə prosesində dindirilə bilər.</p>	<p>1. Ekspert məhkəmə ekspertizası aparılarkən müstəqildir, onun ekspertizanı təyin etmiş orqandan və ya şəxsdən, tərəflərdən və işin nəticəsində marağı olan digər şəxslərdən asılılığı ola bilməz.</p> <p>2. Ekspertlər ekspertizanı aparmaq üçün müstəqil olaraq material toplamaq hüququ olmadığından bu sahədə əsas səlahiyyət ekspertizanı təyin etmiş orqanın və ya şifariş etmiş şəxsin və ya tərəflərin üzərinə düşür.</p> <p>3. Ekspertin rəyi məhkəməyə təqdim edilmiş iş üzrə sübutlardan biri kimi götürülür.</p> <p>4. Ekspertin rəyi kifayət qədər aydın olmadıqda və ya həmin rəydə əlavə tədqiqatlar aparılmasını tələb etməyən boşluqlar olduqda dindirilə bilər.</p>

Qanunun 10.4-cü bəndinə əsasən mediator qanunla qadağan olunmayan istənilən digər fəaliyyətlə məşğul ola bilər. Qanunun mahiyyətindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qanun mediatorların digər fəaliyyət növlərinə məhdudiyət nəzərdə tutmur. “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanuna 29 noyabr 2019-cu il tarixdə edilmiş dəyişikliklərindən sonra fəaliyyət göstərəcək özəl məhkəmə ekspertləri çox rahat formada mediator kimi fəaliyyət göstərə bilərlər. Baxmayaraq ki, “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanun həm məhkəmə ekspertizası idarələrinin ekspertlərinin, həm də özəl məhkəmə ekspertlərinin fəaliyyətini tənzimləyir. Burada xüsusi bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, məhkəmə ekspertizası idarələrinin ekspertləri eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin və Səhiyyə Nazirliyinin əməkdaşlarıdır və müvafiq olaraq tabeli olduqları Nazirliyin əməkdaşlarına təbiiq edilən məhdudiyətlər məhkəmə ekspertlərinə də şamil olunur.

“Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında” Qanunun 11-ci maddəsində qeyd edilir ki, ədliyyə orqanlarının işçisi heç bir seçkili və ya digər təyinatlı vəzifə tuta bilməz, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa, heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə, həmçinin siyasi fəaliyyətlə məşğul ola və siyasi partiyalara üzv ola bilməz. Məhz bu məhdudiyət hal-hazırda Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin əməkdaşlarına mediasiya prosesində mediator kimi iş-

tiraklarına imkan vermir. Lakin fikrimcə zamanla bu məhdudiyət aradan qalxacaq. Bu məhdudiyət həm də mediasiya prosesinin pullu olması ilə də əlaqələndirilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ekspert ekspertizanın aparılmasına dair xərc bildirişi tərtib edir və onun bir nüsxəsi ekspertizanı təyin edən orqana göndərir, digər nüsxəsini isə şöbənin sənədlərinə əlavə edir. Fikrimizcə bu qayda ilə mediasiya ödənişlərini də tənzimləmək olar. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə “Mediasiya ödənişlərinin müəyyən edilməsinə dair” Qaydalar təsdiq edilmişdir. Həmin Qaydalar üzrə mediasiya xidmətlərinə görə ödənişlərin dövlət büdcəsinə köçürülməsi nəzərdə tutula bilər.

Dünya praktikasına nəzər salsaq mediasiya institutunu tətbiq edən ölkələrin təcrübəsinə əsasən demək olar ki, bu institutun tətbiqinin ilkin mərhələsində cəmiyyətin etimad qazandığı şəxslər mediator olmalıdır. Cəmiyyətdə etimad qazanan şəxslər mülki və cinayət işləri daha yaxşı bilən ekspertlər, pensiyaya çıxmış hakimlər, müstəntiqlər, prokurorluq orqanlarının əməkdaşlarıdır. Məsələn olaraq deyə bilərik ki, tərəflər arasında yaranan mübahisə kreditlə əlaqədardırsa bu mübahisəni ən yaxşı məhkəmə iqtisad ekspertizasının eksperti və ya hakim həll edə bilər. Reallıqda insanlar bu sahənin mütəxəssislərinə daha çox etimad göstərəcəklər. Ekspertlər tərəflərin hər biri ilə əvvəl ayrılıqda görüşəcək onların təklif və istəklərini öyrənəcək. Daha sonra bütün tərəflərin

iştirakı ilə birgə mediasiya sessiyası keçirərək real vəziyyəti onlara izah edəcək və irəli sürdüyü təklifin düzgünlüyünə tərəfləri inandırmaya çalışacaq. Bu sahədə ekspert kimi fəaliyyət göstərməsi tərəflərdə ona etimad doğurduğu üçün tərəflər qarşılıqlı şəkildə güzəştə gedərək uzlaşacaqlar. Mediasiya sessiyaları vasitəsilə tərəflər öz mübahisələrini sülh yolu ilə həll edərək, öz peşəkar və şəxsi münasibətlərini qoruya bilirlər. Bu isə ailə və ya biznes münasibətlərində yarana biləcək gərginliyin aradan qalxmasında böyük rol oynayır.

Qeyd etdiyim təcrübə hal-hazırda Qazaxıstan Respublikasının, Rusiya Federativ Respublikasının təcrübəsində istifadə edilir. Qazaxıstan Respublikasında özəl ekspert qismində fəaliyyət göstərən şəxslər həmçinin mediator qismində fəaliyyət göstərir. Hətta bununla bağlı göstərilən xidmət onların elektron səhifələrində verilir.

Möhtərəm Prezidentimiz hüquqi dövlət müstəvisində apardığı islahatlar zənnimcə bu məsələni və bu məsələnin tətbiqinə dair yaranmış problemləri qısa bir zaman müddətində aradan qaldıracaq.

Ədəbiyyat:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC-2012, 416s.
2. Ağayev İ. Azərbaycan Respublikası Cinayət hüququ (Ümumi və xüsusi hissələr). Dərslik. Bakı, “Nurlan” 2010, 832s.
3. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 28 iyun 1985-ci il tarixli üzv-dövlətlərə “Cinayət hüququ və cinayət prosesi çərçivəsində zərər çəkmiş şəxsin vəziyyətinə dair” № R(85)11 sayılı tövsiyə. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/ud/bro/2006/0020/ddd/word/271435-lexen.doc>
4. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin “Cinayət işləri üzrə mediasiya haqqında” № R (99) 19 sayılı tövsiyə. <https://rm.coe.int/1680706970>
5. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun <http://e-qanun.az/framework/42965>
6. Христофер Бесемер. Медиация. Посредничество в конфликтах. Перев. с немецкого Н.В.Маловой. «Духовное познание», Калуга, 2005, 176с.

Айсель Кишиева

ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КАЧЕСТВЕ ПОСРЕДНИКА

Институт медиации начал появляться во второй половине двадцатого века. Посредничества осуществляется на основе взаимного согласия сторон. Частные эксперты могут выступать в качестве посредников в процессе медиации. Это практика проявляет себя в системе Республики Казахстан.

Aysel Kishiyeva

EXPERT ACTIVITY AS MEDIATOR

The institution of mediation began to appear in the second half of the twentieth century. In the mediation process the parties come to a consensus. There are no losers in the process of mediation. Private experts can participate in the mediation process. Participation of a private expert in the mediation process will yield positive results.

ƏLƏKBƏR ALLAHVERDİYEV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
«Kriminalistika» kafedrasının baş müəllimi,
MEM-in dissertantı, polis polkovnik-leytenantı

CINAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASINDA DAKTILOSKOPİYANIN MÜASİR İMKANLARI

Açar sözlər: daktiloskopik qeydiyyat, papilyar naxışlar, homeoskopiya, DNT tədqiqatı, ekspert təcrübəsi.

Ключевые слова: дактилоскопическая регистрация, папиллярные узоры, гомеоскопия, исследование ДНК, экспертная практика.

Key words: dactyloscopic registration, papillary patterns, homeoscopy, DNA research, expert practice.

Bəşər tarixinin önəmli məqamlarından biri də XIX əsrin axırlarında barmaq izinin tədqiqi edilməsi ilə cinayət törətmiş şəxslərin müəyyən olunmasıdır. Hələ orta əsrlərdə bir sıra *rəsmi müqavilə və sənədlərə rən-*

gə batırılmış barmaq izini saxlamaqla imzaların əvəz edilməsi zamanı onun surətində əks olunan naxışlar alimləri düşünməyə vadar etmişdir. Bu istiqamətdə dünya ölkələrində əl-barmaq izinin müxtəlif səpkidə tədqiqatları davamlı şəkildə aparılmışdır. Nəhayət, məhşur fransız kriminalisti *A.Bertilyon və ingilis antropoloqu Halton, polis məmuru Hennri* ilə birgə bu istiqamətdə apardıqları tədqiqatlar nəticəsiz qalmamış, əl-barmaq izlərinin *xüsusi əlamətləri* elmi təsdiqini tapmışdır.

A.Bertilyon tərəfindən 1902-ci ildə ilk dəfə barmaq izinin tədqiqi ilə cinayətkarın şəxsiyyəti müəyyən edilərək, Lokar və digər məsləkdaşlarının səyi nəticəsində *daktiloskopik qeydiyyatın* əsası qoyulmuşdur.

Fransa texniki polis prefekturası tərəfindən tədqiq olunan əl-barmaq izlərinin ilk nümunələri.

Olkəmizdə kriminalistika elmi və onun mühüm sahəsi olan əl-barmaq izlərinin cinayətlərin açılması və araşdırılmasında tətbiqi Sovetlər birliyi dövrünə təsadüf edir. Elə həmin dövrdə 1948-ci ildə K.Sarıcalınskaya tərəfindən (BDU-nun müəllimi işləmiş) Azərbaycanda ilk dəfə *xətsünəşliq və trasoloji* ekspertizalar keçirilərək kriminalistikanın əsası qoyulmuş və BDU-da tədris edilməyə başlanmışdır.

Polis Akademiyasında (həmin dövrdə xüsusi orta milis məktəbi adlanırdı) 1950-ci illərdə hüquq fənnləri silsiləsində kriminalistika elmi (barmaq izi xüsusilə) tədris edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan müstəqillik əl-

də etdikdən sonra ölkəmizin bütün sahələrindəki inkişafı özünü *elm-təhsil ocaqlarında da* göstərmişdir. Akademiyada aparılan islahatlar nəticəsində təhsil sistemi və elmi-texniki vasitələrlə təminat beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq əhəmiyyətli dərəcədə yeniliyə qovuşmuşdur.

Hazırda akademiya kriminalistika elminin nəzəri və təcrübi incəliklərini təhsilalanlara aşılamaq üçün yeni texnologiyalarla təchiz olunmuş, *iki kriminalistik laboratoriya və "kriminalistik təlim şəhərciyi"* fəaliyyət göstərir. Müasir texniki vasitə və metodlarla təmin edilmiş auditoriyalar, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə peşəkar polis kadrlarının hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

Son dövrdə bu sahədə xüsusi biliklərin dərinləşdirilməsinə mühüm əhəmiyyət verilir. Kriminalistik biliklərin inkişafı baxımından homeoskopiyanın hər bir sahəsinə xüsusi yanaşma təqdirəlayiqdir. *Homeoskopiyanın* əsas eyniləşdirici obyekti isə insan və onun izləridir. Məsələn, əl-barmaq izləri ilə yanaşı insanı eyniləşdirməyə imkan verən onun digər izlərinin (*diş izləri, dodaq izləri, ayaqqabı izləri və s.*) öyrənilməsinə kifayət qədər zəmin yaranmışdır. Məhz belə yanaşma, homeoskopiya daxil olan tədqiqatların ayrı-ayrılıqda elmi inkişafı bu sahədə məlumatların qruplaşdırılmasına və geniş formada dərk edilməsinə yönəlmişdir.

Homeoskopiyanın inkişaf etmiş, cinayətin açılmasında ən geniş tətbiq edilən və insanların şüuruna nüfuz etmiş sahələrdən biri də daktiloskopiya. Daktiloskopiya dedikdə, kriminalistika-

nın elə bir sahəsi başa düşülür ki, burada əl-barmaq izləri ilə yanaşı *insanın ovuc və yalın ayaq izləri* də öyrənilir.

Daktiloskopik ekspert tədqiqatı yalnız tədqiqatın qarşısında qoyulmuş suallar və onların həlli qaydası ilə kifayətlənmir. Eyni zamanda ekspert tədqiqatının aparılmasının ardıcılığını pozmadan daktiloskopiya sahəsində ekspertin həll etdiyi metodiki və prosessual hərəkətləri yerinə yetirir.

Daktiloskopiyanın bir növü olan **poroskopik** tədqiqatın praktiki əsaslarına və əl-barmaq izlərinə görə insanın cinsi və yaşının müəyyən edilməsi məsələlərinə gəldikdə isə, **bunlar sırf nəzəri məsələlər** kimi qəbul edilir. Gələcəkdə bu istiqamətdə *ekspert təcrübəsinin* təkmilləşdirilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

Müasir dövrün elmi-texniki tərəqqisinə baxmayaraq, hələ ki, ən etibarlı tədqiqat növü qis-

mində əl-barmaq izlərinin *yalnız papilyar naxış izlərinin* tədqiqatı çıxış edir.

Qeyd etməliyik ki, cinayət hadisəsi yerində ən çox aşkar edilən izlərdən biri də əl-barmaq izləridir. Ona görə də ölkəmizdə əl-barmaq izlərinin aşkar edilməsi, tədqiqata yararlı formada çatdırılması, müasir avadanlıqların vasitəsi ilə tədqiq edilməsinə dair biliklərin artırılmasına mütəmadi olaraq fikir verilir.

Eyni zamanda hadisə yerində aşkar edilmiş əl-barmaq izlərinə əsasən cinayət törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, sübutların tədqiqi, toplanmış məlumatların sistemləşdirilməsi məqsədilə KTİ-də məlumat baza xarakterli daktiloskopiya aid olan "NEC" (Yaponiya istehsalı), Papillon-44M (Rusiya istehsalı), ballistikaya aid olan "Arsenal" (Rusiya istehsalı), DNT laboratoriyası, o cümlədən yeni avadanlıq və məlumat sistemləri istifadə edilir.

Qeyd edilən yeni texniki-kriminalistik vasitə və metodları öyrənmək üçün akademiya təhsil alanların biliyinin genişləndirilməsi, təcrübə bacarıq və vərdislərin möhkəmləndirilməsi məqsədilə KTİ-nin laboratoriyalarında əvvəlcədən planlaşdırılmış əlavə dərslər keçirilir. Həmçinin Kriminalistika kafedrasının əməkdaşları *DİN-in təcrübəli müstəntiq, təhqiqatçı və inspektor-kriminalistləri* ilə mütəmadi təcrübə mübadiləsi apararaq, əldə olunmuş müsbət nəticələri tədris prosesində istifadə edirlər.

Son vaxtlar qəsdən törədilmiş cinayətlərlə əlaqədar hadisə yerində ənənəvi izlərə nisbətən az rast gəlindiyindən, bioloji materialların aşkarlanması və DNT tədqiqatının köməyi ilə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hadisə yerindən aşkar edilmiş bioloji materialların müayinə edilməsində DNT tədqiqatı dəqiqliyi ilə seçilir və şəxsiyyətin eyniləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

1984-cü ildə ingilis mütəxəssisi *A.Ceffris tərəfindən əsas qoyulmuş bu metoddan* dünya təcrübə

bəsinə və Azərbaycanda cinayət və mülki işlərin araşdırılmasında geniş istifadə olunur. Ölkəmizdə 2010-cu ildən fəaliyyət göstərən DNT tədqiqatının tətbiqi ilə şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətlərinə əsasən eyniləşdirilməsi, qan qohumluğu, cinsi mənsubiyyəti, bədən hissələrinin eyni şəxsə mənsubluğu, irsi xəstəliklərin olub-olmaması və s. müəyyən olunur. DNT tədqiqatı zamanı bioloji mənşəli materiallar: *qan, sperma, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları, tük, dırnaq, sümük, toxumanın mikroskopik qaşıntısı və s.* nümunələr götürülür.

29 iyun 2018-ci ildə "**Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında**" yeni Qanun qəbul edildi.

Bu qanuna əsasən dövlət **genom** qeydiyyatının aparılması nəticəsində əldə olunan məlumatlar aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilir:

12.0.1. itkin düşmüş şəxslərin axtarışı;

12.0.2. naməlum meyitə əsasən insan şəxsiyyətinin müəyyənəşdirilməsi;

12.0.3. şəxsiyyətinin başqa üsullarla müəyyən edilməsi mümkün olmayan, habelə səhhətinə və ya yaşına görə özü haqqında məlumat vermək qabiliyyətinə malik olmayan şəxslərin şəxsiyyətinin müəyyənəşdirilməsi;

12.0.4. cinayətlərin və inzibati xətalərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və araşdırılması;

12.0.5. qohumluq əlaqələrinin qiymətləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı daktiloskopik və genetik məlumatlar əsasında insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi məqsədilə aparılır.

Son illərdə KTİ-də **6000-ə** yaxın əl-barmaq izləri tədqiq olunmuşdur. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində daktiloskopiya üzrə **2018-ci il ərzində 24, 2019-cu ildə 31 və DNT üzrə 2018-ci ildə 21, 2019-cu ildə isə 13** naməlum meyitin şəxsiyyəti müəyyən edilmişdir.

KTİ-də aparılmış tədqiqatların əvvəlki illərlə müqayisəli təhlili			
Tədqiqatların növü	2017	2018	2019
Daktiloskopiya	545	946	1125
DNT	96	111	171

Azərbaycan Respublikasında 2019-cu il ərzində əl-barmaq və DNT tədqiqatları üzrə cinayətlə

rin açılması, ümumi statistikaya münasibətdə 35% təşkil edir.

Polis Akademiyası ölkəmizin digər təhsil ocaqları ilə yanaşı, ƏN MEM ilə də elmi-tədqiqat işlərinin aparılması və gənc mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının artırılması istiqamətində sıx əməkdaşlıq edir.

“Kriminalistika” və “Məhkəmə ekspertizası” fənlərindən nəzəriyyə ilə təcrübəni əlaqələndirmək məqsədi ilə müvafiq mövzular üzrə MEM-in təcrübəli əməkdaşları tədris prosesinə dəvət edilir və təhsilalanlara daktiloskopiya sahəsində

tətbiq olunan müasir texniki üsul və vasitələrin imkanları barədə ətraflı məlumat verilir. Buna əyani misal MEM-də daktiloskopik tədqiqatlarda istifadə edilən böyük qabaritli obyektlərin yeni metodla işlənməsini təmin edən **MVC-3000 buxarlandırıcı kamerasını**, ballistik, trasoloji, o cümlədən daktiloskopik tədqiqatlarda izlərin aşkar olunması üçün yüksək intensivli **Crime-lite LED işıq mənbəyini**, **Latent əl-barmaq və ovuc izlərinin işlənməsi və qeydiyyatı üzrə DCS-3 rəqəmsal sistemini** göstərmək olar.

Böyük Britaniyanın "Foster+Freeman" şirkətinin istehsalı olan MVC-3000 buxarlandırıcı kamera

MVC-3000 buxarlandırıcı kamera aşağıdakı ekspert məsələlərini həll edir:

- daktiloskopik tədqiqatlar aparılarkən böyük qabaritli obyektlərin yeni metodla işlənməsi;
- kameraya yerləşdirilən predmetin üzərində olan əl-barmaq və ovuc izləri syanakrilatın təsiri ilə «canlandırılması» və polimerlə örtülməsi.

MVC-3000 buxarlandırıcı kamera aşağıdakı üstün cəhətlərə malikdir:

- fiziki üsulla işləyərkən papilyar naxışların silinmə riski böyük olduğu halda, bu metodla işləyərkən riskin minimal olması;

- bu metodla işlənmiş izlərin əks olunduğu maddi sübutların illərlə saxlanılması (bu işə mübahisəli məhkəmə işlərində mühüm əhəmiyyətə malikdir);

- bu metodla predmet üzərində istənilən papilyar naxışın aşkar olunması;

- predmetin həcmi böyük olduqda, onun bütün səthinin fiziki və ya kimyəvi üsulla işlənməsinə ehtiyacın olmaması;

- həm keyfiyyət, həm də kifayət qədər maddi və vaxt itkisinə yol verilməməsi;

Crime-lite® LED işıq mənbəyi

Crime-lite® LED işıq mənbəyi aşağıdakı ekspert məsələlərini həll edir:

- ballistik, trasoloji, o cümlədən daktiloskopik diaqnostik tədqiqatlarda izlərin aşkar olunmasında istifadə olunması;

- parlaq bənövşəyi, göy, göy-yaşıl və yaşıl işıq vasitəsilə qan və bioloji mənşəli flüoresent mayelərin, narkotik vasitələrin və toxumaların aşkar olunması;

- cinayət hadisəsi yerində izlərin kriminalistik tədqiqi üçün yüksək intensivli LED işıq mənbəyi kimi istifadə edilə bilməsi;

- parlaq ağ işığın ümumi axtarış məqsədləri üçün istifadə olunması.

Crime-lite® LED işıq mənbəyi aşağıdakı üstün cəhətlərə malikdir:

- ağ və flüoresent işıqlarla obyektin işıqlandırılması, gözlə görünməyən izlərin aşkar olunmasının xeyli asanlaşması (belə olduqda, böyük sahədə fiziki və ya kimyəvi üsulla işləməyə ehtiyac qalmır);

- fənərlərin özünün bilavasitə işıq mənbəyi olmaqla 5 rəngdə – bənövşəyi, göy, göy-yaşıl, yaşıl və ağ işıq əldə etmək üçün istifadə olunması;

- hər bir rəngli işıq mənbəyinə müvafiq qoruyucu eynəyin əlavə olunması;

- işıq mənbəyinin köməyi ilə aşkar olunmuş

izin fotosəklinin çəkilməsi üçün hər bir rəngli işıq mənbəyinin müvafiq filtrlə təchiz olunması;

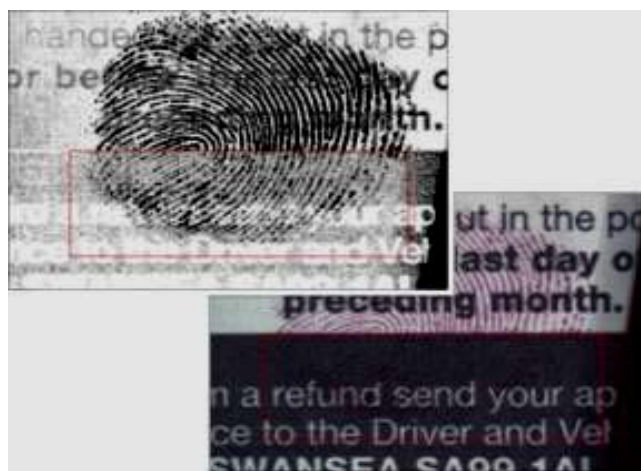
Latent əl-barmaq və ovuc izlərinin işlənməsi və qeydiyyatı üzrə rəqəmli sistem DCS-3

Latent əl-barmaq və ovuc izlərinin işlənməsi və qeydiyyatı üzrə rəqəmli sistem DCS-3 aşağıdakı ekspert məsələlərini həll edir:

- daktiloskopik tədqiqatlar aparılarkən əl-barmaq və ovuc izlərinin köçürülməsi, təmizlənməsi, yayılmış izlərin seçilib-ayrılması, izlərin qeydiyyatı, çap olunması, identifikasiya sistemə ötürülməsi üçün tam hazırlanması;

Əvvəllər müvafiq sahələrdə aparılan tədqiqatlarda ənənəvi qurğu və metodlardan istifadə edilərkən yararsız hesab edilən izlər "DCS-3" sistemində iş-

«İki ton» modulundan istifadə olunmaqla ninhidrinlə işlənilmiş predmet üzərində müxtəlif rəngli fonun zəiflədilməsi və silinməsi

lənildikdə keyfiyyəti artır, zəruri əlamətlər aydın seçilir və tədqiqat üçün yararlı hesab olunur.

Maddi sübutların üzərində əks olunmuş əl-barmaq və ovuc izlərinin, eləcə də səthi izlərin əksi çıxarılarəkən **maddi sübutlar zədələnmir və izlər pozulmur.**

Bu komplektdə yüksək intensivliyə malik işıq mənbəyindən istifadə olunur. Həmin mənbə 16 işıq diodu vasitəsilə ensiz diapazonda göy, göy-yaşıl və yaşıl işıq verir ki, bu da latent (adi gözlə görünməyən) əl-barmaq izlərini aşkar edir.

Daha effektiv flüoresent tozlardan təcrübədə geniş istifadə olunmaqdadır. İndiyədək istifadə olunan texniki vasitələr isə bu tozlarla işlənmiş izləri aşkar etmir, həmin izlərin köçürülməsi mümkün deyildir. Lakin «**DCS-3**» sistemində bu tozlarla işlənmiş izlərin yüksək keyfiyyətli əksləri çıxarılır. Ağ, flüoresent və ultrabənövşəyi işıqlarda izlər emal olunur. Bu zaman qoruyucu filtrlərdən geniş istifadə olunur.

«**DCS-3**» sistemi «**Nikon D2Xs**» fotokamerası vasitəsilə alınmış təsvirlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini asan və sürətli prosesə çevirən unikal proqrama malikdir. Yüksək formatda əksləri kö-

çürən rəqəmli kamera ilə təchiz olunub. Bu kameranın vasitəsilə təsvirlər proqramın köməyi ilə sistemlə paralel işləmək imkanı verir.

Unikal proqram modulu alınmış təsvirlərin keyfiyyətini artırmağa, eyniləşdirmə zamanı izlərin ölçülərini müəyyənləşdirməyə nəzarət edir. Proqramın alətlər panelində 25 düyməciyin hər biri təsvirin keyfiyyətinin artırılması üzrə daha effektiv metod axtarış imkanı nəzərdə tutulur. Məsələn, qan ləkələrində aşkar olunmuş izlərin keyfiyyətini artırmaq üçün modul, üst-üstə düşmüş izlərlə işləmək üçün modul, toz, yağ-piydə əks olunmuş izlərlə işləmək üçün modul və s. Hər bir modul operatorun komandasından asılı olaraq nəticəni yaxşılaşdırmaq üçün daha sadə üsullar tətbiq olunur.

Nəticədə belə qənaətə gəlmək olar ki, qloballaşma şəraitində respublikamızda cinayətkarlığa qarşı mübarizəni yüksək səviyyədə həyata keçirmək məqsədilə Polis Akademiyasında kriminalistika fəninin beynəlxalq, xüsusilə Türkiyə təcrübəsinə əsaslanaraq tədis edilməsi, müasir texniki-kriminalistik vasitə və metodlarla təminatı daim diqqət mərkəzindədir.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” Qanun, Bakı, 29 iyun 2018-ci il.
2. Kriminalistika. Ali məktəblər üçün dərslik. K.Q. Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999, səh. 152.
3. A.M. Mahmudov, Ə.Ə. Allahverdiyev, R.M. İsaqov. Kriminalistik texnika. Bakı, 2016, səh. 113-166.
4. Kriminalistika mühazirələr toplusu. Krim-a kafedrası. Bakı, 2007, s. 102-141.
5. «İstintaq baxışı taktikası». A. M. Mahmudov, Ə.Ə. Allahverdiyev, R.M. İsaqov, Tədris-metodiki vəsait . Bakı, 2018.
6. Daktiloskopiyanın cinayətlərin açılması və araşdırılmasında rolu. A.M. Mahmudov, Ə.Ə. Allahverdiyev. Bakı, 2012.
7. Məhkəmə ekspertizası. Müəlliflər kollektivi. A. M. Mahmudov. Bakı, 2007.
8. Трасология. Справочник криминалиста. Т.1. Гомоскопия. Авт.-сост.: Степанов Г.Н., Бронников А.И. Волгоград . 1997.
9. Маилис Н. П. Судебная трасология. Учебник. М., 2003.
10. Криминалистика. Учебник для работников уголовного розыска /Под. ред. А. Г. Филиппова и А.А.Кузнецова. Омск, 1993. Т. 2. «Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений».
11. Криминалистика. Учебник для вузов МВД России Под. ред. А. Ф. Волынского, А.А. Закатова, А. Г. Филиппова. Волгоград, 1994. Т. 2. «Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений».

Аллахвердиев Алекбер

Резюме

Современные возможности дактилоскопии в расследовании преступлений

В статье подчеркивается важность снятия отпечатков пальцев в раскрытии и расследовании преступлений, в том числе в полицейской академии. В то же время новые методы и инструменты для снятия отпечатков также находят свое отражение в совершенствовании экспертной практики и профессиональной подготовки на основе международного опыта.

Allahverdiyev Alakbar

Summary

Current fingerprinting capabilities in crime investigation

The article emphasizes the importance of fingerprinting in the detection and investigation of crimes, including at the police academy. At the same time, new methods and tools for fingerprinting are also reflected in the improvement of expert practice and training based on international experience.

UOT 343.1

FƏRDİN XƏLİLOV

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin
Ədliyyə Akademiyasının Elmi-tədqiqat və doktorantura şöbəsinin
baş elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: ph_d@mail.ru

ALTERNATİV EKSPERTİZA: KRİMİNALİSTİK VƏ HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏR

Açar sözlər: məhkəmə ekspertizası, kriminalistika, cinayət-prosessual hüquq, alternativ ekspertiza, problemlər, qanun, nəzəriyyə, təhlil.

Ключевые слова: судебная экспертиза, криминалистика, уголовно-процессуальное право, альтернативная экспертиза, проблемы, закон, теория, анализ.

Key words: forensic expertise, forensics, criminal procedure law, alternative expertise, problems, law, theory, analysis.

Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmiş, 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – CPM) 268.1.4-cü maddəsinə görə, müstəntiqin qərarına əsasən ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin öz təşəbbüsü ilə və öz hesabına alternativ ekspertiza aparmaq və onun rəyinin cinayət işinə əlavə edilməsi barədə vəsatət vermək hüququ vardır. Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, “Azərbaycan Respublikasının “Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” 29 noyabr 2019-cu il tarixli, 1709-VQD №-li Qanunla aparılmış islahatlardan sonra (bu dəyişikliklər 2020-ci il martın 1-dən qüvvəyə minmişdir və hazırda müvafiq qanun “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanun adlanır) həmin qanunun yeni redaksiyada verilmiş 21-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə görə, CPM-ə əsasən cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya onların müdafiəçisi, yaxud

mülki cavabdeh məhkəmə ekspertizasının aparılmasını məhkəmə ekspertizası idarələrinə sifariş vermək üçün rəsmi müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Göründüyü kimi, “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanunla xüsusi ittihamlı işlər üzrə məhkəmə ekspertizasının aparılmasını məhkəmə ekspertizası idarələrinə sifariş vermək üçün rəsmi müraciət etmək hüququ şübhəli şəxsə, təqsirləndirilən şəxsə, onların müdafiəçisinə və mülki cavabdehdə verilmişdirsə, CPM-in 268.1.4-cü maddəsində, faktiki olaraq, müdafiə tərəfinə cinayət təqibinin ictimai və ictimai-xüsusi ittiham qaydasında aparıldığı hallarda alternativ ekspertiza aparmaq imkanı verilsə də, belə ekspertizanı təyin etmə subyektləri kimi yalnız şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs göstərilmişdir. Halbuki, tamamilə əşkardır ki, şübhəli şəxsin tutulmuş olduğu, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə olduğu hallarda onlar tərəfindən müvafiq xüsusi bilikli şəxsin tapılması, onunla müqavilə bağlanması və s. hərəkətlərin edilməsi mümkün deyil. Hətta onların azadlıqda olduğu hallarda belə, ali hüquq təhsili olmayan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ekspert kimi müraciət etdiyi şəxslər qarşısında zəruri suallar qoymaq imkanı inandırıcı deyildir. Deməli, əksər hallarda alternativ ekspertiza məhz müdafiəçi tərəfindən təyin ediləcəkdir. Sadəcə olaraq, bu sübut növünün əldə edilməsi əlavə xərclər tələb etdiyi üçün alternativ ekspertizanın şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin razılığı ilə müdafiəçi tərəfindən təyin edilməsi imkanından bəhs etmək olar.

Bundan başqa, CPM-in 268.1-ci maddəsinin

semantik şərhindən belə qənaətə gəlmək olar ki, müdafiə tərəfi yalnız müstəntiqin qərarı ilə ekspertiza təyin edildiyi hallarda alternativ ekspertiza apara bilər. Başqa sözlə, əgər müstəntiq iş üzrə ekspertizanın hər hansı bir növünü təyin etməzsə, həmin növdə alternativ ekspertizanın təyin edilmə imkanı da istisna olunur. Bu isə, öz növbəsində, müdafiə subyektləri tərəfindən xüsusi biliklərdən istifadə etməklə sübut etmə fəaliyyətində iştirak imkanlarını məhdudlaşdırır.

Alternativ ekspertiza institutuna milli doktrina-da birmənalı yanaşma mövcud deyildir. Bu problemə çox az sayda müəllifin toxunmasına baxmayaraq, artıq onlar arasında kəskin fikir ayrılığı hiss edilir. Məsələn, milli mənbələrin birində qeyd edilir ki: “təqsirləndirilən şəxsin, yaxud onun qanuni nümayəndəsinin və müdafiəçisinin təşəbbüsü ilə və onun hesabına məhkəmə ekspertizası aparılması cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda heç bir çətinlik törətmir, lakin cinayət təqibi ictimai və ictimai-xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə, təqsirləndirilən şəxsin təşəbbüsü ilə alternativ ekspertiza keçirilməsi çətin olacaqdır, cinayət-prosessual qanunvericilikdə alternativ ekspertizanın keçirilməsinin heç bir qaydası nəzərdə tutulmamışdır, cinayət prosesini həyata keçirən orqan ekspertiza təyin etdikdə iş üzrə bütün tədqiqat obyektlərini ekspertə təqdim edir və bu səbəbdən alternativ ekspertiza keçirmək üçün tədqiqat obyektləri qalmaqaldır, alternativ ekspertizanın keçirilməsi praktiki cəhətdən qeyri-mümkündür” [2].

Digər bir milli mənbədə isə, əksinə alternativ ekspertizaya tamamilə real bir hüquq institutu kimi yanaşılır, o, cinayət mühakimə icraatında şəxsiyyətin mənafeələrinin əlavə təminatı kimi dəyərləndirilir və qanunda ekspert tərəfindən analoji məsələlər üzrə aparılan əsas və alternativ ekspertizanın nəticələrində mühüm fərqlər olduqda, təkrar ekspertizanın təyin edilməsinin məcburiliyi qaydasının təsbit edilməsi təklif edilir [4, s. 271].

Başqa bir milli mənbədə isə alternativ ekspertizanın cinayət prosesində insan hüquqlarının təmin edilməsi və çəkişmə prinsipinin realizəsi üçün böyük əhəmiyyətə malik olduğu, lakin bu institut haqqında hazırda qüvvədə olan normala-

rın deklarativ xarakter daşdığı və bu səbəbdən, təcrübədə alternativ ekspertiza imkanlarından istifadə edilməsinin mümkünsüzləşməsi qeyd edilir [10, s. 86-100].

Biz, bu məsələyə həsr edilmiş əvvəlki məqalələrimizdə olduğu kimi, alternativ ekspertiza institutunun real və əhəmiyyətli hüquq institutu olması qənaətindəyik və hesab edirik ki, (*de lege ferenda*) çəkişmə, hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi prinsipləri baxımından cinayət prosesində tərəflərin sübut etmə vasitələri bərabər qnoseoloji əsaslara malik olmalı, cinayət prosesi subyektlərinin öz mövqelərini müdafiə etmək məqsədilə xüsusi bilikli şəxslərə müraciət etmək imkanları formal səbəblərə görə məhdudlaşdırılmamalı, alternativ ekspertiza nəticəsində əldə edilmiş ekspert rəyi bu sübut növü üçün müəyyən edilmiş ümumi əsaslarla sübut kimi qiymətləndirilməlidir [3, s. 97-99; 13, s. 109-110].

Müasir cinayət-prosessual hüquq ədəbiyyatında cinayət prosesində alternativ ekspertiza institutuna, xüsusilə də, müdafiəçi-vəkillər tərəfindən cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi məsələlərinə kifayət qədər tez-tez müraciət edilməsinə baxmayaraq, onun anlayışı və prosessual formasına dair vahid bir fikir və ya yanaşma mövcud deyildir.

Məsələn, bu problemin tədqiqatçılarından olan S.V. Şipov özünün dissertasiya işində müdafiəyə təqdim etdiyi müddəalar arasında “cinayət prosesində vəkil tərəfindən xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi”nə tərif vermiş və göstərmişdir ki: “cinayət prosesində vəkil tərəfindən xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi – vəkilin xüsusi bilikli şəxslərin cəlb edilməsi ilə iş üzrə sübut ola biləcək məlumatların toplanması və cinayət mühakimə icraatında sübutların toplanması üzrə fəaliyyətdən ibarətdir” [14, s. 8-9]. Bununla belə, S.V. Şipov öz dissertasiyasında bilavasitə vəkilin öz təşəbbüsü ilə ekspertdən rəy almaq imkanı və bunun prosessual formasına diqqət yetirməmişdir, çünki o, bu cür sübut etmə vasitəsinə, yəni ekspertiza təyin etməni, müstəsna olaraq, cinayət işi üzrə icraatı aparan orqanların prerogativi kimi nəzərdən keçirmişdir.

T.V. Petrova da vəkil tərəfindən müdafiənin həyata keçirilməsi zamanı xüsusi biliklərdən isti-

fadə edilməsinə aşağıdakı kimi anlayış verilməsinə cəhd göstərmişdir: “müdafiənin həyata keçirilməsi zamanı vəkilin xüsusi biliklərdən istifadə etməsinə dair fəaliyyəti – vəkilin müstəqil fəaliyyətinin (hərəkətlərinin, işinin) peşəkar əsaslarla, xüsusi bilikli şəxslərin xüsusi biliklərindən istifadə edilməklə və müvəkkilinin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun realizə edilməsi məqsədilə həyata keçirilən bir növüdür” [11, s. 11-14]. O, cinayət işləri üzrə vəkilin xüsusi biliklərdən istifadə ilə əlaqədar olan fəaliyyətinin daha mürəkkəb növlərini də fərqləndirir və onların sırasına “onun tərəfindən təyin edilmiş məhkəmə ekspertizasının həyata keçirilməsi prosesində” ekspertlə işi müdafiəçi-vəkilin müstəqil fəaliyyət növü kimi aid edir. Qeyd etmək istərdik ki, müəllif tərəfindən “onun (yəni vəkilin) tərəfindən təyin edilmiş ekspertiza” ifadəsindən istifadə edilməsinə baxmayaraq, o, belə bir ekspertizanın “təyin edilməsi” proseduruna bilvasitə (yəni vasitəli) yanaşma nümayiş etdirmişdir, yəni onun fikrincə, vəkil bunun üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan qarşısında məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi haqqında vəsatət qaldırmalıdır. Hesab edirik ki, vəkilin hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar ekspert rəyi alması üçün müstəntiq, yaxud məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırmalı olmasını nəzərdə tutan modellər, ümumilikdə mövcud olmaq haqqına malik olsalar da, vəkilin müstəqil şəkildə ekspertlə müqavilə əsasında rəy almaq imkanından hər zaman daha səmərəsiz olaraq qalacaqdır. Çünki hər şeydən əvvəl, belə vəsatətin taleyi həmişə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın mülahizəsindən asılı olacaqdır.

Vəkil tərəfindən ekspertizanın təyin edilməsinin vasitəli üsulu M.X. Bitokova tərəfindən də dəstəklənir. O, hesab edir ki, müdafiəçinin sübutlar toplamaq hüququ ibtidai araşdırma mərhələsində müdafiəçiyə, həm ittiham tərəfinin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən ekspert tədqiqatı ilə yanaşı, həm də belə bir tədqiqatın aparılmadığı hallarda müvafiq ekspert idarələrində alternativ ekspertizanın təyin edilməsi haqqında məhkəməyə vəsatətlə müraciət etmək hüququnun verilməsi yolu ilə genişləndirilə bilər [6, s. 8-10].

N.A. Klassen tərəfindən nümayiş etdirilən başqa bir müəllif yanaşmasında cinayət prosesində

xüsusi biliklərdən istifadə edilməsinin formaları onlardan istifadə edilməsinin hüquqi məqsədi meyarı əsasında prosessual və qeyri-prosessual növlərə bölünür. Bu müəllifin fikrinə görə, xüsusi biliklərdən istifadə edilməsinin prosessual formaları tətbiq olunarkən yeni sübutlar formalaşdırılır, qeyri-prosessual formaların tətbiq olunması isə yalnız sübut etmə subyektinin daxili inamının formalaşmasına və sübuti məlumatın qiymətləndirilməsinə xidmət edir [9, s. 7]. Həmin müəllif müdafiəçinin təşəbbüsü ilə ekspert rəyinin alınmasını və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsini cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə edilməsinin prosessual formasına aid etmir.

V.İ. Vnukov müdafiə tərəfinin ekspertizanın təyin edilməsi prosesindən faktiki kənarlaşdırılmasını çəkişmə prinsipinin pozuntusu kimi qiymətləndirir və təklif edir ki, müstəntiqin və məhkəmənin üzərinə müdafiəçinin ekspertiza təyin edilməsi haqqında vəsatətinin mütləq şəkildə təmin edilməsi öhdəliyi qoyulsun. Öz təklifinin məzmununda o, həmçinin, qeyd edir ki, bu halda ekspertin və ya ekspertiza təşkilatının seçilməsi hüququ müdafiə tərəfində saxlanmalı, müdafiə tərəfinin ekspert qarşısında qoyduğu sualların arasından hər hansı bir sualın çıxarılması müstəntiqə və ya hakimə qadağan edilməli, lakin onlara müvafiq vəsatətin həlli zamanı ekspert qarşısında başqa suallar qoymaq hüququ da verilməlidir [7, s. 171-172].

Rusiya cinayət prosesinə münasibətdə nəzərdən keçirilən məsələ ilə bağlı olaraq, V.P. Smirnov “qeyri-məhkəmə ekspertizası” terminindən istifadə etməyə üstünlük verir və qeyd edir ki, bəzi hallarda Rusiya Federasiyasının CPM-i qeyri-məhkəmə ekspertizasına müstəqil sübut etmə vasitəsi kimi yol verməlidir. Müəllif hesab edir ki, aşağıdakı şərtlərə riayət edilməsi ilə bu, mümkün ola bilər: bu halda ekspertizanın həyata keçirilməsi prosessual qanunvericiliyin müddəalarına görə məcburi olmamalıdır; ekspertizanın həyata keçirilməsi üçün prosessual məcburiyyətin tətbiq edilməsinə, eləcə də, işin materiallarının və maddi sübutların əsllərinin təqdim edilməsinə ehtiyac olmamalıdır; “xüsusi ekspertiza”-nı həyata keçirmiş ekspert mütləq məhkəmə iclasında dindiril-

məlidir. Fikrinə istinad edilən müəllif qeyd edir ki, bu, həm də səmərəli prosessual qənaət vasitəsi kimi çıxış edə bilər, çünki, mahiyyətinə görə qeyri-məhkəmə ekspertizasını təkrarlayacaq məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi və həyata keçirilməsi zərurətini aradan qaldırmış olar [12, s. 60].

Bütün bu fikirlərlə yanaşı, ədəbiyyatda alternativ ekspertizadan istifadə imkanlarının genişləndirilməsinin əleyhinə çıxış edənlərə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, N.P. Kirillova qeyd edir ki, ekspertizanın təyin edilməsi zamanı tərəflərin hüquqlarının bərabərləşdirilməsinə müdafiə tərəfinə müstəqil surətdə və müstəntiq, prokuror və məhkəmənin iradəsinə zidd olaraq ekspertiza təyin etmək və bu ekspertizanın nəticələrini məhkəməyə təqdim etmək hüququ vermək yolu ilə nail olmaq mümkün deyildir. İstintaq və məhkəmə hərəkətləri aparmaq yolu ilə sübutetmə prosesini həyata keçirmək hüququ olmayan vəkil eksperti müvafiq tədqiqat üçün zəruri olan baza ilə təmin edə bilməz. Ekspertə obyektlərin yalnız bir qisminin təqdim edilməsi isə ekspert tədqiqatının natamamlığına səbəb olacaqdır ki, bu da onun nəticələrinin mötəbərliyinə mənfi təsir edəcəkdir. Bu isə, öz növbəsində, məhkəmə tərəfindən işin düzgün həll edilməsini çətinləşdirəcəkdir [8, s. 141].

Məsələyə müxtəlif müəllif yanaşmalarının təhlilinin yekunu olaraq, biz, belə bir mövqedən çıxış etməyi doğru sayırıq ki, milli qanunvericilikdə uğurlu, yaxud uğursuz tənzim edilməsindən asılı olmayaraq, ittiham tərəfi ilə eyni şərtlər daxilində müdafiə tərəfinin də öz dəvət etdiyi ekspertlərin xidmətlərindən faydalanmaq hüququ ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tərkib hissəsidir və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın ratifikasiyası milli qanunvericilikdəki *de lege lata* vəziyyətdən asılı olmayaraq, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tərkibinə aid olan digər hüquqlarla yanaşı, müdafiə tərəfinin öz dəvət etdiyi ekspertlərin xidmətlərindən faydalanmaq imkanının tanınması kimi başa düşülməlidir.

Məsələn, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* işində ərizəçilər müdafiə tərəfinin məhkəmədə tədqiq edilmək üçün təqdim etdiyi ekspert rəyinin (həm yazılı, həm də şifahi) məhkəmə tərəfindən

sübut kimi qəbul edilməsinin rədd edildiyi barədə şikayət etmişdilər. Avropa Məhkəməsi bu məsələ ilə bağlı qeyd etdi ki, məhkəmə işə aid olmayan və lazımsız hesab etdiyi konkret ekspert rəyinin sübut kimi qəbul edilməsini rədd edə bilər. Avropa Məhkəməsi, həmçinin, qeyd etdi ki, ədalətli məhkəmə araşdırması haqqında tələb məhkəmələrin üzərinə yalnız bunu tərəflərdən birinin istəməsi səbəbilə ekspert rəyi almaq, yaxud digər istintaq tədbiri görmək öhdəliyi qoymur və Avropa Məhkəməsi, barəsində bəhs olunan rəyləri tədqiq etdikdən sonra razılaşmağa hazırlaşdı ki, onlardan bəzilərinin sübut kimi qəbul edilməməsinin əsas səbəbi onların işə aid olmaması və yararsızlığı olmuşdur ki, bu məsələlər həqiqətən işə baxan məhkəmənin mülahizəsinə görə həll edilməli idi.

Lakin *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* işində müdafiə tərəfinin təqdim etdiyi audit rəylərindən ikisi (*Ernst and Young* və *Price Waterhouse Coopers* tərəfindən təqdim edilənlər), faktiki olaraq, onların məzmunu ilə əlaqədar səbəblərdən deyil, onların forma və mənbəyi ilə əlaqədar rədd edilmişdi. Müdafiənin təqdim etmək istədiyi digər ekspert rəylərindən fərqli olaraq, bu rəylər qeyri-hüquqi (*non-legal*) xarakterli idi və mahiyyətə, ittiham tərəfinin təqdim etdiyi ekspert rəyləri ilə eyni məsələlərə həsr olunmuşdu, odur ki, bu rəylərin ərizəçilərə qarşı ittihamlara aidiyyəti var idi. Bu rəyləri işdən kənarlaşdıran məhkəmə müdafiə tərəfini ittiham tərəfi qarşısında əlverişsiz vəziyyətə salmışdı, çünki ittiham tərəfi ekspertləri seçmək, onlara yönələn sualları formulə etmək və ekspert rəylərini təqdim etmək kimi hüquqlara malik olduğu halda müdafiə tərəfinin belə hüquqları olmamışdı. Bundan başqa, ekspert rəyini effektiv şəkildə mübahisələndirə bilməsi üçün müdafiə tərəfinin eyni şərtlərlə öz ekspert rəyini təqdim etmək imkanı da olmalı idi. Bu zaman müdafiə tərəfinin sadəcə məhkəmədən yeni ekspertizanın təyin edilməsini xahiş etmək hüququnun olması kifayət etmir. Lakin təcrübədə Rusiya qanunvericiliyinə görə, ərizəçilərin malik olduğu yeganə seçim məhkəmədə “mütəxəssis”lərin şifahi dindirilməsinə nail olmaq idi, lakin “mütəxəssis”in və “ekspert”in prosessual statusları fərqli idi, mütəxəssislərin cinayət işinin əsas materiallarına çıxışı yox idi və məhkəmə onların yazılı mü-

lahizələrini nəzərdən keçirməkdən imtina etmişdi. Bu şərtlər daxilində iki audit rəyinin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar müdafiə və ittiham tərəfi arasında “ekspert sübutu”nun toplanması və təqdim edilməsi sahəsində disbalans yaratmışdı, bununla da tərəflər arasında “silahların bərabərliyi” ni (*equality of arms*) pozmuşdu [15].

Alternativ ekspertiza zamanı ekspert rəyinin alınması taktikasına gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman əsas diqqət tələb olunan ekspertiza növünün, bu ekspertizanı aparacaq ekspertin və ya ekspertlərin və ekspertiza tədqiqatı qarşısında qoyulacaq sualların düzgün seçiminə yönəlməlidir.

Cinayət təqibi üçün hüquqi əhəmiyyəti olan bu və ya digər halın müəyyən edilməsindən ötrü ekspert rəyinin alınmasının məcburi olduğu halların dairəsinin qüvvədə olan milli cinayət-prosessual qanunvericilikdə yalnız bir neçə halla məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq (CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələri), nəzərə almaq lazımdır ki, əslində istintaq və məhkəmə təcrübəsində ekspert rəyi olmadan müəyyən edilməsi praktiki cəhətdən mümkün olmayan halların dairəsi olduqca genişdir.

Sadəcə olaraq, bu halların genişliyi səbəbindən onların hər biri qanunda təsbit edilməmişdir, qanunvericilik CPM-in 140-cı maddəsinin müddəalarını formulə edərək cinayət işləri üzrə prinsipi al əhəmiyyət kəsb edən halların bir qisminin sadalanması ilə kifayətlənmişdir.

Bununla belə, mahiyyətcə və məzmunca yalnız xüsusi bilik və xüsusi texnikanın tətbiqi ilə tədqiq və müəyyən edilə biləcək halların da sübut edilməsi üçün məhz ekspert rəyinin zəruri olması və belə halların sübut edilməsi üçün ekspert rəyinin heç bir başqa sübutla əvəz edilə bilməməsi tezisi şübhə yarada bilməz.

Ümumiləşdirilmiş bir tezis kimi, belə demək olar ki, yalnız xüsusi biliklərin tətbiqi ilə müəyyən edilə bilən halların sübut edilməsi üçün müvafiq sahədə ekspert rəyinin alınması vacibdir.

Odur ki, vəkil tərəfindən cinayət prosesində göstərilən hüquqi yardım üçün əhəmiyyət kəsb etdikdə, yalnız xüsusi biliklərin tətbiqi ilə müəyyən edilə bilən hallarla işləmək zərurəti yaranarsa, vəkil öz təşəbbüsü, eləcə də, müvəkkilinin razılığı

ilə və maliyyə vəsaiti hesabına ekspertdən müqavilə əsasında rəy ala bilər.

Bu zaman sual yaranır: *Hansı hallar yalnız xüsusi biliklərin tətbiqi ilə müəyyən edilə bilər?*

Əlbəttə, bu suala qapalı bir siyahı formasında cavab vermək real və məqsədəuyğun deyildir, çünki belə halların dairəsi kifayət qədər geniş və hər bir iş üzrə dəyişkəndir. Lakin istintaq və məhkəmə təcrübəsinin uzun illərdən bəri ümumiləşdirilməsi belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, cinayət işləri üzrə icraat zamanı ayrı-ayrı ekspertiza növlərinin bilavasitə predmetinə aid edilmiş halların müəyyən edilməsi zərurəti yaranan hallarda həmin halların hər hansı bir digər sübut və ya sübutlar sistemi ilə deyil, ilk növbədə, məhz müvafiq sahədə ekspert rəyi ilə sübut edilməsi daha məqsədəuyğundur [1, s. 79-80].

Təcrübədə bu vəzifənin öhdəsindən uğurla gəlmək üçün, ümumiləşdirilmiş şəkildə də olsa, hansı xarakterli halların hansı ekspertiza növü ilə müəyyən edilə bilindiyindən xəbərdar olmaq zəruridir. Məhkəmə-tibb, məhkəmə-psixoloji, məhkəmə-psixiatrik ekspertizalarından fərqli olaraq, məhkəmə-xəşşünaslıq; məhkəmə-müəllifşünaslıq; məhkəmə-fonoskopik; məhkəmə-sənətsünaslıq; sənədlərin məhkəmə-texniki; məhkəmə kompüter-texniki ekspertizalarının; əqli mülkiyyət obyektlərinin; kontrafakt məhsulların məhkəmə ekspertizalarının; məhkəmə-ballistik; məhkəmə partlayış-texniki; məhkəmə-trasoloji; məhkəmə-portret; məhkəmə-bioloji; məhkəmə-torpaqşünaslıq ekspertizalarının; narkotik vasitələrin, psixotrop, güclü təsiredici maddələrin, prekursorların və farmpreparatların kriminalistik ekspertizasının; tütün və tütün məmulatlarının məhkəmə ekspertizasının; məhkəmə-baytarlıq ekspertizasının; yeyinti məhsullarının məhkəmə ekspertizasının; məhkəmə-ekoloji ekspertizanın; material, maddə və onlardan hazırlanmış məmulatların kriminalistik ekspertizasının; yol-nəqliyyat hadisələrinin məhkəmə ekspertizasının; məhkəmə-mühasibat ekspertizasının; məhkəmə tikinti-texniki; məhkəmə-əmtəəşünaslıq; məhkəmə dəmir yol-texniki; məhkəmə yanğın-texniki; məhkəmə təhlükəsizlik texnikası ekspertizalarının; məhkəmə-texnoloji partlayış ekspertizasının və sair bu kimi ekspertiza növlərinin adları qüvvədə olan cinayət-proses-

sual qanunvericiliyində (CPM-in 140-cı maddəsində) təyin edilməsi məcburi olan ekspertizalar sırasında çəkilir. Lakin bir daha xatırladıq ki, bu ekspertizaların predmetinə aid edilmiş əksər spesifik hallar öz mahiyyətinə görə başqa sübutlarla mötəbər şəkildə müəyyən edilə bilməz [1; 5].

Odur ki, qeyd edilən ekspertizaların predmetinə aid olan spesifik halların da müəyyən edilməsi hüquqi yardımın göstərilməsi üçün zəruri olduqda vəkil tərəfindən müvafiq ekspert rəyinin alınması mümkündür.

Bununla belə, aşkar görünür ki, müdafiə tərəfi heç də bütün ekspertiza növlərinin imkanlarından müqavilə əsasında istifadə edə bilməz. Tamamilə aydındır ki, ekspert tədqiqatının predmeti qismində odlu silahın, radioaktiv maddənin və s. döviyyəsi qadağan edilmiş, yaxud məhdudlaşdırılmış predmetlərin çıxış etməli olduğu hallarda müdafiə tərəfinin həmin predmetləri *a priori* ekspertə təq-

dim edə bilməyəcəyi üçün bu obyektlər barəsində müdafiə tərəfinin öz dəvət etdiyi ekspertlərdən rəy alması qeyri-mümkün olacaqdır.

Eləcə də, insan meyitləri barəsində, yaxud canlı şəxslər barəsində müdafiə tərəfinin sərbəst şəkildə ekspert rəyi almaq imkanları real deyildir. Belə hallarda müdafiə tərəfinin imkanları yalnız müvafiq ekspertizaların təyin edilməsi barədə vəsatətlərin verilməsi və bu vəsatətlərdə ekspertiza tədqiqatı qarşısında qoyulmalı olan sualların göstərilməsi ilə məhdudlaşır.

Lakin, qeyd edilməlidir ki, müdafiə tərəfinə onda olan, döviyyəsi qadağan edilməmiş (məhdudlaşdırılmamış) predmetləri, eləcə də, öz razılıqları ilə canlı şəxsləri ekspert tədqiqatlarına cəlb etməsinə qanunla qadağa qoyulmadığından, əslində müdafiə tərəfinin ekspertlərdən rəy ala biləcəyi məsələlərin dairəsi təsəvvür edildiyindən də genişdir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesində məhkəmə sübutları. Dərs vəsaiti. Bakı: Bakı Universiteti, 2016, 255 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / red. C.H. Mövsümov, B.C. Kərimov, Ə.H. Hüseynov. Bakı: Digesta, 2016, 1336 s.
3. Xəlilov F.Y. Cinayət mühakimə icraatında alternativ ekspertiza haqqında // Qanun, Elmi hüquq jurnalı, Bakı, 2015, № 10 (252), 97-105.
4. Qəfərov M.S. Azərbaycan Respublikası cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqi vəziyyəti: nəzəri və təcrübi məsələlər. Bakı: Qanun, 2008, 340 s.
5. Məhkəmə ekspertizası qarşısında qoyulan sualların nümunəvi siyahısı / red. R. Mirzəyev, N. Vəliyev. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2006, 168 s.
6. Битокова М.Х. Право собирания доказательств защитником и его осуществление в уголовном судопроизводстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2008, 201 с.
7. Внуков В.И. Особенности назначения, производства и использования результатов независимых экспертиз при расследовании преступлений. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Волгоград, 2004, 232 с.
8. Кириллова Н.П. «Альтернативные экспертизы» в уголовном процессе: целесообразность и перспективы / Материалы международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях». Москва, 14-15 февраля 2007 г., с. 140-143.
9. Классен И.А. Использование специальных знаний при осуществлении защиты по уголовным делам. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Челябинск, 2009, 248 с.
10. Мамедов В.К., Мустафаева А.И., Сулейманов Д.И. Альтернативная экспертиза: иллюзии и реальность // Юридические науки и образование, 2013, № 39, с. 86-100.

11. Петрова Т.В. Использование специальных знаний адвокатом в уголовном судопроизводстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2007, 234 с.

12. Смирнов В.П. Экспертиза в состязательном уголовном процессе // Российская юстиция, 2001, № 11, с. 60-61.

13. Халилов Ф.Я. «Альтернативная экспертиза» в уголовном процессе: по законодательству Азербайджанской Республики / Актуальные проблемы защиты публичных и частных интересов в Российской Федерации и Азербайджанской Республики. Материалы Международной научно-практической конференции, Москва-Воронеж, Московский психо-социальный университет, 13 декабря 2013 г., с. 109-115.

14. Щипов С.В. Использование адвокатом в уголовном процессе специальных познаний. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2006, 210 с.

15. European Court of Human Rights: Case of *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 25.10.2013, Application nos. 11082/06 and 13772/05.

Халилов Фардин

АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ЭКСПЕРТИЗА: КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ

Резюме

Согласно уголовно-процессуальному законодательству Азербайджанской Республики, при назначении и производстве экспертизы, осуществляемой по постановлению следователя, подозреваемый или обвиняемый имеют право произвести альтернативную экспертизу по собственной инициативе и за свой счет и внести ходатайство о приобщении ее заключения к уголовному делу. Вместе с тем институт альтернативной экспертизы остается мало изученной проблемой в теории уголовного процесса и криминалистики. Автор предпринял попытку разъяснить некоторые моменты связанные с данной проблематикой.

Khalilov Fardin

ALTERNATIVE EXPERTISE: FORENSIC AND LEGAL ISSUES

Summary

According to the current criminal procedure legislation of the Republic of Azerbaijan, when appointing and conducting an examination ordered by an investigator, a suspect or accused person has the right to carry out an alternative examination on his own initiative and at his own expense and to submit a request for the admission of her opinion to a criminal case. However, the institution of alternative expertise remains a little studied problem in criminal trial theory and forensics. The author has attempted to clarify some points related to this issue.

ELNUR QULİYEV

DİN-in Polis Akademiyasının “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”

kafedrasının müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

quliyevelnur1970@gmail.com

ŞƏXSİN KONSTITUSION HÜQUQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ CİNAYƏT PROSESSUAL ƏSASLARI

Açar sözlər: Konstitusion hüquqlar, məhdudlaşdırma, toxunulmazlıq, azadlıq, ümumi mənafe, məhkəmə qərarı.

Ключевые слова: Конституционные права, ограничение, неприкосновенность, свобода, общие интересы, решение суда.

Keywords: Constitutional rights, restriction, immunity, freedom, common interests, court decision.

Dövlət və insan arasındakı münasibətlərdən bəhs edəndə məntiqli olaraq cəmiyyətdə insan azadlıqlarının hüduqlarının müəyyən edilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması məsələlərinə müraciət etməli olur. Dövlətin təbiətindən və mövcud rejimdən asılı olmayaraq, insan və dövlət arasındakı münasibətlər həmişə yalnız nəzəri, dini, fəlsəfi deyil, həm də praktiki –tətbiqi və hüquqi maraq kəsb etmişdir. Cəmiyyətdə tərəqqinin, sabitliyin və harmoniyanın daimi mövcudluğu, dövlətin insan hüquqlarını məhdudlaşdırması və onun hüduqlarını müəyyən etməsi məsələlərinə yanaşmasından birbaşa asılıdır.

Müasir inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin konstitusiyaları, o cümlədən Azərbaycan Respublikası insanların təbii və ayrılmaz hüquq və azadlıqları konsepsiyalarından irəli gələrək, şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən etməklə onları prioritet istiqamət olaraq irəli çəkmişlər.

İnsan hüquqlarının liberal konsepsiyasının əsas aspektlərindən biri insanın azadlığı hüquqlarının və dövlətin bu azadlığa müdaxiləsi hüduqlarının müəyyən edilməsi, yəni insanın hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması problemidir(1). İctimai həyatda hüquq və azadlıqların reallaşdırıl-

ması ictimai və fərdi maraqla toqquşur.

Əksər hüquqi sənədlərdə insan hüquqları toxunulmaz, pozulmaz hesab edilsə də, hər bir şəxs normal həyat fəaliyyəti ilə təmin edilməsi məqsədi ilə əsas hüquqların və azadlıqların müəyyən olunması, həmin məqsədlər naminə bir sıra vəzifələrin, yəni icrası məcburi sayılan davranış qaydalarının da təsbit olunması zərurət kimi yaranır.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 29-cu maddəsinin ikinci hissəsində göstərilir: “Hər bir insan özünün hüquq və azadlıqlarını həyata keçirəndə ancaq elə məhdudiyyətlərə məruz qalmalıdır ki, o məhdudiyyətlər yalnız qanunla başqalarının hüquqlarını və azadlıqlarını lazımi şəkildə tanımaq və onlara hörmət etmək, demokratik cəmiyyətdə əxlaqın, ictimai qayda-qanunun və ümumi rifahın ədalətli tələblərini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən edilmiş olsun”(2).

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa konvensiyasının 11-ci maddəsinin 2-ci bəndində belə deyilir: “Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişanın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyətin qorunması üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına mane olmur”(3).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaş-

dırıla bilər.

24 dekabr 2002-ci il tarixdə qəbul olunan "Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiyaya Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Konstitusiyaya Qanununun heç bir müddəası dövlət orqanları, təşkilatlar və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiyaya Qanununda nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkət üçün hüquqi əsas yaradan müddəa kimi şərh edilə və başa düşülə bilməz(4).

Azərbaycan Respublikasında hüquq mühafizə orqanları öz fəaliyyətlərini həyata keçirərkən hüquqpozmalarla mübarizədə məhz yuxarıda qeyd edilən hüquqi əsasları rəbər tutmaqla şəxslərin konstitusion hüquqlarını cəmiyyətin ümumi mənafeləri naminə məhdudlaşdırırlar. Bu məqalədə cinayət-prosessual fəaliyyəti zamanı şəxslərin konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının cinayət-prosessual əsaslarını nəzərdən keçirəcəyik.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində təsbit olunmuş azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. CPM-in 7-ci maddəsinə görə tutma-cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətdə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanması kimi başa düşülür.

Cinayət prosesində tutulma yalnız aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilər: cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxsə; ittiham elan edilməli olan şəxsə və ya haqqında seçilmiş qətiimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsə; hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanı digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etməni, yaxud cəzadan şərti olaraq, vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkuma (CPM-in 147-ci maddəsi) (5).

Həbs-qətiimkan tədbiri qismində cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbsdə saxlanılma yerində(istintaq təcridxanasında) saxlanılmasıdır.

Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edən əməlin ağırlığı, xarakteri və törədilmə şəraiti, əvvəllər cinayətin törədilməsi, qətiimkan tədbirinin seçilməsi və digər hallar nəzərə alınmaqla CPM-in 157.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, həbs qətiimkan tədbiri seçilə bilər. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı qətiimkan tədbiri qismində həbs seçilməsi barədə qərar qəbul edərək məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törədilməsinə görə 2 ay həddində, ağır və xüsusilə ağır cinayət törətməsinə görə isə 3 ay həddində müəyyən edir (CPM-in 158.1-ci maddəsi)(5).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində təsbit olunmuş Azadlıq hüququnun azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırılması cinayət-prosessual deyil cinayət-hüquqi əsaslarla həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 42-ci maddəsində azadlıqdan məhrumetmənin iki növü: müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə və ömürlük azadlıqdan məhrumetmə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində təsbit edilmiş Şəxsi toxunulmazlıq hüququ şəxsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatların sirrini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqətləri üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər. CPM-in 177.3.6-cı və 177.4-cü maddələrinə əsasən, şəxsi, ailə, dövlət, kommersiya və ya peşə sirrini təşkil edən məlumatların ələ keçirilməsi yalnız məhkəmənin qərarı əsasında aparıla bilər(6).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsi hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququna təminat verir və qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə başqalarının mənzilə daxil olmasını qadağan edir. Mənzilə

orada yaşayanların razılığı olmadan qanuni yolla daxil olma əsasları arasında törədilmiş cinayətin şəraitinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi də vardır(6).

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 177-ci maddəsində istintaqın normal gedişini təmin edilməsi məqsədi ilə mənzilə orada yaşayanların razılığı olmadan daxil olmanın əsasları təsbit edilmişdir. Şərhlənən maddənin tələblərinə görə, mənzildə yaşayanların razılığı olmadan oraya istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi üçün daxil olma yalnız məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilə bilər. Daxil olma orada yaşayanların razılığı ilə edildikdə bunun üçün müstəntiqin qərarı tələb olunur(6).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 69-cu maddəsində Azərbaycan Respublikası əra-

zində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırılması təsbit olunmuşdur. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası ərazisində törətdikləri hüquq pozuntularına görə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun məsuliyyətə cəlb olunurlar. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində cinayət işlərinin icraatı zamanı onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikası qanunlarına, o cümlədən Azərbaycan Respublikası CPM-nə əsasən həyata keçirilir.

Ədəbiyyat:

1. "İnsan Hüquqları" dərs vəsaiti. Bakı, 2013;
2. "Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi" 1948;
3. "İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası 1950;
4. 24 dekabr 2002-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiya Qanunu;
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli İlqar Cəfərov. Bakı, 2010;
6. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin komentariyası. C. Mövsümovun red. ilə. Bakı, 2011.

BƏXTİYAR ƏLİYEV
«Beynəlxalq hüquq assosiasiyası»nın
İdarə Heyətinin sədri
h.ü.f.d., dosent

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KRİMİNALİSTİKA ELMİNİN TƏDRİSİ VƏ KRİMİNALİSTİKA SAHƏSİNDƏ KADRLARIN HAZIRLIĞI MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər:

Ключевые слова:

Key words:

Müasir dövrdə kriminalistika elminin əhəmiyyətinin artması, faktiki olaraq, artıq yeni tipli geniş və xüsusi profilli müasir kriminalistlərin hazırlanmasının zəruriliyi haqqında ümumi fikir formalaşdırmışdır. Belə mütəxəssislər aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmalıdır: məntiqə əsaslanan dərkətmə fəaliyyətinə və fundamental ümumhüquqi və ciddi xüsusi hazırlıq əsasında özünün peşə fəaliyyətində vəzifələrin yaradıcı surətdə həllinə tələbatın yüksək inkişaf səviyyəsi; istənilən hüquqətbicədi fəaliyyətin mürəkkəb şəraitinə sürətlə uyğunlaşmaq bacarığı; cəmiyyətin kompüterləşdirilməsi və informasiyalaşdırılması şəraitində peşə inkişafı və peşəkar çeviklik qabiliyyəti. Bu zaman ölkəmizdə mövcud olan üçpilləli ali təhsil sistemi çərçivəsində göstərilən mütəxəssislərin hazırlığı da spesifik xüsusiyyətlər kəsb edir.

Deyilənlərlə əlaqədar kriminalistləri daha çox belə bir məsələ maraqlandırır ki, biz kriminalistikanın tədrisində, xüsusilə kriminalistika profilli mütəxəssislərin hazırlanmasına nə kimi yeniliklər etməliyik, hansı istiqamətləri əsas götürməliyik və hansı addımları atmalıyıq.

Şübhəsiz, kriminalistika kursunun yeni sistemlərini axtarıb tapmadan keçinmək mümkün deyildir. Lakin bu iş ehtiyatla görülməli, Hippokratın «Başlıcası ziyan vurmamaqdır» prinsipi əsas götürülməlidir. Belə hallarda, yəni kriminalistika elminin öyrənilməsi və sistemli tədrisi üçün kriminalistika dərsliyinin sistemində baq verən köklü yenidənqurmada əvvəl kriminalistlər arasında

geniş forumlarda əhatəli diskussiyalar aparılmaq məqsədəuyğundur.

Buradaca qeyd olunmalıdır ki, bizim fikrimizcə, kriminalistika tədris kursu monoqrafik xarakterli kriminalistika kursu ilə qarışdırılmamalıdır, çünki ikinci tədris kursu qismində qəbul olunmağa iddia etmir və əslində nəzəri əsər kimi çıxış edir.

Hüquqşünasların hazırlığındakı müasir meyllər haqqında deyilənlər nəzərə alınmaqla, kriminalistika profilli mütəxəssislərin hazırlığında hansı istiqamət üzrə dəyişikliklərin aparılmasını aydınlaşdırmaq zəruridir.

Məlumdur ki, geniş və xüsusi profilli hüquqşünas hazırlayan bir çox ali hüquq təhsili müəssisələrində cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmanın başlıca siması müstəntiqdir. O özünün funksiyaları və təbiəti etibarilə tədqiqatçı və mütəfəkkir; məntiqi-kriminalistik təfəkkürə yaxşı bələd olan mütəxəssis; kriminalistikanın bütün texniki-taktiki və metodiki arsenalından səmərəli surətdə istifadə etməklə lazımi informasiyanın fasiləsiz axtarışını aparmağa qadir olan və istənilən istintaq vəziyyətində, xüsusilə problemlə vəziyyətlərdə sürətli və düzgün qərarlar qəbul etməyi, habelə cinayətlərin «isti izi ilə» əməliyyat-axtarış orqanları ilə düzgün qarşılıqlı fəaliyyət qurmağı bacaran şəxs olmalıdır. O, qeyri-müəyyən nəticəli təhqiqata deyil, məhz «isti izlə» cinayətin açılması məqsədinə istiqamətlənməlidir.

Buna görə də həmin mütəxəssisin kriminalistika, kriminalistika ilə bağlı elmlərə və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin (ƏAF) əsaslarına dair, habelə bir çox digər humanitar və təbiət elmlərinə dair biliklərin geniş spektrinə malik olması zəruridir. Məhz bütün bunlar peşəkar müstəntiqi digər

hüquq ixtisasları sırasında fərqləndirir.

Təsadüfi deyil ki, Q.Gross özünün elm və tədris fənni kimi kriminalistikanın başlanğıcını qoymuş məşhur əsərində «müstəntiq necə olmalıdır» mövzusunda mülahizələrə mühüm yer ayırmışdır. O, müstəntiqi «cinayətkarlığa qarşı mübarizə üzrə baş qərargah»ın ən mühüm elementi hesab edirdi. Gross müstəntiq əməyini geniş hüquqi biliklərə, insanların öyrənilməsinə, onlarla rəftar bacarığına, insan biliyinin istisnasız olaraq bütün sahələri üzrə məsələləri həll etmək qabiliyyətinə əsaslanan incə fəaliyyət hesab edirdi. Müstəntiq, başlıca olaraq, cinayətlərin kriminalistik mahiyyətinə nüfuz etmək, onların törədilməsi üsullarını açmaq, cinayətkarların fəndlərini bilmək məharətinə və cinayətlər araşdırılarkən səmərəli fəaliyyət üçün zəruri olan bir çox digər vərdişlərə yiyələnməlidir (2, s. 7).

Nəticədə iqrar etmək olar ki, müasir müstəntiq aşağıdakıları bacarmalıdır: a) aşkara çıxarılmış kriminalistik əhəmiyyətli (istənilən həcmə malik) informasiya əsasında ibtidai araşdırma gedişində təşəkkül tapmış ilkin və sonrakı kriminalistik şəraitləri düzgün qiymətləndirmək; təhqiqatın müvafiq istiqamətlərini və metodlarını seçmək; b) istintaqın əvvəlindən etibarən, xüsusilə cinayətin «isti izi ilə» əməliyyat-axtarış işçiləri ilə və müxtəlif mütəxəssislərlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək, habelə əməliyyat məlumatından düşünülmüş şəkildə istifadə etmək; c) cinayətin kriminalistik və cinayət-hüquqi mahiyyətinə nüfuz etməklə sübutların axtarışını aparmaq; ç) sübutların və kriminalistik əhəmiyyətli digər məlumatların əldə edilməsi üçün xüsusi biliklərdən, əməli və nəzəri biliklərdən səmərəli surətdə istifadə etmək; d) təhqiqat üçün zəruri məlumat əldə etmək məqsədilə istintaqın əhatə etdiyi şəxslərlə münasibətləri taktiki və psixoloji cəhətdən düzgün qurmaq; e) öz fəaliyyətində kriminalistikanın texniki və taktiki-metodiki xarakterli bütün tövsiyələrini yaradıcı surətdə tətbiq etmək; ə) peşə hazırlığının inkişafına maraq göstərmək.

Belə biliklərə və vərdişlərə malik kriminalist-mütəxəssislərin hazırlanması üçün, ilk növbədə, yalnız kriminalistikanın, cinayət hüququnun və cinayət prosesinin fundamental nəzəri və metodoloji məsələlərinin deyil, həm də kriminalistikanın

bütün hissələrinin əsas problemlərinin, ƏAF-nin əsaslarının, hüquq-mühafizə orqanlarının informasiya mərkəzlərinin qarşılıqlı fəaliyyəti, onların xüsusi biliklərindən və məlumatlarından istifadə məsələlərinin öyrənilməsi zəruridir.

Bununla yanaşı, mühazirələr və məşğələlər elə qurulmalıdır ki, tələbələr kriminalistikanın vəzifələrinin yaradıcı surətdə həllinə sövq etsin, onlarda geniş ümumhüquqi və kriminalistik dünyagörüşünün formalaşmasına təkan versin, onlarda istintaq vəzifələrinin yaradıcı surətdə həllinə və kriminalistikanın bütün struktur hissələrinin, xüsusilə əməliyyatçılar və ayrı-ayrı mütəxəssislərlə qarşılıqlı fəaliyyət üzrə tövsiyələrindən istifadə olunmasına maraq oyatsın.

Əgər müstəntiq ali məktəbdə kriminalistika texnikasının bütün vasitələrinin tətbiqi sahəsində kifayət qədər əməli vərdişlər əldə etməyib, onun tətbiqi imkanlarını yaxşı bilirsə və onu tətbiq edən mütəxəssislərin hərəkətlərinə nəzarət etməyi bacarsa, bu, onun hazırlığında ən böyük çatışmazlıq olmaz. Üstəlik, kriminalistika ədəbiyyatında daim istintaqın kriminalistik müşayiətinin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyindən, yəni müstəntiqlərə və ekspert-kriminalistlərə daim yardım göstərilməsindən söz açılır. Bundan əlavə, müstəntiqlərin hazırlanmasında əsas diqqətin, başlıca olaraq, onlarda əməli vərdişlərin işlənib hazırlanmasına yönəldilməsi bəsitləşdirilmiş metod olaraq, kriminalist-mütəxəssislərin hazırlığına qarşı irəli sürülən müasir tələblərə cavab vermir. Müstəntiq kriminalistikanın əsas müddəalarının tətbiqi üzrə bütün lazımı səviyyəli vərdişləri yalnız təcrübədə əldə edə bilər.

Təəssüf ki, müstəntiqlər hazırlanarkən heç də həmişə bu yanaşma rəhbər tutulmur və tələbələrə kriminalistikanın tövsiyələrinə yaradıcı münasibətin, hər bir araşdırılan cinayətin bütün xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla və mütəxəssislərlə, əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşları ilə sıx və bacarıqlı qarşılıqlı əlaqədə təfəkkür, axtarış-təhlil fəaliyyətinə meylin inkişaf etdirilməsindən, onlarda kriminalistik fəaliyyətin ayrı-ayrı təcrübə vərdişlərinin işlənib hazırlanmasına daha çox vaxt ayırmağa çalışırlar (bu isə çox vaxt uğursuz nəticələrə) (7, s. 34).

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə profilli mütə-

xəssislər üçün kriminalistika sahəsinə dair məhz hansı biliklərin zəruri olmasını və kriminalistikanın hansı sistem kursları üzrə tədris edilməli olmasını müəyyən etmək üçün, ilk növbədə, kriminalistika elminin sistemi və kriminalistika tədris kursunun sistemi anlayışlarının nisbəti aydınlaşdırılmalıdır. Kriminalistika elminin sistemi onu əmələ gətirən, araşdırma obyektləri ilə şərtlənən daxili məzmun vahidliyinə malik və bu elmin strukturunu əks etdirən üzvi qırılmaz qarşılıqlı əlaqələrdə olan hissələrin məcmusundan təşəkkül tapır. Məlum olduğu kimi, bu sistem əvvəl sadələdiyimiz dörd hissədən yaranmışdır (4, s. 5).

Bu zaman qeyd olunmalıdır ki, kriminalistika daxil olmaqla, istənilən elmin sistemi bir an içərisində yaradıla və köklü surətdə dəyişdirilə bilər. Kriminalistika elminin sistemi elmin uzunmüddətli inkişafının nəticəsi olub, zaman etibarilə böyük sabitliyə malikdir. Lakin bu, heç də onun təkmilləşdirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü ifadə etmir.

Kriminalistika tədris kursunun sistemi isə elmin sistemə istinad etməklə, daha mütəhərrikdir, didaktik cəhətdən mənalandırıla bilər və bununla yanaşı, müasir həyata, ali hüquq təhsili sahəsində yeniliklərə, cinayətkarlığa qarşı mübarizə şəraitinə, kriminalistikanın tədris olunduğu ali tədris müəssisəsinin spesifikasiyasına nisbətən asan uyğunlaşır.

Buna görə də kriminalistika tədris kursunun sistemi, onun əsasında isə geniş profilli hüquqşünaslar hazırlayan hər bir ali hüquq təhsili müəssisəsində, habelə ixtisaslaşdırılmış ali hüquq məktəblərində (BDU, AR DİN Polis Akademiyası və AR DTX-nın Heydər Əliyev adına Akademiyası) tədris planı ən müxtəlif amilləri nəzərə alan spesifikliyə nəinki malik ola bilər, mütləq malik olmalıdır.

Lakin kriminalistika tədris kursunun sisteminin təkmilləşdirilməsi və tədris proqramı əsasında işlənilib hazırlanması məsələlərini həll edərkən, hər dəfə təklif olunan yeniliklərin elmin mövcud sistemə zidd olub-olmadığını, onun strukturunu pozub-pozmadığını yoxlamaq və onun bütün struktur hissələrinin əsaslarının öyrənilməsinə təmin etmək lazımdır.

Bizə məlum olduğu kimi, tədris kursunun və

proqramının dəyişdirilməsi müxtəlif şəkildə baş verə bilər. Belə ki, tədris kursunun və tədris proqramlarının müstəntiqlərin, təhqiqatçıların və əməliyyat-axtarış işçilərinin məqsədli hazırlanmasına yönəlmiş spesifik dəyişikliyi də kriminalistika elmi məcrasında aparılmalı və əsasən, kriminalistika taktikasına və metodikasına, xüsusi kursların spesifik mövzularına dair müvafiq seçim aparılmasından ibarət olmalıdır. Burada kriminalistika metodikasına həsr olunmuş mövzular üzrə təlim zamanı üstünlük cinayətlərin «isti izlər üzrə» araşdırılması metodikasının üzərinə salınmalıdır.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış ekspert-kriminalistlər hazırlanarkən isə belə spesifik kriminalistika texnikasının mövzularında, kriminalistika taktikasında və xüsusi kursların mövzularında əks olunmalıdır (1, s. 14). «Kriminalistikanın öyrənilməsinə nədən başlamalı» məsələsində müəllimlərin əsas kütləsi yekdidir. Onların fikrincə, cinayət prosesi və cinayət hüququ kriminalistikaya münasibətdə əsas, təməl xarakter daşdığından, kriminalistikanın (o cümlədən texniki-kriminalistik məsələlərin) öyrənilməsindən qabaq tələbə bu elmlərin institutlarının əsas müddəalarını mənimsəməlidir. Bu halda kriminalistikanın öyrənilməsinin başlanması və cinayət prosesinin öyrənilməsinin başa çatması vaxt etibarilə üst-üstə düşə bilər.

Düzdür, ayrı-ayrı kriminalistlər araşdırılan cinayət haqqında kriminalistik iz barədə informasiyanın obyektiv surətdə yalnız kriminalistik qərarların deyil, həm də prosessual və cinayət-hüquqi qərarların qəbul edilməsi üçün bir növ başlaqgıç təşkil etməsindən çıxış edərək, məhz kriminalistikanı göstərilən elmlər üçün təməl informasiya əsası hesab edirlər. Buna görə də onun öyrənilməsini başlaqgıç kurslarda aparmağı mümkün hesab edirlər.

Bu və ya digər səbəbdən bəzi ali məktəblərdə kriminalistikanın öyrənilməsi 2-ci, yaxud 3-cü kursdan başlanır. Belə təcrübəni uğurlu hesab etmək olmaz, çünki bu halda kriminalistikanın tədrisi yalnız tələbələrdə belə əməliyyatların məqsədlərinə və əhəmiyyətinə lazımcı şüurlu şəkildə nüfuz etmədən hansısa təcrübə əməliyyatların yerinə yetirilməsi vərdişlərinin işlənilib hazırlanması sistemi üzrə cərəyan edəcəkdir.

Kriminalistika profilli mütəxəssislərin hazırlığına verilən müasir tələblər, habelə qanunvericiliyin və ölkədə kriminal şəraitin sürətlə dəyişməsi ilə əlaqədar dərslərin və dərslər vəsaitlərinin müəyyən dərəcədə geri qalması nəzərə alınmaqla, mühazirələrin, təcrübi seminar məşğələlərinin və tələbələrin müstəqil işinin rolu xeyli yüksəlir.

Məhz mühazirələr və məşğələlər, ilk növbədə, tələbədə geniş kriminalistik dünyagörüşünün, prosesual və kriminalistik vəzifələrin həllinə yaradıcı yanaşmanın formalaşmasına, kriminalistikanın tövsiyələrinin şablon şəkildə deyil, yaradıcı surətdə tətbiqinə təkan verməlidir. Tədrisin gedişində ölkədə baş verən dəyişikliklər də nəzərə alınmalı və təhlil olunmalıdır.

Belə mütəxəssislərin hazırlanmasında bütün müasir təlim vasitələrindən (videofilmlər, kompüter texnologiyaları, işgüzar oyunlar, fəal diskussiyalar, «dəyirmi masalar» və məqsəddən, formasından, növündən və səviyyəsindən asılı olaraq digər təlim texnologiyaları) geniş və yerli-yerində istifadə olunması da böyük əhəmiyyətə malikdir. Tədrisin gedişində tələbələri müzakirə olunan məsələlərə dair fikrini azad surətdə ifadə etməyə sövq edən və yalnız özündə deyil, həm də əks tərəfdə refleks üsulu ilə mühakimə yürütmə vəzifələrinin formalaşmasına təkan verən vəziyyətlər yaradan üsullardan daha fəal istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bu zaman toxunulan məsələnin müzakirəsində qrupun bütün tələbələrinin iştirakını təmin etmək olduqca zəruridir.

Tələbələrin müstəqil işi üçün ayrılmış vaxtdan necə səmərəli istifadə etmək üzərində də düşünmək lazımdır. İstehsalat təcrübəsinin, xüsusilə diplomqabağı təcrübənin düşünülmüş şəkildə həyata keçirilməsi, tələbələrin elmi-təcrübi dərnəklərinin işi, tələbələrin aktual mövzulara dair kurs və diplom işləri hazırlamasına elmi rəhbərlik də göstərilən vəzifənin həllinə xeyli dərəcədə kömək göstərir.

Kafedraların maraqlı hüquq-mühafizə orqanları ilə müqavilə əsasında ali məktəbin və göstərilən orqanların imkanlarından və potensialından istifadə olunmaqla elmi-təcrübi tədris kompleksləri yaratması da lazımi kriminalistik hazırlığa təkan verə bilər.

Azərbaycan Respublikasının ixtisaslaşdırılmış

ali hüquq müəssisələrində kriminalistikanın tədrisi, əsasən, tələbələrdə geniş kriminalistik dünyagörüşü və müxtəlif tipik kriminalistik şəraitlərdə prosesual, kriminalistik və əməliyyat-axtarış vəzifələrinin həllinə yaradıcı yanaşma tələbatı formalaşdırmaq meyli üzərində qurulur.

Əlbəttə, imkan daxilində kriminalistika fənninin tədrisi aparılan kafedraların müəllimləri tələbələrə təcrübi istintaq işinin elementar vərdişlərini də öyrədirlər. Lakin kafedrada yaxşı nəzəri və xüsusi hazırlıq keçən fakültə məzunları təcrübədə digər zəruri vərdişlərə də sürətlə yiyələnir və müstəntiq funksiyasını uğurla yerinə yetirirlər.

Hal-hazırda ölkəmizdə ali hüquq təhsilinin iki səviyyəsi mövcuddur: hüquq bakalavri hazırlayan 4 illik və hüquq magistrini hazırlayan 2 illik təhsil səviyyələri. Hüquq bakalavri bir şərtlə müstəntiq işləyə bilər ki, kriminalistika fənni üzrə tədris olunan ümumi kursun tam saat və mövzu həcmində, yuxarıda göstərilmiş müasir ali təhsil texnologiyalarından və zəruri maddi-texniki bazadan istifadə olunmaqla öyrənmiş olsun.

Təbii ki, bu kateqoriyadan olan məzun, istintaq işinə hüquqşünas mütəxəssisdən daha az hazırır, lakin belə hazırlıq keçmiş bakalavr əsas kriminalistik biliklərə malik olmalıdır. Bakalavr müstəntiq hazırlığı üçün göstərilən şərtlər mövcud olmadıqda isə onun müstəntiq işinə yararlılığına şübhələr yaranır.

İstintaq, əməliyyat, yaxud ekspert-kriminalist işini özünə peşə seçən diplomlu hüquqşünas mütəxəssislər ümumi kriminalistika kursu ilə yanaşı, mütləq qaydada ixtisaslaşdırılmış ali hüquq təhsili müəssisələrində kafedra üzrə əlavə ixtisaslaşdırılmış təlim keçirlər. Buna görə də onlar istintaq, əməliyyat, yaxud ekspert-kriminalist işinə, adətən, bakalavra nisbətən daha hazırlıqlı olurlar.

Magistr hazırlığı kriminalistika sahəsində dərin ixtisaslaşma üçün xüsusilə geniş imkanlar yaradır. Kriminalistika təhsil profilli hüquq magistrləri 2 il ərzində yalnız kriminalistika və cinayət hüququ silsiləli digər fənləri üzrə əlavə yüksək ümumnəzəri və ixtisas hazırlığı keçirlər. Buna görə də onlar istintaq və elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə yanaşı, hüquq-mühafizə orqanlarında yüksək peşəkar kriminalistik hazırlıq tələb edən vəzifədə işləməyə imkan verən biliklərə malik olurlar. Ma-

gistr hazırlığının spesifikliyi ondan ibarətdir ki, o, adətən, təlim metodlarının yüksək yaradıcı azadlığa malik olduğu fərdi xarakter daşıyır.

Mütəxəssislərin və magistrlərin hazırlanması üçün kriminalistika üzrə xüsusi kursların siyahısını və məzmununu məzunların məqsədli kriminalistik yönümü və müvafiq xüsusiyyətləri, kafedraların kadr və maddi-texniki imkanları nəzərə alınmaqla buraxılış kafedrası müəyyən etməlidir. Bu zaman belə xüsusi kursların tövsiyə olunan siyahılarından istifadə oluna bilər. Lakin onların sırasında mütləq qaydada kriminalistika taktikasına, hadisə yerinə baxış keçirilməsinə, müstəntiqlərin əməliyyat-axtarış işçiləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət taktikasına və metodikasına, o cümlədən məhkə-

mə ekspertizası məsələlərinə və ən təhlükəli cinayətlərin araşdırılması metodikasına dair xüsusi kurslar olmalıdır.

Şübhəsiz, cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış kriminalistika profilli mütəxəssislərin hazırlanması səviyyəsi bir çox cəhətdən maddi-texniki bazadan da asılıdır. Lakin indi geniş profilli diplomlu hüquqşünas mütəxəssis hazırlayan mülki ali təhsil müəssisələri Azərbaycan Respublikasının ixtisaslaşmış ali təhsil müəssisələrindən daha pis vəziyyətdədir. Bu problemi hər bir ali təhsil müəssisəsi dövlətin dəstəyinə xüsusi ümid bəsləyərək, mövcud şəraiti nəzərə alaraq həll etməyə çalışmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Kriminalistika. Ali məktəblər üçün dərslik. K.Q Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999, 578 s.
2. Sarıcalinskaya K.Q. və başqaları İstintaq taktikası. Bakı, 2001, 345 s.
3. Криминалистика. Учебник. Под редакции. Р.С. Белкина. М., 2001, 855 с.
4. Гаврилин Ю.В. Криминалистическая тактика и методика по расследования отдельных видов преступлений. Учебное пособие. М., 2005, 456 с.
5. Криминалистика. Учебник. Под редакции А. Г. Филиппова, 3-е изд. М., 2004, 743 с.
6. Криминалистика. Учебник для вузов. Под редакции проф. И.П. Яблокова. М., 1996, 653 с.
7. Криминалистическая техника. Учебник. М., 2002, 405 с.

Резюме

В настоящее время с учетом повышения значимости юридических профессий, состояния и тенденций развития азербайджанского общества фактически уже сложилось общее мнение о необходимости подготовки современных юристов широкого и узкого профиля нового типа. Такие специалисты должны обладать следующими качествами: хорошо развитой потребностью к логически выверенной познавательной деятельности и к творческой реализации задач в своей профессиональной деятельности, базирующихся на фундаментальной общеправовой и на солидной специальной подготовке; умением сравнительно быстро адаптироваться в сложных ситуациях любой правоприменительной деятельности; способностью к профессиональному росту и к профессиональной мобильности в условиях компьютеризации и информатизации общества. При этом в рамках существования у нас двухуровневой системы высшего образования подготовка указанных специалистов тоже приобретает свою специфику.

Криминалистов в связи со сказанным, конечно, больше всего интересует вопрос о том, какие изменения мы должны внести в преподавание криминалистики и особенно в подготовку специалистов криминалистического профиля, каких ориентиров мы должны в данном случае придерживаться и что нам для этого нужно.

Summary

Currently, taking into account the increasing importance of legal professions, the state and development trends of Azerbaijani society, there is already a general opinion on the need to train modern lawyers with a wide and narrow profile of a new type. Such specialists should possess the following qualities: a well-developed need for logically verified cognitive activity and for creative implementation of tasks in their professional activities, based on fundamental general legal and solid special training; the ability to adapt relatively quickly in difficult situations of any law enforcement activity; ability to professional growth and professional mobility in conditions of computerization and informatization of society. Moreover, within the framework of the existence of a two-tier system of higher education, the training of these specialists also acquires its own specifics.

The forensic scientists in connection with the foregoing, of course, are most interested in the question of what changes we should make in the teaching of forensic science and especially in the training of forensic specialists, what guidelines we should adhere to in this case, and what should we do for this necessary.

UOT 343.1

QƏHRƏMAN CƏFƏROV

Bakı Dövlət Universitetinin "Cinayət prosesi"
kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
qehraman79@mail.ru

EKSPERTİZANIN TƏYİN EDİLMƏSİ: PUBLİKLİK VƏ DİSPOZİTİVLİK PRİNSİPLƏRİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: məhkəmə ekspertizası, cinayət prosesi, prinsip, pibliklik, dispozitivlik, məcburi ekspertiza, alternativ ekspertiza.

Ключевые слова: судебная экспертиза, уголовный процесс, принцип, публичность, диспозитивность, обязательная экспертиза, альтернативная экспертиза.

Key words: forensic examination, criminal procedure, principle, publicity, dispensability, mandatory examination, alternative examination.

Cinayət mühakimə icraatının prinsipləri hüquq institutlarının, o cümlədən, məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsinin və həyata keçirilməsinin ən əsas qaydalarını müəyyən edir, müvafiq sahəvi qanunvericiliyin (cinayət-prosessual və məhkəmə ekspertizası sahəsində qanunvericik nəzərdə tutulur) digər normalarında bu qaydaların daha müfəssəl şəkildə tənzimlənməsini şərtləndirir. Cinayət mühakimə icraatının prinsipləri cinayət-prosessual hüquq münasibətləri sahəsində insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını bəyan edir, onların pozulması və məhdudlaşdırılmasına dair qadağalar nəzərdə tutur, eyni zamanda, bu hüquqların məhdudlaşdırılmasının qanunla yol verilən hallarını müəyyən edir. Bununla da, cinayət mühakimə icraatının prinsipləri bütün cinayət-prosessual hüquq institutlarının, o cümlədən, məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi və həyata keçirilməsi mexanizmləri daxilində hüquqtəminədiçi elementin mövcudluğunu şərtləndirir. Nəhayət, cinayət mühakimə icraatının prinsipləri hər bir prosessual hüquq institutunun və onun realizə edilməsi prosedurlarının qanuniliyi və əsaslılığı meyarlarını

müəyyən edir.

Cinayət mühakimə icraatında ekspertizanın təyin edilməsi institutu ilə bir çox prinsipin korrelasiyası məsələsinə diqqət yetirmək mümkündür (məsələn, qanunçuluq, çəkişmə və s.). Biz, bu məqalədə ekspertizanın təyin edilməsi institutu ilə cinayət prosesinin publiklik və dispozitivlik prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinə baxmaq istərdik. Son illərdə Azərbaycan Respublikasında ardıcıl və davamlı olaraq, məhkəmə-hüquq islahatları həyata keçirilməkdədir. Bu islahatların nəticəsi kimi, milli hüquq-mühafizə və məhkəmə sistemi həm təşkilati-struktur məsələləri baxımından, həm səlahiyyət bölgüsü və aidiyyət baxımından, həm də normativ-hüquqi təminat baxımından xeyli təkmilləşdirilmişdir. Qeyd edilən müsbət tendensiyalar məhkəmə ekspertizasından da yan keçməmişdir.

Məhkəmə ekspertizası təhqiqat, ibtidai istintaq orqanının və ya məhkəmənin (hakimin) icraatında olan işin halları barədə informasiya daşıyan maddi obyektlər, hadisələr və proseslər haqqında xüsusi elmi biliklər əsasında aparılan tədqiqatdır. Məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin əsas vəzifəsi elm, texnika, incəsənət, sənətkarlıq və başqa sahələr üzrə xüsusi bilik əsasında sübut əhəmiyyətinə malik olan faktiki halların müəyyənəndirilməsindən ibarətdir. Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, qanunçuluğun təmin edilməsi, ekspertin müstəqilliyi, elmin və texnikanın müasir nailiyyətlərindən istifadə edilməklə həyata keçirilən tədqiqatların obyektivliyi, hərtərəfliliyi və tamlığı prinsiplərinə əsaslanır.

Ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin həllində

məhkəmə ekspertizasının rolu və əhəmiyyəti dənilməzdir. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə xidmət edən əsas vasitələrdən biri kimi məhkəmə ekspertizası da zamanın tələblərinə cavab verməli, mütəmadi olaraq bu sahədəki biliklər yenilənməli və inkişaf etdirilməlidir. Məhkəmə ekspertizası haqqında nəzəri biliklərin daimi inkişafı obyektiv tələbatla şərtlənir. Müasir elmi baxışlara əsaslanmayan, qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsi ilə ayaqlaşma bilməyən məhkəmə ekspertizasının nəticələrindən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində istifadə edilməsi özünü-özlüyündə hüquq qaydalarına və ədalət ideyasına ziddir.

Məhkəmə ekspertizası öz spesifikliyi ilə seçilən elm sahəsidir. Onun spesifikliyi özündə geniş həcmli və müxtəlif sahələrə xas olan biliklər sistemini özündə birləşdirməsidir. Bundan başqa, məhkəmə ekspertizası təkcə cinayətkarlığa qarşı mübarizə vasitəsi kimi deyil, həm də insan hüquqlarının müdafiəsi vasitəsi, çəkişmə prinsipinin təminatı vasitəsi, ədalət mühakiməsinin öz maraqlarının qorunması vasitəsi kimi çıxış etdiyi üçün də kompleks və unikal elm sahəsi hesab edilə bilər.

Məhkəmə ekspertizası ədalət mühakiməsini bəzən əvəz edilməz və məcburi sübut növü olan ekspert rəyi ilə təmin edir. Məsələn, cinayət mühakimə icraatına münasibətdə cinayət təqibi üçün hüquqi əhəmiyyəti olan bu və ya digər halın müəyyən edilməsi üçün ekspert rəyinin alınmasının məcburi olduğu halların dairəsinin qüvvədə olan milli cinayət-prosessual qanunvericilikdə yalnız bir neçə halla məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq (burada AR CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələr nəzərdə tutulur), nəzərə almaq lazımdır ki, əslində istintaq və məhkəmə təcrübəsində ekspert rəyi olmadan müəyyən edilməsi praktiki cəhətdən mümkün olmayan halların dairəsi olduqca genişdir. Sadəcə olaraq, bu halların genişliyi səbəbindən onların hər biri qanunda təsbit edilməmişdir, qanunvericilik AR CPM-in 140-cı maddəsinin müddəalarını formulə edərək cinayət işləri üzrə ən prinsiplial əhəmiyyət kəsb edən halların sadələnməsi ilə kifayətlənmişdir. Bununla belə, mahiyyətcə və ya məzmunca yalnız xüsusi bilik və xüsusi texnikanın tətbiqi ilə tədqiq və müəyyən

edilə biləcək halların da sübut edilməsi üçün məhz ekspert rəyinin zəruri olması və belə halların sübut edilməsi üçün ekspert rəyinin heç bir başqa sübutla əvəz edilə bilməməsi tezis şübhə yarada bilməz. Ümumiləşdirilmiş bir tezis kimi, belə demək olar ki, yalnız xüsusi biliklərin tətbiqi ilə müəyyən edilə bilən halların sübut edilməsi üçün müvafiq sahədə ekspert rəyinin alınması vacibdir. Son zamanlar məhkəmə ekspertiza fəaliyyətini tənzim edən normativ baza yenilənmiş və hazırda təkmilləşdirilməkdədir.

Cinayət prosesinin hər bir prinsipi hansısa bir ideyanın “hüquqi formulunu” nəzərdə tutur və bu “hüquqi formul” qüvvədə olan qanunvericilikdə təsbit edilərkən daha da konkretləşir, lakonik bir adla, hətta bəzən bir sözlə ifadə oluna bilər. Məsələn, cinayət prosesində “qanunçuluq” prinsipi dedikdə, hər kəs cinayət mühakimə icraatında tətbiq edilən normativ-hüquqi aktların iyerarxiyasına ciddi riayət edilməli olması haqqında ideyanın nəzərdə tutulduğunu başa düşür [4, s. 126].

Bununla belə, cinayət-prosessual hüququn elə prinsipləri də vardır ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə bu prinsipləri təsbit edən müstəqil maddələrin nəzərdə tutulmaması səbəbi ilə onların necə adlandırılmalı olması və “hüquqi formuluna” hansı müddəaların aid edilməli olması məsələsi müzakirəyə açıq qalır. Cinayət prosesində, “publiklik” eləcə də “dispozitivlik” kimi prinsiplər belə prinsiplərin bariz nümunələridirlər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 37.4, 39.1.9, 40.2 və 41.7-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 15 iyul 2011-ci il tarixli Qərarında göstərilir ki, zərər çəkmiş şəxsin təqsirləndirilən şəxslə barışması nəticəsində təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsilə əlaqədar cinayət işinə xitam verilməsinin əsaslarının və şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi cinayət hüququnda və cinayət prosesində dispozitivlik prinsipinin (cinayət prosesi subyektinin özünün maddi və prosesual hüquqlarından istifadə etmək imkanının) gücləndirilməsi kimi çıxış edir. Lakin CM-in 73-cü maddəsində bu prinsip CPM-in 37.2-ci maddəsindən fərqli şəkildə özünü biruzə verir. Xüsusi ittihamlı işlərdən fərqli olaraq, böyük ictimai təhlükə

kə törətməyən cinayətlər üzrə dispoziitivlik prinsipi cinayət işinin başlanılması mərhələsinə təsir göstərmir. CM-in 73-cü maddəsində isə imperativ norma ifadə edilməmişdir. Bu maddəyə müvafiq olaraq dispoziitivliyin təsiri ictimailiklə bir müstəviyə qoyula bilməz. Belə ki, aralarında barışığa gəlmiş zərər çəkmiş şəxslə təqsirləndirilən şəxsin iradələrini ifadə etmələri işə xitam verilməsinə dair qərarın qəbul edilməsinə səbəb olmur, sadəcə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən belə qərarın qəbul edilməsini mümkün edən şərtlərdən biri qismində çıxış edir. Qanun belə qərarın qəbul edilməsini səlahiyyətli orqanların vəzifəsi deyil, hüququ kimi müəyyən etmişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarından götürülmüş bu hissəyə diqqətlə baxdıqda, aşkar görünür ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarında cinayət prosesində “dispoziitivlik prinsipi” və “ictimailik prinsipi” kimi ifadələrə yer verir, lakin biz CPM-in II Fəslinə diqqət etdikdə, həmin prinsiplərin CPM II Fəslində müstəqil normalar qismində təsbit edilmədiyinin şahidi oluruq.

Publiklik prinsipi onu nəzərdə tutur ki, cinayət prosesində cinayətin açılması, istintaqı və məhkəmədə baxılması vəzifəsini dövlət öz üzərinə götürür. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi qabaqcadan qanunla müəyyən edilmiş dövlət orqanlarına və ya vəzifəli şəxslərə həvalə edilmişdir. Cinayət prosesində publiklik prinsipi tələb edir ki, cinayət prosesini həyata keçirən dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər öz vəzifələrini proses iştirakçılarının iş üzrə tədqiq olunan faktlara münasibətdən asılı olmayaraq, onlara verilən səlahiyyət dairəsində dövlət və ictimai marağa müvafiq həyata keçirsinlər [3, s. 48-49].

Hüquq ədəbiyyatında publiklik prinsipi bəzən “rəsmilik” prinsipi də adlandırılır. Bu yanaşma tərəfdarları belə hesab edirlər ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət mühakimə icraatında onlara rəsmi şəkildə (qanunla) verilmiş səlahiyyətlərlə əlaqədar iştirak edirlər. Başqa sözlə, bu yanaşmaya görə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət mühakimə icraatında *ex officio*, yəni vəzifə borcu olaraq iştirak edirlər [6].

Publiklik prinsipi ictimai maraqların və dövlət maraqlarının üstün hesab edildiyi hallarda cinayət təqibinin zərərçəkmiş şəxsin iradəsindən asılı ol-

mayaraq, dövlət orqanları tərəfindən başlanmalı və davam etdirilməli olması haqqında ideyanı əks etdirir.

Dispoziitivlik prinsipi isə publiklik prinsipinin əksinə subyektiv hüquqlardan istifadədə iradə azadlığı ideyasını əks etdirir. Bununla belə, hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq, qeyd edilir ki, cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının heç də bütün hüquqları dispoziitiv hüquq hesab edilə bilməz. Hüquqların dispoziitiv hüquq hesab edilə bilməsi üçün onlar bəzi meyarlara cavab verə bilməlidir. Birincisi, cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının dispoziitiv hüququna cinayət prosesini həyata keçirən orqanının vəzifəli şəxslərinin cavab verən korrespondent vəzifəsi nəzərdə tutulmalıdır (məsələn, əgər subyektin şikayət vermək hüququ varsa, dövlət orqanının vəzifəli şəxsinin bu şikayətə baxmaq və onu həll etmək vəzifəsi olmalıdır). İkincisi, dispoziitiv hüquqlar hər zaman şəxsi maraqların müdafiəsinə yönəlmiş olmalıdır və bu səbəbdən, cinayət prosesi iştirakçısının ictimai (publik) vəzifə borcundan irəli səlahiyyətləri dispoziitiv hüquqlar hesab edilə bilməz. Bu anlamda, cinayət prosesini həyata keçirən vəzifəli şəxslər diskresion səlahiyyətlərə (öz mülahizələrinə görə və öz təşəbbüslərinə görə istifadə edə bildikləri prosesual hüquqlara) malik ola bilsələr də, dispoziitiv hüquqlara malik olurlar. Nəhayət, hüququn dispoziitiv xarakterli olması üçün ondan istifadə edilməsi (onun realizəsi) cinayət prosesinin, onun hər hansı bir mərhələsinin, yaxud icraat formasının başlanması, davam etdirilməsi, yaxud yekunlaşdırılması üçün əsas kimi çıxış etməlidir [5, s. 362-363].

Publiklik və dispoziitivlik prinsiplərinin mahiyyətinə nəzər saldıqdan sonra onların məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi institutu ilə qarşılıqlı əlaqəsini də izah etmək mümkündür. Belə ki, publiklik prinsipi cinayət prosesini aparan orqandan ictimai və dövlət maraqlarını müdafiə etməyi tələb etdiyi üçün, bu orqanlar bu və ya digər istintaq hərəkətini yerinə yetirdikləri vəzifə ilə əlaqədar həyata keçirirlər.

Əgər CPM-in müvafiq maddələrinə də diqqət yetirsək, aşkar görürük ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üçün məhkəmə ekspertizasının

təyin edilməsi daha çox onların vəzifə borclarından irəli gələn bir öhdəlik kimi çıxış edir.

Məsələn, CPM-in 264-cü maddəsində aşkar şəkildə göstərilir ki, ekspertiza elm, texnika, incəsənət və ya sənət sahəsində, habelə müvafiq tədqiqatın metodikası üzrə xüsusi biliklər tələb edildikdə cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan halların müəyyən edilməsi məqsədi ilə aparılır və tədqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, mütəxəssis və cinayət prosesinin digər iştirakçılarının xüsusi biliklərə malik olması cinayət təqibi orqanını müvafiq hallarda ekspertizanın təyin edilməsi zərurətindən azad etmir. Eyni zamanda, adı çəkilən maddədə birbaşa şəkildə təsbit edilmişdir ki, CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş halların müəyyən edilməsi üçün müvafiq ekspertizanın təyin edilməsi məcburidir. Göründüyü kimi, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə ekspertizanın təyin edilməsi konkret situasiyalarda cinayət prosesini həyata keçirən orqan üçün hətta “məcburi” hesab edilmişdir ki, bu hal məhz cinayət prosesinin publiklik prinsipinin təsiri ilə əlaqədardır.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdik ki, CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş halların müəyyən edilməsi üçün vəzifəli şəxsin öhdəliyi təkcə təhqiqatçı, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora şamil edilmir, onların sırasında məhkəmə də yer alır. Belə ki, CPM-in 331.7-ci maddəsinə əsasən, CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş halların müəyyən edilməsi üçün ibtidai araşdırma zamanı ekspertiza keçirilməmişdirsə, məhkəmə ekspertizanın aparılmasını təmin etməlidir.

Bəs, CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar hansılardır?

Məsələ burasındadır ki, CPM-in 140.0-cü maddəsinə əsasən, cinayət prosesi gedişində aşağıdakı hallar yalnız aşağıda göstərilən sübutların əvvəlcədən əldə edilməsi və tədqiqi şərti ilə müəyyən edilə bilər:

1) ölümün səbəbi, bədən xəsarətinin ağırlıq dərəcəsi və xarakteri – tibb sahəsində ekspertin rəyi (CPM-in 140.0.1-ci maddəsi);

2) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ictimai

təhlükəli əməli törətdiyi zaman xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək, yaxud onları idarə edə bilmək iqtidarında olub-olmaması – psixiatriya sahəsində ekspertlərin rəyi (CPM-in 140.0.2-ci maddəsi);

3) şahidin və ya zərər çəkmiş şəxsin cinayət işi üzrə müəyyən edilməli halları xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində düzgün qavrayıb təsvir edə bilməməsi – psixiatriya sahəsində ekspertlərin rəyi (CPM-in 140.0.3-cü maddəsi);

4) zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında sənədləri olmadıqda yaşın müəyyən edilməsi – tibb və psixologiya sahəsində ekspertlərin rəyi (CPM-in 140.0.4-cü maddəsi).

Bununla belə, fikrimizcə, F.Y. Xəlilov tərəfindən, haqlı olaraq, qeyd edilmişdir ki, əslində ekspertizanın təyin edilməsinin məcburi olduğu halların dairəsinin yalnız CPM-in 140.0.1-140.0.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarla məhdudlaşdırmaq doğru deyildir. Bu fikrin əsaslandırılması üçün fikrinə istinad etdiyimiz müəllif göstərir ki, hətta Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun ayrı-ayrı cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsinə həsr edilmiş qərarlarının bir qismində cinayət işləri üzrə CPM-in 140-cü maddəsində müəyyən edilmiş hallar sisteminə aid olmayan bu və ya digər halın da müəyyən edilməsi üçün məhz konkret ekspertiza rəyinə istinadın vacibliyinə dair hüquqi mövqe nümayiş etdirilir. Məsələn, “Narkotik vasitələrin, güclü təsir edən və zəhərli maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 11 iyul 1997-ci il, 1 sayılı Qərarının 18-ci bəndinə əsasən, narkotik vasitənin, güclü təsir edən və zəhərli maddənin növü, adı, xüsusiyyəti və eləcə də əkilmiş və becərilmiş bitkilərin cinayət qanununun müvafiq maddələrində göstərilən növlərinə aid olub-olmaması mütləq ekspertiza rəyi ilə müəyyən edilməlidir, yaxud “Silah, döyüş sursatı və ya partlayıcı maddələrin oğurlanması və qanunsuz dövriyyəsinə dair işlər

üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 22 may 1998-ci il tarixli, 1 sayılı Qərarının 1-ci bəndinə əsasən, təqsirli şəxsin gəzdirdiyi, saxladığı, daşdığı, əldə etdiyi, hazırladığı, satdığı və ya oğurladığı silahın odlu silaha, döyüş sursatına və ya partlayıcı maddəyə aid olub-olmamasını müəyyən etmək üçün iş üzrə ekspertizanın keçirilməsi zəruridir, yaxud da "Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulmasına dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 7 oktyabr 2004-cü il tarixli, 2 sayılı Qərarının 8-ci bəndinə əsasən, yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə əlaqədar baş vermiş hadisələr zamanı sürücülər tərəfindən "Yol hərəkəti haqqında" Qanunun tələblərinin pozulub-pozulmaması və bu hadisələrin qarşısını almağa onların texniki cəhətdən imkanlarının olub-olmaması əsas etibarilə məhkəmə yol nəqliyyat hadisələrinin ekspertizasının rəyi əsasında müəyyən edilir və s. Göründüyü kimi, nümunə kimi sadalanan halların CPM-in 140-cı maddəsində nəzərdə tutulmamasına baxmayaraq, bu halların da yalnız konkret ekspertiza rəyi əsasında müəyyən edilə bilməsi Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən, birmənalı olaraq, qəbul edilmişdir [2].

Yuxarıda cinayət prosesini həyata keçirən orqanların ekspertizanın təyin edilməsi öhdəliyinə publiklik prinsipinin təzahürü kimi baxdıqsa, indi də ekspertizanın təyin edilməsi ilə bağlı dispoziitivlik prinsipinin təzahürlərinə baxaq.

Bununla əlaqədar olaraq, CPM-dən iki əsas normaya istinad etməyi zəruri hesab edirik. Belə ki, ilk növbədə, diqqətə çatdırmaq istərdik ki, CPM-in 92.9.9-cü maddəsinə əsasən, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələlərin aydınlaşdırılması üçün sübutların toplanması üzrə tədbirlər həyata keçirmək, bu məqsədlə cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda fiziki və hüquqi şəxslərin razılığı ilə onları sorğu-suala tutmaq, habelə müqavilə əsasında ekspertin rəyini almaq və mütəxəssisin fikrini öyrənmək müdafiəçinin hüququdur. Göründüyü kimi, bu normada cinayət təqibinin xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi hallarda müqavilə əsasında ekspert rəyinin alınmasından bəhs olunur ki, bu da sırf dispoziitivlik prinsipinin təzahürüdür, çünki baxı-

lan halda ekspert seçimi, onunla müqavilə bağlanması, ondan müvafiq rəyin alınması, həmin rəydən sonradan istifadə edilməsi və s. bu kimi seçimlərdə müdafiəçi tam olaraq iradə azadlığına malikdir və qanun bu istiqamətdə ondan heç nə tələb etmir.

Ekspertizanın təyin edilməsi ilə bağlı dispoziitivlik prinsipinin təzahürü kimi ikinci norma qismində isə CPM-in 268.1.4-cü maddəsinin adını çəkmək istərdik. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, müstəntiqin qərarına əsasən ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs bir sıra digər hüquqlarla yanaşı, "öz təşəbbüsü ilə və öz hesabına alternativ ekspertiza aparmaq və onun rəyinin cinayət işinə əlavə edilməsi barədə vəsatət vermək" hüququna da malikdir. Göründüyü kimi, bu normaya əsasən də, ekspert seçimi, onunla müqavilə bağlanması, ondan müvafiq rəyin alınması, həmin rəydən sonradan istifadə edilməsi və s. bu kimi seçimlərdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tam olaraq iradə azadlığına malikdir və qanun bu istiqamətdə ondan heç nə tələb etmir.

Bununla belə, hesab edirik ki, milli hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq, qeyd edilmişdir ki, CPM-in 268.1.4-cü maddəsində, faktiki olaraq, müdafiə tərəfinə cinayət təqibinin ictimai və ictimai-xüsusi ittiham qaydasında aparıldığı hallarda alternativ ekspertiza aparmaq imkanı verilmiş olsa da, lakin belə ekspertizanı təyin etmə subyektləri kimi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs göstərilmişdir. Aşkardır ki, şübhəli şəxsin tutulmuş olduğu, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə olduğu hallarda onlar tərəfindən müvafiq xüsusi bilikli şəxsin tapılması, onunla müqavilə bağlanması və s. hərəkətlərin edilməsi mümkün deyil. Hətta onların azadlıqda olduğu hallarda belə, ali hüquq təhsili olmayan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ekspert kimi müraciət etdiyi şəxslər qarşısında zəruri suallar qoymaq imkanı inandırıcı deyildir. Deməli, əksər hallarda alternativ ekspertiza məhz müdafiəçi tərəfindən təyin ediləcəkdir. Sadəcə olaraq, bu sübut növünün əldə edilməsi əlavə xərclər tələb etdiyi üçün alternativ ekspertizanın şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin razılığı ilə müdafiəçi tərəfindən təyin edilməsi imkanından bəhs etmək olar [2].

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov F.Y. Cinayət mühakimə icraatında alternativ ekspertiza haqqında // Qanun, Elmi hüquq jurnalı, Bakı, 2015, № 10 (252).
2. Xəlilov F.Y. Məhkəmə baxışında ekspertiza və müdafiə funksiyası: təcrübənin təhlili kontekstində // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri, Bakı, 2018, № 66.
3. Mövsümov С.Н. Совет cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Maarif, 1989.
4. Радутная Н.В. Достоинства и недостатки формулировок принципов уголовного процесса и отдельных положений в проекте УПК РФ / Судебная реформа: итоги, приоритеты, перспективы. Материалы научно-практической конференции. Москва, 1997 г.
5. Соломина Н. Диспозитивность в уголовном процессе: понятие и формы ее проявления / Межсистемные и межотраслевые связи в правовой сфере. Материалы VIII Международной научно-практической конференции студентов и аспирантов. Казань, 2013 г.
6. Федулов А.В. Реализация принципа публичности (официальности) в современном уголовном судопроизводстве России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2002.

Джафаров Гахраман

НАЗНАЧЕНИЕ ЭКСПЕРТИЗЫ: В КОНТЕКСТЕ ПРИНЦИПОВ ПУБЛИЧНОСТИ И ДИСПОЗИТИВНОСТИ**Резюме**

Принцип публичности состоит в том, что органы, ведущие уголовный процесс обязаны в пределах своей компетенции принять все предусмотренные законом меры к установлению события преступления, виновных лиц и справедливому наказанию или предотвратить неосновательное уголовное преследование или незаконное осуждение лиц, а если это имело место, принять меры к реабилитации невиновного. Диспозитивность – это свобода волеизъявления и усмотрения субъекта правоотношения в вопросе реализации конкретного права, предоставленного ему законом. Диспозитивность подразумевает идею автономии воли субъекта, но вместе с тем имеет четкие пределы, очерченные правовыми нормами. В статье автор рассмотрел институт назначения экспертизы в уголовном процессе через призму вышеназванных принципов.

Jafarov Gahraman

APPOINTMENT OF EXPERTISE: IN THE CONTEXT OF THE PRINCIPLES OF PUBLICITY AND DISPOSITIVITY**Summary**

The principle of publicity is that the bodies conducting criminal proceedings are obliged, within the limits of their competence, to take all measures provided for by law to establish the event of the crime, the guilty persons and fair punishment, or to prevent the unlawful prosecution or unlawful conviction of persons, and if so, to take measures to rehabilitate the innocent. Dispositivity is the freedom of expression of will and discretion of the subject of a legal relationship in the exercise of a specific right granted to him by law. Dispositivity implies the idea of autonomy of the will of the subject, but at the same time has clear limits outlined by legal rules. In the article, the author considered the institution of appointment of expertise in criminal proceedings from the lens of the above-mentioned principles.

GÜLNAZ RZAYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

“İnsan hüquqları və informasiya hüququ” YUNESKO

Kafedrasının və Azərbaycan Respublikası Dövlət

Gömrük Komitəsi Akademiyasının müəllimi,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

gulnazrzayeva@mail.ru

MƏHKƏMƏ EKSPERTİZALARININ APARILMASINDA MÜDDƏT MƏSƏLƏLƏRİ: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Cinayət, mülki və inzibati işlər üzrə icraat zamanı xüsusi biliklərə zərurət olduqda təyin olunan məhkəmə ekspertizalarının nəticəsinin operativ əldə olunması cinayətin tezliklə açılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən faktorlardandır. Bu baxımdan, ayrı-ayrı məhkəmə ekspertizalarının aparılmasının müddəti hüquqi qaydada tənzimlənməlidir. Məqalədə xarici dövlətlərin qeyd olunan məsələ ilə bağlı hüquqi bazası təhlil olunur, təcrübi əhəmiyyət kəsb edən bəzi normaların respublikamızda da qanunvericilikdə təsbit olunması ilə bağlı təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: məhkəmə ekspertizası, müddət, cinayət işi, mülki iş, inzibati icraat, prosessual qanunvericilik.

Ключевые слова: судебная экспертиза, сроки, уголовные дела, гражданские дела, административное производство, процессуальное законодательство.

Keywords: forensic examination, term, criminal case, civil case, administrative proceedings, procedural legislation.

Cinayət mühakimə icraatı zamanı məhkəmə ekspertizalarının təyin olunması üzrə aktual problemlərdən biri də müddət məsələsidir. “Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda məhkəmə ekspertizasının aparılması müddətləri ilə bağlı birbaşa qayda müəyyən edilməmişdir. Belə ki, Qanunun 22-ci maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə ekspertizası idarəsində məhkəmə ekspertizasının aparılması müddətləri Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyinə müvafiq olaraq müəyyən edilir. Prosesual qanunvericilikdə isə məhkəmə ekspertizasının cinayət işləri üzrə icraat zamanı təyin olunması ilə bağlı prosessual müddət qismində bir ay müəyyən olunmuşdur (AR CPM maddə 271.1).

Mülki, inzibati mübahisə və inzibati xəta haqqında işlər üzrə isə rəyin verilməsi müddəti ekspertiza təyin edilməsi haqqında qərardadda məhkəmə, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən göstərilir. Çünki Mülki-Prosessual Məcəllə və İnzibati Xətalər Məcəlləsində ekspertizanın aparılması ilə bağlı konkret müddət nəzərdə tutulmamışdır. Mülki-Prosessual Məcəllənin 128-ci maddəsinə görə, prosessual müddətlər qanunla müəyyən edilmədiyi hallarda, onlar məhkəmə tərəfindən təyin edilir. Ona görə də mülki işlər üzrə icraat zamanı ekspertizanın aparılması müddəti məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur. Eyni zamanda, İnzibati Prosesual Məcəllənin 22-ci maddəsinə əsasən, müddətlərlə bağlı Mülki-Prosessual Məcəllə ilə müəyyən olunmuş qaydalar tətbiq olunduğu üçün hər bir halda mülki və inzibati işlər üzrə icraat zamanı ekspertizanın aparılma müddəti ekspertizanı təyin edən orqan tərəfindən müəyyən olunur. Ekspertizanın aparılmasını müəyyən edilmiş müddətlərdə təmin etmək mümkün olmadıqda, Mərkəzin rəhbəri bu barədə ekspertizanı təyin etmiş orqana və ya şəxsə məlumat verir. Ekspertizanın icra müddəti həmin orqanla razılaşdırılır (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə ekspertizası mərkəzində ekspertizaların aparılmasının təşkili haqqında Təlimat maddə 4).

Bəs məhkəmə müddətin təyin olunması zamanı hansı meyarı rəhbər tutur? – Bu məsələ ilə bağlı prosesual qanunvericilikdə heç bir müddə nəzərdə tutulmamışdır. Belə olan halda Konstitusiyaya Məhkəməsinin və Ali Məhkəmənin Plenum Qərarlarına müraciət etmək lazım gəlir. “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5 №-li Qərarına görə: “...Cinayət işləri ilə bağlı müddətlərin hesablanması zamanı “ağlabatan müddət” həm ibtidai araşdırma müddətini, həm də hökmün çıxarılmasına kimi olan məhkəmə baxışı müddətini əhatə edir.”.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin də bir neçə qərarında bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir: “...Məhkəmə instansiyalarında hər hansı bir işə yenidən baxılmasının müddətləri “ağlabatan müddət” anlayışı çərçivəsində olmaqla yanaşı, hər bir halda müvafiq məhkəmə icraatı üçün prosesual qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətlərdən artıq olmamalıdır.” [52]³⁴

Beləliklə, ağlabatan müddət – mövcud şəraitin imkan verdiyi həddə məsələnin məqsədəmüvafiq şəkildə icrası üçün zəruri olan mümkün zaman müddətidir. Bu anlayış məhkəmə ekspertizalarının aparılması müddətlərinə də şamil oluna bilərmi? – Ümumilikdə götürsək, əgər qanunvericilikdə başqa qayda yoxdursa, tətbiq etmək mümkündür və bu zaman işin mürəkkəbliyi meyarı rəhbər tutulacaqdır. Deməli, hər bir halda ekspertizanın təyin olunma və aparılma müddəti üzrə səlahiyyət ekspertizanı təyin edən orqanda qalacaqdır. Bəs bu məsələ ilə bağlı xarici təcrübədə hansı maraqlı məqamlar vardır? – İsveçin Məhkəmə Prosesi

Məcəlləsində³⁵ [63] deyilir ki, əgər məhkəmə başqa qayda müəyyənləşdirməyibsə, ekspert öz rəyini yazılı şəkildə təqdim etməlidir. Məhkəmə ekspert rəyinin təqdim edilməsi konkret vaxt müəyyənləşdirir. Ekspert öz rəyində gəldiyi nəticələri əsaslandırmalıdır. Ekspert öz rəyini məhkəməyə təqdim etdiyi gündən bu rəy tərəflər üçün əlyə-tər hesab olunur. Yazılı formada rəy vermiş ekspert məhkəmə zəruri hesab etdiyi və ya tərəflərin tələb etdiyi halda şifahi dindirilə bilər. Ekspert rəyinin tərtib olunmasında bir neçə ekspert iştirak etmişsə, onların adından bir nəfər seçilib prosesdə iştirak edə bilər. Əgər məhkəmə tərəfindən təyin olunmuş ekspert məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddətdə ekspertizanı üzrsüz səbəbdən başa çatdırmazsa, məhkəmə o ekspertə cərimə tətbiq etməklə ondan ekspert rəyini təqdim etməyi tələb edə bilər (7-12-ci maddələr).

Türkiyə Cümhuriyyətinin Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (1927) müəyyən edir ki, tərəflər razılığa gəlmədikləri halda ekspertiza (ehlivukuf, bilirkişilik) istintaqı aparan məhkəmə tərəfindən təyin olunur. Əgər dövlət məhkəmə eksperti varsa, məhkəmə ekspertizanı bu şəxslər dairəsindən təyin edir. Yalnız bir şəxs ekspert qismində təyin oluna bilər. Üçdən artıq ekspert təyin oluna bilər (Hakim əvvəlcə ekspertlərin siyahısını müəyyənləşdirir, bu siyahı üç nəfərdən artıq ola bilər. Siyahı tərəflərə təqdim olunur, onlar ekspertin seçilməsi barədə razılığa gəlirlər. Əgər belə razılığın əldə olunması mümkün olursa, ekspert hakim tərəfindən seçilir) (maddə 276). Ekspertlərin öz rəyini yazılı formada təqdim etdiyi halda işin xarakterindən asılı olaraq, məhkəmə təqdim olunacaq rəyin surətlərinin sayını və ekspertizanın aparılma vaxtını müəyyənləşdirir. Həmin müddət üç aydan çox olmamalıdır.³⁶

MDB dövlətlərindən olan Qazaxıstanda məhkəmə ekspertizasının aparılması müddətləri ilə bağlı maraqlı qayda müəyyən olunmuşdur. Belə ki, ümumi qayda üzrə burada ekspertizanın aparılma müddəti 30 gün nəzərdə tutulmuşdur

³⁴ «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə» 11 iyun 2004-cü il tarixli, 688-IIQD sayılı Azərbaycan Respublikası Qanununun III hissəsinin 9-cu bəndinin və IV hissəsinin 7-ci bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 25 yanvar 2005-ci il Qərarı. <http://www.constcourt.gov.az/cat/2>

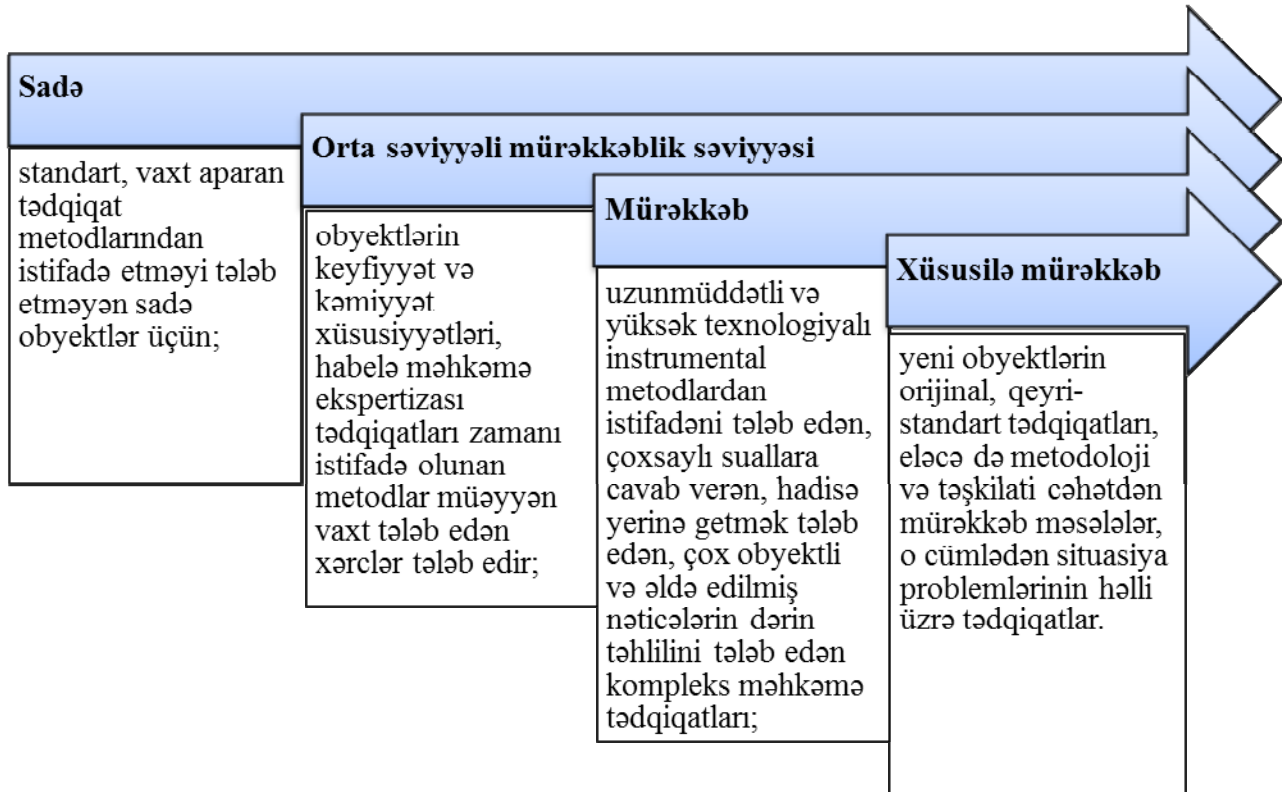
³⁵ https://www.government.se/contentassets/a1be9e99a5c64d1bb93a96ce5d517e9c/the-swedish-code-of-judicial-procedure-ds-1998_65.pdf

³⁶ Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu 1927. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.1086.pdf>

(“Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” 2017-ci il Qanununun 34-cü maddəsi). Lakin qanunda nəzərdə tutulan istisna hallarda və həmçinin ekspertiza idarəsinin və ya ekspertin müraciətinə əsasən məhkəmə ekspertizasını təyin edən orqan tərəfindən həmin müddət uzadıla bilər. Bununla yanaşı, həmin Qanunun 12-ci maddəsinə müvafiq

olaraq, Qazaxıstan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi məhkəmə ekspertizalarının mürəkkəblilik dərəcəsinə görə təsnifatını aparmaq səlahiyyətinə malikdir. Ədliyyə Nazirliyinin 27 mart 2017-ci il 303 №-li Qərarı ilə təsdiq olunmuş Qaydalarda məhkəmə ekspert tədqiqatları mürəkkəblilik dərəcəsinə görə dörd kateqoriyaya bölünür:

Məhkəmə ekspertizasının mürəkkəblilik kateqoriyasından asılı olaraq, onların aparılma müddəti aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

- 1) sadə - 5 günədək;
- 2) orta səviyyədə mürəkkəblilik səviyyəsi - 20 günə qədər;
- 3) mürəkkəb və xüsusilə mürəkkəb - 30 günədək.

Qeyd olunan qanun əsasında aşağıdakı hallar olduqda məhkəmə ekspertizasının aparılma müddəti uzadıla bilər:

- 1) xarici dövlətin məhkəmə ekspertinin cəlb edilməsi;
- 2) məhkəmə ekspertizası orqanında işləməyən şəxslərin məhkəmə ekspertləri komissiyasına da-

xil edilməsi, onların xüsusi elmi biliklərini rəy vermək üçün lazım olduqda;

- 3) çox obyektli ekspertizanın aparılması;
- 4) çoxlu sayda sual ilə qeyri-standart və yeni obyektlərin öyrənilməsi.

Ukrayna təcrübəsində də əgəlabatan müddət anlayışından istifadə olunur Belə ki, “Ekspertiza və ekspert tədqiqatlarının aparılması ilə bağlı” 08 oktyabr 1998-cil tarixli Təlimata əsasən, tədqiqata göndiriləcək materiallarla ilkin tanışlıqdan sonra ekspertiza təyin edən orqan ekspert idarəsi ilə yuxarıda göstərilən mürəkkəblilik dərəcəsinə əsasən əgəlabatan müddət barədə razılığa gəlirlər. Materiallarla tanışlıq sadə və orta mürəkkəblilikdə olan tədqiqatlar üçün 5 və 10 iş günündən, mü-

rəkkəb və xüsusilə mürəkkəb tədqiqatlar üçün isə 15 və 20 iş günündən artıq olmamalıdır.

İngiltərə, Almaniya, Fransa, ABŞ, Skandinaviya ölkələri (İsveç, Finlandiya) və s. dövlətlərin ekspert təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, əksər dövlətlərdə məhkəmə ekspertizasının aparılma müddəti ekspertizanı təyin edən orqan tərəfindən müəyyən olunur. Lakin bu zaman ekspert idarəsinə sorğu verməklə həmin müddət mövcud metod və avadanlıqlara uyğun formada müəyyən edilməlidir. Fikrimizcə, belə bir müddətin verilməsi düzgün hesab edilməməlidir. Əvvəla ekspertizanı təyin edən orqan və yaxud da müdafiə tərəfi tədqiqat müddətini müəyyən edə bilməz, çünki nə müstəntiq nə də xüsusi biliyə malik olmayan digər şəxs tədqiqatın tam məzmununu, onun aparılma müddətini, çətinliklərini, hansı hallarda işin uzanıb-uzanmayacağını bilə bilməz. Əgər qanunverici ekspert qarşısına müddətlə bağlı bir məhdudiyət qoymalıdırsa, bu müddəti həmin tədqiqatı apara-

caq olan ekspert və yaxud da idarə rəhbəri müəyyən etməlidir. Bu baxımdan, “Məhkəmə ekspertizalarının aparılmasının təşkili haqqında” Təlimatın müvafiq müddəası daha uğurludur: “Ekspertizanın aparılması müddətləri prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmaqla işin həcmindən (tədqiqat obyektlərinin sayı, mürəkkəbliyi və s.) asılı olaraq İnstitutun (struktur bölmənin) rəhbəri tərəfindən müəyyən edilir”. Bu müddəanı bir qədər dəqiqləşdirib, Qazaxıstan və Ukrayna təcrübəsində müəyyən edilmiş mürəkkəblik dərəcələrinə uyğun olaraq müddətlərin konkretləşdirilməsi daha düzgün olar. Təsadüfi deyil ki, “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanı da müddət məsələsinin dəqiqləşdirilməsi, eləcə də məhkəmə prosesi tərəflərinin ekspertiza təyin edilməsi ilə bağlı hüquqlarının genişləndirilməsi xüsusi qeyd edilmişdir.

Резюме

TERMS OF FORENSIC EXAMINATION: A COMPARATIVE ANALYSIS

Rapid access to the results of forensic examinations, when special knowledge is needed during criminal, civil and administrative proceedings, is one of the most important factors for the speedy detection of crime. In this regard, the duration of separate forensic examinations should be legally regulated. In the article author analyzes the legal framework of foreign countries on this issue, and makes some suggestions on how to establish some practical norms in our legislation.

Summary

СРОКИ ПРОВЕДЕНИЕ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Быстрый доступ к результатам судебной экспертизы, когда специальные знания необходимы в ходе уголовных, гражданских и административных разбирательств, является одним из наиболее важных факторов для оперативного выявления преступлений. В связи с этим продолжительность отдельных судебных экспертиз должна быть юридически регламентирована. В статье анализируется правовая база зарубежных стран по этому вопросу, а также вносятся предложения о том, как установить некоторые практические нормы в нашем законодательстве.

UOT343.98

RƏNA QULIYEVA
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Dövlət Universitetinin
Kriminalistika və məhkəmə ekspertizası
kafedrasının dosenti
(rena.guliyeva57@gmail.com)
+994 50 3435054

KRİMİNALİSTİKANIN QLOBALLAŞMASININ TARIXI VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Açar sözlər: qloballaşma, kriminalistika, daktiloskopiya, sənədlərin saxtalaşdırılması, kriminalistikanın qloballaşma.

Key words: globalization, criminalistics, fingerprinting, forgery documents, globalization of criminalistics.

Ключевые слова: глобализация, криминалистика, дактилоскопия, подделка документов, глобализация криминалистики.

Qloballaşma dünya inteqrasiyası və birləşmə prosesidir. Kriminalistikanın qloballaşması beynəlxalq praktiki təcrübənin formalaşdırılması və qarşılıqlı fəaliyyəti məqsədi ilə müxtəlif ölkələrin alimləri arasında kriminalistik biliklərin inteqrasiyası və kooperasiyası deməkdir. "Qloballaşma" sözü XX əsrin sonlarında yaransa da, onun mahiyyəti zaman və məkan vasitəsilə ta qədimlərə gedib çıxır. Əgər kriminalistik texnikanın ayrı-ayrı sahələrinin tarixi təşəkkülünü araşdırsaq, buna əmin olmaq olar.

Kriminalistikanın mənşəyi qədim dövrlərə söykənir və bəşəriyyətin kəşfləri ilə bağlıdır. Həyatın, fəaliyyətin, adət-ənənələrin, eləcə də dünyanın müxtəlif yerlərində ixtiraların yayılmasına ticarət yollarının mövcudluğu (İpək ticarət yolu, Qərbi ticarət yolu, Şimal ticarət yolu və b.) təkan vermişdir. Bir çox qədim dövlətlərin hökmdarları qonşu və ya başqa ölkələrdən gəlmiş səyyahlardan və tacirlərdən əldə etdikləri məlumatlardan ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi, silahların təkmilləşdirilməsi, hüquqi və iqtisadi

münasibətlərin tənzimlənməsi üçün istifadə edirdilər. Tarixi mənbələri tədqiq edərkən imperatorların, çarların, kralların qanunlarının və fərmanlarının (onların məzmununun) tarixi dövrə uyğun ümumiliyi aşkar edilir. Arxeoloji qazıntılar da bunu sübut edir.

Dövlətlərin və xüsusi mülkiyyətin formalaşması ilə mühafizə institutunun yaradılması zərurəti meydana gəldi. Bütün qədim qanunlarda, məsələn: Babil "Hammurapi Məcəlləsi", qədim çin "Vey Krallığının Qanunları kitabı", qədim hind "Manu Qanunları", qədim yunan "Dracont Qanunu", "Solon Qanunu", qədim Misirdəki "Bakharis Məcəlləsi" (Bokenranfa), qədim Roma "On iki cədvəl Qanunu" və digər hüquqi aktlarda cəza nəzərdə tutulan cinayətlər sadalanır. Manu Qanunun VIII fəslinin 44-cü maddəsində göstərilən "ovçu yaralı heyvanın izini qan damlaları ilə necə axtarırsa, padşahın dharmanın (cinayətlərin) istintaqı vasitəsilə onu tapması lazımdır»[7;155]. Eynilə digər dövlətlərin qanunlarında da cinayətkarı tutmaq və ifşa etmək üçün araşdırmanın aparılmasına göstəriş verilirdi.

Kriminalistik texnikanın ayrı-ayrı sahələrinin tarixi formalaşmasını nəzərdən keçirsək, hüququn ilkin mənbələrinə və arxeoloji qazıntılara əsaslanaraq əmin olmaq olar ki, XVII-XXI əsrin elmi kəşflərinin kökləri müxtəlif ölkələrdə hələ tarix öncəsi dövrlərdən formalaşmağa başlamışdır.

İndi isə ingilislər Uilyam Qərşel, Frensis Qalton, Edvard Henri, şotlandiyalı Henri Folds və horvat Xuan Vuçetiçin təşəbbüskarları hesab edil-

diyidaktiloskopiyanın yaranmasını nəzərdən keçirək.

Hələ eramızdan əvvəl Qədim Şərq ölkələrində barmaq izlərinə xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Eramızdan əvvəl II minillikdə Şərqdə əl və barmaq xətləritaleydəmək, sağlamlığı proqnozlaşdırmaq üçün tədqiq edilmişdir. İmperatorlara məxsus ovuc xətlərinin təsviri verilən manuskriptlər qorunub saxlanılmışdır. Həmin qazıntılar zamanı tapılan baş barmağın izi, Çin gil yazılarından "Jitsuin" (eramızdan əvvəl III minilliyə aid) vəüzərində barmaq izləri olan Babilistan gil lövhəcikləri "Supur" (eramızdan əvvəl II - I minilliklə aid) göstərir ki, barmaq izləri ilə ticarət, vərəsəlik müqavilələrini və digər sənədləri təsdiq edirdilər. Babilistan çarı Hammurapinin (e. ə. 1792-1750-ci il) dövründə barmaq izlərinin həbs olunanlardan çıxarıldığı haqqında dəlillər vardır [15]. Çinlilər iki növ məməcik xətlərinin naxışlarını təyin etdilər: buruq (çincə "Tou" və ya "Lo"- ilbiz) və ilgəkvari qıvrım (çincə "Ki"-ələk). Uilyam Qersşel, Henri Folds və Frensis Qaltonhəmçinin ilgəkvari və dairəvi papilyar naxışların tiplərini daha bir tip – qövsvari ilə tamamlayaraq böldülər.

Biliklərin inkişafı alimlərin müxtəlif ölkələrə təhsil əldə etmək və ya təhsilinə əlavələr etmək üçün səyahətləri ilə bağlıdır. Belə ki, məsələn, hind müdrikliyini anlaması məqsədi ilə Hindistana gəlmiş Aristotelin xətlərinin sirlərini və onlara əsasən insanın taleyini öyrəndiyi barədə sübutlar var [9].

Lakin, əksərən bilik inkişafı müxtəlif təlimlərlə məşhur olmuş və adət-ənənələri saxlamış Şərqdə taleyi və ya karyera iradəsi ilə olmuş alimlərin oradakı müşahidəsi və maraqlılığı ilə bağlıdır.

Uilyam Qerşel 1850-ci illərin əvvəllərində Benqaliyada (Hindistan) Britaniya Müstəmləkə Administrasiyasında məmur işləyib. Digər məsələlərlə yanaşı, Uilyam Qerşelin vəzifələri sırasına muzdlu hind əsgərlərinə əmək haqqı verilməsi də daxil idi. Bu zaman avropalıların yerli əhalini fərqləndirməkdə çətinlik çəkməsindən istifadə edərək, onlara veriləsi məbləği 2-3 dəfə alırdılar. Qerşel hind tacirlərinin təcrübəsinə diqqət çəkmişdir: onlar barmağı əvvəlcədən mürəkkəblə rəngləyərək müqavilələrdə imza əvəzinə barmaq izini qoyurdular. Hindistanda (Çində olduğu ki-

mi) mistik fikir mövcud olub ki, insan barmaq izi öhdəliklərini yerinə yetirməyə imzadan daha güclü məcbur edir. Qerşel tədqiqat apararaq, nəticədə barmaqlarda naxışların təkrarsızlığını aşkar edib, belə naxışları ayırmağı öyrəndivə onda maaşı alan əsgərlərdən sənədlərdə barmaq izlərini qoymağı tələb etməyə başladı, beləliklə, maaşla bağlı dələduzluğa son qoydu. Bu məsələni araşdırarkən, Qerşel anatomiya kitabında "Papilyar naxışları" terminini aşkar etdi və istifadə etməyə başladı. 1858-ci ildə onun tərəfindən daktiloskopik kart hazırlanmışdı. Orada həbs olunanların iki barmağı və ovucları çap edilirdi. [5; 29-33]

Mövcud tarixi ilkin mənbələr belə çatdırır ki, iki əsr əvvəl - 1684-cü ildə ingilis botaniki və həkim Neemiya Qryu barmaq və ovuc şəklinin ilk elmi araşdırmasını dərc etmişdir.

Şotlandiya alimi və həkim Henri Folds, 1875-ci ildə Tokioda bir xəstəxananın əsasını qoydu. O, Herşel və onun eksperimentləri haqqında heç nə eşitməmişdi. 1880-ci ildə Londona "Təbiət" jurnalına belə bir məktub yazıb göndərmişdir: "Mən 1879-cu ildə Yaponiyada tapılan bir neçə gil qabları nəzərdən keçirdim və gil hələ yumşaq olduğunda ortaya çıxan bəzi barmaq izlərini nəzərə aldım. Bu izlərin yeniləri ilə müqayisəsi məni bu problemlə məşğul olmağa vadar etdi". Öz tədqiqatlarının nəticəsində Folds mətbəə rənginin köməyi ilə on barmaq izinin alınması üçün "təlimatnaməni" formalaşdırdı və cinayətkarları tapmaq, müəyyənləşdirmək və cəsədləri eyniləşdirmək üçün hadisə yerində barmaq izlərini istifadə etməyi təklif etdi. [5; 33-36]

Barmaq izlərinin ilk dəfə nə zaman və harada istifadə edildiyini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil və qədim xalqların şəxsiyyətləri müəyyən etmək üçün barmaq izlərinin elmi əhəmiyyətini başa düşmədikləri ehtimalı azdır. Lakin hələ XIII əsrdə Qazan xanın baş vəziri, Avropada Rəşidəddin kimi tanınan, Azərbaycan filosofu, hüquqşünas və həkimi Fəzlullah Rəşid əd-Din Hamadani, hökumət sənədlərində məmurların buraxdığı barmaq izlərini araşdıraraq, öz "Cəmi əl-Təvərikh" əsərində qeyd edirdi: "Təcrübə göstərir ki, eyni barmaqları olan iki şəxs yoxdur". [15]

1891-ci ildə Buenos-Ayres polis əməkdaşı Xuan Vuçetiç Qerşelin praktiki təcrübəsinə əsaslan-

raq on barmaq izinin təsnifatının sistemini yaratmış və kağız üzərində qeydiyyat metodu işləyib hazırlamışdır. Dünyada ilk barmaq izləri bürosu Vuchetiç tərəfindən 1892-ci ildə Argentinada açılmışdır.

Çarlz Darvinin məsləhətinə əsasən, görkəmli ingilis tədqiqatçısı Frensis Qalton Henri Folds üsulu ilə maraqlanmağa başlayıb. O, riyazi olaraq barmaq izlərinin təkrarsızlığını sübut etdi və buna görə də, daktiloskopiyanın banilərindən biri hesab edilir. O, rəsmi olaraq daktiloskopiyanı məhkəmə təcrübəsində tətbiq etməyi təklif etdi və 1895-ci ildə daktiloskopiyanın İngiltərədə cinayətkarların qeydiyyatı metodu kimi tətbiqinə nail olmuşdur.

1900-cü ildə Hindistan Mülki idarəsində məmur işləmiş Edvard Henri H. Foldsun və Vuçetiçin davamçısı olaraq, daktiloskopik düsturu hazırlayıb təqdim etmişdir və hazırda ona uyğun olaraq kartotekanın bölmələri üzrə daktiloxəritələrin düzülüşü həyata keçirilir. Başqa sözlə, Edvard Henri daktiloskopiyanın texniki məsələsini həll etmişdir. Edvard Henrinin daktilodüsturunu gün bütün dünyada istifadə olunur.

Kriminalistik biliklərin qloballaşmasının digər nümunəsi fotoaparatin ixtirası ola bilər.

E. ə. 350-ci ildə Aristotel "Problemata"-da ilk dəfə olaraq müasir fotoaparatin prototipi olan kamera-obskura ilə eksperimentlərini ətraflı təsvir və təhlil etmişdir.

VIII əsrdə Geber adı altında Avropada tanınan ərəb alimi, kimyagər Cabir ibn Xəyyam aşkar etmişdir ki, lyapis (azotid gümüş) işığın təsiri altında qaralır. Beləliklə, fotoqrafiyanın kimyəvi tarixi başladı. Artıq X əsrdə Alhazen adı altında Avropada tanınan Misir alimi çevirilmiş təsvirin təbii fenomenini görmüş və 1038-ci ildə ilk dəfə kamera-obskuranı cihaz kimi qeyd etmişdir. XV əsrin sonunda isə Leonardo Da Vinçi ilk dəfə kamera-obskuradan rəssamlıq əsərləri yaradarkən istifadə etmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində ingilis kimyaçısı və həkim Vilyam Hyde Volaston fotoaparət optik sisteminin təsisçisi kimi çökək-qabarıq linzanın kamera-obskurada tətbiqi barədə məlumat dərc edib. 1816-cı ildə Jozef Neps günəşin köməyi ilə ilk fotosəkil müvəffəqiyyətlə almışdır. 19 il sonra, Talbot Uilyam Henry Fox fotoqrafiyanın

qativ-pozitiv prosesini icad etmişdir. Jozef Nyepsin təcrübələrindən istifadə edərək, Lui Daqer fotoqrafiyanın təcrübə olaraq yararlı üsulunu hazırladı. İki il sonra - 1841-ci ildə Fransa polisi ilk dəfə olaraq cinayətkarları qeydə almaq, cəsədləri tanımaq və cinayətləri araşdırmaq üçün fotoqrafiyadan istifadə etmişdir. Fransız kriminalisti Alfons Bertilyon, tanınma çəkilişi üçün bir neçə fotokamera hazırladı və signalistik və ölçülü fotoqrafiyanın qaydalarını hazırladı. Fotosəkilni çəkmənin effektiv metodu dünyanın inkişaf etmiş bütün ölkələrinin polisi tərəfindən istifadəsinə başlanmışdır [10].

Saxta sənədlərin və imzaların ifşası da kriminalistik texnikasının vəzifələrindən biridir. Sənədlərin saxtalaşdırılması və onların ifşası zamanın dərinliklərinə gedib çıxır. VIII əsrdə dyakon İoan tərəfindən saxtalanmış "Konstantinin hədiyyəsi" fərmanını və onun 1440-cı ildə filosof-humanist Lorenzo Vallo tərəfindən ifşa edilməsini xatırlamaq kifayətdir. Bu saxta fərmana görə, IV əsrdə Roma imperatoru I Konstantin Roma İmperiyasının qərb hissəsi, o cümlədən İtaliya üzərində Pəpə Silvesterə ən yüksək səlahiyyəti vermişdir. Bunun nəticəsində, Roma Katolik kilsəsi bütün digər kilsələrin üstündə yüksəldi və və hakimiyyətin qeyri-məhdud səlahiyyətlərini əldə etdi. [8] Digər saxta sənəd IX əsrə aid edilən "Yalanisidor dekretaliyası"dır. Onları VII əsrdə yaşamış alim-ensiklopedistinə Sevilya İsidora yazırdılar. Onlara əsasən, Roma katolik kilsəsinin hakimiyyəti dünyəvidən daha üstün elan edilmişdir və öncəki tarixlə Papa dövlətinin yaradılması əsaslandırılmışdır. Lakin XVI əsrdə Jan Kalvin "Maqdeburq senturiyalar"da "Yalanisidor dekretaliyası"nın saxtılığını sübut etmişdir. [14]

XII-XIII əsrdə kilsə xidmətçiləri saxta sənədlərlə fəal şəkildə məşğul olmuşdur. Korvey kilsəsinin (Vestfaliya) abbatı Vibald fon Ştablo imperator möhürlərinin bütün növlərini istehsal etmiş və bununla dasaxta sənədləri təsdiqləyirdi; Monte-Kassio kilsəsinin (İtaliya) kitabxanaçısı Peter Dyakon müqəddəslərin həyatını, benediktilər ordeninin qaydalarını, Roma şəhərinin psevdantik təsvirini saxtalaşdırırdı; VI Lüdvikin yaxın qohumu Qvido Viennski sənədlərin saxtakarlıqları ilə məşğul olaraq Vatikanda II Kalixt Papa oldu.

XVI əsrdə sənədlərin saxtalaşdırılması fenomeni o qədər kütləvi fəlakət idi ki, Fransa kralı I Fransiskin 5 mart 1532-ci il tarixli fərmanında "dəftərxana kağızlarını, möhürlərini, qəbzləri, hesabatları və s. saxtalaşdırmasına görə" ölüm cəzası nəzərdə tutulurdu. 1570-ci ildə isə Parisdə məhkəmə qaydasında mübahisə edilən əlyazmaların və imzaların ekspertizasının aparılması üzrə andlı sənətkar-məktubşünasların Korporasiyası yaradılmışdır və 1792-ci ilə qədər (iki əsrdən çox) mövcud olmuşdur.

Əsrlər boyu müxtəlif sənədlər, o cümlədən tarixi sənədlər dəyişdirilib və saxtalaşdırılıb.

1983-cü ildə Konrad Kuya "Ştern" jurnalına özü tərəfindən saxtalaşdırılmış Adolf Hitlerin 62 gündəlikdən ibarət kolleksiyasını 9 milyon marka satmışdır. Vərəqləri qara çay dəmində bir qədər saxladıqdan sonra, ütüləmə yolu ilə köhnəlmiş hala salaraq, aldadıcı görkəm yaratmağa nail olmuşdur. Sonra isə Hitlerin gerçək xəttindən seçilməyən xətlə gündəlikləri yazmışdır. Beləliklə, XX əsrin ən məşhur saxtakarlıqlarından biri ifşa edilmişdir. [11]

Bundan sonra da beynəlxalq aləmdə kriminalistik biliklərin və praktiki təcrübənin mübadiləsini nümayiş etdirməklə, kriminalistik texnikanın hər bir sahəsinin tarixi təşəkkülünə və inkişafına baxmaq olar. Belə ki, 1889-cu ildə Beynəlxalq Cinayət hüququ İttifaqının təsis iclasında ilk dəfə olaraq beynəlxalq cinayətkarlığın mövcudluğu etiraf edilmişdir. [2, 35] Cinayətkarlığın tədricən qloballaşması, onun beynəlmilləşməsi və mütəşəkkilliyi kriminalistikaya qarşı yeni metod və vasitələrin hazırlanması ilə bağlı tələblərini irəli sürmüşdür. A. Bertilon tərəfindən cinayətkarların qeydiyyatının antropoloji metodunun yaradılması, U. Qerşelt tərəfindən şəxsiyyəti daktiloskopik eyniləşdirmə metodunun işlənməsi, F. Qalton və X. Vuteçiç tərəfindən onun təkmilləşdirilməsi və təcrübəyə tətbiqi kriminalistikanın qloballaşmasının başlanğıcı oldu.

1914-cü və 1923-cü illərdə ümumi cinayətkarlığa qarşı mübarizə üçün beynəlxalq qüvvələrin əlaqələndirilmiş hərəkətlərinin təşkili məqsədi ilə beynəlxalq Konqreslər keçirilmişdir. Konqreslərdə Beynəlxalq Cinayət Polisi Komissiyasının (İnterpolun) yaradılması barədə fikirlər irəli sü-

rüldü. 1946-cı ildən başlayaraq İnterpolun əsas vəzifələrindən biri beynəlxalq axtarışın terrorizmə qarşı mübarizə, kibercinayətkarlıq, narkobiznes, mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, saxta pul kəsiri və s. istiqamətlərdə əlaqələndirilməsidir. [5; 128] Azərbaycan İnterpolu 1993-cü ildə qəbul edilmiş və Respublikanın Daxili İşlər Nazirliyinin mərkəzi aparatının strukturunda Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanları və İnterpolun üzvü olan digər dövlətlərdən həmkarları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən Milli Mərkəzi Büro (NCB) yaradılmışdır. [12]

Hazırda transsərhəd araşdırmalarda əməkdaşlıq edən 190 ölkə İnterpolun üzvüdür. 2019-cu ilin oktyabrında Santyaqo şəhərində (Çili) Beynəlxalq Cinayət Polisi Baş Assambleyasının 88-ci sessiyasının işində İnterpolun üzvü olan 173 ölkədən 1000-dən çox nümayəndə, həmçinin Azərbaycan nümayəndə heyəti iştirak etmişdir.

İyirminci yüzillik yeni cinayət növlərinin – kibercinayətkarlığın yaranmasına səbəb olan kompüter inqilabı ilə yadda qaldı. Kibercinayətkarlığın aşkarlanması və açılması üçün kriminalistik biliklərin və texniki vasitələrin beynəlxalq vəhdətinə şərtsiz ehtiyac yaranmışdır. Kriminalistikanın ardıcıl qloballaşması yeni strategiyaların yaradılmasına və səmərəli istifadəsinə, cinayətkarlığa qarşı xüsusi metodların və texniki vasitələrin tətbiqinə gətirib çıxardı.

1984-cü ildə A. Ceffrisin DNT fraqmentlərini müqayisə etməklə şəxsiyyətin eyniləşdirməsi metodunun kəşfi və 1992-ci ildə məhkəmə-ekspert müəssisələrinin (ENFSI) Avropa şəbəkəsinin yaradılması kriminalistikanın qloballaşmasının yeni mərhələsini əlamətdar etdi. Bu günə qədər 35 ölkədən 60-dan çox milli ekspertiza Bürosu ENFSI üzvü olmuşdur. ENFSI-nin məqsədi Avropa ölkələrində məhkəmə ekspertizasının yüksək keyfiyyətinə nail olmaqdır. 2011-ci ilin fevral ayında Azərbaycan Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi ENFSI-nin tam hüquqlu üzvü olmuş və bu gün altı ekspert ixtisası və on beş metod üzrə beynəlxalq akkreditasiyadan keçmişdir.

2013-cü ilin noyabr ayında Microsoft dünyanın hər yerindən yüzə yaxın vəkili, müstəntiq, texniki ekspert və məhkəmə analitiklərindən ibarət müasir Kibercinayətkarlıqla Mübarizə Mərkəzi

açmışdır. Mərkəzin əsas vəzifələri kibercinayət-karlığa qarşı mübarizədə onlayn-cinayətlərə müqavimət göstərmək, elmi təşkilatlarla və hüquq-mühafizə orqanları ilə beynəlxalq əlaqələrin qarşılıqlı fəaliyyəti və inkişaf etdirilməsidir. [13]

Beləliklə, qloballaşma müasir elmin inkişafının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Onun inkişafına qədim əlyazmalardan, çap nəşrlərindən götürülmüş biliklər, daha müasir dövrdə isə telekommunikasiya və internet vasitələri kömək edir-

di.

Bu, "şaxələnmiş zəncirvari reaksiya nəticəsində daşıyıcılarının sayını artırmaq ilə" məlumatları yaratmağa, yığmağa, ötürməyə və istifadə etməyə imkan verdi. [3; 224].

Kriminalistika sərhədsiz elmdir. Və kriminalistik tədqiqatların sonrakı təkamülü bəşəriyyətin birlik və bütövlüyünə artan meylini göstərən qlobal tədqiqatların inkişafı hesabına baş verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Ветхий Завет, Книга Иова, гл. 37, ст. 7- ок. 1473 г. до н. э. (перевод с древнееврейского А. С. Десницкого). М.: Российское Библийское Общество. 2005. — 88 с.
2. Зайцева Е. Система международных уведомлений Интерпола // Российский следователь. - №7. – 2007. С. 34–36.
3. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего. М.: Эдиториал. УРСС. 2001. - 288 с.
4. Коран (без арабского текста, перевод на русский Абу Аделя). Ижевск: Муслим. 2008. — 653 с.
5. Торвард Ю. Век криминалистики. Издание 2-е. М.: Прогресс. 2009. — 326 с.
6. Шлянцев Д.А. Международное право. – М., 2006. — 256 с.
7. Якимов И.Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Новое изд., перепеч с изд. 1925 г. М.: ЛексЭст, 2003. — 496 с.
8. Декреталии - [Электронный ресурс] <http://ru.wikipedia.org/wiki/Декреталии>
9. Искусство буддийских монахов определять судьбу и характер человека по руке. Академическая хиромантия - [Электронный ресурс] <http://magichand.su/2-хиромантия/17искусство-буддийских-монахов-определять-судьбу-и-характер-человека-по-руке>
10. История возникновения фотографии - [Электронный ресурс] <http://photo.farfor.net/content.php?r=2&p=3>
11. Конрад Куяу: Гений подделок // SOFTMIXER сетевой журнал - [Электронный ресурс] http://www.softmixer.com/2011/06/blog-post_553.html
12. INTERPOL Vaku. - [Электронный ресурс] <http://www.interpol.int/Member-countries/Europe/Azerbaijan>
13. Microsoft открыла современный Центр по борьбе с киберпреступностью. - [Электронный ресурс] <http://www.sotovik.ru/news/224447-microsoft-otkrila-sovremennij-centr-po-borbe-s-kiberprestupnostju.html>
14. Donation of Constantine. - [Электронный ресурс] http://en.wikipedia.org/wiki/Donation_of_Constantine (дата обращения 18.12.2014).
15. Fingerprint. - [Электронный ресурс] <http://en.wikipedia.org/wiki/Fingerprint>

RENA GULIYEVA

HISTORY OF GLOBALIZATION AND MODERN CONDITION CRIMINALISTS**SUMMARY**

The first historical forms of globalization have become contacts of scientists, the cooperation of which is associated with a natural need to exchange ideas and the results of scientific research. The article discusses the history of globalization of criminalistics, which takes its beginning from antiquity and associated with discoveries of mankind.

The development of globalization has contributed to knowledge gleaned from ancient manuscripts, publications. In the modern period, the means of telecommunications and the Internet allow for the exchange of scientific information, thereby integrating and unifying science, including the science of criminalistics.

RENA KULIEVA

**ИСТОРИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ
КРИМИНАЛИСТИКИ****АННОТАЦИЯ**

Первыми историческими формами глобализации науки стали контакты ученых, сотрудничество которых связано с естественной необходимостью обмена идеями и результатами научных исследований. В статье рассматриваются вопросы истории глобализации криминалистики, берущие свое начало с глубокой древности и связанные с открытиями человечества.

Развитию глобализации способствовали знания, почерпнутые из древних рукописей, печатных изданий. В современный период, средства телекоммуникаций и Интернета позволяют обмениваться научной информацией, тем самым интегрируя и унифицируя науки, в том числе и науку криминалистики.

AYSEL CAVADOVA

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı, böyük ekspert
expert_aliyeva@mail.ru

CİNAYƏT İŞLƏRİNİN İSTINTAQINDA MİKRO-OBYEKTLƏRİN KRİMİNALİSTİK TƏDQIQATININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: mikro-obyektlər, mikrohissəciklər, poliestər, polimer, boya

Ключевые слова: микрообъекты, микро-частицы, полиэстер, полимер, краска

Keywords: micro-objects, microparticles, polyester, polymer, paint

Müasir zamanda cinayətkarlıq cinayətin hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsinin elə yüksək səviyyəsinə çatmışdır ki, hadisə yerində izləri aşkar etmək tədricən çətinləşir. Mikroobyektlər isə onunla xarakterizə olunur ki, bütün səylərə baxmayaraq, maddi dünyanın hər hansı obyektini ilə fiziki qarşılıqlı əlaqə zamanı həmin obyektə cinayətkarın geyimi, bədəni, alətləri arasında mikroobyektlərin mübadiləsi gedir. Bundan başqa, mikrohissəciklərin, mikroizlərin və mikromiqdarların görünməzliyi, zəif görünməsi səbəbindən onları praktik olaraq məhv etmək mümkün deyil.

Tədqiqatın məqsədi müstətiqin mikroobyektlərlə işi zamanı yaranmış problemlərin aşkar edilməsi; müstətiqlərin mikroobyektlərə kriminalistik əhəmiyyətli məlumat daşıyıcıları kimi yanaşmasının aşkar edilməsi; mikroobyektlərin cinayət işləri üzrə sübut etmə əhəmiyyətinin səviyyəsinin müəyyən edilməsi; mikroobyektlərin konkret növlərinin ekspert tədqiqatları imkanlarını öyrənərək kriminalistik cəhətdən əhəmiyyətli informasiya almaq.

Mikro-obyektlər dedikdə, adətən, xırda, kiçik ölçüləri və kütləsi səbəbindən cinayət hadisəsi ilə bağlı olan, aşkar edilməsi, götürülməsi və tədqiqi xüsusi vasitə və avadanlıqlar olmadan çətin və qeyri-mümkün olan maddi obyektlər başa düşülür.

Mikroskopik ölçülü müxtəlif cinsli cisimlər

(təxminən 1-mm dən yuxarı ölçülü) kiçik boya hissəcikləri, lif, polimer, şüşə vəs.bütün bunlar mikrohissəciklər adlandırılır.

İstintaq təcrübəsində mikro-obyektlərin, mikrohissəciklərin daşıyıcılarının mənbələrinin axtarılması, tapılması və götürülməsi müstətiqdən yüksək kriminalistik bilik və təcrübə tələb edir. Adları çəkilən obyektlərin təkcə cinayətin törəmə üsulu və növü kimi yox, həmçinin məlumat mənbəyi kimi, istintaq hərəkətinin növü və keçirilmə yeri müəyyənləşir.

Mikroobyektlərin cəlb edilməsinin texnologiyası ilə bağlı onların ilkin tədqiqi haqqında müddəaları nəzərdən keçirərkən həm prosesual, həm qeyri-prosesual hərəkətlərin aşağıdakı sxemi təklif oluna bilər:

- 1.Hadisə yerinə baxış.
- 2.Mikroobyektlərin aşkarı və möhkəmləndirilməsi.
- 3.Mikroobyektlərin götürülməsi.
- 4.Mikroobyektlərin ilkin tədqiqi.
- 5.Maddi sübut keyfiyyətində mikroobyektlərə baxış.
- 6.Mikroobyektlərin maddi sübut keyfiyyətində təsbit edilməsi.
- 7.Mikroobyektlərin məhkəmə ekspertizasının keçirilməsi.
- 8.Sübut kimi mikroobyektlərin tədqiqi.

Hadisə yerinin müayinə edilməsi istintaq hərəkətinin iştirakçılarının dəqiqliklə tədqiq olunmasından başlanır. Hadisə yerində lif hissəciklərini (fragmentlərini) məqsədyönlü axtarmaq lazımdır. İlk olaraq cinayətin xüsusiyyətlərini və iştirakçıların ehtimal olunan hərəkətlərini nəzərə alaraq, liflərin ola biləcəyi yerləri dəqiqləşdirmək lazım-

dir. Əşyalar üzərində dəyişikliklər və zədələr olduqda bu hissələri ayırmaq lazımdır. Bu halda ön planda izlər yox, predmetlər arasında labüd dəyişikliyin təyin olunmasıdır. Bu mənada proses iştirakçılarının (zərərçəkmişin, şübhəli şəxsin və sair) hadisə baş verənə qədər dövrdəki şərait haqqında olan ifadələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hadisə yerində müstəntiq, əməliyyatçı, hal şahidləri, ekspertlər və digər şəxslər elə davranmalıdır larki, daşıyıcı əşyalar ilə təmasda olmasınlar.

Daşıyıcı əşyaların hadisədən əvvəl kim tərəfindən qoyulması və saxlanması ehtimalı araşdırılmalıdır (istintaqın obyektiv gedişi və cinayət işinin açılması üçün əhəmiyyət kəsb edən halda). Bütün ehtimal olunan versiyalar yoxlanıldıqdan sonra onların təhqiqat ardıcılığı təşkil olunmalıdır.

Axtarış zamanı ehtimal olaraq cinayətkarın hadisə yerində geyim əşyaları üzərində hansı növ lif hissəciyi apara bilməsi məlumatı olmalı və onlardan nümunələr götürmək lazımdır. (zərərçəkənin geyimi, mebelin üzlüyü və sair.)

Lif hissəciklərinin götürülməsini təmin edən istintaq hərəkətlərinin ayrı-ayrı vaxtlarda və vaxtsız keçirilməsi, hərəkətlərin ardıcılığının gözlənilməməsi lif təbiətli və başqa növ mikrohissəciklərin itməsinə, yerinin dəyişilməsinə və məhv edilməsinə gətirib çıxara bilər. Məsələn, şübhəli şəxsin axtarılması geyim əşyalarının və ayaqqabıların götürülməsi, müayinə olunması şübhəli şəxsin tutulmasından dərhal sonra keçirilməyibdirsə, bu halda şübhəli şəxs özü onu ifşa edən izləri ləğv edə bilər və yaxud başqa şəxslərin geyim əşyaları və ayaqqabıları ilə dəyişə bilər. Bəzən istintaq orqanlarının əməkdaşları tərəfindən şübhəli şəxs istintaqa cəlb edilən zaman, onların təcrübəsizliyindən istifadə edərək, o hadisə vaxtı əynində olmayan geyim əşyalarını və ayaqqabılarını istintaqa təqdim edir. Bəzən təcrübədə belə hallara rast gəlinirki, zərərçəkənin və yaxud şübhəli şəxsin qohumlarına tapşırıq verilirki, onların hadisə vaxtı əyinlərində olmuş geyim əşyaları və ayaqqabıları istintaq orqanına təqdim olunsun. Protokolda bu hərəkətlər prosesual olaraq könüllü keçirilən çatdırılma kimi qeyd olunur. Belə hərəkətlər kənar lif hissəciklərinin qəsdən və yaxud ehtiyatsızlıqdan məhv olunmasına gətirib çıxarır. Buna görə də zərərçəkmişdən və şübhəli şəxsdən gö-

türülmüş geyim əşyalarının sərbəst çatdırılması ibtidai istintaqın gedişində obyektivliyi poza bilər (ona görə də müstəntiq şəxsən özü lif hissəciklərinin daşıyıcısı və mənbəyi ola bilən tədqiqat obyektlərini (geyim əşyalarını və sair) götürməlidir.) Lif hissəciklərinin daşıyıcıları və mənbələri ilə keçirilən hərəkətlər səliqə ilə prosesual sənədlərdə qeyd olunmalıdır. Bu sonradan istintaq zamanı əmələ gələn şübhələri kənar edir. Lifli materialların tədqiqilə işin xüsusiyyətləri əlavə olunmaqla protokolda aşağıdakı məlumatları əks etdirmək tələb edilir:

-lif hissəciklərinin (fraqmentlərinin) dəqiq yeri, mənşəyi, xüsusiyyətləri, mənbəyi və daşıyıcılarının vəziyyəti;

-aşkar olan halda təqdim olunmuş əşyaların başqa kənar əşyalar və manelərlə təmasda olmaq faktı;

-göstərilən əşyaların götürülmə üsulu;

-süni daşıyıcılar üzərinə lif hissəciklərinin keçmə vasitələri və yolu;

-meyiddən geyim əşyalarının götürülmə üsulu və vaxtı;

-lif hissəciklərinin itməsinə və yerdəyişməsinə, götürülən obyektlər üzərinə kənar lif hissəciklərinin (fraqmentlərin) düşməsinə (tədqiq olunan hadisə ilə əlaqəsi olmayan) təmin edən tədbirlər, götürülən obyektlərin qablaşdırma və möhürlənməsi daxil olmaqla qurudulmanın yeri və vaxtı;

-əlavə fiksasiya vasitələri, fakt ilə şəklini çəkmə, planların sxemlərinin tərkibi, götürülən obyektlərin, onların tapılma yerinin və qarşılıqlı yerləşməsinin əksi ilə videoyazı və s.

Hadisə yerinin baxışı və müayinəsi zamanı maddi sübutların aşkarı və qeyd edilməsi, cinayətin açılmasında və sübutların toplanmasında ən vacib məsələlərdən sayılır. Mikrohissəciklər, bəzən yerini dəyişən obyektlər (paltar, ayaqqabı, alət, silah, nəqliyyat vasitələri vəs) üzərində və yaxud yerini dəyişməyən obyektlər (bina, yer vəs) üzərində yerləşirlər.

Mikrohissəcikləri hadisə yerində aşkar və qeyd edərək qarşıya bir çox çətinliklər çıxır. Belə hallarda hadisə yerindən mikrohissəcikləri aşkara çıxarmaq və qeyd etmək üçün mütəxəssis, ekspert biliyindən istifadə edilməsi məqsədə müvafiqdir. Bu zaman ekspert mütəxəssis kimi hadisə yerində

iştirak edir, hadisə yerindən cinayət işi, o cümlədən ekspertiza təyin edilməsi üçün əhəmiyyətli olan mikrohissəcikləri aşkara çıxarır və qeyd edir.

Mikrohissəciklərlə işləyən zaman nəzərə almaq lazımdır ki, mikrohissəciklər daşıyıcı əşyalar üzərində möhkəm sürətdə bağlı olmur, ona görə də hadisə yerinə baxış keçirərkən güclü hava axınından uzaqlaşmaq lazımdır. Əgər bu hala riayət edilməzsə, onda daşıyıcı əşyalar üzərində mikrohissəciklər ya itər, ya yerini dəyişər və yaxud başqası ilə əvəz oluna bilər. İstifadə olunan materialların (parça, kağız vəs.) meyidin və əşyanın yerinin dəyişməsi nəticəsində onların üzərində olan mikrohissəciklər hadisə yerinə düşə bilər. Bu bərdə hadisə yerində iştirak edən mütəxəssislərə və hal şahidlərinə ehtiyatlı olmağı qabaqcadan xəbərdarlıq etmək və mikrohissəciklərin tamlığını təmin etmək üçün müvafiq tədbir görmək lazımdır.

Mikrohissəcikləri hadisə yerində axtararkən yerlər və otaqlar ilk növbədə yaxşı işıqlandırılmaqla xüsusi işıq mənbəyindən (ultrabənövşəyi işıqlandırıcılardan, xüsusi lampalardan) və böyüdücü cihazlardan istifadə olunmalıdır. Cinayət aləti hesab olunan silahı və aləti hadisə yerindən götürükdən sonra onların əlavə çirklənməsinə yol verilməməlidir. Onları çirklənilmiş əl ilə götürmək və ya başqa obyektlər üzərinə qoymaq olmaz. Həmin obyektləri xüsusi möhkəmliyi olan kağız və ya kalkan kağızları vasitəsilə qablaşdırmaq lazımdır.

Meyidə baxış keçirilən zaman son dərəcə ehtiyatlı olmaq lazımdır, onun bədəni və ya bədənin hər hansı hissəsinin zədələnmiş yerində qalması ehtimal olunan lif mikrohissəciklərini formasını dəyişmədən tibbi ekspertlərin iştirakı ilə ehtiyatla götürülüb, qablaşdırılmalı və götürüldüyü nahiyə qeyd olunmalıdır. (intihar hadisələri zamanı boyunun strankulyasiya şırımından, əllərin iç hissəsindən və sair.) İlk növbədə meyidin əllərinə baxış keçirilən zaman və dırnaq nümunələrini götürərkən dırnaq altındakı mikrohissəciklərin saxlanması üçün yuxarıda göstərilən qaydalara riayət etmək lazımdır.

Yol nəqliyyat hadisələri zamanı meyidin paltarları üzərinə baxış keçirərkən (avtomobil qəzası zamanı) elə etmək lazımdır ki, onun üzərində olan mikrohissəciklər (şüşə, rəng örtüyü və metal hissəcikləri və sair) itirilməsin və protokol tərtib olunaraq ayrı-ayrı qablaşdırılmalıdır.

Lif mikrohissəciklərini axtaran zaman ilk növbədə onlara vizual baxışla başlamaq məqsədə uyğundur. Lif mikrohissəcikləri axtarırlarkən həmin yerdə çoxlu şəxsin olmasına və hərəkət etməsinə yol verilməməlidir. Beləki, həmin şəxslər daşıyıcı əşya ilə təmasda ola bilər. Bu zaman həmin mikrohissəciklər itə bilər və yaxud hadisə yerində öz paltarlarının tərkib lif mikrohissəciklərindən saxlaya bilər. Ona görə də hadisə yerində olan şəxslər elə bir yer seçməlidirlər ki, daşıyıcı əşya ilə onların heç bir əlaqəsi olmasın.

Hadisə yerində başqa izlərlə bərabər lif mikrohissəciklərini aşkar etmək üçün ilk növbədə kənar şəxsin (proses iştirakçılarının...şübhəli şəxsin və sair) otağa (binaya) hansı istiqamətdən və yaxud otağın hansı hissəsindən daxil olması müəyyən edilməlidir. Ona görə də ilk növbədə mikrohissəcikləri həmin yerlərdən axtarmaq lazımdır. Daha sonra təxmini olsada şübhəli şəxsin hər hansı daşıyıcı əşya ilə təmasda olması aydınlaşdırılmalı və həmin yerlərdən mikrohissəciklər axtarılmalıdır. Otaq şəraiti olmayan yerlərdə (küçədə, meşədə, çöldə vəsair) cinayətin törədildiyi yerə elə fikir vermək lazımdır ki, təxmini olaraq şübhəli şəxsin gəzdiyi, oturduğu və təmasda olduğu ətrafda olan digər əşyaların üzərində mikrohissəcikləri axtarmaq lazımdır.

Əgər zərərçəkənin üzərində zorlama əlamətləri varıdırsa, lif hissəcikləri şübhəli şəxsin, zərərçəkənin paltosunun, pencəyinin, şalvarının astarında, alt geyim paltarları üzərində daha çox aşkar edilə bilər. Əgər zərərçəkmişin ağzı cinayətkar tərəfindən bağlanmışsa, (sarğı və ya tıxac yolu ilə) toxunma liflərin hissəcikləri (fragmentləri) ağız nahiyəsində dişlərinin arasından tapılır. Əllər bağlı olarkən liflər dırnaq altı nahiyədə qala bilər. Zərərçəkən hansı bir materialla bükülüb aparılarkən (məsələn xalça, adyal, vəs) lif hissəcikləri (fragmentləri) bütün geyim əşyasının və bədənin səthi boyu yerləşir. Bəzən zərərçəkənlə mübarizə vaxtı cinayətkarın geyim əşyalarının üzərində bir qayda olaraq zərərçəkənin geyim əşyalarının əlavə lifləri qalır və onlar daha çox ön sağ və sol hissədə qolların üzərində yerləşirlər. Bədən xəsarətləri yetirilməklə icra olunan işlərdə şübhəli şəxsin əllərindən və geyim əşyalarından başqa ayaqqabıları üzərində (əgər zərbələr ayaqla yetirilibsə) müayinə

nə aparmaq və kənar lif hissəcikləri axtarmaq məqsədəuyğundur.

Əgər cinayətkar zərərçəkəni bir yerdən başqa yerə sürüyübsə, keçiribəsə, onda onun geyim əşyalarının tərkib liflərinin hissəcikləri (fragmentləri) cinayətkar şəxsin çiyinlərində, qollarında, qoltuqaltında, baldır nahiyəsində və dizləri üzərində qala bilər.

Təqsirləndirilən və zərərçəkənin geyim əşyalarının tərkib liflərindən cinayət törədilən silahın, alətin üzərində və ya onları gizlətmək, bükmək üçün istifadə olunan materialın və nəhayət əlaqədə olmuş başqa lifli materialların üzərində qala bilərlər. Deşici, kəsici alətlər üzərində və onlara bulanmış qan ləkəsinin üzərində lif hissəcikləri aşkar edilir. Başqa alətlərin (balta, bel vəs.) nahamar yerlərində, cızılmalarında, sapında, sap üzərində yerləşən qatlarda liflər müşahidə olunur.

Zədələr yetirərkən hədəfində olan müxtəlif geyim əşyalarının materialından alət bir neçə qat keçərkən onun tiyəsi üzərində geyim əşyalarının tərkib liflərinin hissəciklərindən (fragmentlərindən) qalır. Bu zədələri yetirə bilən bıçaq, xəncər, balta vəs.alətlərə aiddir.

Əsas etibarlı ilə təqsirləndirilən şəxs hərəkət edərkən qarşısına çıxan bütün maneələr, xüsusən onların iti, çıxıntılı hissələri, kənarları, küncələri lif hissəciklərinin və başqa mikroobyektlərin mümkün daşıyıcıları kimi nəzərə alınmalıdır. Hadisə yerinin ətrafında çox vaxt ayrı-ayrı lifli materialdan ibarət məmulatlar (bükülülər, baş geyimləri, əlcəklər vəs) yaxud başqa əşyalar (düymə, bıçaq vəs) tapılırkən, cinayətkar onları ya itirir, yada unudub, atıb gedir. Həmin əşyalar üzərində cinayətkara məxsus geyim əşyalarının tərkib liflərindən qalır.

Mexaniki zədələrə məruz qalmış geyim əşyalarının tərkib liflərindən həmin mexanizmlərin üzərində qala bilər. Bütün bu hallarda iti, haçalanmış barmaqçılqar, kiləkləyici qurğuların hissələri və başqa zədələri əmələ gətirən nahamar zədələr iz qəbul edən və iz daşıyıcıları ola bilərlər. Sındırılmış, sökülmüş manelərdə kənar lif hissəcikləri qala bilərlər. Bunun üçün dar keçidlər, dalanlar vəs toxunma lif hissəciklərinin tapıla biləcəyi, ehtimal edilən yerlərdir. Dağıdıcı, sındırıcı predmetlər xüsusən diqqət mərkəzində olmalıdır. Ona görə ki, təqsirləndirilənin həmin əşyalarla tə-

masda olması istisna olunmur. Bu zaman həmin əşyalar iz qəbul edən obyekt kimi lif hissəciklərinin daşıyıcısına çevrilir.

Ona görə də həmin dağıdıcı və sındırıcı əşyalar hadisə yerindən olduğu kimi götürülməlidir. (lif təbiətli obyektlərlə təmasda olması şərtilə)

Yol nəqliyyat hadisələrində lif hissəciklərinin daşıyıcısı avtonəqliyyat vasitələri iz əmələ gətirən obyekt isə zərərçəkənin geyim əşyaları olur. Nəqliyyat vasitələri üzərindən tapılmış lif hissəcikləri zərərçəkmişin geyim əşyalarının tərkib liflərinə uyğun gəldikdə, bu nəinki cinayətin açılmasını, həm də onun sübutedici kimi qiymətləndirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Buna görə də nəqliyyat vasitələri müayinə olunarkən zərərçəkənə aid geyim əşyalarının tərkib liflərinin qala biləcəyi sahələr mütləq tədqiq olunmalıdır. Bundan başqa, nəzərə almaq lazımdır ki, nəqliyyat vasitələri yuyularkən, silinərkən və təmizləyərkən lif təbiətli (parça vəsair) materialdan istifadə edirlər. Ona görə də nəqliyyat vasitələri üzərindən lif hissəcikləri götürərkən zərərçəkənin geyim əşyalarının nəqliyyat vasitələrinin hansı hissələri ilə təmasda olma yerləri ehtimal olaraq müəyyənləşdirilməli və geyim əşyalarının tərkib liflərinə uyğun lif hissəcikləri axtarılmalıdır.

Bəzən yol nəqliyyat hadisələrinin istintaqı zamanı nəqliyyat vasitəsinin sükan arxasında kimin oturduğunu dəqiqləşdirmək vacib hesab olunur (nəqliyyatda olan şəxslərdən) Bunu liflərin özünə xas yerləşməsi qayda və xüsusiyyətlərinə görə təyin etmək mümkün olur (zərbə anında sükanda və başqa idarəetmə mexanizmlərində) nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxsin geyim paltarlarının tərkib liflərindən güclü təmas nəticəsində daha böyük hissələri (fragmentləri) qalır.

Yuxarıda göstərilən qaydalar pozulduqda və ya onlara düzgün əməl edilmədikdə, ekspert tədqiqatı nəticəsində mikro-obyektlərin nisbiliyinə, ehtimallığına və onların sübutluq keyfiyyətinə şübhə yaranır.

Cinayət işlərinin müvəffəqiyyətlə təhqiqatı və açılması maddi sübutların mikro-obyektlərin aşkar edilməsindən və onların tədqiqi zamanı bütün həqiqi məlumatların hər tərəfli istifadə edilməsindən asılıdır.

Mikro-obyektlər –bəzən yeganə sübut kimi cinayətin açılmasına səbəb olur.

Buna misal olaraq, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin maddə və materialların məhkəmə ekspertizasına –lifli materialların, lak və boya materiallarının və polimer materiallarının tədqiqi üzrə istintaq orqanları tərəfindən daxil olmuş qərarların icrası üzrə ekspertiza nəticələrini qeyd etmək olar.

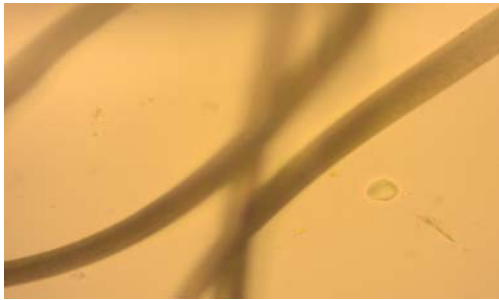
Məsələn, “AAA şəhər prokurorluğunda” istintaqı aparılmış cinayət işi üzrə əməliyyat axtarış tədbirləri nəticəsində müəyyən edilmişdirki, şübhəli şəxs zərərçəkmiş şəxsi avtomobildən endirərək onu bıçaqlamış, bıçaqladıqdan sonra ölmədiyini bildikdə üzərindən avtomobillə keçmiş qarşı tərəfdə həyətyanı sahənin darvazasına dəydikdən sonra və avtomobilin sol (sürücü) oturacağında izləri itirmək üçün oturacaq hissənin müəyyən hissələrini natamam yandırmış və hadisə yerini tərk etmişdir. Həmin iş üzrə ekspertizanın təyin edilməsi haqqında qərar, şübhəli və zərərçəkmiş şəxslərə məxsus geyim əşyaları və onların yaşadığı evə baxış zamanı götürülmüş geyim əşyaları, avtomobilin ön oturacaq hissələri və ön bufer hissəsi, hadisə yerində yaşayış evinin həyətyanı sahəsinin darvazasından götürülən nümunələr tədqiq-

qata təqdim edilmişdir.

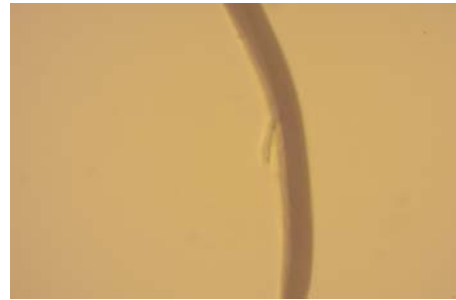
Ekspertiza tədqiqatı zamanı “AAA” markalı XX-XX-XXX dövlət qeydiyyat nişanlı avtomobilin ön buferin üzərində mikroskopik tədqiqat zamanı kənar lif mikrohissəcikləri, sol tərəfində göy rəngli sürtünmə şəklində izlər (üfuqi istiqamətdə) və qara rəngli sürtünmə şəklində izlər aşkar edildi. Həmin mikro-obyektlərin diaqnostik və eyniləşdirmə tədqiqatı mikroskopik, mikrokimyəvi və spektrometrik analizlərlə aparıldı. Mikro-obyektlərin aparılmış mikroskopik (Zeiss firmasının Primo Star tipli mikroskopu altında “okulyar-10x/obyektiv-100x” böyütmə dərəcəsinə, MBS-2 mikroskopu altında 32 dəfə böyütməklə), mikrokimyəvi (sürtünmə hissəciklərinin üzvi həlledicilərlə reaksiyası) və spektrometrik (*İQ üsulu* ilə “FT-İR Spektrometer 100” markalı) tədqiqatları ümümləşdirilərək ekspert müəyyən edir:

- “AAA” markalı XX-XX-XXX dövlət qeydiyyat nişanlı avtomobilin ön buferi üzərindən tapılmış tünd qəhvəyi rəngli poliester kimyəvi liflər cinsi əlamətlərinə görə zərərçəkmiş şəxsə məxsus 01 ədəd şalvarın tərkib liflərinə uyğun gəlirlər.

Fotocədvəl: 1 tünd qəhvəyi rəngli (mikroskop altında) poliester kimyəvi lifləri

-Zərərçəkmiş şəxsə məxsus 01 ədəd şalvarın tərkib liflərinin mikroskopik quruluşu.

-“AAA” markalı XX-XX-XXX qeydiyyat nişanlı avtomobilin ön buferi və üzərindən silinərək götürülmüş nəm parolon qubkanın üzərindən tapılmış kənar lif mikrohissəciyinin mikroskopik quruluşu.

-“AAA” markalı XX-XX-XXX dövlət qeydiyyat nişanlı avtomobilin ön buferinin sol tərəfində göy rəngli sürtünmə şəklində izlər (üfuqi istiqamətdə) boya hissəciklərinin və hadisə yerində yaşayış evinin həyətyanı sahəsinin darvazasından

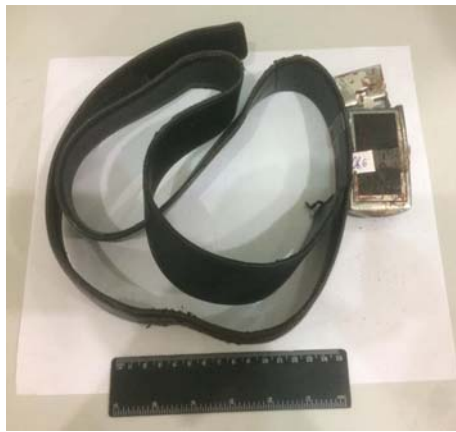
götürülən göy rəngli hissəcikləri ilə rənginə və tərkibinə görə uyğun olub eyni tərkibli boya hissəcikləridir. Bu boya morfoloji quruluşuna və eynicinsliliyinə görə məişətdə istifadə olunan boya materiallarına aiddir.

Fotoşəkil 1-2-3. Tədqiqata təqdim edimiş buferin ön sol hissədən sürtünmə izi olan hissədən ümumi görünüşü və boya hissəcikləri

-“AAA” markalı XX-XX-XXX dövlət qeydiyyat nişanlı avtomobilin ön buferinin üzərində olan qara rəngli sürtünmə şəklində lak-boyaya aid olmayan yaxıntı şəklində izlər aşkar edildi. Bu sürtünmələr hamar deyildir, elastik formalı olub, yonqar, ovuntu və qara rəngli parlaq olmayan lent şəklində yaxılmışdır. Tədqiqat zamanı kimyəvi üsulla həmin hissəciyə üzvi həlledicilərlə təsir etdikdə lak-boyaya xarakter əlamətlər müşahidə

edilmədi. Göstərilən əlamətlər formasına, quruluşuna, yerləşmə xüsusiyyətlərinə görə və analiz nəticələrinə əsasən qara rəngli sürtünmənin polimer materiallardan hazırlanmış məmulatlara aid olduğu və spektrometrik tədqiqatla müqayisəli təqdim olunmuş zərərçəkmiş şəxsə məxsus kəmərlə rənginə, təbiətinə və tərkibinə görə uyğun olub, ümumi cins mənsubiyyəti təşkil etdiyi müəyyən edildi.

Fotoşəkil 4-5. Tədqiqata təqdim edimiş kəmərlər və buferin ön sol hissədən sürtünmə izi olan hissənin ümumi görünüşü

Nəticədə “AAA” markalı XX-XX-XXX dövlət qeydiyyat nişanlı avtomobilin ön buferinin üzərində aşkar olunmuş tünd qəhvəyi rəngli poliestər lif mikrohissəcikləri, göy rəngli boya hissəcikləri və qara rəngli polimer sürtünmə izləri tək sübut kimi cinayətin açılmasına səbəb olmuşdur.(AR ƏN

MEM-arxiv, ekspert rəyi № 33243/44,2018-ci il)

Beləliklə, kriminalistik informasiya mənbələri olaraq mikro-obyektlərlə iş zamanı hadisə yerinin baxışı və müayinəsi, maddi sübutların aşkarı, düzgün və vaxtında qeyd edilməsi, götürülməsi, qablaşdırılması cinayətin açılmasında həll edici

rola malikdir. Maddi sübutlar – potensial olaraq cinayət hadisəsi haqqında informasiya daşıyan maddi obyektidir. Bu potensial informasiyanı sübutedicici informasiyaya çevirmək üçün ekspertiza kimi istintaq hərəkətinin keçirilməsi zəruridir. Məhz ekspert tədqiqatı nəticələri mikroobyektlərdən cinayət prosesində istifadə etməyə imkan verir, çünki öz-özlüyündə mikroobyektlər heç bir sübutedicici əhəmiyyət kəsb etmirlər.

Hal-hazırda cinayətlərin açılması, ibtidai istin-

taqı və qarşısının alınması kimi vəzifələrin həlli bir çox cəhətdən xüsusi biliklərin və elmi texniki vasitələrin geniş tətbiqindən asılıdır. İşin nəticəsində maraqlı olmayan elmi cəhətdən işlənmiş və zəruri olan hallarda yoxlanılması və qiymətləndirilməsi mümkün olan metodikalardan istifadə əsasında tərtib olunmuş ekspert rəyi cinayət işləri üzrə toplanılan sübutlar sistemində bərabər hüquqlu yer tutur.

Ədəbiyyat:

1. Капитонов В. Е. и др. Состояние и пути совершенствования технико-криминалистических средств и методов работы с микрообъектами на месте происшествия. – М., 1978. – С.9
2. Бибигов, В. В. Микрообъекты в раскрытии и расследовании преступления / В. В. Бибигов. – М., 1985.
3. Вандер, М. Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений / М. Б. Вандер. – СПб., 2001.
4. Маликов, В. А. Новые технические средства для обнаружения, фиксации и изъятия микрообъектов / В. А. Маликов // Экспертная практика: сб. статей / ВНИИ МВД СССР. – М., 1983. – № 20. – С. 75–76.
5. Марушкин, И. Т. Использование микрообъектов при раскрытии и расследовании дорожно-транспортных происшествий / И. Т. Марушкин // Экспертная практика: сб. статей / ВНИИ МВД СССР. – М., 1983. – № 20. – С. 101–102.
6. Вандер, М. Б. Использование микрообъектов в расследовании преступлений / М. Б. Вандер, Н. И. Маланьина // Использование достижений науки и техники в предупреждении, раскрытии и расследовании преступлений. – Саратов, 1994. – С. 37–42.
7. Ибигов, ВВ. Микрообъекты в раскрытии и расследовании преступлений / В.В. Бибигов. – М.: 1989.
8. Max M.Houck-Jay A. Siegel Fundamentals of Forensic Science, 2016 page-369-391.
9. Alan L.John Dean. Practical skills in forensic science .UK.2005 page-163, 295.
10. Kevin L.Crime Scene Investigation. NFSTC 2013.

Резюме

Таким образом, являясь источниками криминалистической информации, осмотр места происшествия и расследование, обнаружение, точная и своевременная регистрация, изъятие, упаковка вещественных доказательств микрообъекты играют решающую роль в раскрытии преступления. Вещественное доказательство - это материальный объект, который потенциально несет информацию о преступлении. Для того, чтобы превратить эту потенциальную информацию в доказательства, необходимо провести расследование в качестве экспертизы. Именно результаты экспертного исследования позволяют использовать микрообъекты в уголовном процессе, поскольку сами по себе микроорганизмы не имеют доказательственной оценки.

ELMİR NƏBİYEV

Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin

Akademiyasının İdman, fiziki və qəza-xilasetmə

hazırlığı kafedrasının müəllimi, baş leytenant

E-mail nebiyevlmir92@gmail.com

Mobil 070-322-92-55

YANĞINLARIN TƏHQİQATI ZAMANI YARANMIŞ PROBLEMLƏRİN HƏLLİNDƏ EKSPERTİZANIN ROLU

Açar sözlər: yanğın, yanma, yanğınların təhqiqatı, ekspertiza, hadisə.Sübut

Key words: fire, combustion, fire investigation, expertise, event.

Ключевые слова: пожар, сгорание, расследование пожара, экспертиза, событие Доказательства события

Yanğınların müasir dövrdə təhlükəsi, təsnifatı Yanğınların təhqiqatının ilkin anlayışı

Bəşəriyyətin rast gəldiyi ilk təhlükələrdən biri məhz yanğın təhlükəsi olmuşdur. Bu təhlükə ilə insanlar düşünülüb şəkildə bir neçə min il bundan əvvəl mübarizə aparmağa başlamışlar.

Müasir dövrümüzdə, XXI əsrin əvvəllərində yer kürəsində hər il 7 milyona yaxın yanğın hadisəsi qeydə alınır və bu yanğınlarda təxminən 70 min insan həlak olur, 1 milyon insan isə müxtəlif zədələrə məruz qalır. İnkişaf etmiş ölkələrdə yanğınlardan dəymiş ziyanın və onunla mübarizə xərclərinin miqdarı ümumi milli məhsulun 1%-ni təşkil edir.

Yanğın-müəyyən vaxt ərzində və müəyyən məkanda inkişaf edən, maddi ziyanla nəticələnən nəzarətsiz yanma hadisəsidir. Yanğınlardan dəyən ziyanın azaldılması və onların qarşısının müvəffəqiyyətlə alınması üçün profilaktiki tədbirlərin hər tərəfli təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Bu tədbirlərin ən başlıca elementlərindən biri hadisələrin təhqiqatının yüksək bacarıqla aparılmasıdır. Mütəxəssis tərəfindən keçirilən təhqiqat zamanı yanğının baş verməsinin obyektiv səbəbini, günahkar şəxslərin, həmçinin profilaktiki işlərdə mövcud olan nöqsanların aşkar edilməsinə imkan yaranır.

Təəssüflər olsun ki, yanğınların baş vermə səbəbini müəyyən etmək heç də həmişə mümkün olmur. Belə ki, hadisə yerinə baxış keçirərkən yanğının xarakterik əlamətlərinə lazımcına diqqət yetirilmir. Yanğının baş vermə səbəbinin müəyyən edilməsi tədqiqat və istintaq orqanlarının ən vacib funksiyalarından biridir. Hadisənin baş vermə səbəbini tapmaq onun ləğv edilməsi metodu tapmağa bərabərdir.

Təsnifat hər hansı eynicinsli şeylərin və ya anlayışların müəyyən ümumi əlamətlərə görə siniflərə, qruplara, bölmələrə ayrılması sistemidir.

Yanğınların təsnifatı Yanğınlar ölçüləri və maddi ziyan, həmçinin davamiyyətliyi, oxşarlıq və ya fərqləndirici əlamətləri üzrə təsnifata bölünür. Bundan başqa təsnifatda açıq sahələrdəki yanğınların yarımqrupunu kütləvi yanğınını ayrıca göstərmək lazımdır.

-Kütləvi yanğın dedikdə, yaşayış məntəqələrində, yanar materiallar saxlanılan böyük anbarlarda və sənaye müəssisələrində baş vermiş ayrı-ayrı və arası kəsilməyən yanğınların cəmi başa düşülür.

-Ayrı (tək) yanğın dedikdə, ayrıca (tək) binada və ya qurğuda baş vermiş yanğın başa düşülür. Tikililərin müəyyən sahəsində bina və qurğuların əksər hissəsinin eyni zamanda intensiv yanmasını arası kəsilməyən (bütöv) yanğın adlandırmaq qəbul edilmişdir. Zəif küləkdə və ya külək olmadıqda kütləvi yanğın odlu fırtınaya çevrilə bilər

-Odlu fırtına yanma maddələrinin və qızmış havanın güclü konvektiv sütunla qalxması və təmiz havanın odlu fırtına sərhədlərinə saniyədə 14-15 metrədən az olmayan sürətlə daxil

olmasından vahid, nəhəng alov məşəli burulğanının əmələ gəlməsi ilə xarakterizə olunan yanğının xüsusi formasıdır.

-Qapalı sahələrdəki (divarlar arasındakı, binalardakı) yanğınları iki növə ayırmaq olar: hava mübadiləsi və yaxud yanğın yükü ilə tənzimlənən yanğınlar.

-Hava mübadiləsi ilə tənzimlənən yanğınlar dedikdə, çoxlu yanar maddələr və materiallar, habelə məhdud oksigen tərkibli qaz mühiti olan otaqlarda baş verən yanğınlar nəzərdə tutulur. Otaqdakı oksigenin tərkibi onun ventilyasiya olunma şərtləri, yəni hava daxil olan oyuqların sahəsi və ya mexaniki ventilyasiya sisteminin köməyi ilə yanğın baş verən otağa daxil olan havanın miqdarı ilə müəyyən edilir.

Yanğın yükü ilə tənzimlənən yanğınlar dedikdə, otaqdakı havanın tərkibində çoxlu oksigen var və yanğının inkişaf etməsi oradakı yanğın yükündən asılı olan yanğınlar başa düşülür. Bu yanğınlar, öz parametrləri üzrə açıq sahələrdəki yanğınlarla yaxındır.

Yanğınlar, divarlara təsiretmə xüsusiyyətləri üzrə məhdud və həcmi yanğınlarla bölünür.

Məhdud yanğınlar həm divarlara zəif istilik təsiri ilə xarakterizə olunur və yanma üçün zəruri olan hava çoxluğu zamanı inkişaf edir, həm də otaqdakı yanar maddələrin və materialların növündən, onların vəziyyətindən, otaqda yerləşməsindən asılıdır.

Həcmi yanğınlar divarlara intensiv istilik təsiri ilə xarakterizə olunur. Ventilyasiya ilə tənzimlənən həcmi yanğın üçün alov məşəli və divar səthi arasındakı tüstü qazlarından olan qaz təbəqəsinin mövcudluğu səciyyəvidir. Yanma prosesi havada oksigen çoxluğu zamanı gedir və açıq sahədəki yanmanın şəraitlərinə yaxınlaşır. Yanma yükü ilə tənzimlənən həcmi yanğın üçün alov və divar səthi arasında qaz (tüstü) təbəqəsinin olmaması səciyyəvidir.

Yanğınların baş vermə səbəbinin müəyyən edilməsi zamanı yanma zonasında mövcud olan anoloji maddə və materialların yanğın təhlükəli xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi, həmçinin yanğının baş vermə səbəbi və şəraiti üzrə yaranmış ehtimalların yoxlanılması məqsədi ilə ayrı-ayrı hallarda eksperimentlərin keçirilməsi vacibliyi

yanır.

Yanğınla əlaqəli bütün hadisələr ayrı-ayrı xüsusiyyətlərə malikdir. Bununla əlaqədar yanma zonasında yerləşən əşyalara, konstruksiyalara termiki təsirin nəticələri, onların zədələnmə dərəcəsi, hislənməsi, ayrı-ayrı fraqmentlərin alovla məhv olması, detalların ərintiyyə məruz qalması və s. yanğın yerinin təsvir olunması zamanı qeydə alınmalıdır. Bu zaman yanğının təhlükəli faktorlarının intevsivliyinə, yanar materialların dağılma dərəcəsinin müntəzəm olaraq artmasına xüsusi diqqət yetirmək tələb olunur.

Labaratoriya tədqiqatı üçün yanğın yerindən nümunələrin seçilməsi saxlanması və daşınması

Yanğının baş vermə səbəbinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə aparılmış tədqiqat işlərinin ən birinci və vacib mərhələsi yanğın mənbəyinin, yəni yanğının ilkin olaraq baş verdiyi yerin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu mərhələdən yan keçməklə yanğının baş vermə səbəbinin müəyyən edilməsi bir qayda olaraq mümkün deyil. Bununla əlaqədar yanğın mənbəyini müəyyən etmədən elektrik təsərrüfatına aid olan əşyaları yığmaq, ələ keçən elektrik cihazlarını götürmək, tərkibini müəyyən etmək məqsədi ilə materialların nümunələrini seçmək və sonradan onları tədqiqat üçün göndərmək düzgün deyildir.

Yanğın mənbəyi məlum olan vizual metodlarla müəyyən edilir. Əgər vizual baxışla yanğın mənbəyinin müəyyən edilməsində qəti və arqumentləşdirilmiş fikrin formalaşması mümkün olursa, onda yanğın yerində qalmış konstruksiyalardan, əşyalardan və ya onların yanmış qalıqlarından nümunələr seçilməli və tədqiqat üçün laboratoriyaya çatdırılmalıdır. Tədqiqat nəticəsində yanğın yerindəki konstruksiyalar üzərində termiki zədələnmə zonalarının paylanması, bu zonalarda onların isinmə temperaturu və yanma prosesinin müddəti barədə alınmış məlumatlar yanğın mənbəyinin düzgün istiqamətdə axtarılmasını əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirərək yanğın təhlükəsizliyi mü-təxəssisinin müəyyən etdiyi nəticələrin daha obyektiv və sübuta yetirilmiş olduğunu göstərir. Nümunələr seçilən yerlər və onların miqdarı yanğın yerindəki bu və ya digər sahələr haqqında lazım olan məlumatlardan asılı olaraq müəyyən edi-

lir. Bütün bunlara baxmayaraq heçdə hər zaman yanğın yerindən götürülən nümunələrlə yanğının səbəbini müəyyən etmək olmur. Buna görə də yanğınların təhqiqatı zamanı gəlidiyimiz nəticədə məhkəmə ekspertizasının rolu danılmazdı

Ekspert - (lat. *expertus* - təcrübəli) – müəyyən edilmiş proqnoz vəzifəsi üzrə rəyin çıxarılması üçün tədqiqatlar aparılması, məsləhətlərin verilməsi, qərarların, rəylərin, hazırlanması, ekspertizanın aparılması üçün cəlb olunan müəyyən sahənin təcrübəli ixtisaslı mütəxəssisidir

Ekspertin aşağıdakı vəzifələri vardır:

3.5.1. Azərbaycan Respublikasının prosesual qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda, məhkəmə ekspertizasının aparılmasından özü-özünə etiraz etmə haqqında məhkəmə ekspertizasını təyin etmiş orqan və ya şəxsə, yaxud Mərkəzin rəhbərinə yazılı şəkildə məlumat vermək; Ekspert yalnız etiraz təmin edildikdən sonra ekspertizanın aparılmasını dayandıra bilər;

3.5.2. məhkəmə ekspertizasının aparılmasında ekspert kimi iştirakını rədd edən hallar olmadıqda, Mərkəz (struktur qurum) rəhbərinin yazılı tapşırığına əsasən təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin (hakimin), *səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin)* təyin etdiyi ekspertizanı icraatına qəbul etmək;

3.5.3. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ekspertizanın icra müddətinə riayət etmək;

3.5.4. təqdim edilmiş obyektlərin və iş üzrə materialların tam və hərtərəfli tədqiqatını aparmaq və xüsusi biliyinə uyğun olaraq qoyulmuş suallar üzrə əsaslandırılmış və obyektiv rəy vermək;

3.5.5. ekspert təcrübəsində yoxlanılmış, tədqiqatı tam və hərtərəfli aparılmasını təmin edən elmi-texniki vasitələrdən istifadə etmək;

3.5.6. təqdim edilmiş tədqiqat obyektlərinin və iş üzrə materialların qorunub saxlanılmasını təmin etmək (əgər tədqiqat prosesində ekspertizaya göndərilmiş obyektlərin tamamilə məhv edilmə və ya əhəmiyyətli dərəcədə zədələnmə ehtimalı olarsa, ekspert bunu ekspertizanı təyin etmiş orqanla və ya şəxslə razılaşdırmalıdır);

3.5.7. təqdim edilmiş obyektləri və iş üzrə materialları yalnız iş yerində saxlamaq, onların qorunması üçün lazımi tədbirlər görmək (onların iş yerindən çıxarılmasına yalnız Mərkəzin rəhbəri-

nin icazəsi ilə xüsusi zərurət yarandıqda yol verilir; məsələn, ekspertiza tədqiqatının bir hissəsini hadisə yerində aparmaq zərurəti meydana çıxdıqda və s.);

3.5.8. ekspertizaya göndərilmiş materiallar tələb olunan qaydalara uyğun rəsmiləşdirilmədiyinə görə onun aparılması mümkün olmadıqda, bu barədə müvafiq tədbir görülməsi üçün Mərkəzin (struktur qurumun) rəhbərinə məlumat vermək;

3.5.9. rəy verməyin mümkün olmaması barədə prosesual qanunvericilikdə göstərilən əsaslar olduqda, bu barədə ekspertiza təyin etmiş orqana yazılı şəkildə məlumat vermək;

3.5.10. ekspertiza gedişatında tədqiqatın genişləndirilməsi və ya formasının dəyişdirilməsi zərurəti aşkar edildikdə (komisiya və ya kompleks ekspertizaların keçirilməsi), tədqiqat obyektinin çoxsaylı və ya mürəkkəb olması səbəbindən eyni ixtisaslı ekspertlərin cəlb olunmasına ehtiyac olarsa, həmçinin başqa ixtisas üzrə tədqiqatın aparılması zərurəti yaranarsa bu barədə Mərkəzin (struktur qurumun) rəhbərinə məlumat vermək;

3.5.11. cinayətin baş verməsinə səbəb olan şəraiti və halları aşkar etmək, onların qarşısının alınması üçün xüsusi biliyi çərçivəsində profilaktik tövsiyələr vermək;

3.5.12. məhkəmə ekspertizalarının təyini, aparılması və ekspert rəylərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarına elmi-metodik kömək göstərmək;

3.5.13. ekspertiza qarşısında qoyulmuş sualların ifadə forması, ekspertə təqdim olunmalı materiallar və digər məsələlər ilə bağlı məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarına metodik tövsiyələr hazırlamaq;

3.5.14. təhqiqat, ibtidai istintaq orqanına və məhkəməyə (hakimə), *səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə)* yazılı rəy təqdim etmək, onun məzmununu izah etmək, onların suallarına cavab vermək və yazılı rəyin izahatı üzrə şifahi rəy vermək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın, *habelə icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin)* çağırışlarına gəlmək;

3.5.15. istintaq və ya məhkəmədə ifadə verdikdə, bu barədə Mərkəzin rəhbərinə yazılı məlumat vermək;

3.6. Ekspert öz rəyinin obyektivliyinə görə şəxsən məsuliyyət daşıyır.

Ekspertizanın təyin olunması

Təhqiqat aparən şəxsin, müstəntiqin, prokurorun, hakimin qərarı və ya məhkəmənin qərarı, habelə cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiə Tərəfinin müraciəti məhkəmə ekspertizasının aparılması üçün əsas sayılır. Məhkəmə ekspertizasını təyin etmiş orqan və ya şəxs təhqiqatın aparılması və rəy verilməsi üçün zəruri olan təhqiqat obyektləri və iş üzrə materialları məhkəmə ekspertizası idarəsinə təqdim edir.

Məhkəmə ekspertizasını təyin etmiş orqan və ya şəxs Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müqayisəli təhqiqat üçün nümunələr götürür və onları işə əlavə edir. Zəruri hallarda, nümunələrin götürülməsi məhkəmə ekspertizasını aparən ekspertin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının anlayışı, predmeti və tədqiqat obyektləri

Müstəqil ekspertiza növü olmaqla, yanğın hadisələrinə və ya yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulmasına dair işlər üzrə müvafiq prosessual qanunvericiliyə uyğun olaraq, yanğının yeri, baş vermə vaxtı, səbəbi, yayılma yolları, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması və bu kimi digər xüsusi bilik tələb edən texniki sualların həlli üçün ekspert tərəfindən aparılan tədqiqatdır.

Ekspertizanın təyin edilməsi haqqında qərarlarda aşağıdakılar göstərməlidir:

- qərarın çıxarıldığı tarix, vaxt və yer;
- ekspertizanı təyin etmiş orqanın adı, şəxsin soyadı və adı;
- ekspertizanın təyin edilməsinə əsas verən obyektiv hallar və onun motivlərinin əsaslandırılması;
- aşkar edildiyi və götürüldüyü yer, vaxt, şərait göstərilməklə ekspertizaya göndərilən maddi sübutlar və digər obyektlər, ekspertiza işin materialları üzrə aparıldıqda isə ekspertin gəldiyi nəticənin əsaslına biləcəyi zəruri məlumatlar;
- ekspert qarşısında qoyulan suallar;
- ekspertizanın aparılması tapşırılan ekspertiza idarəsinin adı.

Məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının predmeti;

Təhqiqat, ibtidai istintaq orqanının və ya məhkəmənin (hakimin) qərarı ilə ekspertin öz səlahiyyətləri və bilik dairəsi çərçivəsində həll etdiyi suallar kompleksidir. Məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının predmeti, işin hallarından asılı olaraq, hər bir konkret halda müstəntiq (və ya hakim) tərəfindən müəyyən edilir.

Məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının obyekti

Araşdırılan hadisəyə aidiyyəti olan şərait, hal, əşya və s. ola bilər. Adətən, bu cür obyektləri yanğın yeri, binaların və qurğuların yanmış və kömürlənmiş konstruktiv elementləri, tam və ya qismən yanmış əşyalar, məmulat və materiallar, elektrik qurğuları və cihazları, avadanlıq və ya mexanizmlər (və ya onların yanğın yerindən götürülmüş detalları), hadisə yerinə baxış protokolunda əks olunmuş faktiki məlumatlar, isitmə sistemləri və ya qızdırıcı cihazlar, üzərində tezalışan və ya yanan mayelərin izləri olan əşyalar, özözünə alışı bilən maddə və materiallar, yanğın törətmək üçün istifadə oluna bilən alət və ya onun qalıqları, yanğın ələhinə texniki qurğu və yanğınsöndürmə vasitələri və s. təşkil edir.

Yanğın hadisələri zamanı bir neçə ekspertizanın keçirilməsinə zərurət yaranır: kriminalistik, yanğın-texniki, tikinti-texniki, fiziki-kimyəvi və s. Belə hallarda, ilk növbədə, trasoloji, daktiloskopik, kimyəvi, elektrotexniki və s. ekspertizalar keçirilir. Bundan sonra isə obyekt yanğın-texniki ekspert tərəfindən tədqiq olunur. Bu cür ardıcılıq obyektlərin identifikasiyasına, yanar maye izlərinin, elektrik qurğularında qəza əlamətlərinin öyrənilməsinə imkan verir.

Məhkəmə-kimyəvi ekspertizalar yanğın baş verən yerdən götürülmüş və ya şübhəli şəxsin paltarının üzərində aşkar edilmiş maddənin və ya mayenin tərkibini müəyyən etmək, həmin mayenin tezalışan və ya yanan maddə olub-olmamasını aydınlaşdırmaq üçün təyin edilir.

Kriminalistik ekspertizalardan daha çox məhkəmə daktiloskopik, trasoloji (ayaqqabı izləri), tamin hissələrə görə müəyyən edilməsi, xəşünaslıq, mikro-hissəciklərin texniki-tədqiqi ekspertizaları təyin edilir. Şübhəli şəxsin psixi vəziyyətini müəyyən etməyə zərurət olduqda, məhkəmə-psixiatrik ekspertiza təyin edilir. Yanğın hadisələri

nin istintaqı zamanı müxtəlif mexanizmlərin, alətlərin, cihazların texniki vəziyyətini müəyyən etmək zərurəti yarandıqda digər növ mühəndis-texniki ekspertizalar da təyin edilə bilər. Həmçinin, eyni bir tədqiqat obyektini, məsələn, yanğın zonasında aşkar edilmiş taxta parçası müxtəlif məqsədlərlə ayrı-ayrı ekspertizalar tərəfindən tədqiq edilə bilər. Məsələn, maddə və materialları ekspertizası həmin taxta parçasının üzərində tezalışan neft məhsullarının olub olmaması, bioloji ekspertiza həmin taxta parçasının mənsub olduğu ağac növünün müəyyən edilməsi, yanğın-texniki ekspertiza isə taxtanın üzərində yaranmış kömürləşmənin dərinliyi və kömürləşmənin yaranma şəraitinin diaqnostikası üçün aparıla bilər.

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə ekspertizanın təyin edilməsinin vaxtı, xüsusi biliklərə zərurət yaranması anı ilə əlaqələndirilməklə, xüsusi olaraq müəyyən edilməsə də, yanğın hadisələri ilə əlaqədar işlər üzrə xüsusi biliyə artıq hadisə yerinə baxış zamanı zərurət yaranır. Buna görə də hüquqi ədəbiyyatda yanğının mənbəyinin və səbəbinin müəyyən edilməsi üçün yanğın-texniki ekspertizanın təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərindən dərhal sonra və ya hətta hadisə yerinə baxış zamanı təyin olunmasının zəruri olması barədə fikirlərə rast gəlinir. Bu, onunla izah edilir ki, cinayət əməlinin əlamətləri (külli maddi ziyan, insan tələfatı) baxışın ilk mərhələsində bəlli olur və müstəntiq hadisə yerinin müayinəsi zamanı yanğın-texniki ekspertizanın təyin edilməsi barədə qərar verir. Bu zaman ilkin məlumatların kifayət qədər olmaması səbəbindən ekspert qarşısında qoyulan sualları incələmək çətin olduğundan, belə hallarda sualların ümumi formada qoyulması tövsiyə olunur: Yanğının mənbəyi harada olmuşdur və yanğın hansı səbəbdən baş vermişdir? Sonrakı mərhələdə isə əlavə ekspertiza təyin edilməklə dəqiqləşdirici suallar qoyula bilər.

Məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının həll etdiyi məsələlər

Ekspert tədqiqatında həll olunan məsələlər iki əsas qrupa bölünür: *identifikasion və diaqnostik*.

Identifikasion məsələlər dedikdə müxtəlif maddə və materialların eyniliyi və ya eyni qrupa aid olmasının, həmçinin hissələrə görə tamın (məmulatın, ilkin maddənin çəkisinin və s.) mü-

əyyən edilməsi başa düşülür. Yanğın-texniki ekspertizada identifikasion məsələlərə aşağıdakıları aid etmək olar: yanğın yerində aşkar edilmiş maddə və materialların təbiəti və qrup mənsubiyyəti; yanğın hadisəsi ilə əlaqəli olması ehtimal edilən elektrik cihaz və qurğularının, mühafizə aparatlarının növünün və modelinin müəyyən edilməsi və s. Yanğın-texniki ekspertizasının həll etdiyi əsas məsələlər *diaqnostik xarakter* daşımaqla aşağıdakılardan ibarətdir:

- məkan və zamanda yanğının mənbəyinin və yanma prosesinin inkişaf şəraitinin müəyyən edilməsi;
- alıqdırıcı mənbənin təbiətinin və yanmanın əmələ gəlmə mexanizminin müəyyən edilməsi;
- yanğının bilavasitə (texniki) səbəbinin müəyyən edilməsi;
- yanğın təhlükəsizliyinə dair normativ aktların tələblərinin pozulmasının və həmin pozulmalar ilə yanğının baş verməsi arasında səbəbli əlaqənin olub-olmamasının müəyyən edilməsi.

Ekspertizanın aparılması üçün aşağıdakı tədqiqat obyektləri təqdim edilməlidir:

- yanğından əvvəl hadisə yerinin vəziyyəti, hadisə yerinə baxış protokolu;
- dövlət Yanğın Nəzarəti Xidmətinin əməkdaşının rəhbərliyi ilə tərtib edilmiş yanğın haqqında akt;
- obyektin miqyasda layihəsi, planı, sxemi, hadisədən sonrakı (əgər mümkündürsə, hadisədən əvvəlki) fotosəkilləri, obyektə istismar olunan mühəndis qurğularının (o cümlədən, elektrik, su, qaz xətlərinin) yerləşmə sxemi və qurulma layihələri;
- istilik ixrac edən maşın, qurğu avadanlıq və cihazlar haqda məlumatlar;
- hadisədən bilavasitə əvvəl və hadisə zamanı mövcud olan hava şəraiti haqda hidrometeorologiya idarəsinin (stansiyasının) arayışı;
- yanğının şahidlərinin izahatları (dindirmə protokolları);
- iş üçün əhəmiyyətli olan digər materiallar.

Mühəndis-texniki ekspertizalar sinifinə aid olan məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının, demək olar ki, bütün istehsalat sahələrində baş vermiş hadisələrlə bağlı ekspertizanı təyin etmiş orqanlar tərəfindən qoyulmuş və ekspertin həll et-

məli olduğu sualların məntiqi-qnesoloji (idrak nəzəriyyəsi) quruluşu, əsasən **dörd universal formada verilə bilər:**

- yanğının mənbəyi harada olmuşdur?
- yanğının yayılma ardıcılığı (yanğının yayılma yolları və xüsusiyyətləri, onların səbəbləri) necə olmuşdur?
- yanğının baş verməsinin səbəbi nə olmuşdur?
- baş vermiş yanğın hadisəsi ilə əlaqədar normativ aktların (qaydaların) tələbləri pozulmuşdurmu? Yanğın təhlükəsizliyi üzrə normativ aktların tələbləri pozulduğu halda, həmin pozuntulara kim tərəfindən yol verilmişdir?

Bu suallar, yanğın hadisələri üzrə norma və qaydaların pozulması ilə bağlı halların operativ informasiya modelinin qurulması üçün ekspertin öyrənməli və analiz etməli olduğu ilkin zəruri məlumatların minimum həddini (həcmi) müəyyən edir. Təbii ki, ekspertiza üçün ilkin material toplayan şəxs ən azı məhkəmə ekspertinin tədqiqat fəaliyyətinin əsaslarını və xüsusiyyətlərini bilməlidir ki, bu da yuxarıda göstərilən sualların həll edilməsinin mümkünlüyünü təmin edən əsas tələblərdəndir. Bununla belə, şəraitdən asılı olaraq, qeyd olunan sualların siyahısına ayrı-ayrı konkret situasiyalarda müxtəlif halları dəqiqləşdirən suallar da əlavə edilə bilər. Məsələn:

- təqdim edilən elektrik qurğuları (elektrik naqilləri və s.) üzərində qəza halını (qısa qapanmanı və s.) xarakterizə edən əlamətlər varmıdır?
- obyektə olan yanğın-texniki inventarların vəziyyəti mövcud qaydalara uyğun olmuşdurmu?
- normativ aktların (qaydaların) hansı tələbləri tədqiq olunan hadisə ilə əlaqəsi olan şəxslərin hərəkətlərini reqlamentləşdirir?

hadisə ilə əlaqəsi olan hansı şəxslərin təhlükəli şəraitin yaranmasının və hadisənin baş verməsinin qarşısının alınması üçün texniki imkanları olmuşdur, bunun üçün onlar nə etməli idilər, texniki nöqtəyi-nəzərdən hansı şəxslərin hərəkəti (hərəkətsizliyi) hadisənin baş verməsi və onun mənfi nəticələrinin meydana çıxması ilə birbaşa (bilavasitə) səbəb-nəticə əlaqəsində olmuşdur

Məhkəmə yanğın-texniki ekspertizasının mərhələləri

Mövcud praktikaya əsasən ekspert tədqiqatının

aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılması məqsədə uyğun hesab edilir:

- iş üzrə ekspertizanın predmetinə dair şərtlərlə tanışlıq, sualların və tədqiqatın sərhədlərinin aydınlaşdırılması;
- tədqiqat obyektlərinə ilkin baxış;
- tədqiqatın planlaşdırılması;
- maddi sübutların ayrı-ayrılıqda tədqiqatı və iş materiallarında olan məlumatların analizi; - ekspert eksperimentinin qoyulması;
- müqayisəli tədqiqatların aparılması;
- aşkar olunmuş əlamətlərin məcmu şəkildə yekun qiymətləndirilməsi nəticələrin ifadə edilməsi.

Məhkəmə ekspertizası rəyinin sübut növü kimi mahiyyəti

Cinayət-Prosessual Qanununda məhkəmə ekspertizasının rəyi sübut növlərindən biri kimi göstərilmişdir. Bu xüsusi prosessual sənəd digər sübut növləri ilə eyni qüvvəyə malikdir və üstünlüyü yoxdur. Bununla yanaşı, digər sübut növləri ilə müqayisədə ekspert rəyinin, onun mahiyyəti ilə şərtlənən özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. İlk növbədə, ekspert rəyi xüsusi biliklərdən istifadə zəminində formalaşır. İkincisi, şəxsi sübutlardan (şahid ifadələrindən) fəqli olaraq informasiyaları deyil, ilkin məlumatlar əsasında ekspertin gəldiyi nəticələri özündə əks etdirir. Şahid ifadələrində yalnız subyekt tərəfindən bilavasitə dərk olunan, qavranılan faktlar təsbit olunur. Ekspert rəyində isə, ilk növbədə, baxış, eksperiment və digər istintaq hərəkətlərinin protokollarında təsbit olunan faktlar əsasında ekspertin apardığı tədqiqatla əldə etdiyi nəticələr əks olunur. Beləliklə, ekspert rəyinin digər sübut mənbələri ilə müqayisədə spesifikliyi onunla şərtlənir ki, yalnız ekspert işdə sübutedici əhəmiyyətə malik olan biliyin mənbəyi (subyekt) ola bilər. Məhkəmə ekspertizasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun həyata keçirilməsi nəticəsində məhkəmə və istintaq orqanları araşdırılan cinayət hadisəsi ilə bağlı elmi əsaslandırılmış faktiki məlumatlar əldə edir.

Məhkəmə islahatları konsepsiyasının reallaşması və vətəndaşların konstitusion hüquqlarının qorunması istiqamətində tələblərin daim artdığı bir şəraitdə, yanğın törədilməsində şəxsin təqsirinin sübut olunması prosesi nəinki məhkəməyə

qədərki istintaqda, eləcə də məhkəmə araşdırmaları mərhələsində yeni yanaşmalar tələb edir. Bu da özünü, ilk növbədə, müstəntiq və hakimlərin sübutların qiymətləndirilməsinə daha kritik yanaşmasında, toplanmış sübutların cinayəti törədən şəxsin təqsirliliyi ilə bağlı sualların həllində istifadəsinin nə qədər əsaslı olmasında göstərir.

Yanğın hadisələri ilə bağlı məhkəmə ekspertizası rəyinin qiymətləndirilməsi, məhkəməyəqədərki istintaqın və məhkəmə araşdırmalarının əsas şərtlərindən olmaqla, təqsirləndirilən şəxslərə təyin edilən cinayət cəzasının, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə müvafiq olaraq, cinayətin törədilməsi şəraitinə, təqsirkarın şəxsiyyətinə uyğun olmaqla ədalətli, düzgün tövsiyə olunması ilə qanuni və əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sübut etmə prosesinin idrak və məntiqə söykənən bu mərhələsi ekspertizaya rəyinin tədqiqat və nəticə hissələrinin hərtərəfli öyrənilməsi, əlavə materialların, ekspert sənədlərində təsbit olunmuş məlumatların analizi çox zəruridir ki, burada da məqsəd digər sübut növləri ilə birlikdə ekspert rəyinin tam, hərtərəfli və obyektivliyini aşkara çıxarmaqdan ibarətdir.

Məhkəmə ekspertizası rəyinin məhkəmə, yaxud da müstəntiq tərəfindən qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır ki, rəyin nəticələri aşağıdakı şərtlərdən asılıdır:

- ekspertizaya təqdim olunmuş məlumat və materialların keyfiyyətindən və tamlığından;
- məhkəmə ekspertizasının elmi-texniki, nəzəri və metodoloji imkanlarından;
- məhkəmə ekspertinin kompetensiyası və ixtisaslılığından;
- rəyin strukturunun qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğundan;
- ekspert rəyinin elmi əsaslandırılmasından, tam, obyektiv və hərtərəfli olmasından;

İstintaq zamanı hüquqi məsələlərin həll edilməsi üçün ekspert cinayət prosesinə cəlb edilməz (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 97.3-cü maddəsi).

Yanğınların təhqiqatı zamanı texnologiyanın yeniliklərindən istifadə

Qloballaşma dövründə texnologiyanın yeniliklərindən bir çox sahələrdə istifadə olunur və hə-

min sahələrə yeni texnologiyaların faydaları danılmazdır. Texnologiyanın yenilikləri dedikdə Dronları misal gətirə bilərik Dronlardan bir çox sahələrdə eləcə də hərbi məqsədlər üçün istifadə olunur. Dronların bir çox sahədə istifadəsi zamanı uğurlu olduğunu nəzərə alsaq Yanğınların Təhqiqatı və ekspertizası zamanı faydalı ola biləcəyini düşünə bilərik. Beləki baş vermiş yanğın hadisəsi zamanı, hadisənin isdi izlərlə aşkar edilməsi məqsədi ilə həmin ərazidə dronlardan istifadə edərək onların məlumat bazasından faydalanmaq olar. Bu həm yanğınların yayılma isdiqamətini bildirərək yanğının söndürülməsinə xidmət edəcək bəzi məlumatları əldə edər həmdə hadisənin səbəblərinin aşkarlanmasında bəzi faktları üzə çıxara bilər. Bundan başqa dronlardan nəinki yanğınlar zamanı hətdə yanğından sonrada müstəntiq, təhqiqatçı, prokuror və ekspert üçün faydalı ola bilər. Beləki, baxış zamanı yanğının törətdiyi fəsadlar baxımından baxılması mümkün olmayan lakin yanğının səbəblərinin müəyyən olunmasında vacib rol oynaya biləcək məlumatlar əldə edərək hadisənin səbəblərinin daha tez aşkarlanmasında xüsusi rol oynaya bilər.

Yanğın yerinə ekspertin iştirakı ilə baxış keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, əgər mütəxəssis ibtidai istintaq orqanlarına yanğın yerinin düzgün təsvir edilməsində və konkret hallar üzrə müəyyən məlumatlar verməklə kömək edirsə, ekspert, yanma izlərinin xarakterik əlamətlərini tədqiq edərək, xüsusi bilik və bacarıqlarından istifadə edərək yanğının inkişaf prosesini (yaranma vaxtından söndürülənədək) virtual formada «bərpa edir», yanğının bilavasitə (texniki) səbəbini müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş amilləri və tədqiqat nümunələrini aşkar edir və bununla da, yanğın-texniki ekspertizasının predmetinə aid məsələləri həll edir Yanğın hadisəsi yerinə keçirilmiş baxış, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı maddəsinə uyğun olaraq, müvafiq protokol tərtib olunmaqla rəsmiləşdirilməlidir.

Hadisə yerinə baxış keçirilən zaman yol verilən bəzi əsas qüsurlar

- Sübut edici faktların zəif təsviri
- Protokolda yanğın yerinin cəhətlər üzrə orientirovkası düzgün göstərilmiş

- Ağac konstruksiyaların təsviri zamanı onların səthində kömürləşmənin dərinliyi, zədələnmiş hissələrin sahəsi və ya ölçüləri, konfigurasiyası göstərilmir;

- metal, dəmir-beton konstruksiyaların, əşya və əmlakın konkret təsviri verilmir

- baxış protokolunun təsviri hissəsi hadisə yerinin «sözlərlə ifadə edilmiş fotosəkilidir»

və bu baxımdan baxış protokolu hər bir baxış iştirakçısına aydın dildə, məntiqi yanaşma və ardıcılıq gözlənilməklə tərtib olunmalıdır

Yanğın-texniki ekspertizaların təyin olunması və aparılması zamanı ekspert və müstəntiqlər tərəfindən yol verilmiş səciyyəvi pozuntular

- Ekspertizanın həm gedişi, həm də nəticələri ekspertizanın təyin olunması haqqında qərarda sualların düzgün ifadə edilməsindən və ardıcıl qoyulmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır

- Ekspert tam tədqiqat aparılması üçün əlavə materialların təqdim edilməsinə dair vəsatətlə çıxış etmək hüququndan istifadə etmir

- Ekspert özünün ixtisas dairəsindən kənara çıxaraq kimyəvi, elektrotexniki və s. tədqiqatlar aparır ki, bu zaman da yeni metodlardan istifadə edə bilmir və səhvlərə yol verilir

- Ekspert hadisənin baş verməsinə imkan verən şəraitə dair gəlmiş nəticələri və yanğın əleyhinə qaydaların pozulma əlamətlərini tam əsaslandır-mır

- Müstəntiq ekspert rəyini öyrənmir və analiz etmir, ona qiymət vermir. Məsələn, vəqonda baş vermiş yanğın hadisəsi üzrə müstəntiqin, «yanğın qəsdən yandırma səbəbindən baş verə bilərdimi?» , sualına ekspert rəyində «yanğının qəsdən törədilmə ehtimalı göstərilən şəraitdə özünü doğrultmur, belə ki, vət.Q.Q-nın özünə qəsd etməsinə motiv olmamış, bununla yanaşı hadisə vaxtı va-

qon (qatar) hərəkətdə olmuşdur. Bu cür nəticə müstəntiqi tam qane etmiş, digər versiyalar (hətta vəqonun elektrik enerjisi ilə təchiz edilib-edilməməsi) yoxlanılmamışdır. Gətirilən nümunədən görüldüyü kimi, ekspert qarşısında hüquqi xarakterli sual qoyulmuş, ekspert öz səlahiyyətlərindən kənar olaraq, həmin suala cavab vermiş, müstəntiq isə rəyin nəticələrini təhlil etməmiş və düzgün qiymət verməmişdir

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq yanğınların təhqiqatı zamanı prioritet isdiqamətlərə daxil edilməlidir.

Ekspert baxışı tələb olunan yanğınlarla təhqiqatçı və yaxudda müstəntiqlə birlikdə dərhal baxış keçirilməsi

Ekspertlərin hadisə yerinə dərhal çatması mümkün olmadığından Yerlərdə yanğınların təhqiqatını aparan şəxslərə Ekspertlər tərəfindən xsusi kursların keçirilməsi.

Yanğınların təhqiqatı zamanı bu sahədə olan ekspertlərin azlığı ekspert baxışının müddətinin uzanmasına xidmət etdiyindən vaxd itgisinin qarşısının alınması məqsədi ilə ekspertlərin artırılmasının nəzərdə tutulan xsusi dövlət proqramının işlənilib hazırlanması

Yanğının söndürülməsi zamanı isdi izlərin aşkar edilməs məqsədi ilə hadisə yerində Dövlət Yanğından Mühafizə Xidməti ilə razılaşdırılaraq texnologiyanın innovativ yeniliklərindən istifadə edərək xsusi robotlarla və Pilotsuz Uçan Aparatla yanğın baş vermiş əraziyə diqqətli baxışın keçirilməsi

Beləliklə, Yanğınların təhqiqatı zamanı ekspertizanın rolu əvəz olunmazdır bşəriyyətin bütün sahələrində inkişaf getdiyindən bu sahənin yeniliklərin gətirilməsi və davamlı inkişaf zəruri hesab edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəsi.
2. Azərbaycan Respublikası; Cinayət Prosesul Məcəlləsi
3. A.Quliyev. Hadisə yerinin müayinəsi. "Qanun" nəşriyyatı, Bakı, 1997.
4. "Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. "Propolos" nəşriyyatı, Bakı, 2013.
5. Fövqəladə hallar nazirliyinin rəsmi internet saytı www.fhn.gov.az

6. «Məhkəmə ekspertizası qarşısında qoyulan sualların nümunəvi siyahısı. "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, Bakı, 2005.
7. Yanğın Təhlükəsizliyi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
8. ГОСТ 30244-94 Материалы строительные Методы испытаний на горючесть
9. Долин П.А. Справочник по технике безопасности. М.: Энергоиздат, 1982.
10. Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе. Баку. "ЭЛМ", 1998..
11. Отбор проб и изъятие вещественных доказательств на месте пожара Методические рекомендации ВНИПО Москва 1998-70 с
12. Чешко И.Д. Технические основы расследования пожаров:Методическое пособие. М.ВНИИПО, 2002.

XÜLASƏ: Məqalədə yanğınların təhqiqatı zamanı görülməsi zəruri olacaq tədbirlərdən bəhs edilir. Yanğınların təhqiqatı zamanı hadisənin səbəblərini dəqiq öyrenilməsində ekspertizanın əhəmiyyəti həmçinin hadisə yerindən iş üçün əhəmiyyətli olacaq dəlillərin ekspertiza üçün əhəmiyyətindən bəhs edilməklə yanğınların təhqiqatı zamanı ekspertizanın perspektivlərinin təhlili aparılmışdır.

Элмир Набиев

РОЛЬ ЭКСПЕРТИЗЫ В РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ВО ВРЕМЯ ПОЖАРНЫХ РАССЛЕДОВАНИЙ

АННОТАЦИЯ: В статье дается информация о мерах, которые необходимо предпринять при расследовании пожаров. Во время расследования пожаров были проанализированы перспективы экспертизы при расследовании пожаров с учетом важности экспертизы доказательств, имеющих значение для работы на месте происшествия.

Elmir Nabiyev

THE ROLE OF EXPERTISE IN RESOLVING PROBLEMS DURING THE FIRE INVESTIGATIONS

SUMMARY: The article provides information about the measures to be taken when investigating fires. During the investigation of fires, the prospects for examination in the investigation of fires were analyzed, taking into account the importance of examination of evidence that is important for working at the scene.

**Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalına
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni Microsoft Office Word programında, Times New Roman şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla yığılmalıdır.

Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:

- UOT (universal onluq təsnifat);
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində – 5-7 söz);
- annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə azərbaycan, ingilis və rus dillərində – 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir;
- mətndəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mötərizədə göstərilir. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməməlidir.
- Məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər.

Məqalələrin göndərilməsi üçün elektron ünvan: **ehg69@mail.ru**

Əlaqə telefonu: +994 50-210-48-80

**Общие требования к оформлению научной статьи для публикации в журнале
«Научный вестник Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики»**

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт Times New Roman, размер шрифта – 14, межстрочный интервал – 1,5, поля 2,5 см со всех сторон.

В статье должна быть представлена следующая информация об ее авторе:

- УДК (Универсальная Десятичная Классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов и соавторов;
- ученая степень, ученое звание;
- должность, место работы (если таковое имеется);
- контактная информация (контактный номер телефона, e-mail);
- название статьи (на русском и английском языке);
- аннотация (4-5 строк) (на русском и английском языке);
- литература. В тексте ссылки нумеруются в квадратных скобках, номер указывает на источник в списке литературы. Сноски оформляются в []. Пример – [1, с.44]
- Представляемые статьи должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.
- Объем статьи не должен превышать 5-10 страниц.

Электронный адрес для направления научных статей: **ehg69@mail.ru**

Контактный телефон: +994 50-210-48-80

***Dərc olunan məqalələrin məzmununa görə redaksiya heyəti məsuliyyət daşıdır!
Редакция не несет ответственности за содержание публикуемых статей!***
